MONTAIGNE

DENEMELER

BÜTÜN DENEMELER 1

CEM YAYINEVİ DÜNYA KLASİKLERİ

cem yayınevi

KİTAP
SKB 0659392 VKF

DÜNYA KLASİKLERİ DİZİSİ

DENEMELER
(Kitap 1)
Montaigne
Türkçesi: Hüsen Portakal

2. Basım: Haziran 2008 / Cem Yayınevi
ISBN: 978-975-406-811-5
Dizgi: Mustafa Balaban
Kapak Tasarım: Artikus
Baskı: Umut Matbaası
(212) 637 09 34

CEM YAYINEVİ
Sertifika No: 10823
İpek Sokağı No: 10
34433 Beyoğlu - İstanbul
www.cemyayinevi.com - info@cemyayinevi.com
Tel: (212) 293 41 70 Faks: 244 15 33

MONTAIGNE

DENEMELER
KİTAP 1

Türkçesi: Hüsen Portakal

cem yayınevi

İÇİNDEKİLER

İçindekiler 5
Sunuş 9
Kitaptaki İşaretlerin Açıklaması 18
Okuyucuya 19
Bölüm Bir
Aynı Amaca Çeşitli Yollardan Varmak 21
Bölüm İki
Üzüntü Üzerine 27
Bölüm Üç
Duygularımız Bizi Aşıyor 31
Bölüm Dört
Ruh, Gerçek Nesneler Bulamadığı Zaman Kendi Heyecanlarını Sahteleri Üzerine Nasıl Boşaltır? 41
Bölüm Beş
Kuşatılmış Bir Yerin Komutanının Görüşmek İçin Dışarı Çıkması Gerekirse 45
Bölüm Altı
Düşmanla Barış Görüşmelerinde Tehlikeli Saat 49
Bölüm Yedi
Eylemlerimizi Eğilimlerimiz Yargılıyor 53
Bölüm Sekiz
Aylaklık Üzerine 55
Bölüm Dokuz
Yalancılar Üzerine 57
Bölüm On
Anında ya da Hazırlıklı Konuşma 63
Bölüm On Bir
Kehanetler 67
Bölüm On İki
Dayanıklılık Üzerine 73

Bölüm On Üç
Kralın Görüşme Törenleri 77
Bölüm On Dört
İyi ve Kötü Şeylerin Tadı, Önemli Ölçüde Bizim Onlardan Edindiğimiz İzlenimlere Bağlıdır 79
Bölüm On Beş
Bir Kaleyi Gereksiz Yere Savunan Birisinin Cezalandırılması 105
Bölüm On Altı
Korkaklığın Cezalandırılması 107
Bölüm On Yedi
Elçilerin İşleri 109
Bölüm On Sekiz
Korku Üzerine 113
Bölüm On Dokuz
Mutlu Olup Olmadığımız Ancak Ölümden Sonra Anlaşılır 117
Bölüm Yirmi
Felsefe Üzerine Düşünmek Ölmeyi Öğrenmektir 121
Bölüm Yirmi Bir
İmge Gücü Üzerine 145
Bölüm Yirmi İki
Birinin Yararı-Ötekinin Zararı Üzerine 159
Bölüm Yirmi Üç
Âdetler Üzerine: Geleneksel Bir Yasayı Değiştirmek Asla Kolay Değildir 161
Bölüm Yirmi Dört
Aynı Davranışın Ayrı Sonuçları Üzerine 181
Bölüm Yirmi Beş
Bilgiçlik Üzerine 193
Bölüm Yirmi Altı
Çocukların Eğitimi Üzerine 209
Bölüm Yirmi Yedi
Gerçeği ve Yanlışı Kendi Yargı Gücümüze Göre Ölçmek Deliliktir 255

Bölüm Yirmi Sekiz
Dostluk Üzerine 261
Bölüm Yirmi Dokuz
Etienne De La Boetius'nin Yirmi Dokuz Sonesi 279
Bölüm Otuz
Ilımlılık Üzerine 281
Bölüm Otuz Bir
Yamyamlar Üzerine 289
Bölüm Otuz İki
Tanrının Buyrukları Sakınımlı Bir Şekilde Eleştirilmelidir 307
Bölüm Otuz Üç
Cinsel İsteklerden Yaşam Pahasına Kaçmak Üzerine 311
Bölüm Otuz Dört
Rastlantı Çoğu Zaman Akılla Birlikte Yürür 315
Bölüm Otuz Beş
Politikalarımızın Eksiklikleri 319
Bölüm Otuz Altı
Giyinme Alışkanlığı Üzerine 321
Bölüm Otuz Yedi
Genç Cato 327
Bölüm Otuz Sekiz
Aynı Şeye Nasıl Hem Gülüyor Hem Ağlıyoruz 333
Bölüm Otuz Dokuz
Yalnızlık Üzerine 339
Bölüm Kırk
Cicero Üzerine Düşünceler 355
Bölüm Kırk Bir
Ünün ve Şanın Bireyselliği Üzerine 363
Bölüm Kırk İki
Aramızdaki Eşitsizlik Üzerine 367
Bölüm Kırk Üç
Savurganlığı Önleme Yasası 381
Bölüm Kırk Dört
Uyku Üzerine 385

Bölüm Kırk Beş
Dreux Meydan Savaşı 389
Bölüm Kırk Altı
Ünlü Adlar 391
Bölüm Kırk Yedi
Kendi Yargılarımızın Belirsizliği 399
Bölüm Kırk Sekiz
Savaş Atları 407
Bölüm Kırk Dokuz
Eski Âdetler Üzerine 419
Bölüm Elli
Demokritos ile Herakleitos Üzerine 427
Bölüm Elli Bir
Sözlerin Boşluğu Üzerine 433
Bölüm Elli İki
Eskilerin Yetingenliği Üzerine 437
Bölüm Elli Üç
Caesar'ın Bir Sözü Üzerine 439
Bölüm Elli Dört
Boşuna İncelikler Üzerine 441
Bölüm Elli Beş
Kokular Üzerine 445
Bölüm Elli Altı
Yakarı Üzerine 449
Bölüm Elli Yedi
İnsan Ömrü Üzerine 461

SUNUŞ

"Kitabımın konusu benim."
–Montaigne–

Kuşkusuz Montaigne okumayı seven, okudukları üzerine düşünen bir insan. Onun için bir derebeyinin oğlu, ama küçük bir derebeyi diyebiliriz. Toprak sahipliğinin, içinde yaşadığı bir şatoyu yönetmenin dışında belli bir mesleği yok. Askerlik yapıyor; iç savaşa katılıyor, belediyede danışman oluyor, Bordeax'da iki dönem belediye başkanlığı yapıyor. Kendisinden önce babası da aynı görevi yükleniyor.

Montaigne, kendini bir yazar olmaya hazırlamıyor. Böyle bir düşü, tasarısı yok. Zaten o dönemde roman ya da öykü yazmak gibi edebiyat dalları bilinmiyor. Eğer Don Quijotte'yi bir roman sayacak olursanız, bu kitabın Montaigne'in ölümünden sonra yazıldığını ayrıca anımsamamız gerekir.

Montaigne, içinde yaşadığı ve kendisinin de asker olarak katıldığı iç savaşı anlatabilirdi. Ama o askerlik mesleğini sevmekle birlikte, şiddeti sevmiyor. Gençlik döneminden orta yaşlılığa doğru ilerlerken, birden melankoliye yakalanıyor. Çok bağlı olduğu babasını ve yine çok bağlı olduğu arkadaşı Boetius'u yitirtmesinde bunun payı var.

Montaigne bize kendini yazılarında hep "aylak" bir adam gibi tanıtıyor. Ama av partilerini, soyluların anlamsız lüks yaşamını ve eğlencelerini sevmiyor. Okumayı seviyor; öyle ki kendini yitiriyor, kendini iyice kaptırıyor. Greko-Latin felsefesini ayrıntılarına kadar inceliyor. Kuşkucu ve stoacı felsefeyi benimsiyor. Yazılarında kuşkuculuğun etkisini doğrudan doğruya bize yansıtıyor; yaşam biçimi ise, onun aynı zamanda bir stoacı olduğunu gösteriyor.

Kuşkuculuk, onun öğrendiklerini irdelemesine, içinde bulunduğu dogmatik inançlar dünyasını aşmasına yarıyor.

Hıristiyanlık öncesi Yunan ve Latin kültürünü tanıması, daha doğrusu Hıristiyanlık inancını ve kiliseyi tanımadan önce çoktanrılı bir dünyanın çok yönlü kültürünü tanıması, onu tipik bir Röne-

sans yazarı yapıyor. Çünkü Eski Yunan ve Roma dünyası, insan yaşamında dinsel inançları öne çıkarmaz.

Dinsel inancın tüm insan yaşamına egemen olması, insanlara inancın dışında başka bir görüş kazanmasına izin verilmemesi, Hıristiyanlıkla gelmiştir.(1) *Rönesans bir anlamda bu eski Yunan ve Latin kültürüne yeniden dönmektedir; diğer bir deyişle insanı, insanın içinde yaşadığı dünyayı kendine sorun etmektir; düşüncenin konusu yapmaktır.*

Zaten felsefe de, dünyanın insan için dinsel inançlardan bağımsız, düşünsel bir konu olmasıyla birlikte başladı (Thales). Eski Yunan dünyası dinsel-gizemci inançların yanında, düşünceye de açıktı. Sınıflı bir toplumda tüm yetkileri krala vermenin, din adamlarının insan düşüncesini denetlemesinin elbette bunda payı vardı. Tüm bunların yanında, kim ne derse desin, yazılı ve düşünsel bir kültürün temelinde, Homeros'un destanları bulunur. Bu destanların yazılışı, insanlık tarihinde gerçek bir insan mucizesi olduğu gibi, daha sonra yaşayacak insanlar için de gerçek bir şanstır.

Montaigne, çoktanrılı bir dünyanın insanı gibi, kendini önemli ölçüde Hıristiyanlığın o cehennemi inancından kurtarmış; yaşadığı dünyayı anlamaya çalışmıştır.

Montaigne'in tüm insanlığı anlatmak gibi bir amacı ve kaygısı olmuyor. Tersine, o yalnız kendini anlatmaya çalışıyor. Kendini derken, bir bireyi, nerdeyse tüm insanları temsil eden, insanların ortak özelliklerini taşıyan bir bireyi.

Daha önce tanıdıklarımızdan Thales, Sokrates gibi düşünürler gerçekte çok bireyseldir. Sui generis *(kendine özgü) nitelikleri vardır; bu nitelikleri başkalarında bulamayız. Diğer bir deyişle, genel insan karakterini aşan özellikleri bulunur.*

Ortak bir bireyi anlatmaya çalışırken, tüm insanları temsil eden bir insanın bulunmadığını, her insanın kendi başına bir birey, bir dünya olduğunu yavaş yavaş anlarız.

Montaigne için, kendini anlatan değil, kendini anlamaya çalışan insan demek herhalde daha yerinde olur. Onun yaptığı en önemli aşama, kendini sürü güdüsü*'ne bırakmamak olmuştur. İşte o an-*

(1) Hıristiyanlıktan önce insanı tümüyle bir dine bağlamak isteyen din geliyor: Yahudilik. Ama Yahudilerin yerleşik bir toplumsal düzeni bulunmuyor. Daha sonra yine insanı tümüyle dinsel inanca bağlayan din. Müslümanlık olacaktır.

dan başlayarak diğer insanlarla olan ayrı yanları, çelişkileri ve yalnızlığı ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Montaigne'in yaşamı gerçek bir dramdır. Üstelik yaşamının önemli bir bölümü iç savaşlar döneminde geçer. İç savaşta, dostluk ve güven değil, düşmanlıklar, ihanetler, yırtıcılık öne çıkar. Bununla birlikte, Montaigne'in dünya görüşüne bu savaş sahneleri geçici bir etki yapar; onun için belirleyici olmaz. O'nun büyüklüğünün bir yanı da, genellemelerden kaçması, yaşama daha göreceli bir gözle bakmasıdır. Terentius'un bir sözü ona uygun düşer: "In me omnis spes est mihi" – *Tüm umutlar bende.*

O da Sokrates gibi doğayla pek ilgilenmez. İyi de olsa, kötü de olsa biz insanla birlikte yaşamak zorundayız. İnsanları düzeltmeye çalışmadan önce biz iyi olalım; önce kendimizi bilelim, kendimizi tanıyalım.

Montaigne kendini tanımaya çalıştıkça, bocalar durur, çünkü bir dogmadan hareket etmediği gibi, hemen bir sonuca da varmak istemez; genellemelerden kaçınır.

İnsanlığı Kurtarmak

Büyük yazarların ve düşünürlerin ortak bir yanı vardır: Elden geldiğince insanları anlamak, insanların sorunlarına eğilmek, ama bir kurtarıcı gibi davranmamak.

Montaigne, büyük servetine ve toplum içindeki konumuna göre sade bir yaşam sürer. Bir arka odaya çekilmek, orada çalışmak ister. Onun kendini insanlara kabul ettirmek, saydırmak, ün sahibi olmak gibi bir eğilimi yoktur.

Homeros çok sade bir yaşam sürer; Diogenes ve Sokrates dünya malından kaçınır. İnsan kendi nitelikleri, kendi yetenekleriyle insandır. Eğer bir insanın değeri mal varlığı ile oluyorsa, insan malın bir parçası olur çıkar; insan mala, servete indirgenmiş olur.

Daha çağdaş dünyada Balzac'tan Dostoyevski'ye kadar büyük yazarlar toplum içinde pek görünmezler. Tüm tutkuları çalışmaktır. Yazmak, anlatmaktır. Kimsenin beğenisini kazanmaya çalışmazlar, alkış istemezler.

Yirmi beş yıl kadar önceydi; bir şair yanındaki bir şaire durup dururken şöyle dedi: "İnsanlığı şiir kurtaracak!"

Onun yerinde Montaigne olsaydı, şöyle diyebilirdi: "Ben sevdiğim için şiir yazıyorum; şiir yazmak hoşuma gidiyor, yoksa insanlığı kurtarmak için değil."

Eğer siz Hıristiyanlara inanacak olursanız, İsa insanları kurtarmak için dünyaya gelmiştir. Ama kendi canını bile kurtaramamış, toplumun alt tabakasından birisi gibi çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Tanrı, bir melek gönderip şu kemter kulunu kurtarmaya çalışmamıştır.

Montaigne'in soyundan gelen ve benim Batı Avrupa'da tanıdığım insanlar hiç de büyük adam rolü oynamıyorlar, ülkelerini ya da insanlığı kurtarmaya çalışmıyorlardı. Öğretmen öğretmenliğini yapıyor, öğrencisine bir müşteri gözüyle bakmıyor; ondan çıkar sağlamaya çalışmıyor.

Batı dünyasında insanlar birbirlerini yönetmeye kalkışmıyor, birbirlerine akıl vermiyor; herkes ne yapacağını biliyor. Herkes kendi işinden sorumlu. Çocuk kendi başına, başlı başına bir birey; anne babasını ya da öğretmenini eleştirme, onlara karşı haklarını savunma hakkına sahip. Küçüğün büyüğe, çocuğun aileye, öğrencinin öğretmene, öğretmenin müdüre bağımlılığı söz konusu değil. Bana sorarsanız, tüm bunlar Montaigne'in etkisi. "Ben yalnız kendimi anlatıyorum" diyen Montaigne'in.

"Ben kitabımı birkaç kişi ve birkaç yıl ötesi için yazıyorum"(2) *diyor. Bunu yaparken kendini tüm ciddiyetiyle çalışmalarına veriyor. Dili özenli değil. Zaten tüm Ortaçağ boyunca, yazılı kültür kilisenin tekelinde olmuş; kilisenin ve aydınların dili Latince. Zaten yazarımızın da ilk dili Latince. Ama onun yaptıkları, kendi tasarılarını çok aşıyor. Çünkü nerdeyse kendi dönemine değin ve kendi döneminin tüm başlıca yazılı kültürünü özümlemiş; Montaigne kendini anlatırken, bir anlamda tüm bir kültür birikimini bize aktarıyor. Hem de kafasına estiği gibi, ciddi bir yazı düzeni bilmeden.*

Bu anlamda Türkçe okurları kendini Fransızca okurlarından daha şanslı saymalı, çünkü biz daha derli toplu, okuyucu için henüz eskimemiş bir dil kullanıyoruz.

Fransızcanın Balzac ile olgunlaştığı, en önemli evrimini Aydınlanma Yüzyılı'nda geçirdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Fran-

(2) *Denemeler*, Kitap III, bl. 9

sızca çok çeşitlilik gösteriyor. Yazarlar dili çok özgürce kullanıyorlar. Türkçede yazılı kültür çok yeni ve bir felsefe tarihi olmamış. İnsanda düşünme yeteneğini geliştiren ve yaşadığımız dünyayı düşünsel olarak algılamaya çalışan felsefe olmayınca, edebiyat da yüzeysel kalıyor.

Türkiye'de okuyucu sayısı çok sınırlı diye kimi kez sızlananlar oluyor. Düşünme yeteneği de bir anlamda soyaçekim gibi. Yazarlarının çok sınırlı sayıda olduğu bir toplumda; eğitimin insanda düşünme yeteneği geliştirmediği; felsefenin gereksiz görüldüğü bir toplumda, daha çok okuyucu beklemek yanlışlık olur.

Göze çarpan başka bir nokta da, ne istediğini bilen, seçen okuyucu değil de, modayı izleyen okuyucu... Okuyucuyu gerçekte önemli ölçüde çeviriler besliyor. Tercüme Dergisi, *Dünya Klasiklerinden Tercümeler, önemli bir yer tuttu; ama biz gerçekte dünya yazılı kültürünün çok azını tanıyoruz.*

Montaigne'e Eleştiri

Montaigne, öğrencilik yıllarında okulda oynanan –hem de Latince– piyeslerde rol alıyor. Okulun programını bilmiyoruz, acaba resim, müzik gibi ayrıca dersler var mıydı? Çünkü bir insanın Rönesans Çağı'nda yaşaması, İtalya ve Almanya gibi ülkelerde gezilere çıkması, buna karşılık resimden ve müzikten söz etmemesi biraz yadırganacak bir durum. Çünkü Batı dünyasında genelde bir yazar kendisiyle ilgili konuların ötesinde, sanatın diğer dallarında en azından amatör olarak kendini gösterir. Bir ressam iyi bir okuyucu, bir yazar aynı zamanda iyi bir müzik dinleyicisi, bir müzik tutkunu olabilir. Oysa Montaigne bize ne resimden, ne de müzikten, ne de heykelden söz ediyor. Müzik için biraz erken denilebilir. Çünkü XVI. yüzyılda müzik hâlâ kilisenin içindeydi ve Montaigne kilisenin müşterisi *değildi. Müziğin şatolara, konaklara taşınması için en az yüzyıl kadar daha beklemek gerekecekti. Ama o dönemin kitap bolluğu ve okuyucusu insanı kıskandırıyor.*

Denemeler*'in ilk basımı, yalnız birinci ve ikinci kitabı içeriyor; 1580'de Bordeaux'da basılıyor. İki yıl sonra yeniden basılıyor. 1588'de tümü beşinci kez –Paris'te– basılıyor. Bugün bizim için heyecan verici sayılar.*

Kilise okuryazar oranını yüksek tutuyor. Kadınlar da, rahibelik gibi olumsuz bir kurumun içinde de olsalar, yazılı kültürün içinde yer alıyorlar. Unutmayalım ki Rönesans, din kültürünün yerini laik kültürün almaya başladığı bir dönemdir.(3) *Aydınlanma Çağı'nda kadınlar hâlâ vatandaşlık haklarına sahip olmasalar da, geniş ölçüde okullaşma sürecinin içine girmişlerdir. Zaten Ortaçağ'da, en karanlık dönemlerde kilise eski Yunan ve Latin kültürünü terk etmemişti, bu eski kültürü kendine göre yorumlamıştı.*

Montaigne ile ilgili olarak gözümüze çarpan bir başka nokta, kendi eşini çekiştirmesi. Gerçekte kadınları ikinci planda görmek, hem Antik Çağ'ın, hem Hıristiyanlık kültürünün bir parçası. Yalnız din, bu alanda daha da azıtıyor, kadını cinsellikle birlikte, günahın, kötülüğün kaynağı gibi görüyor. Yazarımızın kendi eşiyle aralarında bir duygu kaynaşmasının bulunmadığı her fırsatta göze çarpıyor. Oysa arkadaşı Boetius'a çok sevgi besliyor, onu yitirdikten sonra hep eksikliğini duyumsuyor. Hep başına buyruk yaşamayı seviyor. Doğrudan bize aktarmasa da, eğlence dünyasının içine kadını ve şarabı kattığı anlaşılıyor: Kadın ve şarap, tipik bir Fransız yaşamı. Gerçekten de din insan ruhunu ne kadar tutsaklaştırıyor, kısırlaştırıyorsa, aşk ve şarap da bir o kadar özgürleştiriyor! Bu yaşam biçimi eski Yunan ve Roma dünyasında açıkça görülür. Hıristiyanlık aşkı yasaklar, ama şarabı İsa'nın kanı sayar.

Montaigne'de kültür, dünyayı değiştirmek, dünyayı düzeltmek amacını taşımaz. Tersine, Montaigne için değişmek, bozulmaktır. Bu anlamda yazarımız sözün tam anlamıyla tutucudur. Ama bedenin, insan düşüncesinin özgürleşmesini ister. Katolik inancına bağlı kalıyor, ama İncil*'i okuduğunu gösteren bir belirti yok. Diğer bir deyişle, Montaigne kendi görüşünü hep klasik filozoflardan alır, Hıristiyanlıktan değil. Zaten Avrupa'da krallar hiçbir zaman din temsilcisi olmamıştır.*(4)

Montaigne Denemeler*'i ve* Gezi Günlüğü*'nü Din Savaşları sırasında yazar; bu savaşlar gerçekte bir iç savaştır. Aynı toplum in-*

(3) Ayrıca bkz. *Rönesans ve Laiklik*, Hüsen Portakal, Cem Yayınevi.

(4) İngiltere'de kral Kilise'nin başıdır aynı zamanda. Hastalıkları iyileştirdiklerine inanılmış, onlara da İsa gibi kutsal bir kişilik tanınmıştır, ama yasaları kral değil, parlamento yapar. Yasalar, kraldan ve dinden bağımsızdır.

sanlarının birbirlerini yemesidir. Kimin dost, kimin düşman olduğunun bilinmemesidir. Açıkçası, iç savaş, en hain, en belirsiz savaştır. Bununla birlikte O insanları karalamaya çalışmaz. Bunun insanlık tarihinde geçici bir durum olduğunu anlar. Canı çok tatlıdır, ama can korkusu çekmez. Ölümle ilgili düşüncelerinde Sokrates'ten, Cato'dan, Seneca'dan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bir iç savaş sırasında, Montaigne kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıyor. Bu onun özgürlüğünün en önemli etkeni. Bu dünyada can ve mal korkusu çekmeden yaşamak... Devlet içinde daha yükseklere tırmanmaya, toplum içinde daha ileriye gitmeye çalışmamak... O da birçok antik filozof gibi yalnızca yaşam biçimiyle bize birçok şey anlatıyor.

Montaigne, bir bireyin tüm insanları temsil ettiğine inanır: "Her insan, insan koşulunun tüm biçimini taşır" (III, 3) der. Elbette insanların ortak yanları olmasaydı, bir arada yaşama gereği duymazlardı. Öte yandan, kavgalar, savaşlar, çalıntılar, insanlar arası benzemezliği, çatışmayı aktarıyor. Marx, toplumsal sınıfların ortadan kalkmasıyla, insanların ortak bir biçim oluşturacağına, dolayısıyla çelişkilerin ortadan kalkacağına inanmıştı. Buna karşılık Freud, bireyin çelişkili varlık olduğunu söylüyordu. Marx'ın dilediği sınıfsız topluma geçişi henüz sağlayamadık; Freud'ın açıkladığı çelişkiler ileri endüstri toplumlarında belli bir ölçüde azaldı. Çünkü birinin belirttiği ekonomik çelişki, ötekinin açıkladığı bireysel çelişkiler ancak ileri toplumlarda kendilerine bir çözüm yolu arayabiliyor.

Ortaçağ, çelişkilerin dondurulduğu, baskı altında yaşatıldığı bir çağdı. Montaigne değişime karşı çıkarken, bu çelişkilerin ortadan kalkmasını istemiyordu adeta. Daha doğrusu o bu evrensel çelişkilerin henüz ayrımında değildi, ama getirmek istediği bireysel ve düşünsel özgürlük vardı: "Montaigne'in Denemeler*'iyle Fransız edebiyatı bilinçlenir ve ideli bir edebiyatı yüklenir" diyor Albert Thibaudet. Montaigne'e yakın düşünsel denemeler, Pascal'ın* Düşünceler*'idir. Özellikle Aydınlanma Çağı'nın edebiyatı; belli bir anlamda denemelerin başka bir yorumudur.*

Edebiyatla deneme ortak yönleri olduğu kadar, birbirinden ayrı yanları olan yazın türleridir.

Deneme, felsefi bir anlatıdır, ama sistemli bir felsefe değildir. İçinde tezleri içermesi, onun felsefe türü içine girmesine yetmez.

Edebiyatta ise tersine, anlatı öne çıkar; bir tezi, bir düşünce sistemini anlatmak için roman yazılmaz.

Madame Bovary, kapalı toplumdan açık topluma geçerken, insanların henüz aşk karşısında içtenlikle davranmadığı, iki yüzlülüğün olağan sayıldığı, kendi çelişkilerini çözemeyen bir kadının dramını temsil eder. Bize anlatılan bir bireydir, yoksa o dönemin felsefe düşünceleri, ya da sosyo-ekonomik sorunları değildir. Ve Madame Bovary, gerçek bir edebiyat ürünüdür.

"... söz konusu olan insanın sorununu çözmek değildir," Montaigne için diyor M. Marleau-Ponty," yalnızca insanı bir sorun olarak betimlemektir. "

Önce kendi kendisi için nasıl bir sorun olduğunu görüyor Montaigne; iyi olmak yetmiyor; tüm iyi olanaklara karşın kendi kişisel sorunlarını çözemiyor. İnsanların durup dururken sorun yarattıklarını, insanda saldırganlık tepisinin evrensel olduğunu, insanların kendi saldırganlıklarını birleştirdiğini, örgütlediğini, bir başka insan topluluğuna yönelttiğini görüyor. Tarih bilgisi, insanın tanınmasında kaçınılmaz bir boyut. Montaigne tarih bilincine vardığı kadar, gezmeyi, insanlarla doğrudan doğruya görüşmeyi ve okumayı, okudukları üzerine düşünmeyi seviyor. Gerçekte deneme olan onun yaşam biçimi ve etkinlikleri. Anlattıkları anladıklarının az bir bölümü.

Eğer Homeros'tan sonra geriye hâlâ anlatacak ve anlayacak şeyler kaldıysa, bunun en önemli nedeninin, bu tanrısal insanın her şeyi bize anlatmaması, geriye bir eksiklik bırakması değildir, ondan sonra da yaşamın sürmesi, insan dramının bitmemesidir. Örneğin Roma'da görkem ve sefalet, mutluluk ve kan dökücülük hep iç içedir. Roma'nın tarihçilere sahip olması, o yaşamı bize daha zengince aktarmaya hizmet ediyor. Oysa örneğin Fatih Sultan'la başlayan Osmanlı dramatik yaşamını biz pek iyi tanımayız; yazınsal kültürün azlığı, bizden birçok tarihsel olayları çalmıştır, esirgemiştir. Osmanlı saray çevresi yazar barındırmadığı gibi, yazar da yetiştirmemiştir.

Hüsen Portakal

Denemeler elbette çeşitli dönemlerde ve çeşitli ülkelerde yayınlanıyor. Her okuyucunun olayların geçtiği zamanı ve yazarın kültür dünyasını tanımasına elbette olanak yoktur. Bu nedenle yayınevleri ya da çevirmenler kimi bölümlerin başlarına açıklayıcı birer not yazmak gereğini duymuşlar. Örneğin *Denemeler*'in İngilizce çevirmeni M. A. Screech bu açıklamaları yapanlardan birisi. Biz de benzer durumu göz önüne alarak kimi açıklama yapma gereğini duyduk ve bunu yaparken diğer açıklamalardan yararlandık. Çünkü Montaigne, bir yandan Antik Çağ'ın, öte yandan kendi döneminin neredeyse tüm yazılı kaynaklarına inmesini bilmiştir. Benzer bir yeteneği M. A. Screech gibi bir çevirmen de göstermiş. Ne yazık ki biz o kadar derinlere inemedik, o kadar uzaklara gidemedik. Bununla birlikte okuyucular böyle bir yeteneği gösterebilirler.

H. P.

KİTAPTAKİ İŞARETLERİN AÇIKLANMASI

Yazılar arasına yerleştirilen, A, B, C, harfleri, bizim ayırt ettiğimiz metinleri zamana göre belirtiyor:

(A) harfi, 1580 ya da 1582 yıllarındaki basımına karşılık geliyor.

(B) harfi, 1588 yılının metnini gösteriyor.

(C) harfi, bu tarihlerden sonraki metinleri gösteriyor.

OKUYUCUYA

(A) Bu iyi bir niyetin kitabıdır, okuyucu. Ben burada ailemden ve özel dostlarımdan başka kimseye hizmet etmek istemediğimi sana baştan söyleyeyim. Ben ne sana hizmet etmeyi düşündüm, ne de ün kazanmayı. Benim gücüm böyle bir amaca yetecek kadar değil. Ben bunu yakınlarıma ve dostlarıma kolaylık olsun diye yazdım: Beni yitirdikleri zaman (bunu güzelce kutlayabilirler), benim yaşamımdan ve mizacımdan kimi özellikler bulabilsinler; bu kitap aracılığı ile benimle ilgili bilgileri daha tam ve daha canlı olsun. Eğer ben kendimi insanlara beğendirmeye çalışsaydım, daha iyi süslenir ve kendimi daha bir incelikle tanıtırdım. Beni özenli ve yapay halimle değil, sade, doğal ve sıradan bir insan halimle görsünler. Çünkü beni anlatan yine benim. Benim kusurlarım ve doğal durumum, kamu terbiyesi izin verdiği ölçüde görülecektir. Eğer ben de doğanın ilkel yasalarının tatlı özgürlüğü içinde yaşayan insanlar arasında olsaydım, kendimi gönüllü olarak baştan sona ve tam çıplak halde ortaya koyardım. Demek ki ben burada kitabın hammaddesinden başka bir şey değilim: Boş zamanlarını bu kadar havaice ve boş şeyler için harcaman akıllıca olmaz. Öyleyse hoşça kal.

Montaigne, bir mart, bin beş yüz seksen.

Not: Montaigne, 1580'de Henri III'e şunları söylüyor: "Benim kitabım, benim yaşamımdan ve davranışlarımdan başka bir şeyi içermiyor."

BÖLÜM BİR

AYNI AMACA ÇEŞİTLİ YOLLARDAN VARMAK

Kimi kez düşünüldüğüne göre, kitabın başına konulan bu bölüm, Montaigne'in yapıtına başladığı (1571 yılı sonu, 1572 yılı başı) döneme aittir. Bu döneme eklediği denemeler, nerdeyse sadece iki bölümle sınırlanır ve çok kısadır. Plutarkhos'un Ahlaksal Yapıtlar'*ından alınan örnekler, 1572'den daha öncekilere benzemiyor; Konrad örneği ise, 1578'den önce alınmamış olmalıdır, çünkü anlaşılacağı gibi, bu, Montaigne'in bu tarihte okuduğu Bodin'in yapıtlarından geliyor. Bu parçanın böyle bir denemenin başına geçirilmesinin nedeni, tarihle ilgili değildir. Yazarın özellikle göz önünde bulundurduğu insanın kararsızlığı düşüncesinin iyi bir yere yerleştirilmesidir. 1580 basımı bu görüşe göre tamamlanıyor ve ikinci kitabın birinci denemesini de doldurıuyor. Bu görüş her dönemde en önemli yeri tutuyor, çünkü yeni basımda bu bölüm özellikle zenginleşiyor.*

(A) Küçük düşürdüğümüz insanlar, bir kez öç alma fırsatını ellerine geçirdiklerinde, onların yüreğini yumuşatmanın en genel yolu, boyun eğerek acıma duygularını harekete geçirmektir. (A) Ama tam tersi olan mertlik ve kararlılık gibi yollar da kimi kez aynı sonuca hizmet eder.

Galler Prensi Edward, bizim okulumuz Guyenne'i de uzun süre yönetmişti.(1) Koşullar ve talih bu kişiye önemli nitelikler bağışlamıştı; Limoges'lular ona çok hakaret edince, bu kenti zorla ele geçirdi. Boğazlanmaya terk edilen erkekler, kadınlar ve çocuklar kendilerini onun ayaklarının dibine atarken

(1) Guyenne, Montaigne'in ilköğrenimini Latince olarak yaptığı okul.

ve bağışlanmalarını dilerken, prens onlara hiç aldırış etmedi; kentin öteki ucunda, üç Fransız beyinin inanılmaz bir yürekli-likle zafer kazanmış orduya karşı çıktığını görünceye kadar olaylar böyle sürüp gitti. Bu kadar büyük bir yiğitlik önce onun öfkesini yatıştırdı. Bu üç kişiden başlayarak kentin tüm diğer halkına da acıdı.

Arnavut Prensi Scanderberg, askerlerinden birisinin peşi-ne düşmüştü; askeri öldürmek istiyordu. Asker ondan kurtul-mak için küçüleceği her türlü yola başvurduktan ve yalvardık-tan sonra, elindeki kılıçla kararlı bir şekilde beklemeye başla-dı. Böyle bir kararlılık efendinin öfkesini hemen dindirdi. As-kerin böyle onurlu bir karar aldığını görünce onu hemen bağış-ladı. Bizim prensin sahip olduğu olağanüstü güç ve cesaret ör-neği, diğerleri için de örnek oluşturabilir.

İmparator III. Konrad, Bavyera Dükü Guelph'i kuşatınca, kuşatılanlar korkakça ve alçakça koşulları kabul ederek bu ku-şatmanın kaldırılmasını istedi; ama o kuşatmayı kaldırmadı; yalnız dükle birlikte kuşatmadaki soylu kadınların kendi üzer-lerinde ve yaya olarak taşıyabilecekleri şeyleri alıp çıkmaları-na izin verdi. Birer yüce gönüle sahip olan bu kadınlar, kendi kocalarını, çocuklarını, hatta dükün kendisini sırtlarına alarak kentin dışına çıkmayı göze aldılar. Onların bu cesaretini gören imparator zevkten dört köşe oldu, gözleri yaşardı, düke karşı beslediği tüm ölümcül ve büyük düşmanlığı içinden sildi. O an-dan başlayarak düke ve yakınlarına insanca davrandı.

(B) Bu her iki davranış da beni rahatlattı, çünkü ben acı-ma ve yüreklilik konusunda son derece zayıfım. Ben doğal ola-rak saygıdan çok duyguyla hareket etmeye çok daha yatkınım. Bilindiği gibi Stoacılar için acıma değersiz bir duygudur: Üzün-tüsü olanlara yardım etmek isterler, ama onlarla birlikte duy-gulanmazlar ve yumuşamazlar.

(A) Bu her iki örnek de bana daha uygun görünüyor: Öy-le ki, her iki yoldan da saldırıya uğrayan ve denenen bu ruhlar, sarsılmadan biri diğerine destek oluyor ve altında ezilmiyor.

Bir insanın acıma duygusu karşısında yüreğinin yumuşamasının, kolaylığın, yumuşaklığın ve gevşekliğin bir sonucu olduğu, bu nedenle kadınlar, çocuklar ve sıradan insanlar gibi daha zayıf nitelikte olanların buna maruz kaldığı söylenebilir. Oysa gözyaşlarını ve yakarmaları küçümseyen, kendini yalnız erdemin kutsal imajının saygınlığına veren insanın eylemi güçlüdür, ruhu eğilmez ve erkeklik gücü ve inatçılığı için duygusunu ve onurunu sakınır. Bununla birlikte, daha az cömert olan ruhlar, şaşkınlıklar ve hayranlıklar da böyle bir sonuca varabilir. Thebai halkının tanıklığı: Komutanlar kendilerine verilen buyruğun dışına çıkınca, bu halk onları ağır suçlamalarla mahkemeye verdi; böyle bir suçlamanın altında ezilen Pelopidas,(2) pek bağışlanacak gibi değildi, kendini savunmak için rica ve yakarma yoluna gitti. Epaminondas(3) ise tersine, yaptığı işleri görkemli bir şekilde anlatıyor; işleri ellerine alma yürekliliğini göstermeyen halkı, gururlu ve kendini beğenmiş bir hava içinde kınıyordu. Bu kişinin cesaretini öven meclisin direnci kırılmıştı.

(...) Yaşlı Dionysios, uzun süren son derece güçlüklerden sonra, Rhegium kentini, komutanı ile birlikte teslim aldı: Kenti inatla savunan askerden örnek oluşturacak bir öç almak istedi. Dionysios önce ona kendi çocuğunu ve tüm akrabalarını bir gün önce nasıl boğdurduğunu sordu. Phyton'un verdiği yanıt, onların kendisinden daha mutlu bir günde olduklarını söylemek oldu. Bundan sonra tutsak komutanın üstündekileri çıkarttı, onu cellatlara teslim etti, ona çok kötü ve zalimce davrandı, ona kötü sözler ve küfürler söylendi, kentin içinde sürüklendi. Ama o ne kendini, ne cesaretini yitirdi; tersine, ciddi bir yüzle, ülkesini bir tiranın elleri arasına bırakmamak için, kendi ölüm nedenini görkemli ve onurlu bir şekilde bağırarak

(2) Pelopidas: Thebaili general, İÖ 379'da Ispartalıların bu kentten kovulmasına yardım etti, başka zaferlere katıldı, sonunda öldürüldü.

(3) Epaminondas: Thebaili general ve demokrat devlet adamı. Ispartalıları yenerek Thebai'nin egemenliğini sağladı. (Ç.N.)

anımsattı. "Tanrılar yakında Dionysios'u cezalandıracak" diye tehditler savurdu. Dionysios, kendi ordusunun kalabalığı içinde, yenik düşmüş bu düşmana karşı meydan okuyacağını ve şeflerinin küçümseneceğini beklerken, onlar az görülür bir erdemle karşı çıkmaya hazırdılar. Hatta Phyton'u çavuşların ellerinden aldılar, onun şehit düşmesini önlediler, gizlice denizde boğulmaya gönderdiler.

(A) Kuşkusuz insan olağanüstü bir şekilde boş, çeşitli ve değişken bir varlıktır. Onunla ilgili olarak kararlı ve tek yönlü bir yargıya varmak güçtür. Bakınız Pompeius, çok düşmanlık duyduğu Mamertinlilerin kentini bağışladı, çünkü halkın tüm suçunu yalnız başına yüklenen ve yalnız kendisinden başka kimsenin cezalandırılmamasının dışında bir ihsan istemeyen Zenon adlı bir vatandaşın erdemini ve yüce gönüllülüğünü göz önüne aldı. Daha önce Sulla'nın ev sahibi de, benzer bir erdemi gösterdi, ne kendisi için, ne de başkaları için bir şey istedi.

(B) Benim ilk örneklerime doğrudan doğruya karşı olan ve insanların en yüreklisi, yenilenlere karşı oldukça bağışlayıcı davranan İskender, Gaza kentini büyük güçlüklerden sonra ele geçirdi, oraya komuta eden Betis ile karşılaştı; bu kuşatma sırasında onun büyük değerini anlamıştı; Betis'i kendi adamları terk etmişti, şimdi yalnızdı, silahı kırılmıştı, yara bere ve kanlar içindeydi ve her yandan bağırıp çağıran Makedonyalıların arasında yine de savaşıyordu. Böylesine pahalı bir zafer İskender'i sinirlendirmişti; diğer yıkımların yanında, kendisi de iki yeni yara almıştı. Ona şöyle dedi: "Sen istediğin şekilde ölmeyeceksin, Betis! Bir tutsağa karşı tasarlanmış her türlü işkenceden geçeceğini aklında tut."

Öteki ise, kendine güvenen ve gururlu bir yüzle duruyor, bir şey demeden bu tehditlere aldırış etmiyordu. Onun gururlu ve inatçı sessizliği karşısında İskender sesini yükseltti: "Bir dizi mi burkuldu? Yalvaran bir söz mü etti? Senin sessizliğinin üstesinden gelmesini bilirim. Eğer ağzından söz alamazsam bile, en azından iniltilerini duyarım." Ve kızgınlığı büyük öfkeye

dönüşürken, topuklarının parçalanmasını, bu haliyle sürüklenmesini, bir arabanın arkasına bağlanarak parçalanmasını, organlarının dağılmasını buyurdu. Acaba yüreklilik onun için çok sık rastlanan bir olay olduğu için mi düşmanına hiç şaşmadı ve daha az saygı duydu? (C) Ya da kendi cesaretini o kadar yüksekte tutuyordu ki, bunu bir başkasında da görürken kıskanmadan edemiyordu; ya da öfkesinin doğal taşkınlığına karşı koyamıyordu. Gerçekte eğer öfkesi biraz dindiyse, bunun nedeni, o kadar çok yiğit insanın kılıçlarla can verdiğini, artık kentin kendisini savunamayacak durumda olduğunu görmesi oldu. Çünkü en az altı bin insan öldürülmüştü, bunlar ne kaçmayı denemişti, ne de bağışlanmak istemişti; tersine, ara sokaklarda, zafer kazanmış düşmanla karşılaşmaya çalışıyorlardı ve onları, onurlu bir ölümle yaşamlarına son vermeye teşvik ediyorlardı. Son soluklarını verirken, yine de öç almak peşinde olan herkes, kendi yarasına yenik düşmek istemiyordu ve düşmanlarının ölümünü görerek kendi ölümüne avuntu arıyordu. Büyük acıları hiçbir acınmaya yol açmıyordu; öç almak için bir günün uzunluğu İskender'e yetmiyordu. Bu kanlı kıyım, son kan damlası yerlere akıncaya kadar sürdü ve ancak otuz bin silahsız insan, yaşlılar, kadınlar ve çocuklar tutsak alıncaya kadar durmadı.

BÖLÜM İKİ

ÜZÜNTÜ ÜZERİNE

Montaigne, bu ve bundan sonraki birçok bölümü, Guicciardini'nin İtalyan Tarihi'*nden, J. Bouchet'nin* Aquitania Yıllığı'*ndan, ayrıca 1572'ye doğru okuduğu sanılan Guillaume ve Martin du Bellay kardeşlerin* Anılar'*ından aldığı örneklerden etkilenerek yazıyor.*

(B) Ben bu duygudan en bağışık olan insanlardan birisiyim; her ne kadar dünya üzüntüyü özel bir kayrayla onurlandırmaya karar vermiş olsa da, ben bu duyguyu ne seviyorum, ne de bu duyguyla ilgili iyi şeyler düşünüyorum. İnsanlar onu akılla, erdemle ve bilinçle giydiriyorlar; aptalca ve korkunç bir süsleme. İtalyanlar buna çok yerinde bir şekilde *tristezza* (acı ya da kötülük) diyorlar. Çünkü her zaman zararlı, her zaman delice bir nitelik. Stoacılar korkakça ve alçakça buldukları için kendi bilgece duygularına yasaklıyorlar.

(A) Ama Mısır Kralı Psammanitus ile ilgili anlatılan öyküye göre, Pers Kralı Cambisez onu yendiği zaman; tutuklu kızını da hizmetçi giysileri içinde su taşımaya gönderiyor; yenik kralın yanındakiler bu durum karşısında ağlayıp sızlanırken, o yere bakıp sessizliğini koruyor. Oysa aileden bir dostunun tutsaklar arasında götürüldüğünü görünce, kafasına vurmaya ve acılar içinde kıvranmaya başlıyor.

Siz bu olayı son zamanlarda bizim prenslerden birisinin başına gelenlerle karşılaştırabilirsiniz. Prens Trante'ydi: Ailenin desteği genişe çıkmış, rahatlamış buluyor:

(B) *Et via vix tandem voci laxata dolore est.*[1]

(Ve sonunda büyük acı kendi sesine güçlükle bir yol açtı.)

(C) Kral Ferdinand'ın, Macaristan Kralı Jean'ın dul eşine karşı Buda yakınlarında açtığı savaşta, Raisciac adında bir Alman subay bulunuyordu. Savaşta kahramanlık gösteren bir askerin ölüsünün at sırtında götürülmesine üzülen herkesin arasına o da katıldı, ama herkes gibi o da bu askerin kim olduğunu öğrenmek istiyordu; askerin kalkanı alınınca, bunun kendi oğlu olduğunu öğrendi. Herkesin gözyaşları arasında yalnız o ayakta durmuştu, gözleri kıpırdamıyordu, oğluna gözlerini dikmiş bakıyor, ama ne ağlıyor, ne sesini çıkarıyordu. Üzüntünün şiddetli gücü, onun canlılığını dondurunca ya ve onu yere cansızca yıkıncaya kadar bu böyle sürdü.

(A) *Chi puo dir com'egli arde é in picciol fuoco.*[2]

(Küçük bir ateşte ne kadar yandığını kim diyebilir.)

diyorlardı, dayanılmaz bir tutkuyu dile getirmek isteyen âşıklar:

misero quod omnes
Eripit sensus mihi. Nam simul te,
Lesbia, aspexi, nihil est super mi
Quod loquar amens.
Lingua sed torped, tenuis sub artus
Flamma dimanat, sonitu suopte
Tinniut aures, gemina teguntur
Lumina nocte.

(1) Vergilius, *Aeneis,* xi, 151.
(2) Petrarca, *Sonnet,* cxxxvii.

(Ne acınacak insanım ben!
Aşk, duygularımı benden alıyor.
Çünkü Lesbia seni görür görmez,
Akıl başımdan gidiyor,
Sana söyleyecek söz bulamıyorum,
Tutuluyor dilim,
Kıvrak bir ateş dolaşıyor bedenimde,
Uğulduyor kulaklarım,
Gece gözlerimi örtüyor.)

(B) Sıcak, yakıcı saldırı sırasında biz üzüntümüzü ya da düşüncelerimizi dışa vuramayız. Çünkü bu sırada ruh derin düşüncelerle ağırlaşır, bedenin keyfi kaçar, aşk için neşesini yitirir.

(A) Bu nedenle beklenmedik zayıflıklar ortaya çıkar, âşıkları sırasız yakalar ve aşkın kucağında bile aşırı ateşli bir güçle onları kavrar. Tatmaya izin verdiği tüm tatlar, sadece sıradan şeyler olur.

Curae leves loquuntur, ingentes stupent.(3)

(Küçük üzüntüler konuşur, büyük olanlar susar.)

(B) Umulmadık bir zevkin ortaya çıkışı, benzer şekilde bizi şaşırtır:

Ut me conspexit venientem, et Troia circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris,
Diriguit visu in medio, calor ossa reliquit,
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur.(4)

(Benim yaklaştığımı görür görmez ve
Her yanda Troya'nın silahlarını gördüğünde

(3) Seneca, *Hippolytos*, II, III, 607.
(4) Vergilius, *Aeneis*, III, 306.

Hemen aklı başından gitti. Kapıldı dehşete.
Bir görünüm onu dondurdu. Gitti bedenindeki sıcaklık. Yığıldı yere, uzun süre sonra ancak konuştu.)

(A) Cannes yolundan gelmekte olan oğlunu görünce sevinçten ölen Romalı bir kadının dışında, Sophokles ile tiran Dionysios da mutluluktan öldüler. Roma Senatosu'nun kendisine verdiği onurun haberini okuyan Talva da, Korsika'da öldü; yüzyılımızın papası Leon X da, son derece dilemiş olduğu Milano'nun ele geçirildiğini duyunca, aşırı bir sevinç içine girdi, ateşi yükseldi ve bu yüzden öldü. İnsanoğlunun zayıflığını gösteren önemli bir tanıklık daha ortaya çıktı: Eskilerin kaydettiğine göre, Diyalektisiyen Diodoroso, kamu önünde ve kendisini izleyenlerin eliyle ortaya konan utandırıcı kanıta hemen yenik düştü.

(B) Bu gibi heyecanlı tutkulara ben kendimi pek kaptırmıyorum. Ben kolay kolay heyecanlanmıyorum; güncel uslamlamalar beni katılaştırıyor, duyarsızlaştırıyor.

BÖLÜM ÜÇ

DUYGULARIMIZ BİZİ AŞIYOR

Bu bölümdeki birçok örnek, kaynağını savaştan alıyor. Bu örnekler, insanların ölümden sonra bedenlerinin ne olacağı üzerine nasıl boşuna üzüldüklerini gösteriyor. Montaigne, ancak ruhla beden bir arada olduğu sürece, insanın var olabileceğini saptıyor.

Alıntıların dışında, Montaigne'in yararlandığı kaynaklar: 1588'de, Plutarkhos ve Herburt de Fulstin –Polonya Tarihi–, *Lopez de Gomara,* Kızılderililerin Genel Tarihi; *bu tarihten sonra Platon, Cicero, Tacitus, Herodotos, Aristoteles, Ksenophones, Diogenes Leartes, Sicilyalı Diodoroso, Seneca vd.'ni okuyor.*

(B) İnsanları her zaman gelecek şeylerin çok gerisinde gitmekle kınayanlar, bize şimdiki şeyleri ele geçirmeyi öğretenler; gelecekle ilgili hiçbir şey elde edemeyecekmişiz gibi bunlarla yetinmemizi isteyenler, hatta geçmişte sahip olduğumuzdan daha azına razı olanlar, insanların yaptığı en yaygın yanlışa parmak basıyorlar ve doğanın kendi yapıtının sürekliliği için bizi yönlendirdiği şeye yanlış deme cesaretini gösterseler bile, bu yanlış düşlem için, bize diğer insanlardan daha çok baskı yapıyorlar. (B) Biz hiçbir zaman kendi evimizde değiliz, her zaman ötelerdeyiz. Korku, arzu, umut bizi geleceğe doğru itiyor; duygularımızı ve var olan düşüncelerimizi, olacaklar için geçirecek zamanımızı, biz yok olduktan sonrakileri bile bizden çalıyor. (C) "*Calamitosus est animus futuri anxius.*"[1] (Gelecek üzerine kaygılı olan akıl, kötü haldedir.)

(1) Seneca, *Epist.*, xcviii.

Şu büyük öğüt için sık sık Platon'a başvurulur: Kendi işini yap ve kendini bil. Bu tümcenin parçalarından her biri genelde bizim tüm görevlerimizi ve benzer şekilde arkadaşlarımızınkini kapsar. Neyi nasıl yapması gereken herhangi bir kimsenin ilk işi, kendisinin kim olduğu ve neyin kendisine özgü olduğunu bilmektir. Ve kendini bilen kişi, kendini kendine yabancı kabul etmez artık; kendini sever, her şeyden önce kendini yetiştirir; gereksiz uğraşıları, yararsız düşünceleri ve amaçları geri çevirir. "*Ut stultitia etsi adepta est quod concupivit se tamen satis consecutam putat: Sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam unquam sui poenitat.* "(2) (Çılgınlık arzuladıklarını elde ettiği zaman, mutlu olmaz, ama akıllılık elde olanla yetinir ve kendinden yakınmaz.)

Epikuros, kendi bilgesini geleceğin öngörüsünden ve üzüntüsünden bağışık tutar.

(B) Ölümle ilgili yasalar arasında bana en sağlam gibi görüneni, kralların edimlerini ölümden sonra incelemeye zorlayanıdır. Onlar yasaların efendisi olmasa bile, yoldaşlarıdır: Eğer adalet onların kafalarını yargılamıyorsa, bunun nedeni onların ününü ve varislerini yargılamasıdır: Yaşarken çoğu zaman yeğlediğimiz şey budur. Buna uyan toplumlara çok özel yararlar sağlar bu. Kötülerin belleğinin de kendilerininki gibi onurlandırıldığından haklı olarak yakınan iyi krallar bunu arzu ederler. Bize yaptıkları hizmetlerinden dolayı tüm krallara da eşit olarak boyun eğmeli, onları dinlemeliyiz, ama biz yalnız onların erdemine sevgi duymalı, değerini bilmeliyiz. Onların otoriteleri bizim desteğimize gereksinim duyarken, değersiz oldukları zaman sabırla acı çekmelerine, kusurlarını gizlemelerine ve bizim onayımızla birbirinden ayrı eylemlerine politik bir düzen kazandıralım. Ama onlarla olan görüşmelerimiz bir kez bitince; Adalet'i ve bizim gerçek duygularımızın dile getirilme özgürlüğünü, özellikle yetersizlikleri iyi bilinen bir efendiye saygı ve bağlılıkla hizmet eden insanlara övgüyü reddet-

(2) Cicero, *Tusc. Disput., V, xvIII.*

mek, böyle iyi bir örneğin sonunu getirmemek olur. Kimi özel görevlerden bağışık tutulup, değersiz bir prensin anısını haksızca benimseyen insanlar, Adalet'i, kamu adaletinin zararına gerçekleştirirler. Titus Livius doğru söylüyor: İnsanların monarşi altında gelişen dili her zaman gösterişli çılgınlıkla ve boş tanıklıkla doludur: Herkes kendi kralına birbirinden ayrı değer ve büyüklük biçer.

Neron'un yüzüne karşı konuşan bu iki askerin büyüklüğünü onaylayabiliriz. Onlardan birisine niçin kendisinin kötülüğünü istediğini Neron soruyor. Seni seviyordum, diyor asker, ama buna layık olduğun zaman, ama sen ana katili, yangın çıkarıcı, şarlatan ve sirklerde araba sürücüsü olduğundan beri, layık olduğun şekilde senden nefret ediyorum.

Kendisini öldürmek isteyen askerin verdiği yanıt şu oluyor: Sürekli olarak yaptığın kötülüklere karşı başka bir umar bulamıyorum. Bununla birlikte, onun ölümünden sonra yapılan toplumsal ve evrensel tanıklıklar, onun kötülüklerini ve tiranlıklarını aklı başında bir şekilde onaylayacak mı?

Ispartalıların böylesine kutsal hükümet biçiminde yalandan bir ayininin bulunması benim hoşuma gitmedi. Krallarının ölümünde, tüm müttefikleri ve komşuları, aşağı sınıftan tüm insanlar –kadın, erkek bir arada– yas belirtisi olarak kendi alınlarında yara açıyorlardı ve ağlayıp sızlanarak ölenin en iyi kral olduğunu söylüyorlardı: Böylece en yükseğine layık olana en az ve en düşük değeri vermiş oluyorlardı.

Her şeyi araştıran Aristoteles, Solon'un şu "Kimse ölmeden önce ömrünün mutlu bittiğini söyleyemez" sözlerini alıyor ve ekliyor: Adı sonradan kötüye çıkmış olsa ve sonu kötü gelmiş olsa bile, eğer düzenli yaşadıktan sonra ölmüş ise, mutlu olduğunu söyleyebilir. Biz hareket ederken, kafamızda hoşumuza giden yere doğru gitmek vardır, ama bir kez kendi dışımıza çıkınca, artık onunla hiçbir bağlantımız kalmaz. Bunu en iyi şekilde dile getiren Solon için, insan ancak yok olduktan sonra mutlu olacağına göre, öyleyse insan hiçbir zaman mutlu değildir.

(B) *Quisquam*
Vix radicitus e vita se tollit, et ejicit:
Sed facit esse sui quiddam super inscius ipse
Nec removet satis a projecte corpore sese, et
Vidicat.(3)

(İnsanın tümüyle kökünden kopması ve kendisini yaşamın dışına atması güçtür: Kendi başına var olan kimi şeyleri, bilincinde olmadan düşleriz. Ölümün ezip geçtiği bedenden tümüyle kopmayız ve tümüyle uzaklaşmayız.)

(A) Bertrand du Guesclin, Randon kalesinin merkezinde öldü. Kuşatılmış olanlar daha sonra teslim olunca, kalenin anahtarlarını, ister istemez ölünün üzerinde taşıyarak dışarı çıkardılar.

Venedik ordusunun generali Bartolomeo d'Alviano, Brescia'da savaş sırasında öldüğü zaman, ölüsünü düşman topraklarından geçirerek Venedik'e geri getirmek gerekiyordu. Oradakilerin çoğu, düşman topraklarından geçmek için izin isteme eğilimindeydi. Ama Theodoro Trivulcio buna karşı çıktı: İşi savaşarak geçmek olasılığına bırakan, daha çok güç bir yolu seçti, çünkü diyordu, yaşarken düşmanlarından hiçbir zaman korkmayan birisinin, öldükten sonra bundan çekinmesi yerinde olmaz.(4)

(B) Benzer şekilde, Yunan yasalarına göre de, bir ölüyü gömmek için düşmandan izin isteyenler, zaferden vazgeçiyor ve artık ganimetten pay alamıyordu. Ganimetten pay almak, kazanmanın –yenmenin– belirtisiydi.

(A) Eğer biz kendimiz için yalnız bu yaşamın ötesine uzanan kaygılar için değil, ayrıca mezarda da göksel kayranın bize eşlik ettiğine ve bizden sonrasına da uzandığına inanırken, bu ayrıntılar her zaman benimsenmeseydi, kuşkusuz tuhaf kaçabi-

(3) Lucretius, III, 890.
(4) Jean Bouchet, *Acquitaine Yıllığı*, 1557.

lirdi. Bizimkileri bir yana bırakalım, eskilerden öyle çok örnekler bulunur ki, bunun için ayrıntılara girmeme gerek yok. İngiltere Kralı Edward I, İskoçya Kralı Robert ile girdiği uzun savaşlarda, kişisel çabalarında her zaman zafer kazanırken, kendi varlığının ne kadar yararlı olduğunu gördü; ölürken, kendi oğluna görkemli bir yeminle ölüsünün kaynatılmasını, etinin kemiklerinden ayrılmasını ve gömülmesi için yemin ettirdi. Kemiklere gelince, bunu kendisiyle birlikte korumasını, İskoçyalılarla ne zaman bir savaş olsa, ordu ile birlikte taşımasını istedi. Yazgı, kazanacakları zaferi sanki onun organlarına bağlamıştı.

(B) Jean Zischa, Wiclef'in yanlışlarına karşı, Bohemya'ya isyan etti ve ölümünden sonra derisinin yüzülmesini, bir davul yapılmasını ve düşman üzerine bu davulun çalınarak gidilmesini istedi, çünkü onlara karşı yürütülen savaşta, bunun bir yarar sağlayacağını hesaplamıştı. Kimi Amerikan yerlileri de, İspanyollara karşı savaşlarında, kendi komutanlarının kemiklerini taşıyorlardı; komutanın yaşıyormuş gibi kendilerine şans getireceğine inanıyorlardı. Yine bu dünyadaki başka halklar, savaşlarda ölen yürekli insanların cesetlerini alıp yine savaşlara birlikte götürüyorlardı; böylece cesaretlerini ve şanslarını koruyacaklarına inanıyorlardı.

(A) Birinci örnekler, geçmişteki eylemleriyle kazandıkları ünlerini mezarlarında da korumak isteyenler içindi, ama ikinciler, öldükten sonra da etkili olduklarını göstermek istiyorlardı. Komutan Bayard'ın işi, en iyi örneği bize veriyor: Çakmaklı tüfekle ölümcül bir yara alınca, yaşamının sonunda düşmana karşı sırt çevirmek istemediği için, kavgadan çekilmeyi reddetti, gücü yettiği ölçüde savaştı, gücü tükenip attan kayacak gibi olunca, bir ağacın dibine çekilmesini seyisine buyurdu; yüzü düşmana karşı gelecek şekilde yere bırakılmasını diledi ve o halde öldü.

Öncekilerden daha önemli olan başka örnekleri de buraya eklemem gerekiyor. Şimdiki Kral Philippes'in büyük babası

İmparator Maximilian, kendine özgü bir beden güzelliğinin dışında, büyük niteliklere sahip bir prensti. Ama diğer prenslere ters düşen bir mizacı vardı: Diğerleri kendi tahtlarını, tuvalet gereksinimini gidermek için delikli sandalyeye çevirmeyi en önemli işleri arasında sayarken, o, böyle anlarını görecek özel bir oda hizmetçisine hiçbir zaman izin vermedi. Yıkanmak için kendini öyle gizliyordu ki, ancak genç bir kızın bedeninin kimi yerlerini doktordan ya da herhangi bir kimseden gizlemede gösterdiği titizliği gösteriyordu. (B) Ben ki konuşmalarımda o kadar serbestimdir, yine de bu utangaçlıktan alındım. Eğer bir gereklilikten ya da cinsel zevkten ileri gelmiyorsa, bizim âdetlerimizin örtmeyi buyurduğu organlarımı ya da hareketlerimi başkalarının gözlerinin önüne pek sermem. Bu durum benim için daha zordur ve başka bir insana, özellikle benim mesleğimden olan birisine uygun görmem. Ama o, öyle bir boş inanca saplanmış ki, öldüğü zaman kendisine bir don giydirilmesini vasiyetnamesine bile yazdırıyor. Kendisini soyup giydirecek kimsenin gözleri bağlı olmasını vasiyetnameye ek koşul olarak koyduruyor.

(C) Sirus, ruhu bir kere kendisini terk edince, ne çocuklarının, ne başkalarının kendi bedenine dokunması için buyruk veriyor; ben bunu onun kişisel sofuluğuna bağlıyorum. O ve onun tarihçisi, kendi büyük nitelikleri arasında ayrıca özel yaşamları boyunca din için özel ilgi ve saygı gösterdiler.(5)

(B) Bana akraba olan ve savaşta ve barışta oldukça tanınmış bir adamla ilgili olarak büyük bir adamın anlattıkları, benim hoşuma gitmedi. Yaşlı çağında böbrek taşından son derece acı çekerken, kendi sarayında son saatlerini onur ve saygınlık içinde nasıl gömülmesi gerektiği konusunda görüşmelerle geçirdi; ziyaretine gelen tüm soyluları topladı ve törene katılmaları sözünü aldı. Son anlarında gördüğü bir prense, ailesinin de bu gömme töreninde bulunması için ısrarla rica etti, çünkü kendisi gibi bir adamın durumuna uygun düşeceğini birçok ör-

(5) Ksenophon, *Kyru Paideia,* VIII.

nekler ve kanıtlar göstererek anlattı. Prensin verdiği sözden memnun kalınca, törenin nasıl geçeceği konusunda buyruklar verdi, işbölümü yaptı. Boş gurur konusunda bu kadar üsteleyen başka bir kimseyi bilemedim ben.

Kendi ailem içinde hiç de eksikliğini çekmeyeceğimi gösteren tersine örnekler, bana yakın bir akrabamdan geldi: Kendi konvoyunu bir hizmetçi ve bir fenerle sınırlayacak kadar alışılmamış bir cimrilikle hazırlayacak ve düzenleyecek noktaya gelmişti. Bu gibi durumlarda âdet olan törenleri kendi mirasçılarına yasaklayan Marcus Aemilius Lepidus'un tutumunu ve buyruğunu övmek isterim. Yararını ve bilgisini kavrayamadığımız harcamalardan ve zevklerden sakınmak, acaba yine de yetingenlik ve ılımlılık sayılabilir mi? İşte size düzeltilmesi kolay bir şey, hem de az bir harcamayla.

(C) Eğer bunları düzenleme gereksinimi olacaksa, benim kanıma göre, yaşamın tüm edimlerinde olduğu gibi, herkes kendi servetine göre bir kurala bağlı kalsın. Filozof Lycon, cenazesini nereye isterlerse oraya bırakmaları için dostlarına buyruk verdi; gömme törenine gelince, ne gereksiz şeyler yapılmalıydı, ne de cimrice davranılmalıydı.(6) Ben yalnızca törelerin bu gömme işine buyruk vermesini bekliyorum. (B) Böyle bir görev önce kime rastgelirse, kendimi onun insafına bırakacağım. "*Totus huic locus est contemnendus in nobis, non negligendus.*" (İnsanın kendisi için tümüyle küçümseyeceği, ama yakınları için azımsamayacağı bir görevdir bu.) Ve bir ermiş kutsal bir yol gösteriyor: "*Curatio funeris, conditio sepulturae, pompa exequiarum magis sunt vivorum solatia quam subsidia mortuorum.*" (Gömme töreninin hazırlanması, gömülecek yerin seçimi, cenaze alayı, ölülerin yararından çok, geriye kalanların avunmasıyla ilgilidir).(7)

Son anında, Sokrates'e nasıl gömülmek istediğini soran Kriton'a, filozof şu yanıtı vermişti: "Siz nasıl isterseniz."

(6) Diogenes Leartes, *Lycon'un Yaşamı.*
(7) St. Augustinus, *Tanrı Kenti*, I, xii.

(B) Eğer ben daha önceden kendi işimle uğraşacak olsaydım, yaşarken ve soluk alırken öldüklerini bir mermere kazınmasından zevk alan ve kendi mezarlarının yapılmasından hoşlanan ve bundan onurlanan insanların yolundan giderdim. Ne mutlu kendi duyarsızlıklarıyla duyularına zevk verenlere ve kendi ölümlerini yaşayanlara.

(C) Bana çok doğal ve çok haklı görünmüş olsa da, Atina halkının yaptığı bu insanlık dışı haksızlığı anımsadıkça, tüm demokratik egemenliklere karşı uzlaşmaz bir kin duyuyorum; çünkü Arginuses Adaları'nın yakınlarında Ispartalılara karşı bir deniz savaşını kazanmış yürekli komutanların gözyaşlarına bakmadan ve savunmalarını almadan ölümlerine karar veriyorlardı; bu, Yunan güçlerinin daha önce asla denizde yapmadıkları en tartışma götürür ve en büyük savaştı; ama zaferden sonra ölülerini toplamak ve gömmek yerine, savaş yasalarının kendilerine sunduğu fırsatı iyi kullandılar. Ve bu idamların en korkuncu Diomedon olayıydı. Hem savaşta, hem politikada özellikle yetenekli olan bir mahkûmdu. Ölüm yargısı giydiklerini duyunca, konuşmak için ileri atıldı ve dinlenmeyi elde etti; bunu kendi davası için kullanmak ve böylesine zalimce bir haksızlığın kanıtlarını ortaya koymak yerine, kendi yargıçlarının özenle korunmasını dile getirdi: Bu yargılamanın kendi iyiliklerine dönmesi için tanrılara yakardı; kendisinin ve yoldaşlarının dileklerinin kabul edilmeyeceğinden ve böylesine ünlü zaferlerinin iyiliğe geçmeyeceğinden, tanrıların öfkesini kendi üzerlerine çekeceğinden korkarak, başka bir şey demeksizin ve bir pazarlık yapmaksızın doğru idam yerine yürüdü. Yazgı onları (Atinalıları) da birkaç yıl sonra aynı cezayla cezalandırdı: Atinalıların baş kaptanları Chabrias, Ispartalı amiral Pollis'i bir deniz savaşında yendi, ama kendileri için büyük önem taşısa da, aynı örnek ceza kendilerinin başına gelir korkusuyla, savaşın tüm nimetlerini açıkça yitirdiler. Ve arkadaşlarının suda yüzen az sayıdaki ölülerini yitirmek yerine, kendilerine daha

(8) Sicilyalı Diodoroso, xii.

sonra böyle ciddi boş inancı pahalıya ödetecek olan düşmanlarının sağ salim çekip gitmelerine izin verdiler.(8)

Quaeris quo jaseas post obitum loco?
Quo non nata jasent.(9)

(Öldükten sonra nerede yatacağını mı soruyorsun?
Doğmamış olanların olduğu yerde.)

Bir başkası, ruhsuz bir bedene dinlenme duygusu veriyor:

Neque sepulchrum quo recipiat, habeat portum corporis,
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat a malis.(10)

(Onu kabul ederek bir gömüt, insan yaşamının yükünü kaldıracak bir liman olmayabilir, ama onun bedeni, kötülüklerden uzakta dinlenecektir.)

Doğayla kimi gizli ilişkiler içinde olan birçok ölü şeyleri Doğa bize gösterir: Mahzendeki şarap, bağ mevsiminin gösterdiği kimi değişimlere göre değişir. Ve karacanın eti, –bize dendiğine göre– canlı etin yasalarına göre niteliğini ve tadını değiştirir.

(9) Seneca, *Troyalı Kadınlar*, II, 30.
(10) *Ennius*, alıntıyı yapan Cicero.

BÖLÜM DÖRT

RUH, GERÇEK NESNELER BULAMADIĞI ZAMAN KENDİ HEYECANLARINI SAHTELERİ ÜZERİNE NASIL BOŞALTIR?

(A) Bizim çevreden bir beyefendi, fena halde damla hastalığına yakalanmıştı; doktoru ona tuzlu et yemeyi tümüyle yasaklayınca, bu yanıt çok eğlenceli oldu: Hastalık kendisine işkence ettiği zaman, kınayacak bir şeyler bulmaktan hoşlandığını söylüyordu. Bir beyinciğe, bir inek diline, bir jambona kızıyor ve kızdığı oranda da rahatlıyordu. Ama eğer kol, vurmak için kalkmışsa ve bir şeye rastlamayıp havada kalmışsa, canımızı acıtır. Benzer şekilde, eğer beklenen hoş bir şekilde gerçekleşecekse, o zaman havada asılı kalmamalı ve boşa gitmemeli, ama onu tutmak için yeterli uzaklıkta bir nesne bulunmalıdır:

(B) *Ventus ut amittit vires, nisi robore densae*
Occurant silvae spatio diffusus inani.[1]

(Sık ormana çarpmadığı sürece rüzgârlar
güçlerini yitirirler ve boşlukta dağılırlar.)

(A) Benzer şekilde, ruhu da destekleyen bir şey olmazsa, çalkantılar ve hareketler içinde kendini yitirir: Öyleyse biz de ruha her zaman çarpacağı ve üzerine etki edeceği nesneleri temin etmeliyiz. Sevme yeteneği hepimizin içinde bulunan maymunlar ve küçük köpeklere olan düşkünlüğümüz konusunda Plutarkhos, törelere uygun olmadığı için, onlar için harcanan

(1) Lukianos, II, 362.

çaba boşuna ve yararsız olur diyor. Ruhumuzun bir şeylere karşı etkili olmak yerine, düzmece ve düşsel bir nesneye karşı koyarak, kendi inancına bile karşı çıkarak kendi tutkularına karşı yanıldığını görüyoruz.

(B) Hayvanlar da benzer şekilde, kendilerini yaralayan taşlara, demirlere karşı öfkelerini yöneltiyorlar, ya da kendi kendilerini yaraladıkları zaman acısını yine kendilerinden çıkarıyorlar:

Pannonis haud aliter post ictum saevior ursa
Cum jaculum parva Lybis amentavit habena,
Se rotat in vulnus, telumque irate receptum,
Impetit, et secum fugientem circuit hastam.(2)

(Pannonis'teki ayıdan başkası değildi:
Libyalı avcının deri bir sırıma bağlı kargısının
saldırısıyla daha korkunç olan.
Yarası üzerinde dönüyor, kudurmuş, kendisini delen
kargıyı ısırmaya çalışıyor.
Kendisiyle birlikte dönen demiri izliyor.)

(A) Başımıza gelen hastalıklar için ne nedenler ortaya çıkarmıyoruz ki! Bunun için bir çaba harcayacağımız yerde, haklı ya da haksız kendimize kızıyoruz. Parçaladığın, ne sarışın bir kızın saç örgüsü, ne de kendi sevgili kardeşini şanssız bir kurşunla öldürdüğü için acı içinde kıvranırken acımasızca dövdüğün göğsünün beyazlığı. (C) Livius, iki büyük komutan olan iki kardeşin ölümünden sonra, İspanya'daki Roma ordusundan şöyle söz ediyor: "*Flere omnes repente et offensare capita.*" (Birden ağlamaya ve kendi kafalarına vurmaya başladılar.)

Genel bir âdettir bu. Ve filozof Bion, bir yas sırasında saçını başını yolan krala takılıyor: Kılları yolmanın acıyı hafifleteceğini mi sanıyor? Yitirdiği para yüzünden kim oyun kartla-

(2) Lukianos, VI, 200.

rını çiğneyip yutmak ya da zarları boğazından aşağıya indirmek istemez? (A) Kserkses Çanakkale Boğazı'nda denizi kırbaçlattı, suları zincire vurdurdu, ne sövgüler yağdırdı ve Athos Dağı'na meydan okuyan mektuplar yazdı. Cyrus ise Gyndus Irmağı'ndan geçerken duyduğu korkuyu yenmek için, tüm bir ordusunu günlerce ırmak boyunda bekletti. Caligula, annesinin içinde kaldığı bir evi zevk için yıktırdı.(3)

(C) Ben gençken, insanların anlattıklarına göre, bizim komşu krallardan birisi Tanrı'dan sopa yemiş; ve kral öç almak için yemin etmiş: On yıl boyunca O'na yakarılmamasını, O'nun sözünün edilmemesini ve kendisi kral kaldığı sürece O'na inanılmamasını buyurmuş. Bununla, doğuştan kendini beğenmiş olan ve haklarında masal uydurulan ulusun pek aptal olmadığı betimlenmek isteniyor. Bu gibi kusurlar her zaman birlikte olur, ama bu gibi eylemler, aptallıktan çok aşırı övünmeye bağlıdır.

(A) Caesar Augustus, denizde fırtınaya yakalanınca, deniz tanrısı Neptunus'a meydan okudu; Roma'daki sirk oyunları törenleri sırasında, ondan öç almak için, diğer tanrılar arasında bulunan Neptunus'un heykelini yerinden kaldırttı. Bu anlatacağım olay, öncekinden daha aptalca, özellikle de Quintilius Varus'a karşı Almanya'da savaşı yitirdikten sonra: İyice öfkeye kapılmıştı, umutsuzdu, kafasını duvara vuruyor ve bağırıyordu: "Varus, bana askerlerimi geri ver!" Bunlar inançsızlıkla birleştiği ve sanki kızgınlığımızı dinleyecek kulakları varmış gibi tanrılara ya da şansa Trakyalılar gibi seslendikleri zaman, tüm çılgınlıkları da aşıyor, (C) çünkü Trakyalılar, gök gürlediği ya da şimşek çaktığı zaman, titanlar gibi göğe oklar fırlatıyorlar ve Tanrı'yı aklı başında olmaya çağırıyorlar. (A) Tıpkı Plutarkhos'ta eski bir şairin dediği gibi:

Point ne se faut courroucer aux affaires.
Il ne leur chaut de toutes nos choleres.(4)

(3) Seneca'ya göre Caligula'nın annesi bu evde tutuklu kalmıştı.
(4) Plutarkhos, *Ruhun Dinginliği Üzerine,* 69G.

(Olaylara kızmanın hiçbir anlamı yok.
Bizim öfkemize karşı ilgisizler.)

(B) Ama biz kendi aklımızın düzensizliğine karşı hiçbir zaman yeterince kızmıyoruz.

BÖLÜM BEŞ

KUŞATILMIŞ BİR YERİN KOMUTANININ GÖRÜŞMEK İÇİN DIŞARI ÇIKMASI GEREKİRSE

(A) Makedonya Kralı Perseus'a karşı savaşta, Lucius Marcius, ordusunu hazırlamak için zaman kazanmak isterken, oyalayıcı önerilerde bulundu; kral birkaç günlük ateşkese uydu; böylece düşmanının silahlanması için ona şans ve zaman tanıdı: Böylece kral, kendi son yıkımına doğru koştu. Senatonun yaşlıları, kendi babalarının törelerini akıllarında tutuyorlardı ve eski uygulamalara karşı olan bu eylemi kınadılar; (C) çünkü diyorlardı, erdemle savaşmalı, hileyle değil; ne beklenmedik saldırıya geçmeli, ne de gece baskını yapmalı; ne yalandan kaçıyor gibi yapmalı ne de beklenmedik saldırıda bulunmalı; ancak açıkladıktan sonra savaşa girişmeli ve genelde savaşın yeri ve zamanı belirtilmeli. Bu anlayıştan hareket ederek, hileci doktoru Pyrrhos'a ve zayıf ahlaklı okul müdürünü de Phalisci'ye geri gönderdiler. Gerçekte bu Romalıların eylem ilkesiydi, yoksa güçten çok hileyle zafer kazanan Yunanlıların ya da Kartacalıların kurnazca yöntemi değildi.

Kurnazlık kısa sürede yararlı olabilir, (A) ama kazanmak için direnenler, işi ne şansa bırakır, ne kurnazca davranır; cesaretle, asker askere, dürüstçe ve adil bir savaş yapar. Nitelikli insanların şu güzel tümceden anladıkları dilde olduğu gibi:

dolus an virtus quis in hoste requirat?(1)

(kurnazlık ya da yiğitlik, ne fark eder düşmanlar arasında?)

(1) Vergilius, *Aeneis*, II, 390.

(C) Polybius'a göre Akhalılar yaptıkları savaşlarda her türlü kurnazlıklardan nefret ediyorlardı, yalnız düşmanın cesareti kırıldığı zaman bir zaferin değeri vardı. "*Eam vir sanctus et sapiens sciet veram esse victoriam, quae salva fide et integra dignitate parabitur*"(2) diyor bir başkası (Erdemli ve akıllı bir adam, gerçek bir zaferin dürüstlük ve onurdan uzak kazanılamayacağını bilmelidir).

Vos ne velit an me regnare hera quidve ferat fors
Virtute experiamur.(3)

(Cesaretimizle deneyelim, bakalım senin mi,
yoksa benim mi talihim zaferi gösteriyor.)

Ternate Krallığı'nda, bizim barbar adını verdiğimiz insanlar arasında önceden bildirilmeden savaşa girişme töresi yok; ayrıca savaş olanakları da bu açıklamaya ekleniyor: Kimler, kaç kişiler, donanımları, saldırı ve savunma silahları. Bununla birlikte, eğer düşmanları teslim olmuyorsa ya da bir uzlaşmaya varmıyorsa, o zaman kendilerine en olmadık yola başvurma hakkını tanıyorlar, hileye ya da kurnazlığa ya da zaferi getirecek herhangi bir yola başvuruyorlar.(4)

Eski Floransalılar, düşmana birden baskın yaparak zafer kazanma düşüncesinden çok uzaktılar; bir ay öncesinden askerlerini savaş alanına gönderiyorlar ve Martinella adını verdikleri çanı sürekli çalıyorlardı.(5)

(A) Daha az titiz olan bizlere gelince, savaşı kim kazanıyorsa, onun onur sahibi olduğunu benimsiyoruz; Lysandros'a kalırsa, aslan derisinin yetmediğini söylüyor ve üzerine bir parça da tilki derisi yamamak istiyoruz:(6) Düşmanı hazırlıksız ya-

(2) Florus, I, xii.
(3) *Ennius,* Cicero'dan, *De efficiis,* I.
(4) Geronimo ve diğerleri, *Portekiz Tarihi,* Paris, 1587.
(5) Giovanni Villani, *Croniche dell'origine di Firenze,* Venedik, 1537.
(6) Erasmus, *Apophthegmata,* I; Lysandros, XCI.

kalamak için bu kurnazlıktan en iyi yoldan yararlanmak istiyoruz: Bir şef görüşme yapmaktan ya da barışa varmaktan çok, tetikte durmalıdır diyoruz.

Bu nedenle, bizim zamanımızın tüm savaş adamlarının ağızlarında dolaşan kurala göre, yönetici kuşatılmış yerin dışına pazarlık yapmak için hiçbir zaman çıkmamalıdır diyoruz. Bizim babamızın günlerinde, Montmord ve Assigni Beyleri Mouson'u Nassau Kontu'na karşı savundukları zaman, böyle bir şey yapınca kınandılar. Bununla birlikte, eğer güvenlik ve çıkarlar bir kimseden yanaysa, o zaman bu adamın kaleden dışarı çıkması hoş karşılanabilir; örneğin Regio kentinde, Escut Beyi görüşme için yaklaştığında, Kont Guy de Rangon'un yerinden çıktığı gibi: Kaleden azıcık uzaklaşmıştı ki, görüşme sırasında birden ortalık karıştı, yalnız Escut Beyi ve onunla yaklaşan birliği zor duruma düşmekle kalmadı, ayrıca onlar gibi zayıf konumda bulunan Alexandre Trivulce de orada öldürüldü, ama kendisi (Escut Beyi), daha çok güvence için kontu izlemeye zorlandı ve saldırıdan korunmak için, onun peşinden kentin içine daldı.

(B) Nora kentini kuşatan Antigonos, içerde bulunan Eumenes'i dışarı çıkmaya ve görüşmeye zorladı; birçok aracılardan sonra, Antigonos kendisinin daha büyük ve daha güçlü olması nedeniyle, Eumenes'in kendisine doğru gelmesi gerektiği hakkını ileri sürdü. Eumenes ise şu soylu yanıtı verdi: Kılıcımı kullanma gücüne sahip olduğum sürece, kimseyi benden daha büyük saymayacağım. Antigonos kendi yeğeni Ptolemaeus'u rehine verince, öteki görüşmeye başladı.(7)

(A) Ama yine de saldırganın sözüne güvenen ve görüşme için dışarı çıkanlar var. Örneğin Champagne'den bir şövalye olan Henry de Vaux böyle bir olayın tanığı: Commercy şatosunda İngilizler onu kuşatmıştı; hareketin komutanı Barthelemy de Bonnes idi ve dışardan şatonun çok yerini temelden oydurmuştu; geriye yalnızca bir kibrit çakmak kalmıştı; kuşatı-

(7) Plutarkhos, *Life of Eumenes (Eumenes'in Yaşamı).*

lanlar yıkıntıların altına gömülebilirdi; sonra Henry'i görüşmeye çağırdı, bu görüşme onun yararına olacaktı. Böyle davrandığı dört kişiden birisiydi o. Yıkımın kaçınılmaz olduğunu böylece kendi gözleriyle gördükten sonra, düşmanına karşı kendini boynu bükük gördü. Kendini ve adamlarını düşmanın insafına bıraktıktan sonra, şatonun temeline ateş verildi, ağaç destekler çöktü, şato tepeden tabana kadar çöktü.

(B) Başkalarına da kolayca inanmaya hazırım, ama eğer özgürce ya da karşımdakinin dürüstlüğünden çok umutsuzluk nedeniyle ya da yüreksizlikten, böyle şeyler yapacak olursam, kararımı pek kolay vermem.

BÖLÜM ALTI

DÜŞMANLA BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE TEHLİKELİ SAAT

(A) *Öyle anlaşılıyor ki, Montaigne burada yeni bir olay olan Nisan 1569'daki Mussidan Kuşatması'ndan söz ediyor.*

Barış görüşmeleri sırasında ve ateşkes yürürlükteyken, bize yakın bulunan Mussidan'da, son zamanlarda bizim ordumuzun ve hain sayılan onların bir bölümünün yerlerinden ettiği insanların baskınla yakalandıklarını ve parça parça edildiklerini gördüm: Böyle bir suçlama başka bir yüzyılda haklı çıkarılabilirdi. Ama daha önce de söylediğim gibi, bizim davranışımız böyle kurallardan uzaklaşmıştı: En son geçerli mühür basılmadıkça, günümüzdeki insanların birbirlerine güvenmeleri doğru değil.

(C) Bu bile yeterli değil; çünkü tatlı ve elverişli sözlere kanarak teslim olan ve düşman askerlerinin hemen kente girmesine izin veren bir halkın, üstün gelen düşmanın sözlerine inanması tehlikelidir ve rastlantıya bağlıdır.

L. Aemilius Regillus, Roma'nın valisi iken, Phocaea kentini askeri güçle almaya kalkıştığında, boşuna zaman harcamıştı, çünkü kentin halkı çok iyi direnmişti; bunun üzerine onları Roma'nın kardeşleri kabul eden bir anlaşma yaptı; Roma'ya bir federasyonla bağladı; böylece tüm düşmanca duyguları kaldırmış oldu. Ama gösteriş yapmak için ordusunu içeri soktuğu zaman, birliklerine egemen olmak için gösterdiği çabalar boşa gitti, kentin önemli bir bölümü onun kendi gözleri önünde talan edildi: Açgözlülük ve öç alma hakları, askeri yetkiyi ve düzeni aşıyordu.(1)

(1) Titus Livius, xxxviii.

(A) Cleomenes, savaş zamanında düşmana verilen zararlar önemli değildir diyordu; böyle bir eylem, tanrılara karşı olduğu kadar, insanlara karşı da adaletin üstündedir ve adalete bağlı değildir. Argoslularla yedi günlük bir ateşkes yaptıktan sonra, Regillus üçüncü gecede onlara saldırdı ve uykularındayken öldürdü; ateşkeste geceyle ilgili hiçbir şeyin söylenmediğini ileri sürdü. Ama tanrılar böyle bir dönekliğin öcünü aldı.(2)

(C) Görüşmeler yapılırken ve kendi güvenlikleri için Casilinum kenti boşuna zaman yitirirken, beklenmedik bir şekilde saldırıya uğradı; bu olay, Roma'nın en adil komutanlarının ve en iyi savaş sanatının olduğu bir yüzyılda geçti. Çünkü yeri ve zamanı geldiğinde, düşmanlarımızın korkaklığından yararlandığımız gibi, aptallıklarından da yararlanamayacağımız bize söylenmemiştir. Kuşkusuz savaş, aklın önyargılarına karşı, birçok doğal ve akla uygun ayrıcalıklara sahiptir; "*Neminem id agere ut ex alterius praedetur inscitia.* "(3) "Hiç kimse başkalarının aptallığından yararlanmaya çalışmamalıdır" kuralı burada geçerli değildir.

Bununla birlikte, Ksenophon, kendi yetkin imparatoruna böyle bir görüş izni verdiği zaman, ben çok şaşırıyorum, çünkü onun Sokrates'in birinci öğrencisi olarak bu gibi şeylerde çok ağırlığı vadır, o büyük komutan ve filozoftur. Ama her işte ve her yerde ona katılmıyorum.

(A) Kapua'nın kuşatması sırasında Monsieur Aubigny korkunç bir savaş verdikten sonra, kuşatılan kentin komutanı Fabrizio Colonna, kalenin burcunda durarak görüşmelere başladı; askerleri ise artık görevlerini bırakmışlardı; bizim askerlerimiz kenti ele geçirdiler ve her şeyi yıktılar. Henüz belleklerimizden silinmeyen taze bir olay daha var: Yvoy'da, Jullian Rommero, acemice bir iş yaptı, Connestable ile görüşmek için dışarı çıktı, ama döndüğünde, yerinin alındığını gör-

(2) Plutarkhos, *Les Dicts Notables des Lacedaemoniens,* 217 H.
(3) Cicero, *De Efficiis,* III.

dü.[4] Ama biz bir şey verilmeden yerimizi terk etmeyiz: Pescara Markisi Cenevre kentini kuşatmıştı; kente, bizim korumamız altındaki Octaviano Fregoso komuta ediyordu. Uzlaşma o kadar çok uzadı ki, tam sonuca varılacağı sırada, İspanyollar içeri daldılar ve tam bir zafer kazanmış gibi davrandılar.

Bu olaydan sonra, Brienne Kontu'nun komutan olduğu ve İmparatorun kuşatmayı yürüttüğü Ligny-en-Barrois'da, kontun bir subayı görüşmek için dışarı çıktı, pazarlık sırasında kent ele geçirildi.[5]

Fu il vincer sempre mai laudabil cosa,
Vincasi o per fortuna o per ingegno.[6]

(Zafer ister şansa bağlı olsun, ister hileye,
Her zaman övgüye değer.)

Böyle diyorlar. Bununla birlikte, filozof Khyrsippos bu görüşte değil, ben de pek değilim, çünkü diyordu o, bir yarışmaya katılanlar, elbette tüm hızlarıyla koşmalıdırlar, ama rakiplerini durdurmak için onlara engel olmalarına hiçbir zaman izin verilemeyeceği gibi, başarılarını engellemek için çelme takmalarına da izin verilemez.

(B) Gecenin karanlığından yararlanarak Dara'ya saldırmasını salık veren Polypercon'a, İskender şu yanıtı vermişti: "*Malo me fortunae, quam victoriae pudeat.*"[7] (Kazanacağım zaferden yüzüm kızaracağına, talihime küsmeyi yeğlerim): Asla, çalınmış zaferlerden yararlanacak değilim.

(4) Montaigne, Ardenlerdeki Yvoy Kuşatması'nı (1554), Dinan'kiyle karıştırıyor.
(5) Martin Du Bellay, *Anılar*, II.
(6) Aristo, *Orlando Furioso*, XV, 1.
(7) Quintus Curtius, IV.

Atque idem fugientem haud est dignatus Orodes
Sternere, nec jacta caecum dare cuspide vulnus:
Obvius, adversoque ocurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.(8)

(Kaçan Orodes'i vurmaya değer bulmadı,
Ne de görmediği bir kargıyla yaralamak istedi,
Onu kovaladı, karşı karşıya savaşmak istedi,
Hileyle değil, silahının gücüyle üstün olmak istedi.)

(8) Vergilius, *Aeneis*, x, 732.

BÖLÜM YEDİ

EYLEMLERİMİZİ EĞİLİMLERİMİZ YARGILIYOR

(A) Ölüm, deniyor, bizi tüm zorunluluktan kurtarıyor. Kimilerinin bunu tuhaf bir yoldan yorumladığını biliyorum. İngiltere Kralı Henry VII, İmparator Charles V'in babası Don Felipe ile bir anlaşma yaptı; buna göre Don Felipe, düşmanı Suffolk Dükü'nü kendisine teslim edecekti; diğer adı Beyaz Gül olan Suffolk Dükü, Aşağı Ülkeler'e kaçınış, saklanmıştı.(1) Anlaşmaya göre dük teslim edildiğinde, canına kast edilmeyecekti. Ama Henry, ölüm döşeğindeyken, kendisi ölür ölmez, oğlunun dükü öldürmesini vasiyet ediyordu.(2)

Son zamanlarda, Alba Dükü'nün bize gösterdiği ve birçok trajik yanı bulunan Kont Horn ile Kont Egmont olayını anlatmaya değer. Bu önemli olaylar arasında Kont Egmont'un, inancı ve güvencesi altında, Kont Horn'un kendini Alba Dükü'ne teslim etmesi ve Alba Dükü'nün, Kont Horn'a olan zorunluluklarından kurtulması için önce kendisinin ısrarla öldürülmesini istemesi var.

Öyle görünüyor ki, bu ölüm Henry VII'yi verdiği sözden kurtaramadı, ama ikincisi – Kont Egmont, o ölmeden yükümlülükten kurtuldu. Demek ki biz, kendi gücümüzün ve olanaklarımızın dışında kalan sözümüzü tutamayabiliriz. Çünkü edimler ve yaptırımlar kendi gücümüze bağlı değildir ve gerçekte hiçbir şey bizim gücümüze göre değildir, ama dileğimize kalmıştır. Tüm bunlar zorunlu olduğu için temellenir ve insanların görevleri, kuralları getirir. Ve böylece Kont Egmont, ver-

(1) Aşağı Ülkeler: Hollanda.
(2) Martin Du Bellay, *Anılar*, I, 7.

diği sözü yerine getirmek için ruhunu ve istencini korudu; her ne kadar yaptırım gücü elinde olmasa da, Horn Kontu'ndan sonra yaşayakalınca, hiç kuşkusuz görevlerini yerine getirdi. Oysa İngiltere Kralı, bile bile, kendi verdiği sözü tutmayınca, ve yaptığı hileyi kendi ölümünden sonraya bırakınca, bunun için hoş görülemez. Benzer şekilde, Heredotos'un duvarcısı da, efendisi olan Mısır Kralı'nın hazinesiyle ilgili gözleri tüm yaşamı boyunca dürüstçe gizledi, ama ölürken kendi çocuklarına açıkladı.

(C) Ölümlerinden sonra malları başkalarına verilmek üzere vasiyetnamelerine yazdıranların, bu davranışının geri çevrildiğini kendi zamanımda çok gördüm. Bu kadar önemli bir şey için ne bir tarih saptamaya değer veriyorlar, ne de küçük çıkarları ya da duyguları için bir haksızlığı gideriyorlar. Gerçekte yalnız kendilerine ait olan bir şey için ödüyorlar. Ödedikleri ne kadar ağır ve can sıkıcıysa, doyumları da o kadar yerinde ve övgüye değer oluyor. Pişmanlık yeniden yüklenmek istiyor.

İşin daha kötüsü, kimileri ömür boyunca yakınlarına karşı gizledikleri kimi kinlerini, son istek olarak vasiyetnamelerine koyuyorlar. Hakaret ettikleri birisinin anısını bozarken, onların ünü için de pek saygı duymuyorlar; ölüye saygı duymuyorlar, ona olan düşmanlığı, yaşamlarının sonrasına da bırakıyorlar. Adalet bilmeyenler, artık yargılama yetkileri kalmayan bir davayı sonraya bırakıyorlar.

Eğer elimden gelse, yaşamımın ilk kez söylemediği bir şeyi, ölümümün de söylemesini engellerim.

BÖLÜM SEKİZ

AYLAKLIK ÜZERİNE

Bu bölümün, Montaigne köşesine çekildikten (1570-71) az sonra yazıldığı anlaşılıyor.

(A) Zengin ve verimli olarak gördüğümüz boş topraklarda, binbir çeşit yabani ve yararsız otlar bitiyor; eğer biz bunların yararlı olmasını istiyorsak, kendi hizmetimize uygun olan tohumları ekmeliyiz. Yalnız bırakılan kadınların kimi kez biçimsiz bir et yığını ürettiklerini görürüz, ama iyi ve doğal bir kuşak dünyaya getirmeleri için onlara kendi tohumlarından başka tohumları ekmek gerekir; böyle diyor bizim aklımız.(1) Eğer biz onları dizginlemeye yarayacak özel uğraşılarla korumazsak, o zaman şurda burda düşgücünün geniş alanı içinde yönetimsiz kalırlar:

(B) *Sicut aquae tremulum labris ubi lumen ahenis*
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunae
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.(2)

(Tunç bir vazo içindeki çalkantı, bize güneşi
ya da ayın ışınlarını yansıtır, ışığın yansıması
her yana uçar, havaya yükselir, gider en yüksekteki
duvarlara çarpar.)

(1) İnsan yumurtası henüz bilinmiyordu, Calinos ile birlikte, çoğu insan kadın yumurtasının erkek spermiyle karışmasından çocukların üredığini sanıyordu. Kadın yumurtası kendi başına şekilsiz bir et yığını oluşturabilirdi.
(2) Vergilius, *Aeneis*, VIII, 22.

(A) Ve bu çalkantıda ne çılgınlık, ne de aptallık ortaya çıkıyor:

velut aegri somnia, vane
Finguntur species.(3)

(Hasta insanların düşlerinde olduğu gibi
boş görüntüler üretiyorlar kafalarında.)

Ruhun belli bir amacı olmayınca, kendini yitiriyor, çünkü nasıl deniyor: Her yerde olmak, hiçbir yerde olmamaktır:

(B) *Quisquis ubique habitat, Maxime, nusquam habitat.*(4)

(A) Son zamanlarda evime çekildim ve elimden geldiği kadar dinlenmekten başka bir şey yapmamaya, yaşamımdan geriye kalan azıcık zamanı geçirmeye karar verdim. Bana öyle geliyor ki, kendi aklıma yapabileceğim en büyük iyilik, onu kendi aylaklığına terk etmek, kendi kendisiyle ilgilenmek, sakince düşünerek kendi başına kalmak. Umut ederim bunu artık kolayca başarır, çünkü zamanla daha ağırbaşlı oldu ve olgunlaştı. Ama yine de şöyle düşünüyorum:

variam semper dant otia mentem.(5)

(Aylaklık aklı her yöne çeviriyor)

– Tersine, kaçak bir at gibi, başka herhangi bir kimsenin kendisine verdiği eziyetten daha çok sıkıntı çekiyor. Peş peşe, düzensiz ve yersiz korkunç düşler, fanteziler veriyor bana; böylece kendi keyfime göre bunların tuhaflığını ve garipliğini seyrediyorum, zamanla kendi aklımı kendinden utandırmak umudu içinde, onları kayda geçiriyorum.

(3) Horatius, *Ars Poetica*, 7.
(4) Martial, VII.
(5) Lucanus, *Pharsalos*, IV.

BÖLÜM DOKUZ

YALANCILAR ÜZERİNE

Quintilianus, bir yalancının iyi bir belleğe sahip olması gerektiğini söylemişti: Buna göre Montaigne'in ilgisi yalandan önce bellekle ilgili. Efendi bir insan, özellikle kusurlardan nefret eder; Montaigne, diplomatların da bu konuda cesaretlerini kırmak istiyor.

(A) Bellek konusunda konuşmak için benden daha uygun birisi bulunamaz. Belleğin izini kendimde ancak çok az bulabiliyorum: Dünyada benim belleğim kadar kaba hatalar yapan bir başkasının bulunabileceğinden kuşkuluyum. Diğer tüm bölümlerim de kötücül ve sıradan: Belleğimle ilgili olarak sanırım benim çok özel bir yanım var; adı ve ünü anılmaya değer!

(B) Bana acı veren doğal elverişsizliği bir yana –bellek öylesine gereklidir ki, bu nedenle Platon ona büyük ve güçlü tanrıça diyor–,[1] benim ülkemde bir insan için "belleği yok" dedikleri zaman, gerçekte o aptalın birisidir demek istiyorlar. Belleğimin kusurlu olduğunu söylediğim zaman, ya beni paylıyorlar, ya da sanki kendimi aptallıkla suçluyormuşum gibi, bana inanmıyorlar. Çünkü bellekle zekâ arasında bir ayrım yapmıyorlar. Bu da benim durumumu daha kötü yapıyor.

Oysa bana haksızlık ediyorlar. Çünkü deneyimler bunun tersini gösteriyor: Sıraüstü bellekler gönüllü olarak zayıf yargıya varırlar.

Benimle ilgili başka bir yanlışlık daha yapılıyor; çünkü ben arkadaşlık konusunda başka şeylere göre daha iyiyimdir, benim hastalığımı suçlayan aynı sözler, bir nankörlüğü temsil edi-

(1) Platon, *Kritias*.

yorlar. Benim sevgimi belleğime göre yargılıyorlar ve doğal bir eksikliği bilinçli bir kusura dönüştürüyorlar. Bir ricayı ya da verilmiş bir sözü unutuyorlar. Dostlarını hiç anımsamıyorlar. Bana olan sevgileri için de olsa – şunu söylemeyi, şunu yapmayı asla anımsamıyorlar. Kuşkusuz ben kolayca unutabiliyorum, ama dostlarımın bana yüklemiş oldukları bir görevi asla ihmal etmiyorum, yapmaktan kaçınmıyorum. Bırakalım benim şanssızlığım onları hoşnut etsin, ama bunu benim doğal mizacımın düşmanı olan bir tür kötülüğe çevirmeden.

Kendimi avutacak yollar buluyorum. (C) Birincisi, kötü bir belleğin benim içimde doğabilecek olan daha kötü bir kusuru –yani tutkuyu– düzeltebileceğini kanıtlayabilirim. Çünkü kötü bir bellek, iş dünyasıyla ilgili herhangi bir kimse için bağışlanmayacak bir kusurdur.

Ayrıca, doğanın gidişindeki birçok örneğin de gösterdiği gibi, belleğim zayıfladıkça doğa bende başka yetenekleri seve seve geliştiriyor. Eğer bellek sayesinde diğer insanların buluşları ve düşünceleri benim önüme geçmişlerse, ben de diğer insanların izinden giderek kendi belleğimi seve seve kurabilir ve yargı gücümü kazanabilirim.

Bir kez daha, daha az konuşacağım; çünkü belleğin deposu, özgün bir şey demekten daha kolayca depolayacak maddeleri buluyor; eğer belleğim güçlü olsaydı, kendi gevezeliklerimle dostlarımın kulağını sağır edebilirdim; konular böyle bir yeteneği canlandıracağı için, konuşmalarımı daha çekici hale getirebilirdim. Kendi yakınlarımı ve sevdiklerimi denemem üzüntü verici: Bellekleri onlara hazır ve dolu maddeler verdikçe, anlattıklarını da bir o kadar gerilere götürüyorlar ve yersiz ayrıntılarla ağırlaştırıyorlar; eğer anlattıkları öykü ilginçse, süsleyip püslüyorlar; eğer sıkıcıysa, o zaman ya belleklerine ya da yanlış yargılarına lanet okuyorsunuz. Ama bir kez yola koyulunca, artık konuyu kapatmak ya da kısa kesmek kolay olmuyor. Bir attan daha fazla durulması gereken yeri bilmiyorlar. Konu dışına çıkmadan dörtnala gidişlerini durdurmak iste-

yenler var, ama bunu nasıl becereceklerini bilmiyorlar. Atın ayaklarını bir araya getirmeye çalışırken, ona hasta bir adam gibi sürüyorlar, saçma sapan sözlerle sürükleniyorlar.

Yaşlı insanlar özellikle tehlikeli oluyor; bunlar geçmişlerini anımsıyorlar, ama size tam olarak ne dediklerini unutuyorlar! İnsanların ağzında sıkıcı olmaya başlayan eğlenceli ne çok öyküler biliyorum: Çünkü çevresindekiler aynı şeyleri belki yüz kez dinliyorlar.

(B) İkincisi, eskilerin dediği gibi, bana hakaret edildiğini çok daha az anımsıyorum. Ben de tıpkı Dara gibi bir suflöre gereksinim duyuyorum: Atinalıların kendisine yaptığı hakareti unutmamak için, her masaya oturduğunda özel uşağı kendisine geliyor ve kulağına üç kez fısıldıyordu: (B) "Atinalıları anımsayın efendim." Gördüğüm kitaplar ve yerler bana her zaman yeni bir haberi veriyor.

(A) Boşuna demiyorlar, eğer bir insanın belleği güçlü değilse, yalanla bir işi yoktur. Dilbilimcilerin gerçeği söylememekle, yalan söylemek arasında bir ayrım yaptıklarını biliyorum: Gerçek olanı söylememek, bir insanın doğru sandığı şeyi yanlış söylemektir; oysa Latincede *mentiri*'nin (yalan söylemek) tanımı, bir insanın bilgisinin tanıklığına karşı gitmek gibi bir şeyleri içerir; bilinenlerle aykırılık içinde olanlara uygulanır. Benim sözünü ettiğim bu tür insanlar var.

Bu tür insanlar ya tüm öyküyü uyduruyorlar, ya da gerçeği değiştiriyorlar ve bozuyorlar. Bir şey gizlendiği ve değiştirildiği zaman, aynı öyküyü birçok kez yeniden söyleyerek bunu normal olarak örtülü bir yalana çevirebilirsin, ama bu insanların belleğine bir kez yerleşirse, bilinçleri ve bilgileriyle derin bir izlenime sahip olurlar. Artık düşlemi temsil etmemesi ve yerinden çıkarılması güçtür; bellek içinde sürekli gidip geldikleri için, bu koşullar içinde bunların yanlışlarını ve yozluğunu kafadan atmak zordur.

Her şey düzenlendiği zaman, bir şeylerin yanlış gitmesinden daha az korkarlar, çünkü onların yanlışlarıyla rekabet ede-

cek karşı bir izlenim bulunmaz. Bir yalan içeriksiz ve kavranması güç olduğu için, güvencesiz bulunduğu bellekten kolayca kayar çıkar.

Bu konuda benim sık sık tanıklık ettiğim durumlar var, ayrıca eğlenceli de; gördükleri işe hizmet etmesi için sözlerini süslemeden edemeyenler, konuştukları kimsenin zevkini okşarlar. Bu insanlar kendi onurlarını ve vicdanlarını hazır koşulların hizmetine sunarlar, ama koşullar ister istemez sık sık değişir ve sözleri de bunlarla birlikte değişir. Önce yeşil dediklerine, sonra sarı derler; birine söylediklerini, başkalarına başka türlü aktarırlar. Eğer bir insan birbirinden ayrı şeylerle karşılaşırsa, o zaman bunların ince diplomasisi ne olur?

Bu bir yana, çoğu zaman kendi kendilerini yalancı çıkarırlar, çünkü bir konu üzerine uydurdukları bu kadar çeşitli şeyi hangi bellek içinde saklayabilir? Ben kendi zamanımda, üne kavuştuktan sonra böyle ince bir sakınımın özlemini çeken çok insan gördüm. Böyle bir ünün sonuçsuz kalmayacağını hiçbir zaman göremiyorlardı.

Gerçekte yalan lanetli bir kusurdur. Bizi insan yapan yalnız sözdür ve birbirimize yalnız sözlerimizle bağlı oluruz. Eğer biz yalanın iğrençliğini ve önemini kavrarsak, o zaman bunun diğer suçlardan daha çok cezaya layık olduğunu görürüz. Bana kalırsa insanlar çocukların masum yanlışlarını cezalandırırken, boşuna zaman yitiriyorlar ve ne bir iz bırakan, ne de bir sonuç alınan yersiz hareketlerle onları bunaltıyorlar. Bana sorarsanız, ortaya çıkar çıkmaz ve gelişir gelişmez, bizim karşı çıkmamız gereken tek kusur, yalan söylemektir, onun biraz altında yine karşı çıkmamız gereken kusur, dik kafalılıktır. Bu kusurlar çocuklarla birlikte büyür. Bir kez dil böyle bir alışkanlık kazanınca, bu alışkanlığın geri alınmasını görmek çok şaşırtıcı olur. Bu nedenle kimi dürüst insanların ayrıca buna boyun eğdiğini ve kölesi olduğunu görürüz. Benim terzim olan iyi bir genç var, ama onun bir kez olsun doğruyu söylediğini görmediğim gibi, söylediği yalanın ona hizmet ettiğine de tanık olmadım.

Eğer yalanın da gerçek gibi bir tek yüzü olsaydı, onunla çok iyi ilişkiler içinde olurduk, çünkü yalancının dediğinin tam karşıtını alırdık. Oysa gerçeğin öteki yüzünün binbir şekli vardır ve sınırları belirsizdir.

Pythagorasçılar kesin tanım yapıyorlar ve sınır koyuyorlar; kötüler tanımsız ve sınırsız bırakıyorlar. Yalnız bir tek ok hedefi bulur, diğerleri boşa atılmış olur. Kuşkusuz yüzsüzce ve gösterişli bir yalan söyleyerek kendimi kimi büyük ve açık tehlikelere karşı güvence altına alamam.

Yaşlı bir papaz, iyi bildiğimiz bir köpeğin bize eşlik etmesi, dilini bilmediğimiz birisinin eşlik etmesinden daha iyidir diyor. "*Ut externus alieno non sit hominis vice.*"(2) (İnsan için bir yabancı, tam bir insan değildir.) Yalan söyleyen bir dil, sessizlikten çok daha az iletişim kurar.

(A) Milano Dükü'nün, nasıl havlandığı konusunda bilgisiyle ün yapmış Taverna adında bir elçisi vardı. Kral François I, bir tavşanla ilgilenir gibi onunla ilgilenmekle övünürdü. Taverna'nın görevi, aşağıda göreceğimiz gibi, önemli sonuçları olan bir olayda, efendisini Krala karşı savunmaktı.

Kral, henüz yeni kovulduğu İtalya'da, güvenilir bir haber kaynağı arıyordu. Özellikle de Milano Düklüğü'nde. Böylece Düke yakın, görünüşte elçi, ama aslında özel işleri için Milano'da bulunan güvenilir bir adamı orada sürekli bırakmak istiyordu. Çünkü Dükün İmparatorla bitecek bir işi de vardı – özellikle, şimdilerde İmparatorun yeğeni ve Danimarka Kralı'nın kızıyla bir evlilik sözleşmesi bulunuyordu; kızın kendisi de Lorraine Dükü'nün dul eşi ve mirasçısıydı. Dük kendi davasına büyük bir zarar vermeden, Fransa ile açıkça bir görüşmeye girişemezdi. Bu görev için, kralın yanında çalışan ve adı Merveille olan Milanolu bir at bakıcısı bulundu. Bizim soylu adam gizli bilgi ve belgelerle elçi olarak gönderildi, ama Dükün özel işleriyle ilgili mektuplar da bu işi gizlemek için ayrıca kendisine verilmişti. Merveille, Dükün sarayında o kadar uzun süre kaldı ki,

(2) Augustinus, *Tanrı Kenti*, XIX.

bu arada onunla ilgili kimi haberler Krala ulaştı; çok geçmeden olacaklar sanırız belliydi: Şöyle ki, Dük, Merveille'in bir gece yarısı kafasının kesilmesi için hazırlıklar yapmıştı; bunun için bir iki katile görev vermişti, duruşma yalnızca iki gün sürmüştü.[3]

Signor Taverna, bu olayın soruşturulması için uzun bir mektupla çıkageldi – çünkü Kral, Hıristiyanlığın tüm prenslerine ve Dükün kendisinden hesap soruyordu. Bir sabah resmi toplantı yaptı; kendi durumunun olayla ilgisini açıkladı ve olayla ilgili birçok nedeni sıraladı; efendisi, Merveille'yi hiçbir zaman resmi bir kimse diye kabul etmemiş, özel bir kişi diye tanımıştı. Milano'daki kullarından birisiydi ve yaşam biçiminden başka bir şey de çıkarılamazdı. Kralın yanındaki bilgileri özellikle yadsıdı; Kral onu tanımış olsa bile, onu yalnızca bir elçi diye bilmişti.

Öte yandan Kral onu çeşitli sorular ve itirazlarla bunalttı, köşeye sıkıştırdı. Niçin idam gizlice ve gece yarısı gerçekleştirilmişti? Zavallı adam, bu sorudan sıkıldı, dürüst olmaya çalıştı; eğer dedi, idam gündüz yapılsaydı, majestelerine olan saygısı yüzünden Dük altüst olabilirdi. Kral François'nınkine benzeyen burnunu, sonradan ortaya çıktığı gibi, nasıl kesildiğini herkes gözlerinin önüne getirebilirdi.

Papa Julius II, Kral François'ya[4] karşı düşmanlığı körüklemek için, İngiltere Kralı'na bir elçi gönderdi. Kral elçiyi iyice dinledi ve verdiği yanıtta, güçlü bir krala karşı savaşmak için yapılacak hazırlıkların güçlüğünden söz etti, birkaç neden ileri sürdü. Elçinin kendisi de verdiği yanıtta böyle düşündüğünü, bunları Papa'ya bildirdiğini düşüncesizce söyledi. Son söyledikleri, ilk söylediklerine hiç uymuyordu; İngiltere Kralı ondan kuşkulanmaya başladı; daha sonradan gerçeğin ortaya çıkardığı gibi; elçinin özel eğilimi Fransa'dan yanaydı. Papa bunu öğrenince, elçinin tüm mallarına el koydu ve elçi yalnızca canını yitirmiş oldu.[5]

(3) Kaptan Merveille'in ölümü, uluslararası ünlü bir dava oldu.
(4) Burada söz konusu olan François I değil, Louis XII.
(5) Bu olayın kaynağı, Erasmus'un *De Lingua*'sındadır.

BÖLÜM ON

ANINDA YA DA HAZIRLIKLI KONUŞMA

(A) *Herkese her şey bağışlanmadı.*[1]

İyi konuşma yeteneği üzerine şunları söyleyebiliriz: Kimileri kolayca ve anında konuşabilir; hazırlıksız bir konuşmayı nerede olsa hemen yapabilir. Diğerleriyse kararsızdır, önceden düşünmeden ve hazırlanmadan asla konuşmazlar. Kadınlara çekiciliklerini artırmak için spor ve beden hareketlerinin kuralları verildiği gibi, güzel konuşmanın yararları üzerine öğütleri de ben verebilirim. Öyle görünüyor ki, bizim dönemimizde vaaz vermek ve avukatlık başlıca mesleklerden. Bana kalırsa vaizler hazırlıklı ve yavaş konuşmalı, diğeri ise (hemen konuşmaya girme) avukatlar için daha iyidir. Vaizcinin görevleri hazırlanmak için ona istediği kadar zaman tanıyor, konuşurken ara vermeden birinden diğerine geçebiliyor; oysa bir avukatın görevleri, onun her an tartışmaya girmesini gerektiriyor. Karşı tarafın beklenmedik yanıtları onu konunun dışına çıkarabiliyor ve buna göre hemen yeniden tavır takınmak gerekiyor.

Papa Clement ile Kral François'nın Marseille'deki görüşmesinde, her şey tersine döndü:[2] Bay Poyet'in tüm yaşamı avukatlıkta geçmişti ve büyük bir üne sahipti; Papanın önünde bir konuşma yapma görevini yüklenmişti ve iyi bir konuşma yeteneği vardı; dendiğine göre, konuşma yapması gereken gün ivedilikle Paris'ten getirtilmişti. Papa ise, kendi çevresinde bu-

(1) Etienne de la Boetius, *Sonnet*, XIV.

(2) Papa Clement VII, 1533'te sapkınlıkları konuşmak için Marseille'e gelmişti.

lunan diğer prenslerin elçilerinin onun sözlerinden güceneceğinden korkuyordu; çünkü yer ve zaman bakımından çok uygun olan konu, Bay Poyet'in hazırladığı konudan tümüyle ayrıydı. Artık bu konuşma yararsızdı ve başka bir konuşma yapmak gerekiyordu. Ama kendisi böyle bir konuşma yapma yeteneğinde olmadığı için, Kardinal du Bellay, bu ödevi üzerine almıştı.

(B) Avukatın rolü vaizinkinden daha güçtür; bununla birlikte, benim kanıma göre en azından Fransa'da avukatları vaizlerden daha hoş görebiliriz.

(A) Öyle görünüyor ki, insan aklı hızlı ve isteyerek harekete geçme, oysa yargı yavaş ve ağır hareket etme özelliğindedir. Bununla birlikte, eğer bir kimse konuşma için yeterince hazırlık yapmamışsa ve sessiz kalıyorsa, ötekisi ise hazırlanacak zaman buluyor ve daha iyi konuşmuyorsa, ikisi de tuhaf duruma düşer.

Anlatıldığına göre, Severus Cassius, hazırlıksız daha iyi konuşuyormuş; çalışmasından çok şansına güveniyormuş; sözünün kesilmesi ona yarıyormuş; karşıtları onu tahrik etmekten korkuyorlarmış, çünkü öfke onun konuşma yeteneğini iki katına çıkarıyormuş. Ben kişisel deneyimimle bu tür doğal koşulları biliyorum; bunlar önceden iyice düşünülmüş ve hazırlanmış koşullara dayanamazlar. Eğer neşeli ve özgür bir şekilde giderse, hiçbir yere varamaz. Çalışmanın büyük rol oynadığı yazılarda, sertlik ve kabalık izleri taşıyan kitaplar için gaz ve lambanın pis kokularını yayıyor demiyoruz. Ama bu bir yana, iyiyi gerçekleştirme kaygısı içinde ve kendi girişiminde çok gergin olan ruhun bu çabası, bir şişenin boğazından çıkmaya çalışan suyun zorlanması gibi, engelle karşılaşır.

Sözünü ettiğim bu özel nitelik, Cassius'un öfkesi gibi güçlü bir tutkuyla çekilmek ve sürüklenmek istemez (çünkü böyle bir etkinlik için çok şiddetli olur): Sarsılmak değil, canlanmak ister; dışarıdan, fırsatlara bağlı ve dolaysız olaylarla ısınmak ve uyanmak ister. Buna karşılık, eğer tek başına yoluna gidecek-

se, o zaman ayaklarını sürükler ve ağırlaşır. Etkinlik onun yaşamı ve kayrasıdır.

(B) Ben kendi düzenimin ve iyeliğimin içinde kalmıyorum. Burada rastlantı benden daha çok rol oynuyor. Fırsat, çevre, sesimin etkinliği bile, ben aklımı kullandığım ve kendi başıma derinliğini ölçtüğüm zamana göre daha çok anlam kazanıyor.

Eğer değeri olmayan şeyler arasında bir seçim yapılabilirse – demek ki sözler yazılardan daha değerlidir.

(C) Bu benim başıma da geliyor: Ben kendimi aradığım yerde bulamıyorum; ben kendimi, kendi yargım içinde araştırmaktan çok, rastlantıyla buluyorum. Yazarken kimi incelikleri de vermek isterim. (Demek istediğim, başkaları için keskinliği giderilmiş, benim için keskin. Tüm bu kibarlıkları bir yana bırakalım. Herkes bunu kendi yeteneğine göre dile getirir.) İpin ucunu öylesine kaçırdım ki, artık ne demek istediğimi bilmiyorum: Kimi kez dışarıdan bir kimse bunun anlamını benden önce ortaya çıkarıyor. Eğer silgimi istediğim yere sürebilseydim, tüm kitabımı (*Denemeler*'i) silebilirdim. Rastlantı önceki öğle güneşlerinden daha çok ışık verecek bana; ve duraksamalarımı yüzünden beni şaşırtacak.

BÖLÜM ON BİR

KEHANETLER[1]

Hıristiyanlık, genelde kehaneti geri çevirdi. Kehanetler, saf insanların herhangi bir şeyde gizli anlamlar bulmalarıdır. Sokrates'in yakınında içtenlikle bulunan Daimon,[2] gerçekte hepimizin içinde bulunan doğal tepidir. Buna göre Sokrates'in esrikliği doğal bir durumdur.

(A) Kâhinlere gelince, onlar henüz İsa dünyaya gelmeden çok önce güvenirliklerini yitirdiler; çünkü Cicero onların çöküş nedenini bulmak için çaba harcıyor. (C) Bakınız bu sözler onun: "*Cur isto modo jam oracula Delphis non eduntur non modo nostra aetate, ut modo nihil possit esse contempsius.* "[3] (Niçin bu türden kâhinler artık Delphoi Tapınağı'na gitmiyorlar; yalnızca günümüzde değil, ama uzun zamandan beri, hiç kimse onlar gibi nefret uyandırmadı.)

Bununla birlikte, kurban edilen hayvanların kesitinden çıkarılan başka kehanetlere gelince –Platon, bu hayvanların iç organlarının kısmen bu amaçla yaratıldığına inanıyordu–, ya da tavukların tepinmesinden, kuşların uçuşundan, "*avec quasdam rerum augurandarum causa nates esse putamus.* "[4] (Kimi kuşların varlığının kehanet sanatına hizmet etmekten başka bir nedeninin bulunmadığına inanıyoruz), (A) ya da şimşeklerden ve ırmakların dönüşünden, (C) "*multa cernunt aruspices, multa augures provident, multa oracilus declarantur, multa vaticinati-*

(1) Özellikle XVI. yüzyılda Catherine de Medici'nin sarayında çabuk kanıcılık çok yer ve müneccimler önemli yer tutuyordu.
(2) Daimon, tanrı ile melek (ya da şeytan) arası bir göksel varlık.
(3) Cicero, *De Divinatione*, II.
(4) Cicero, *De natura deorum*, II.

onibus, multa somniis, multa portentis",[5] (Barsak falcıları çok şey görüyorlar; falcılar çok şeyi önceden görüyorlar; kâhinler çok olayları bildirdiler; çoğunu düşler ve mucizeler haber verdiler); (A) diğerlerine gelince, kamuda olduğu kadar devlet içinde de eskiler bunların çoğunu yüklenmişti; bizim dinimiz (Hıristiyanlık) bunları kaldırdı.[6] Bizim aramızda yıldızlar gibi, ruhlar gibi, bedensel şekilleri, düşler ve diğerleri gibi tanrısal yollar yine de bulunuyor – özellikle bizim delice meraka sahip olan doğamız, sanki şimdiki zamanı sindirmek için yeterince işi yokmuş gibi, geleceği önceden sezmeye çalışarak oyalanıyor:

(B) *cur hanc tibi rector Olympi*
Sollocitis visum mortalibus addere curam,
Noscant venturas ut dira per omina clades.
Sit subitum quodcunque paras, sit caeca futuri
Mens hominum fati, liceat sperare timenti.[7]

(Ah, Olympos'un efendisi, ölümlülerin derdine,
onların gelecekteki mutsuzluklarını önceden zalimce
bildiren bu sıkıntıyı niçin ekledin? Senin amacın ne
olursa olsun, bizi hazırlıksızca vuruyor; bırak insanların
geleceklerini bildiren akılları körlensin;
bırakın umut onlara korkularının içinde gelsin.)

(C) "*Ne utile quidem est scire quid futurum sit. Miserum est enim nihil proficientem angi.* "[8] (Olacakları bilmenin yararı bile yok. Aslında yararı olmayan şey için üzülmek zavallılık.) (A) Ama şimdi falcılık çok daha az geçerli.

İşte bu nedenle Marquis de Sallusse'un durumu bana çok daha önemli görünüyor. Çünkü o Alpler ötesi güçlerde, Kral François'nın yüzbaşısıydı; Fransız sarayında sınırsız bir kayra-

(5) agy., II.
(6) R. Garnier, *Yahudiler,* son satır: İsa "gel ve tüm peygamberliklere bir son ver."
(7) Lucanus, *Pharsalos,* II, 4-6.
(8) Cicero, *De Natura Deorum,* III.

ya sahipti ve kendi kardeşinin el koyduğu markiliği için Krala minnet borçluydu; ayrıca karşı koyması ya da kamp değiştirmesi için bir fırsat çıkmıyordu. Duyguları bile bunun aksini söylüyordu. İtalya'da, yani çılgınca kehanetlerin geniş yer bulduğu bir ülkede, İmparator Charles V'in lehine ve bizim aleyhimize dolaşan kehanetlere o da kendini bırakmıştı ve Roma'da, bizim yitirmemizi tahmin eden eller için bankalarda büyük miktarda para el değiştirdi. Arkadaşlarına karşı yeterince sızlandıktan ve Fransız tahtına karşı kaçınılmaz olan kötülüklerin hazırlıklarını gördükten sonra, ayaklandı ve parti değiştirdi: Yıldızlar kendi aleyhine kötü haber verseler bile!

Bununla birlikte, çatışmalı duygular içinde hareket eden bir insan gibi davrandı. Ordu ve kasabalar kendisinin denetimindeydi. Antonio de Leyva'nın komutasındaki güçler kendisinin üç adım ötesindeydi ve biz hiçbir şeyden kuşkulanmamıştık, böylece bize gereğinden çok zarar verebilecekti. Oysa yaptığı hileye karşın, biz Fossan'ın dışında ne bir kent yitirdik, ne de insan: Bu kent daha sonra uzun mücadelelere yol açtı:

Prudens futuri temporis exitum
Caliginosa nocte premit Deus,
Ridetque si mortalis ultra
Fas trepidat.
Ille potens sui
Laetusque deget, cui licet in diem
Dixisse, vixi, cras vel atra
Nube polum pater occupado
Vel sole puro.(9)

(Akıllı bir tanrı, geleceğin olaylarını
gecenin karanlığında bizden gizliyor,
kaygılarını gereğinden ötelere taşıyan
ölümlüye gülüyor.

(9) Horatius, *Odes,* III, xxix.

Kendine egemen olan ve her gün şunu söyleyen
yaşamını mutlulukla geçirir:
"Ben bir kez yaşadım;
yarın Jüpiter gökyüzünü kara bulutlarla örtmüş
ya da bize güneşin ışıklarını göndermiş;
ne önemi var.")

Laetus in praesens animus, quod ultra est
Oderit curare.(10)

(Bu andan memnun olan ruhumuz,
gelecek kaygısını geri çeviriyor.)

(C) Şu alıntının aksine inananlar, yanlış şeye inanıyorlar: *"Ista sic reciprocantur, ut et, si divinatio sit, dii sint; et, si dii sint, sit divinatio."*(11) (Uslamlamaları şöyle: "Eğer bir kehanet varsa, tanrılar vardır; eğer tanrılar varsa, bir kehanet vardır.")

Pacuvius daha akıllıca söylüyor:

Nam istis qui linguam avium intelligunt,
Plusque ex alieno jecore sapiunt, quam ex suo,
Magis audiendum quam auscultandum censeo.(12)

(Kuşların dilinden anlayanlara ve
kendi yüreklerinden çok, bir hayvanın
karaciğerine inananlara gelince,
bunları dinlemek, inanmaktan daha iyidir.)

Toskanalıların ünlü kehanet sanatı böyle doğmuştu. Bir çiftçi, sabanını derinden sürünce, yerden çocuk yüzlü, ama yaşlı bir adamın aklına sahip yarı tanrı Tages çıktı. Herkes oraya koştu, onun sözleri ve bilgeliği toplandı, yüzyıllar boyunca korundu; sözlerde bu sanatın ilkeleri ve uygulamaları bulunuyor-

(10) Horatius, agy., II, xvi.
(11) Cicero, *De Divinatione*, I, vi.
(12) Pacuvius, *In De Div.*, Cicero.

du. Kendi gelişimine uygun bir doğum (yani boşuna).[13]

(B) Ben işlerimi böylesine fantastik saçmalıklarla düzenleyeceğime, zar atarak düzenlerim daha iyi olur.

(C) Gerçekte tüm devletlerde her zaman işlerin çoğu düşlerin yetkisine bırakılıyor. Kendi anayasasını istediği gibi yazan Platon, iyi vatandaşların evliliği de içinde olmak üzere, birçok önemli kararları şansa bırakmıştı. Platon rastlantıya bağlı seçime çok önem verdi: Bu vatandaşların çocukları Cumhuriyet içinde kalacaklar ve yetiştirileceklerdi; oysa doğuştan zayıf olan çocuklar toplumun dışına çıkarılacaktı: Buna karşılık, kovulan çocuklardan birisi eğer büyürken umut verirse, geri çağrılabilirdi; oysa bir genç umut vermiyorsa, o zaman bu genç kovulabilecekti.

(B) Tanıdığım kimi insanlar yıllık tutuyor, oraya notlar yazıyor, yaşanan olaylarla kendi tanıklığını aktarıyor. Ama bu yıllıklar hem gerçeği söylüyor, hem yalanı: "*Quis est enim qui totum diem jaculans non aliquando conlineet?*"[14] (Bütün gün ateş eden, arada bir hedefi tutturamaz mı?) (B) Bunların arada bir gerçeğe rastlamış olmalarından daha iyisini düşünemiyorum: Sürekli yalan söylemenin de bir kuralı ve gerçekliği olsaydı, bizim için bir belirlilik kazanırdı. Ayrıca sıradan ve sınırsız olduğu sürece, hiç kimse yanlış çıkan kehanetlerini kaydetmez. Aslında seyrek görülen, inanılmayacak ve olağanüstü kehanetler değerlendiriliyor. Tanrısız adı verilen Diagoras'ın, Samothrace Adası'ndayken verdiği bir yanıt da bize aynı şeyi açıklıyor: Bir gemi kazasından arta kalan adak ve dilek sahiplerinin portreleri kendisine gösterildi ve soruldu: "Pekâlâ, sen tanrıların insani şeylere ilgisiz kaldıklarını düşünüyorsun, onların kayrası sayesinde kurtulan bu kadar insan için ne diyeceksin?" "Ben de böyle düşünüyorum," yanıtını verdi: "Boğulmuş olanların resimleri yapılmamış; onların sayıları daha çok!"

Cicero'nun dediğine göre, tanrıların var olduğunu itiraf eden tüm filozoflar arasında, yalnız Ksenophon her türlü kâ-

(13) Cicero, *De Div.*, II.
(14) Cicero, *De Divinatione*, kitap II.

hinliğin kökünü kazımayı denedi. Buna göre bizim kimi prenslerimizin ruhlarının böyle anlamsız saçmalıklarda yer etmesini arada bir görmek, daha az şaşırtıcı.

(C) Şu iki görkemli şeyi kendi gözlerimle görmek isterdim: Birincisi, Kalabria Keşişi Joachim'in gelecekteki tüm papaların adlarını ve stillerini önceden bildiren kitabı; ikincisi, İmparator Leo'nun imparatorların ve Yunan patriklerinin önceden bildirdiği adlar.(15) Ama ben kendi gözlerimle bakın neleri araştırdım: İnsanlar bizim uygarlığımız içinde kendi yazgıları yüzünden sersemledikleri zaman, kendilerini boş inanca veriyorlar; kendi eski mutsuzluklarının nedenlerini ve tehlikelerini göklerde arıyorlar. Benim zamanımda beni çok tuhaf bir şekilde inandırmakla çok mutlular; şöyle ki, bir yandan bu esnek bir kafa çalıştırması ve aylaklık; şöyle ki, bu kurnazlığı oluşturanlar, gizleyenler ve aydınlığa kavuşturanlar, istedikleri her şeyi yazılarda bulabilirler. Ama onların oyunları (karanlık stilleri), özellikle belirsiz ve anlaşılması güç kehanet diliyle konuşuyor; daha sonra okuyanlar canlarının istediği gibi anlasınlar diye, yazarları bunlara hiç açıklık getirmiyor.

(B) Sokrates'in daimon'u, akla uygun kanıt beklemeden, kendisine sunulan kimi istençlere belki güven duyuyordu. Onunki gibi iyice arınmış, sürekli bilgelik ve erdem çalışmalarıyla hazırlanmış bir ruh için, bu eğilimler her ne kadar yersiz ve düzensiz olsa da, her zaman önemliydi ve izlenmeye değerdi. Bu tür sıkıntıların, hazırlıksız düşüncelerin, şiddetin ve rastlantıların imgesini herkes kendi içinde duyumsar. Bizimkilere birazcık akıl verecek olan yetkiyi, onlara ben veriyorum. Aklın zayıflığında ve kanışta ya da kandırmacada eşit ve Sokrates'te sıradan bir şey olanlara, kendimi mutlu bir şekilde bana yararlı olsun diye bıraktım; bunların kimi içeriklerine tanrısal esinli de denilebilir.(16)

(15) Floralı Joachim 1202'de öldü; onun kehanetleri Venedik'te 1589'da basıldı, ama efsaneler onun adına bağlı kaldı. İmparator Leo'nun kitabı ise yalnız ikinci elden biliniyor.

(16) Kimi Rönesans düşünürlerine göre, Sokrates'in coşkusu onu St. Paul'un öncüsü yaptı. Montaigne, Sokrates'in durumunu, St. Paul'dan ayrı ve doğal sayıyor.

BÖLÜM ON İKİ

DAYANIKLILIK ÜZERİNE

Dayanıklılık stoacıların erdemidir, ama stoacıların kendileri de, bir bilgenin dayanıksız olabileceğini itiraf ediyorlar. Montaigne de kendisinden önceki Rabelais gibi, kısmen Din Savaşları'ndaki kendi deneyimlerine dayanarak, stoacı öğretilerin sınırlarını çiziyor.

(A) Kararlılık ve dayanıklılık, bizim gücümüze bağlı olduğu sürece, bizi korkutan hastalıklardan ve şanssızlıklardan kendimizi savunamayacağımız yasaları koymayacağı gibi, sonuç olarak, birdenbire de bizi şaşırtmaz. Tersine, insanı kötülüklerden koruyan tüm onurlu yollar, yalnızca yasal değildir, ayrıca övgüye değer. Dayanıklılığın oynadığı rol, ilacın olmadığı yerde kötülüklere sabırlı bir şekilde katlandığımız zaman görülür. Benzer şekilde, eğer bizi sürekli saldırılara karşı korumuyorsa, bizim kötü bulmayacağımız ne bedenin kaçamak hareketleri vardır, ne de elimizde bulunan herhangi bir savunma silahı.

(C) Birçok savaşçı uluslar, ellerindeki silahlarını kaçmaları için kullanırlar ve düşmana sırtlarını yüzlerinden daha tehlikeli bir şekilde dönerler.

Türkler hâlâ bu taktikleri kullanıyorlar.

Ve Platon'daki Sokrates, düşmana karşı siperde sıkı durmanın tanımını yapan Lachez ile alay ediyor. "Nasıl?" diyor, "çekilerek savaşmak korkaklık mı olacak?" Ve ne zaman kaçağını bilen Aeneis'i öven Homeros'tan alıntı yapıyor. Ve bir kez Lachez kendini düzelttikten ve İskitlerin genelde atlılarda bu yöntemi kullandıklarını kabul ettikten sonra, Ispartalı piya-

delerden de örnekler verdi, çünkü bunlar her şeyden önce kendi topraklarını korumak için yetiştirilmişlerdi: Plateae Savaşı sırasında, İran güçlerini (mızraklı ve kalkanlı alayları) geçemeyeceklerini anlayınca, geriye çekilmeye başladılar; böylece bu askeri kitlenin kendilerinin peşine düşerken, çözüleceklerini ve dağılacaklarını düşündüler. Sonunda askeri zaferi kazandılar.(1)

İskitlerle ilgili olanlara gelince, Dara onlara boyun eğdirdikten sonra, askerlerinin hep geri çekildiklerini ve savaştan kaçtıklarını görünce, krallarına birçok kınayıcı haberler gönderdi. İskitlerin, Indathyrsez adını taşıyan kralları, buna verdiği yanıtlarda, ne kendisinin ne de yaşayan adamlarının korktukları için böyle davrandıklarını, ama halkın yürüyüşü böyle olduğu için geri çekildiklerini, düşmanın yararlanabileceği ne bir ekili toprağın, ne bir kentin, ne de bir evin bulunduğunu söyledi. Bununla birlikte, eğer Dara dişlerini göstermek istiyorsa, eski mezarlığın yanına kadar gelebilirdi ve orada konuşacak birilerini bulabilirdi!(2)

(A) Bununla birlikte, savaşta sık sık ortaya çıktığı gibi, bir insanın bulunduğu yer, bir kez top ateşine tutulunca, topların korkusundan kaçmanın olanağı yoktur: Çünkü şiddetinden ve hızından dolayı kaçamayız. Böyle bir durumda çoğu asker ya ellerini kaldırarak ya da başlarını yere eğerek arkadaşlarının gülmesine yol açar.

İmparator Charles V'in (1536'da), Provence'de bize karşı giriştiği seferde, Guast Markizi, Arle kentini tanımaya gittiği zaman, üstü örtülü bir yel değirmenine yaklaşırken, tiyatronun yukarılarında gezinmekte olan Seigneur de Bonneval ve Senschal d'Agenois onu gördü. Ona topçu komutanı Seigneur Villier'yi gösterdiler: Komutan topuyla öyle bir nişan almıştı ki, eğer ateşlenen fitili görmeseydi ve kendini bir yana atmasaydı, top ateşine yakalanacaktı.

(1) Platon, *Lachez*, 190 B.
(2) Herodotos, *Tarihler*, IV.

(B) Beklemediğim bir yerde, eğer bir dolma tüfeğin vınlayan sesi birden kulaklarıma gelirse, ben kişisel olarak titremekten kendimi alıkoyamam.

Beni aşan güçler olduğu gibi, benden daha değerli insanlar gördüğüm de oluyor.

(C) Stoacılar da, bir uyarıcı görünümle ya da imgelemle ilk kez karşılaştıkları zaman, akılları buna karşı koyamaz. Sanki insanın doğal olarak konu olduğu göğün büyük gürültüsüne ya da örneğin bir binanın çöküşüne gerilerek ve renkleri solarak boyun eğerler. Tüm diğer heyecanlar için de durum böyledir; yeter ki düşünceler sağlıklı ve esen kalsın, aklın dayanağı bir engelle karşılaşmasın, ya da herhangi bir şekilde değişmesin; korkuya ya da acıya zorlanmasın. Eğer bir kimse akıllı değilse, onun için ilk söylenenler geçerlidir, yoksa ikinci durum. Çünkü heyecanların izlenimleri bu kişide yüzeyde kalmaz, aklın merkezine kadar girer, onu hasta eder ve çürütür. Kendi heyecanlarına göre yargılar ve edimleri onunla uyum içinde olur.

Akıllı stoacının durumu, aşağıda iyice ve açıklıkla görülüyor:

Mens immota manet, lachrimae volvuntur inanes.(3)

(Ruhu kıpırdamıyor, gözyaşları boşuna akıyor.)

(3) Vergilius, *Aeneis*, IV, 449.

BÖLÜM ON ÜÇ

KRALIN GÖRÜŞME TÖRENLERİ

(A) Bu rapsodi içinde yerini bulmaya değer olmayan hiçbir konu bulunmuyor. Bizim ortak kuralımızda, bir yere gelmeniz gerektiği konusunda uyarıldığınız zaman, özellikle de kendinize eşit ya da daha büyük bir yere eğer gelmekte kusur işlerseniz, bu önemli bir nezaketsizliktir. Hatta Navarra Kraliçesi Margeret bu konuda, çoğu zaman yapıldığı gibi soylu bir bayın, ziyarete gelen birisi için –bu kimse ne kadar büyük olursa olsun– kendi evini terk etmesini nezakete aykırı bulduğunu söylemiştir: Konuğun yolunu yitirme korkusu içinde de olsa, onu kabul etmek için beklemesi daha saygınca ve daha uygarca olur; giderken de ona eşlik etmesi yetişir.

(B) Kişisel olarak ben bu her iki boş görevi de çoğu zaman yerine getiremiyorum, çünkü evimde tüm törenleri bir yana bırakıyorum. Eğer birileri bundan alınıyorsa, ne yapabilirim? Ben her gün incinmektense, onu bir kez incitmek daha iyi olur, yoksa bu yaşam boyu hizmete dönüşür! Eğer biz köleliği kendi evimizin içine kadar getirirsek, saray kulluğundan kaçmak neye yarar?

(A) Daha önemli insanları bekletmek bir öncelik olduğuna göre, görüşmelerimize daha geç gelmek, olağan kurallarımıza daha uygun düşer. Örneğin Papa Clement ile Kral Françoıs'nın Marseille'deki buluşmalarında, kral gerekli tüm hazırlıklar için buyruk verdi; kentten uzaklaştı, böylece buluşmadan önce papaya iki üç günlük bir dinlenme süresi tanıdı. Benzer şekilde papa ile imparatorun Bologna'yadaki buluşması da böyle oldu: İmparator papaya önce gelme olanağı tanıdı, peşinden kendisi geldi. Prensler böyle bir sıradan görüşme hazır-

ladıklarında, en büyüğün buluşma yerine diğerlerinden daha önce gelmesi olağandır deniyor; özellikle de töreni hazırlayan ev sahibinden önce. Bu açıdan bakıldığında, küçükler en büyüğü ziyarete gidiyor, yoksa o küçüklere gitmiyor.

(C) Her ülkenin kendine özgü nezaket kurallarının yanında, her kentin, her mesleğin de kuralları var. Bizim Fransa'nın yasalarını bilmekten geri kalmayayım diye, çocukluğumdan beri özenle yetiştirildim ve bunları bilenlerin arasında bulundum; okulda da böyle gördüm. Bu nezaket kurallarını izlemeyi seviyorum, ama yaşamımı zora sokacak kadar alçakça değil. Bunların kimileri bana sıkıcı geliyor; eğer bunlar yanlışlıkla yapılmayıp, bilmeyerek unutulursa, nezaket ortadan kalkmış olmaz. Aşırı nezaketi yüzünden kabalığa kaçan ve nezaketiyle bizi sıkan insanları sık sık görüyorum.

Bununla birlikte, nezaket bilgisi, çok yararlı bir bilgidir. Tıpkı incelik ve güzellik gibi, arkadaşlık ve içten yakınlık kurmada, ilk andaki duraksamaları önler. Sonuç olarak, eğer dikkate değerse ve iletişim kurmaya yarıyorsa, başkalarını örnek alarak yetişmemizin ve bizim örneklerimizin başkalarına gösterilmesinin yolunu açar.

BÖLÜM ON DÖRT

İYİ VE KÖTÜ ŞEYLERİN TADI, ÖNEMLİ ÖLÇÜDE BİZİM ONLARDAN EDİNDİĞİMİZ İZLENİMLERE BAĞLIDIR

Bu deneme her ne kadar diğerlerinden çok ayrı felsefi bir inceleme biçiminde de olsa, ilk biçimine göre, 1572'de yazılan döneme ait olduğu düşünülebilir. Diğerlerinde olduğu gibi, Jean Bouchet'nin Aquitania Yıllığı'*ndan alıntılara rastlanıyor. Bu dönemin felsefi denemeleri gibi, büyük bölümü örneklerden ve özlü sözlerden oluşuyor, nerdeyse önceki kısa dersler kadar, Montaigne'in "yabancı kokuyor" dediği ilk yazıları kadar değerli.*

Benzer şekilde, diğer denemelerinde olduğu gibi, Montaigne'in bu dönemdeki felsefi tutumunun özel nitelikleri bulunuyor: Yaşamın kötülüklerine, acıya ve ölüme karşı koymak için akla güven, istence ve sürekli düşünmeye güven.

(A) Eski bir Yunan sözüne göre, insanları rahatsız eden şeylerin kendisi değil, bizim onlarla ilgili görüşlerimizdir.[1] Eğer bu öneri her yerde uygulanabilirse, o zaman insanların yoksul yaşam koşullarında büyük bir rahatlama sağlanabilir. Çünkü kötülükler yalnız bizim kendi yargılarımızla bize geldiği için, buna göre bunları küçümsemek ya da iyiye doğru yöneltmek bizim gücümüzün içindedir. Eğer şeyler bizim insafımıza kalıyorsa, o zaman niçin biz bunlara egemen olmuyoruz ve kendi yararımıza göre kullanmıyoruz? Eğer biz bunlara kötü ya da üzüntü verici diyorsak, bunlar kendi başlarına ne kötüdürler, ne de acı verirler, bu nitelikleri veren bizim düş gücü-

(1) Epiktetos'un bu sözünü Stobaeus, *Apophthegms*'te toplamıştır ve Montaigne kendi kitaplığına almıştır.

müzdür ve değiştirilmesi de bize düşer. Kimse bizi zorlamadan ve seçme şansımız varken, bizim için en zararlı olana bağlanmak, hastalıklara, yoksulluğa ve küçümsenmeye doğru eğilmek; hoş bir tat verebileceğimiz şeye kötü ve ekşi bir tat vermek, garip bir deliliktir. Doğa bize yalnızca gereç veriyor, biçimlendirmesi bize kalıyor. Oysa bizim kötü diye adlandırdığımız şey, kendi başına ya da en azından olduğu gibi kötü değildir, çünkü ona başka tat ve çehre veren biziz, çünkü onun sürüp sürmemesi bize bağlıdır.

Bizim korktuğumuz şeylerin ilk özü, kendi yetkesiyle bizim içimizde güvenle yerleşebilseydi, benzer ve eşit şekilde herkesin içine de yerleşebilirdi; çünkü tüm insanlar aynı türdendir; sadece algılamak ve yargılamak için aşağı yukarı eşit aygıtlarla ve araçlarla donanmış bulunurlar. Bununla birlikte, bizim bu şeyler üzerine sahip olduğumuz değişik görüşlerin bize uzlaşma yoluyla geldiği açıktır. Binde bir insan, bunun gerçek özünü ancak kendinde barındırır, diğer insanlar ise, bunu ancak yeni ve ters yönde gerçekleştirir.

Bizim başlıca düşmanlarımız ölümdür, yoksulluktur, acıdır.

Oysa herkesin korkunçların en korkuncu dediği bu ölüm, kimileri için yaşamın acılarının tek sığınağı, doğanın en iyi yanı, özgürlüğümüzün tek desteği, tüm hastalıklarımızın ortak ve hazır reçetesidir. Kimileri korkarak ve titreyerek ölümü beklerken, kimileri de yaşamdan çok ona dayanır.

(B) Ölümün çok kolay olduğundan yakınanlar var:

Mors, utinam pavidos vita subducere nolles,
Sed virtus te sola daret!(2)

(Ah, ölüm! Korkakların canını geri alsan,
Yalnız yiğitlik seni kazanabilsin.)

(2) *Lucanus*, Pharsalos, IV, 580.

(C) Neyse bu görkemli cesareti bir yana bırakalım: Theodoros, kendisini öldürmekle tehdit eden Lysimacnus'a şu yanıtı verdi: Bir kunduz böceğinin gücüne eşit olmakla, büyük bir başarı kazanacaksın. Filozofların çoğu, ya gönüllü olarak ölüme gittiler ya da ellerini çabuk tuttular ve ölümün yanı sıra gittiler.

(A) Ölüme giden ne kadar sıradan insan görüyoruz, ama basit bir ölüme değil; utançla karışık, kimi kez acıyla dolu, inatla ya da doğal bir sadelikle böyle bir güven sağlıyor ölüm; normal gidişlerinde bir değişim görülmüyor: Aile işlerini yürütüyorlar, dostlarından yardım istiyorlar, şarkı söylüyorlar, dua ediyorlar ve insanlarla görüşüyorlar; kimi kez güldürecek şeyler söylüyorlar, onlarla tanışmanın şerefine içiyorlar, tıpkı Sokrates'in yaptığı gibi. Bir kimse darağacına götürülürken, şu şu yollardan geçilmesini istemiyor, çünkü eski bir borç yüzünden, bir satıcının yakasına yapışmasından korkuyor. Bir başkası ise, çok gıdıklandığı için, kendini gülmekten alıkoyamayacağı endişesi içinde, celladın boğazına dokunmasını istemiyor. Bir başkasına günah çıkartıcısı bu akşam yemeğini efendimizle birlikte yiyeceğini söylediği zaman, bizimki karşı çıkıyor ve "Git işine," diyor, "ben perhizdeyim." Bir başka ölüm yolcusu su içmek istiyor, önce cellat içince, frengiye yakalanır korkusuyla bizimkisi su içmekten vazgeçiyor.

Picard'ın öyküsünü herkes işitmiştir: Picard darağacına getirildiğinde, canının kurtarılması için kendisine evlenecek bir kız sunuluyor (bizim adalet kimi kez buna izin veriyor) ve evlenmek isteyip istemediği soruluyor: Bizimki biraz düşünüyor ve kızın topalladığını görüyor: "Tuzak tuzak, baksanıza topallıyor!" diyor. Benzer bir öykü Danimarka'da da anlatılıyor. Adamın biri başı kesilmeye mahkûm ediliyor ve darağacına getirildiğinde, kendisine evlenmesi için bir kadın tanıştırılıyor, ama kadının gerdanı sarkık ve burnu da sivri olduğu için, bizimki evlenmeyi geri çeviriyor. Toulouse'da bir genç uşak, sapkınlıkla suçlanıyor ve kendisini temize çıkarabilecek tek kimse

de, hapiste kendisiyle birlikte bulunan ve genç bir öğrenci olan efendisinden başkası da değil: Bizimkisi efendisinin yanıldığını görmektense, ölüme gitmeyi yeğliyor. Kral Louis XI, Arras kentini aldığı zaman, çoğu insan "Yaşasın kral!" diye bağırmaktansa, asılmaya razı olmuştu.(3)

(C) Bugün bile Narsinga Krallığı'nda rahipler öldüğü zaman, geriye kalan eşleri, ölen kocalarıyla birlikte gömülüyor. Tüm diğer kadınlar, (kocaları ölenler, Ç.N.) her zaman canlı canlı yakılmakla kalmıyorlar, kocaları gömülürken hem de neşe içinde yakılıyorlar. Ölen kralları yakıldığı zaman, geri kalan tüm eşleri, haremindeki diğer kadınlar, gözdeleri, bir kalabalığı oluşturan her türlü memurları ve hizmetçileri kendilerini ateşe atmak için sevinç içinde koşuyorlar; öyle anlaşılıyor ki, onun ölümüne eşlik etmeyi bir onur sayıyorlar.(4)

(A) Ve şu şeytan ruhlu soytarılar arasında, ölüme giderken bile soytarılığı bırakmak istemeyenler çıkıyor. Cellat boynuna ipi geçirdikten sonra sallanmaya bıraktığı soytarı, her gün dilinden düşürmediği sözleri o anda da söylüyor: "Bırak rüzgâr itsin." Bir başka soytarı şilte üzerine uzanmış ateşin yanında ölümü beklerken, doktoru neresinin ağrıdığını soruyor: "Ağrı sıra ile ateş arasında," yanıtını veriyor. Rahip ise son görevini yaparken, yağ sürmek için mahkûmun ayaklarını arıyor; mahkûm ise korkusundan bacaklarını içeri çekmiş duruyor ve şu yanıtı veriyor: "Ayaklarım bacaklarımın ucunda." Birisi Tanrı katında kendisine aracılık yapacağını söylediği zaman, şunu soruyor: "Herhangi bir kimse gidip onu görebilir mi?" Öteki, eğer Tanrı isterse kısa sürede görebileceğini söylüyor; bunun üzerine bizimki yine soruyor: "Acaba yarın akşam olabilir mi?" "Siz sadece yakarınız, çok geçmeden kavuşursunuz," yanıtını alıyor." Öyleyse ben beklesem ve kendi duamı kendim yapsam daha iyi olur," diyor bizimkisi.(5)

(3) Jean Bouchet, *Acquitaine Yıllığı.*
(4) S. Goulart, *Portekiz Tarihi,* Paris, 1587, IV, ii.
(5) Bonaventure Des Périers, *Birinci Haberin Sonu.*

Babamın anlattığına göre, son Milano Savaşı sırasında kent o kadar çok el değiştirmişti ki, bundan bezen halk ölme kararı almış ve bir hafta içinde yirmi beş aile kendi canına kıymıştı. Brutus'un kuşattığı Ksanthoslular kentindeki olaylar da buna benziyor: Burada erkekler, kadınlar ve çocuklar karmakarışık bir halde öylesine delicesine kendilerini ölüme atmışlardı ki, onları kimse durduramamıştı; yalnız Brutus'un kendisi ancak birkaçını kurtarabilmişti.(6)

(C) Ölümü yaşamı pahasına benimsemek için, herhangi bir düşünce yeterince güçlü olur. Medlerle savaşlarda Yunanlıların yemin ettiği ve tuttuğu bu güzel andın ilk maddesi, Perslerin yasalarını almaktansa, kendi canlarını ölüme vermekti. Türklerle Yunanlıların savaşında ne kadar çok insan yeni din için sünnet olmaktansa, acımasızca ölümü yeğledi? Hiçbir din bu örneklerin dışında değildir.

Kastilya kralları, Yahudileri kendi topraklarından kovduğu ve Portekiz Kralı Jehan, kişi başına sekiz altın lira alarak onlara kendi ülkelerine dönüş hakkı tanıdığı zaman, belli bir günde orayı terk etme koşulu verilmişti: O gün, onları Afrika'ya taşıyacak geminin sağlandığı gün olacaktı. O günden sonra eğer bu anlaşmaya uymazlarsa, tutsak olarak kalacaklardı: Ama tedarik edilen gemi çok yetersizdi; gemiye binenlere, gemi tayfası kaba ve kötü davranıyordu; birçok kötü davranışın dışında, yolcular deniz üzerinde oyalandı; yolcular kendi yiyeceklerini tüketinceye ve gemicilerden yüksek fiyata yiyecek alıncaya kadar sağda solda dolaşıldı, yolcular kıyıya ancak birer don ve gömlekle çıktılar. Bu insanlık dışı davranışların haberleri geride kalanlara ulaştığı zamanlar; onlar tutsak kalmayı yeğledi ve içlerinden kimisi de din değiştirdi. Jehan'dan sonra tahta Emanuel geçince, ilk işi onların özgürlüğünü tanımak oldu: Sonra bu kararını değiştirdi, ülkeyi terk etmeleri için onlara bir süre tanıdı ve gemilere binmeleri için onlara üç liman ayırdı. Yüzyıllarımızın en iyi Latin tarihçisi Osorius'un aktar-

(6) Plutarkhos, *Brutus*.

dığına göre, onlara verilen özgürlük, Hıristiyan olmalarını önlemiş oldu; ayrıca zenginliğine alıştıkları bir ülkeyi terk etmektense ve hırsız denizcilerin eşliğinde bilmedikleri yabancı ülkelere kendilerini bırakmaktansa, geri döneceklerdi. Ama olayların gidişi beklendiği gibi çıkmayınca ve Yahudilerin hepsinin gitmeye karar verdiğini görünce, yolculuğun uzunluğunu ve güçlüğünü gören kimi Yahudilerin yeniden düşüneceğini göz önüne alarak limanlardan iki tanesini onlara kapattı. Sonra on dört yaşından küçük tüm çocukların anne babalarının ellerinden alınmasını ve hepsinin bizim dinimizi öğrenmesi için gözden ve görüşmelerden uzak bir yere götürülmelerini buyurdu. Dendiğine göre bu karar korkunç bir görünüm ortaya çıkardı: Anne babalarla çocuklar arasındaki doğal sevginin yanında, eski inançlarına olan bağlılıkları, bu korkunç buyruğa karşı onları ayaklandırdı. Yetişkinlerin kendi aralarında birbirlerini öldürmeleri ya da daha korkunç olanı, yasadan kaçmak için çocuklarına olan aşkları uğruna kuyulara kendilerini atmaları bu ayaklanmalar arasındaydı. Bu arada kendilerine tanınan süre de bitti: Ellerinde olanakları da tükenince, tutsaklığa döndüler. Kimileri Hıristiyanlığı seçti: Yüzyıl sonra bugün bile, çok az Portekizli onlara güveniyor; isterse töreler ve zamanın uzunluğu, tüm diğer baskılardan daha çok akıl verici olsun.(7)

"*Quoties non modo ductores nostri,*" diyor Cicero, "*sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortom concurrerunt.*"(8) (Yalnız generallerimiz değil, tüm ordumuz kaç kez kesin bir ölüme gitti.)

(B) Benim arkadaşarımdan birisi, nedenini burada açıklayamayacağım bir şekilde, ama tümüyle akıl dışı ve kafasına çeşitli şekilde yerleşmiş gerçek bir tutkuyla kendini ölüme attı; gurunun açlığı ve onurun yaydığı ışıkla, ilk fırsatta ölümü yakaladı.

(7) Kitabın 1595'teki basımında eklenen tümce: "Castelnau Darry ilçesinde, elli Albinli sapkın, kendi kanılarını yadsımadan önce, hep birlikte ateşte yanmayı kararlı bir şekilde kabul etti."

(8) Cicero, *Tusc. Dispit.*, I, xxxvii.

(A) Günümüzde çocukların bile, kimi küçük tersliklerden korkarak kendilerini ölüme attıklarına tanık oluyoruz. Bu konuyla ilgili olarak eskilerden birisi bakınız ne diyor: Korkağın kendisine sığınak olarak seçtiği şeyden eğer biz kendimiz korkuyorsak, o zaman korkulacak ne var? Her türlü insandan, örneğin hem kadından, hem erkekten, her türlü düşünce okullarına bağlı olanlardan, en mutlu günlerinde ölümden sürekli olarak kaçanlardan ya da kendi arzusuyla ölümü arayanlardan bir liste yapacak olursam, –bu yaşamın yalnız kötülüklerinden kaçanların değil, kimi durumlarda sadece yaşamın doyumundan da kaçanların ya da daha iyi bir yaşam koşulu arayanların listesini–, bunu hiçbir zaman başaramam. Bunların sayıları o kadar çok ki, eğer korkakların listesini çıkaracak olursam, gerçekte işim daha kolaylaşır.

Yalnızca bir örnek. Filozof Pyrrhon, bir fırtına sırasında gemide bulunuyordu, çevresinde en çok korkanları yüreklendirmek için, bu fırtınadan hiç etkilenmeyen bir domuz yavrusunu onlara örnek olarak gösterdi.(9) Çok övdüğümüz ve onun aracılığıyla kendimizi tüm yaratıkların efendisi ve imparatoru saydığımız aklın yararının, bize acı çektirmesi için içimize yerleştirildiği sonucuna varma cesaretini göstermeli miyiz? Eğer şeyleri bilme yüzünden rahatımız kaçıyorsa, durumumuzu Pyrrhon'nun durumundan daha kötü yapıyorsa, o zaman neye yarıyor bilmek? Zekâ bize en büyük iyilik diye verilmiş: Peki biz bunu, herkesin kendi yararına kullandığı doğanın tasarımına ve şeylerin evrensel düzenine karşı savaşarak kendi yıkımımız için kullanmalı mıyız?

Güzel, bana diyeceksiniz ki, sizin kuralınız ölüme hizmet ediyor, ama yoksulluk konusunda ne diyeceksiniz? Peki, Aristippus'un, Hieronymus'un ve birçok bilgenin en büyük kötülük saydığı acı için ne diyeceksiniz? Ya bunu sözle yadsıyıp, gerçekte itiraf edenler? Poseidonios, son derece acı veren bir hastalıktan yatıyordu; Pompeius onu görmeye geldi ve felsefe konusunda ko-

(9) Sık sık verilen bu örnek, Diogenes Leartes'un *Pyrrhon'nun Yaşamı*'na kadar gidiyor.

nuşmak için böylesine uygunsuz bir zamanı seçtiği için ondan özür diledi: "Tanrı korusun," dedi Poseidonios, "bu acı beni öylesine bir sardı ki, felsefe konusunda konuşmamı ya da bir açıklama yapmamı engelliyor." Ve kendini acıyı küçümseyen bir konuşmaya verdi. Ama acı kendini gösteriyor ve onu durmadan rahatsız ediyordu. Bunun üzerine sesini yükseltti: "Sen istediğin kadar kendini göster, acı, ben senin bir kötülük olduğunu söylemeyeceğim."(10) Çok değerli olan bu anlatı, acının küçümsenmesi üzerine neler söylüyor bize? Tartışmayı sözcüklerle yapıyor, ama eğer bu keskin acı onu şiddetle rahatsız etmiyorsa, o zaman niçin sözünü kesiyor? Niçin acıya kötü dememek için o kadar çok düşünüyor?

Burada her şey kafanın içinde geçmiyor. Geri kalan şeyler üzerine de düşüncelerimiz var; kesin bilgi rolünü işte burada oynuyor. Bunun yargısı kendi duyularımızdır:

Qui nisi sunt veri, ratio quque falsa sit omnis.(11)

(Eğer duyular gerçek değilse, aklın tümü yanılır.)

Bir kayışla bize vurulduğu zaman bunun bir gıdıklanma olduğunu kendi canımıza inandırabilir miyiz? Ya da sarısabrın damağımıza verdiği tadın acı şaraptan olduğunu söyleyebilir miyiz? Pyrrhon'nun domuz yavrusu burada bizden birisidir. Ölümden korkmayabilir, ama eğer dövülecek olursa, bağırır, canı acımış olur. Evrensel doğanın ve göğün altında yaşadığını gördüğümüz her canlının içindeki özelliklerin acıdan titrediği konusunda kendimizi inandırmaya zorlamalı mıyız? Ağaçlar, kendilerine vurulan baltalarla acı çekmişe benziyorlar. Ölüm, bir anlık hareket olduğu ölçüde, sadece aklın gücüyle duyulur:

Aut fuit, aut veniet, nihil est praesentis in illa.(12)

(10) Cicero, *Tusc. Disput.*, II, vi, 15.
(11) Lucretius, IV, 485.
(12) Boetius, Montaigne'in arkadaşıydı ve bunu onun için yazmıştı.

(Ölüm ya geçmiştir ya gelecektir, onda şimdi diye bir şey yoktur.)

Morsque minus poenae quam mora mortis habet.[13]

(Ölüm, ölümü beklemekten daha az acı verir.)

Binlerce hayvan ve insan tehlike geçirmeden ölüyor. Gerçekte en önemli korkumuzun ölüm olduğunu söylüyoruz, çünkü ondan önce acı çekiyoruz.

(C) Bununla birlikte, eğer bir kilise babasına inanacak olursak: "*Malam mortem non facit, nisi quod sequitur mortem.* "[14] (Ölüm, kendisinden sonra olanlar yüzünden kötüdür.) Ve ben ölümle ilgili olarak ne ondan önce, ne ondan sonra daha gerçeğe yakınını söylemeyeceğim. Kendimizi bağışlatmaya çalışmak yanlıştır. Benim kendi deneyimlerime göre, bizim ölüm düşüncesine dayanma güçsüzlüğümüz, bizi ölüm acısına katlanmaz yapıyor ve bu acı bizi ölüm korkusuyla tehdit ettiği için bize iki kat çektiriyor. Ama akıl böylesine birden gelen, kaçınılmaz ve duyarsız olan şeyden korkmakla bizi ödleklikle suçlarken, biz de daha hoşgörülebilecek başka bahaneler arıyoruz.

Hastalıkların dışında olan tüm diğer ağrılar için tehlikeden söz etmiyoruz: Diş ağrısı ya da damla hastalığı her ne kadar acı verse de, kimse bunları gerçek hastalıklardan saymıyor, çünkü bunlar öldürücü değildir. Çünkü biz ölüme ağrıyla başlayan bir önyargıyla bakıyoruz. Yoksulluk da böyledir; o bizi açlığın, susuzluğun, sıcağın, uykusuzluğun kollarına attığı için acı çektirir.

Demek ki bizi yalnız acı (çekmek) ilgilendiriyor. Bu acının başımıza gelebilecek en büyük yıkım olduğunu kabul ediyorum, hem de seve seve, çünkü Tanrıya şükür ben acıya hazır olmadığım gibi, dünyada başkalarının da onunla işinin olmasını dilemiyorum. Ama eğer acı bize gelmişse, onu ortadan kal-

(13) Ovidius, *Kahramanlar*, 89.
(14) St. Augustinus, *Tanrı Kenti*, I, ii.

dıramazsak bile, en azından direncimizle azaltmalıyız; eğer acı bedenimizi rahatsız ediyorsa, aklımızla ve ruhumuzla onu belli ölçüler içinde tutmalıyız.

Eğer bir yerimiz ağrımıyorsa, o zaman kendi içimizde erdeme, cesarete, güce, ruh yüceliğine ve kararlılığa kim değer verecektir? Eğer meydan okuyacak acı yoksa, bunlar rollerini nerede oynayacaktır: "*Avida est periculi virtus.* "(15) (Cesaret tehlikeye doymaz.) Eğer sert bir yatakta yatmıyorsanız, öğle sıcağının tüm yakıcılığına katlanmıyorsanız, bir atı ya da bir eşeği otlatmıyorsanız, kemiklerinizin arasına gömülmüş bir mermiyi çıkarmak için parçalandığınızı görmüyorsanız, sonra oranın dikildiğine izin vermiyor, dağlatmıyor ve aldırmıyorsanız, o zaman nasıl sıradan insanlardan daha üstün olabilirsiniz? Acının daha çok olduğu yerde yapılmasını dilediğimiz şeyler de aynı zamanda iyidir – ve insan acıdan kaçmaz diyor bilge kişiler: (C) "*Non enim hilaritate, nec lascivia, nec risu, aut joco comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate et constantia sunt beati.* "(16) (Mutluluk sevinçte, zevkte, gülüşmelerde, oyunda olmadığı gibi, hafifçe davranışların eşliğinde de olmaz; ama çoğu zaman dengeli ve sürekli üzüntüde de olabilir.) (A) İşte bu nedenle zorla, rastlantıya bağlı savaşla elde edilen fetihlerin, kurnazlıkla ve manevra çevirerek elde edilenden daha yararlı olmadığını atalarımıza inandırmak kolay değildi.

Laetius est, quoties magno sibi constat honestum.(17)

(Erdem bize pahalıya mal olduğu zaman, daha çok sevindirir.)

Ayrıca bu bizi avutmalıdır: Doğal olarak eğer acı şiddetliyse, uzun sürmez, eğer uzun sürüyorsa, hafiftir, (C) "*Si gravis bre-*

(15) Seneca, *De Providentia,* VI.
(16) Cicero, *De Finibus,* II, xxix.
(17) Lucanus, IX, 404.

vis, si longus levis. "[18] Eğer çok acı çekiyorsan, pek uzun süre duymazsın, o kendiliğinden son bulur; ya da sen son verirsin; ikisi de aynı kapıya çıkar. Eğer sen ona dayanmazsan, o seni alt eder (eğer sen onu taşımazsan, o seni taşır). "*Memineris maximos morte finiri; parvos multa habere intervalla requietis; mediocrium nos esse dominos: Ut si tolerabiles sint feramus, sin minus, e vita, quum ea non placeat, tanquam e theatro exeamus.* "[19] (Ölümün büyük acılara son verdiğini anımsa, küçük acılar aralıklarla gelir; ve biz orta derecedeki acılara egemen oluruz. Demek ki, hafif olanlara dayanabiliriz; dayanılamayacak olanlardan, hoşumuza gitmeyen bir yaşamın tiyatrosundan çıkar gibi kaçabiliriz.)

(A) Bizi acıya karşı sabırsız yapan şeyin nedeni, bizim edimlerimizin ve var oluş biçimimizin tek başına söz sahibi olan hanımefendimizde, yani ruhumuzda alışılagelen başlıca mutluluğumuzu bulmayışımızdan ve kendimizi ruhumuza yeterince vermeyişimizden ileri gelir. Beden, bir gidişten ve bir tutumdan başka bir şey değildir. Oysa ruh her biçimi alabilir, tüm bedensel duyumları azaltabilir; kendi durumu ne olursa olsun, başına gelen her kazayı geçiştirebilir. Bu nedenle biz ruhu incelemeli, denetlemeli ve ondaki tüm güçlü ilkeleri uyandırmalıyız. Onun eğilimine ve seçimine karşı ne bir düşünce gücü, ne bir buyruk, ne de bir güç bulunur. Binbir yoldan eğilim gösterme yeteneğindedir: Biz de ona bizi rahata ve korumaya götürecek eğilimi verelim; böylece bizi yalnızca her türlü yaradan korumakla kalmaz, ayrıca ona yerinde görünürse, bizi küçük düşürmelerden ve kötülüklerden hoş bir şekilde korur.

Ruh hiçbir ayrım yapmadan bunları yararlı kılabilir. Yanlışlar ve düşler bile, bizi korumak ve mutlu etmek için dürüst birer gereç gibi yararlı bir yoldan kullanılır.

Bizde acıyı ve zevki kesinleten şeyin, ruhumuzun sivriliği olduğunu görmek kolaydır. Hayvanlar –onları benzer davranışlarında gördüğümüz gibi– burunlarının doğrultusunda gi-

(18) Cicero, *De Finibus*, II, xxix.
(19) Cicero, *De Finibus*, I, xv.

derken, duygularını bedenlerine bırakırlar ve kendilerini özgür, doğal duyumsarlar; bu durum nerdeyse her türde benzer şekilde gözlenebilir. Eğer biz bu konuda kendilerine ait olan yargılama yetkisini kendi organlarımızda engellemiyorsak, bunun nedeni, böyle daha iyi olduğumuza inanmamız, doğanın acıya ve zevke karşı onlara doğru ve ılımlı bir ölçü verdiğine inanmamızdır. Doğa herkese karşı eşit ve ortak olduğu için, adil olmaktan geri kalmaz. Bununla birlikte, madem ki biz kendimizi düşlerin başıboş özgürlüğüne bırakmak için doğanın kurallarından kurtardığımıza göre, öyleyse en azından onun en arzu edilir yanına eğilmek için kendimize yardım edelim.

Platon, acı ve cinsel zevkin ruha ve bedene bağlı olduğu ölçüde, bizim de bu acıya ve zevke bağlanmamızdan korkuyordu. Ben ise tersine, bu bağın gevşeyeceğini ve bedeni özgür bırakacağını düşünüyorum.

(A) Tıpkı bir düşmanın bizim kaçışımızı daha zora sokması kadar, karşısında titremekten duyduğumuz acıdan gurur duyması gibi. Kim kendisine karşı direnirse, ona karşı daha sert olacaktır. Öyleyse ona karşı koymalı ve sıkı durmalıyız. Geriye doğru çekilirken, ona işaret veriyor ve kendi yıkımımızı kendimiz hazırlıyoruz. (C) Beden gerginken saldırılara karşı nasıl daha dayanıklıysa, ruh için de benzer durum geçerlidir.

(A) Neyse şimdi benim gibi zayıf dokulu insanların av hayvanlarına dönelim: Burada acıyı, tıpkı değerli taşlarda olduğu gibi kazıdıkça ya daha parlak tabakalara, ya da daha solgun tabakalara rastladığımız gibi buluruz ve St. Augustinus'un dediği gibi, bizde biz istediğimiz kadar yer tutar: "*Tantum doluerunt, quantum doloribus se inserunt.*"[20] (Kendilerini ne kadar acıya verirlerse, o kadar duyarlar.) Cerrahın bıçağı, savaşın sıcağında yediğimiz on kılıç vuruşundan daha çok acı verir.

Dünyaya çocuk getirmenin acısını hem doktorlar, hem de Tanrı, büyük acılar arasında sayıyor; bizim çok önem verdiğimiz kimi törenlere başka uluslar aldırış etmiyor. Ispartalı ka-

(20) St. Augustinus, *Tanrı Kenti*, I, x.

dınları bir yana bırakıyorum, ama İsviçre'de bizim piyadeler arasında, çocuk dünyaya getirme konusunda nasıl bir değişim buluyorsunuz? Dün karınlarında taşıdıkları çocukları bugün sırtlarında taşıyarak kocalarının arkasında dolaşıyorlar. Ve şu Mısırlılar (gerçekleri değil, bizim aramızdan toplanan Çingeneler), dünyaya getirdikleri çocukları kendileri yıkıyorlar ve buldukları en yakın akarsuda yıkanıyorlar.

(C) Her gün gizlice dünyaya çocuk getiren ve onları terk eden sokak kadınları bir yana, Roma'nın dürüst kadınları olan soylu Sabinler, dünyaya ikiz çocuk getiriyorlar, yorucu işlere katlanıyorlar, hem de kimseden yardım görmeden, tek başlarına, ses çıkarmadan ve sızlanmadan.

(A) Ispartalı bir oğlan çocuğu, bir tilki çalınca, onu kolsuz mantosunun altına gizlemişti, hırsızlığı ortaya çıkmaktansa, karnının kemirilmesine boyun eğmişti (Çünkü Ispartalılar cezadan çok, aşırmadaki beceriksizliklerinden korkuyorlardı). Bir başkası, kurban için tütsü taşırken, köz halindeki bir kömür parçası elbisesinin kolunun içine düştü, törenin gizemli havasını bozmaktansa, kemiklerine kadar yanmaya razı oldu. Ispartalıların yetiştirme yöntemlerine göre, yedi yaşına gelmiş bir erkek çocuğuna yiğitlik denemesi yapıldığı zaman, yüzleri değişmeden ölümüne kırbaçlanmayı kabul ediyorlar. (C) Cicero onları küme halinde yumrukla, tekmeyle ve dişle kavga ederken görmüş; yenilmeyi itiraf etmeden önce baygın halde düşüyorlarmış. "*Nunquam naturam mos vinceret: Est enim ea semper invicta; sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus; opinionibus maloque more delinitum molivimus.*"(21) (Alışkanlıklar asla Doğa'yı yenemez, çünkü o hiç yenilmez; ama ruhumuzu gevşeklikle, lüksle, aylaklıkla, aldırmazlıkla, uyuşuk davranışlarımızla çürütmüşüz. Yanlış düşüncelerle ve kötü alışkanlıklarla onu yumuşatmışız.)

(A) Şeflerini öldürmek için düşman kampına sızan Scaevola'nın öyküsünü artık herkes biliyor: Bu girişiminde başarısız

(21) Cicero, *Tusc. Disput.*, V, xxvii.

olunca, görevini sürdürmek için daha tuhaf bir düşünceye kapıldı ve kendi vatanına karşı oldu: Öldürmek için kralı aradığını Porsenna'ya itiraf etti ve kendi kampında kendisi gibi suç ortaklığı yapan çok sayıda Romalının bulunduğunu sözlerine ekledi. Nasıl bir adam olduğunu göstermek için, kendisiyle birlikte bir de mangal getirmişti; düşmanın kendisi korkuya kapılıp mangalı uzaklaştırıncaya kadar bir kolunu ateşte tutup kızarttı.(22) Peki karnı yarılırken bile okumakta olduğu kitabı elinden bırakma alçakgönüllülüğü göstermeyen şu adam için ne demeli? Ve kendisine kötülük yapan insanlarla inadına alay eden, gülen öteki adama ne demeli? Öyle ki, tepeleri atan cellatlar işkence üzerine işkence icat ederken, sonunda onun kazandığını kabul ettiler. Ama o bir filozoftu. Nasıl? Caesar'ın gladyatörlerinden birisi, yarası yoklanırken ve kesilirken, hep gülerek bu acıya katlandı.(23)

(C) "*Quis mediocris gladiator ingemuit; quis vultum mutavit unquam? Quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? Quis cum decubuisset, ferrum recipera jussus, collum contraxit.* "(24) (Sıradan bir gladyatör bir gün olsun sızlandı ya da yüzünü astı mı? Hiç korkaklık gösterdi mi, yalnız ayakta savaşırken demiyorum, ama yere düştüğünde de? Yere düştükten sonra, ölüm anı geldiğinde, boynunu çevirdiği görüldü mü?)
(A) Bu olaylara kadınları da katabiliriz. Daha yeni renkte taze bir cilt kazanmak için canlı canlı derisini soyduran şu Parisli kadını kim duymadı ki? Daha güzel bir sese, ya da daha düzgün bir diş sırasına sahip olmak için sağlam dişlerini söktüren kadınlar da var. Acıyı küçümseyen bu tür örneklerden ne kadar çok gördük? Bu türden güzelliklerini artırmak için neler yapmıyorlar ki? Nelere katlanmıyorlar ki?

(B) *Vellere queis cura est albos a stirpe capillos,*
Et faciem dempta pelle referre novam.(25)

(22) Seneca, *Ep. Moral.*, xxiv, 5.
(23) Aulus Gellius, xii, xvii, 41.
(24) Cicero, *Tusc. Disput.*, II, xvii, 41.
(25) Tibullus, I, viii, 45-46 (uyarlama).

(onlar ak saçlarını yolmaya ve yeni bir yüz
edinmek için derilerini kazımaya özen gösteriyor.)

(A) Solgun bir renk edinmek için kum ve kül yutan, midelerini bozmak için özel çaba gösteren kadınlar gördüm. Ve İspanya modasına uygun olarak ince görünmek için, bellerinde korse ya da kemeri etleri kesilinceye kadar sıkıştırıyorlar – ve kimi kez bu yüzden ölüyorlar!

(C) Günümüzde birçok halk, verdikleri sözün inandırıcı olması için bile bile kendi kendilerini yaralıyor. Bizim kendi kralımız Polonya'da gördüklerini anlatıyor; çünkü kendisi orada bulunmuş.(26) Buna Fransa'da öykünenleri de gördüm; ayrıca verdiği sözde durduğunu ve dayanıklılığını göstermek isteyen bir kızın, kendi saç iğnesiyle kolunu dört ya da beş kere deldiğini ve derisini yırtarak kanattığını kendim gördüm. Türkler kadınlarına bıçakla yara izi yapıyorlar ve izin yeri kalsın diye, hemen yaranın olduğu yere ateş tutuyorar, kanı durdurmak ve orada yara izi bırakmak için, bu ateşi inanılmayacak kadar uzun süre bekletiyorlar. Bunu gören insanlar bana yazdılar ve yemin ettiler. Ama kollarına ya da kalçalarına on kuruş karşılığında yara açtıran Türkleri herhangi bir günde görebilirsiniz.(27)

(A) Daha çok gereksinim duyduğumuz ve bize yakın yerde şehitler bulmuş olmaktan mutluyum: Çünkü Hıristiyan dünyası bize yeterince sağlıyor. Bizim kutsal kılavuzluğumuzun örneğine uygun olarak haçı özveriyle taşımak isteyen çok insan bulundu. Çok güvenilir bir tanıktan öğrendiğimize göre St. Louis kral olduğu zaman, kıldan yapılmış bir gömleği, yaşlanıncaya ve günah çıkartıcısı onu bundan bağışık tutuncaya kadar taşıdı. Her cuma günü beş demir zincirle omuzlarını döverek tapınmasını yapıyor ve bu amaçla her zaman yanında bir

(26) Fransız Kralı Henry II'nin 1589'da ölmeden önce yazdıkları, 1573-74 yılları arasında Polonya Kralı'ydı.
(27) Guillaume Postel, *Des Histoires Orientales,* s. 228, Paris 1575.

kutuyu taşıyordu. Bizim son Guyenne Dükümüz Guillaume, yaşamının son dokuz ya da on yılında günah işlemekten dolayı pişmanlığını göstermek için dinsel giysisinin altında bedenini saran demir bir zırh taşıdı. Anju Kontu Foulque bizim efendimizin (İsa'nın) mezarının önünde, boynuna takılı ip olduğu halde kendini iki uşağına kırbaçlatmak için ta Kudüs'e kadar gitti.[28] Her Kutsal Cuma gününde,[29] her yerde kadınların ve erkeklerin etlerini delinceye ve kemiklerini kırıncaya kadar kendilerini kırbaçlattıklarını görmüyor muyuz? Bunu kendim gördüm ve asla hileli bir yanı yok, çünkü bunu başkasının dindarlığı için para uğruna yüzünü kapatarak yapanlar var ve sofuluğun paradan daha ağır bastığını gösterirken, acıya da aldırış etmez görünüyorlar.

(C) Beşinci Maximus konsül oğlunu yüzünde acı bir belirti olmadan, sakince gömdü. Benzer şekilde Lucius Paulus da iki oğlunu birkaç gün arayla gömdü. Bir süre önce garip bir insanın Tanrı'yı kendi adaletinde alaylı bir şekilde yanılttığını söylemiştim: Bir gün içinde üç yetişkin oğlunu yitirince, biz bunun bir ceza olduğuna inanırken, o bunun bir ödül olduğuna inanıyordu.[30] Ben de küçük yaşta iki ya da üç oğlumu derin acı çekmeden, ama uzun uzun düşünceye dalarak yitirdim. Kazalar insanlara daha çok dokunuyor. Genelde büyük acılara yol açan başka birçok şanssızlıklara tanık oldum; ama benzer şeyler benim başıma gelmiş olsaydı, ben pek aldırış etmezdim; kimi insanların korkunç saydıkları kimi figürleri, ben yüzüm kızarmadan övünerek anlatamazdım. "*Ex quo intelligitur non in natura, sed in opinione esse agritudinem.* "[31] (Acının, doğanın değil, düşüncenin bir etkisi olduğu görülebilir.)

(B) Düşünce, ölçüsüz, güçlü ve gözüpektir. İskender ve Caesar gibi gözü aç bir şekilde güvenlik ve dinginlik arayanlar,

(28) Foulque III, 1040'ta öldü.

(29) *Kutsal Cuma,* İsa'nın doğum günü.

(30) Montaigne'in günlüğünden, arkadaşı Foix Kontu'nun 1587'de üç oğlunun ölümünü anlatmak istediği anlaşılıyor.

(31) Cicero, *Tusc. Disput.,* III, xxviii.

güvensizlik ve güçlük bulmadı mı? Stalcez'in babası Teresa, savaşa gitmediği zamanlar, kendisiyle seyisi arasında bir ayrım kalmadığını her zaman söylerdi.

(C) (Roma konsülü) Cato, birçok İspanya kasabasında güvenlik nedeniyle silah taşımayı yasaklayınca, orada oturanları bir kısmı, böyle bir yasağa uymaktansa, kendi canlarına kıydılar: "*Ferox gens nullam vitam rati sine armis esse.*"[32] (Öfkeli insanlar, silah taşımamayı, yaşamaktan saymıyorlardı.) (B) Boş çöllerde korkunç bir yaşam sürmek için, ev yaşamının tatlılığından, kendi yakınlarından kaçan ne kadar çok insan biliyoruz.[33] Bunlar dünyayı küçümseyerek iğrenç ve kötü bir yaşama atıldılar, bunu yeğleyecek kadar uzağa gittiler!

Son zamanlarda Milano'da ölen Kardinal Borromeo, tam bir sefahat içinde yaşıyordu; bulunduğu yer, sınırsız serveti, İtalya'nın havası ve gençliği, her şey onu buna itiyordu; ama bunun arkasında katı bir yaşam sürüyordu; öyle ki, aynı giysiyi yaz kış üzerinde taşıyordu; sadece bir ot şilte üzerinde yatıyordu; resmi görevinin dışında kalan saatlerde, yanında biraz ekmek ve su bulundurarak, sürekli diz üstü oturarak çalışıyordu; ölünceye kadar bu böyle sürdü. Bile bile ve çıkar için kendini boynuzlatan insanlar bile gördüm – sadece adları bile insanlara ne korkunç geliyordu! Görünümü bizim duyularımız için çok gerekli olmasa bile, hiç değilse çok zevk verici; ama en çok zevk veren ve en yararlı organımız, öyle görünüyor ki, dünyaya çocuk getirmeye yarayanlar: Oysa kimi insan, bu organ bize böyle zevk verdiği için ona karşı amansız düşman kesildi. Böyle bir değerinden dolayı, onu reddedenler oldu. Gözlerini çıkarıp atanlar da benzer düşünceye sahipti.[34]

(C) İnsanların en ortak ve en sağlıklı yanı, çok sayıda çocuk sahibi olmak; ben ve diğer birkaç insan bundan yoksun bulunuyor.

(32) Titus Livius, xxxiv, xvii.

(33) Montaigne, çilecilere anıştırmada bulunuyor.

(34) Kendini iğdiş ettirenler arasında Origenes ile Abailard da bulunuyordu. Montaigne'e kalırsa, Demokritos kendi gözlerini kör etmişti.

Thales'e niçin evlenmediğini sordukları zaman, kendisinden sonra bir soy bırakmak istemediği yanıtını veriyor.(35)

Kendi düşüncemizin değer biçtikleri şeyleri yalnız kendimiz için değerlendirmiyoruz; onların ne niteliklerini, ne yararlarını göz önüne alıyoruz, yalnız bize kaça mal olduğuna bakıyoruz; sanki (bizimle ilgisi olmayan) kendi başına bir maddeymiş gibi; bu duruma göre onun değerini kendine göre değil, kendimize göre biçiyoruz. Bu konuda öyle anlıyorum ki, harcamalarımızın bizi ilgilendirdiği yerde, biz hesaplarımızı iyi tutuyoruz. Harcamalarımız bizde öylesine rahatsızlık yaratıyor ki, salt bu açıdan bir değerlendirme yapıyoruz ve kendi görüşümüz bunu olduğundan daha az değerlendirmemize izin vermiyor. Elmasa değerini veren onun mal oluş değeri; erdemi erdem yapan güçlük; acı çekince günah çıkarmış oluyoruz; ilacı etkili yapan da acı tadı.

(B) Başkaları denizin her yanını tarayıp zenginlik ararken, adamın biri yoksullaşmak için altın paralarını aynı denize fırlattı. Epikuros'un dediğine göre, zengin olmak sıkıntılarımızı azaltmaz, yalnızca onları değiştirir. Doğrusu açgözlülüğü yaratan istemek değil, bolluk. Bu konu çevresinde kendi deneyimlerimi anlatmak istiyorum.

Ben çocukluğumdan çıktığımdan bu yana üç türlü yaşam koşulu buldum. Yirmi yıla yakın süren birinci dönemde belli bir gelirim yoktu, bakımım bir düzene bağlanmamıştı; başkalarının buyruğuna ve yardımına bağlı olarak rastlantısal bir yaşam sürdüm. Gelirim rastlantıya bağlı olduğu için paramı daha kolayca ve neşe içinde harcıyordum. Daha sonraları bu kadar iyi yaşamadım. Bir kerecik olsun dostlarımdan birisinin kesesini yanımda bulmadım; çünkü borçlarımın hiçbirisinin ödenmesi gereken tarihi aşmamasına kendimi inandırmıştım. Benim böyle çaba harcadığımı görenler, ödeme süresini bin kez uzat-

(35) Diogenes Leartius, *Life of Thales,* I, xxvi, 28. Thales, niçin evlenmediği konusunda başka gerekçeler de gösteriyor: J. Barnes, *Early Greek Philosophy,* bölüm I, s. 61. (Ç.N.)

tılar: Öyle ki, bundan böyle benim dürüstlüğüm bir tür cimriliğe ve aldatıcılığa dönüştü. Adeta sırtımdan ağır bir yükü indiriyor ve bu kölelik imajını siliyor gibi, öderken doğal olarak biraz zevk duyuyorum. Ayrıca doğru davranırken ve başkalarını memnun ederken, biraz da zevkin tadını çıkarıyordum. Elbette pazarlık ve hesap etmenin gerektiği ödemeler bunun dışında, çünkü bu tür bir işi benim yerime yapacak başka birisini bulamayınca, böyle bir pazarlığın benim mizacım ve konuşma tarzımla hiç bağdaşmayacağından çekinerek, bu işi haksız bir şekilde ve utanarak elden geldiğince erteliyordum. Hiçbir şeyden pazarlık etmek kadar nefret etmem. Çünkü bu salt bir hile ve yüzsüzlük işidir: Bir saatlik pazarlık kavgasından sonra, beş kuruş için iki yan da sözünden ve yemininden döner. Ayrıca ne zaman biraz borç alsam, bu benim zararıma olurdu: Çünkü ben kişisel olarak görünüp ricada bulunamayınca ve bunu bir mektupla yapınca, bu ricanın geri çevrilme olasılığını artırıyordu. Daha sonraları kendi öngörüm ve duyularımla yaptığımdan daha büyük bir rahatlıkla gereksinimimi şansa bırakıyordum.

İyi iş yöneticilerinin çoğu bu tür yaşamayı korkunç buluyor ve ilk başta insanların çoğunun böyle yaşadığını anlamıyor. Ne kadar çok sayıda dürüst insan kendi güvenliğini bırakıyor (her gün yine yapıyor) ve kralların yanında iş ya da şans arıyor? Caesar, Caesar olmak için kendi servetinin dışında bir milyon altın borç aldı.(36) Ve ne kadar işadamı kendi çiftliğini sattı, yerlileri kovdu.

"*Tot per impotentia freta.* "(37)

(Çılgın denizlerin ötesinde.)

Günümüzde bile, iyilikseverliğin pek olmadığı bir ortamda, binlerce din adamının evinde gereği gibi yaşanılıyor ve ye-

(36) Plutarkhos, *Life of Julius Caesar*.
(37) Catullus, IV, 18.

mek için neye gereksinimleri varsa, her gün Tanrı'nın iyiliğinden bekleniyor. İkinci olarak, insanlar şansın kendisinden daha az belirsiz ve şanssız olmayan bir temele dayandıklarını anlamıyorlar. İki bin altın gelirime karşın, yoksulluğun tam yanımda gizlendiğini biliyorum. Çünkü yazgı, yoksulluğun bizim varlığımıza varabilmesi için bin gedik açabilir; çoğu zaman en yüksek varlık ile, en düşük varlık arasında bir orta bulunmaz:

"*Fortuna vitrea est; tunc cum splandet frangitur.* "(38)

(Servet camdan yapılmıştır; parladığı zaman kırılır.)

(B) Tüm hendeklerimizi ve surlarımızı yıkabiliriz; ben yoksulluğun hiçbir şeyi olmayanlarda olduğu kadar, varlık sahibi olanlarda bulunduğunu bin yoldan görüyorum; belki de yoksulluk tek başına olduğu zaman, varlığın yanında olduğundan daha az rahatsız edicidir. Zenginlik, gelirden çok bir düzenli yaşama işidir: "*Faber est suae quisque fortunae.* "(39) (Herkes kendi servetinin ustasıdır.) Bana kalırsa, canı sıkkın, gereksinim içinde ve işi başından aşkın bir zengin, sade bir yoksuldan daha zavallı durumdadır. (C) "*In divitiis inopes, quod genus egestatis gravissimum est.* "(40) (Varlık içindeki yokluk, yoksulluğun en ağır halidir.)

En büyük ve en varlıklı prensler yoksulluk ve para açığı nedeniyle en aşırı gereksinimlere sürüklenirler. Bu gereksinim de aşırıya kaçtığı ölçüde, bunlar kendi kullarının tiranı olurlar, mallarını zorla ele geçirirler.

(B) Benim ikinci stajım para üzerine oldu. Paraya bağlanınca, çok geçmeden kendi koşullarıma göre önemli bir birikimim oldu: İnsanın geliri giderini aştığı zaman, bu yol ne kadar açık olursa olsun, buna güvenilmiyor.

(38) Publius Syrus, *Mimes.*
(39) Sallustius, *De Republica,* I, 1.
(40) Seneca, *epist. Moral.,* IXXIV, 4.

Çünkü diyorum kendi kendime, ya beklenmedik bir aksilikle karşılaşırsam? Bu boş ve yanlış düşüncelerin peşinden, kazandığım ve bir kenara koyduğumun başına bir şey gelmesin diye, tüm olumsuzluklara karşı ustaca önlemimi alıyordum. Aksiliklerin sonu gelmeyecek kadar çok olduğunu ileri sürenlere karşı yanıtım hazırdı: "Hepsine karşı değilse bile, bir bölümüne karşı önlemimi almışım." Bunların hiçbirisi kaygısız ve üzüntüsüz olmadı. (C) Bu konuda dilimi tutuyordum: Ben ki kendimden çok söz ederim, param konusunda gerçeği söylemekten kaçıyordum – tıpkı yoksul rolü oynayan zenginler ve zengin rolü oynayan yoksullar gibi; böylece onların vicdanı, gerçekte nelere sahip olduklarına asla tanıklık etmez. Gülünç ve utanç verici bir sakınım! (B) Bir yolculuğa mı çıkıyorum? Sanırım hiçbir zaman yeterince hazırlıklı olmuyordum. Ayrıca üzerime ne kadar çok para alıyorsam, bir o kadar da korkuyordum. Bunun bir nedeni yolun güvenliği ise, bir nedeni de ağırlıklarımı taşıyan insanların bana olan bağlılığıydı: Diğer tanıdıklarım gibi, eğer bunlar da benim gözlerimin önünde olmasaydı, içim asla rahat etmezdi. Para kasamı evde bırakınca, beni ne kuşkular, ne kaygılar sarıyordu; işin en kötüsü de, bir iletişim kuramamaktı. Aklım hep orada kalıyordu. Eğer iyice düşünüp taşınacak olursak, parayı saklamak, elde etmekten daha zor. Tüm bu söylediklerimi gerçekte yapmamış olsam bile, kendimi tutmak bile yine bana pahalıya mal oluyordu. Bundan çıkarıma gelince, ya çok azdı, ya da hiçti: Daha çok harcama yolu çıkınca, üzerimdeki ağırlığı da artıyordu. Çünkü Bion'un dediği gibi, saçsız insanın saçını yolması, saçlı insanın saçını yolmasından daha az acıtıcı değildir.[41] Çünkü altın biriktirmeye alıştığınızdan ve aklınızı ona taktığınızdan bu yana, ucundan bir dilim bile kesmek istemezsiniz. Tıpkı dokunduğunuzda yıkılacak bir yapıya benzer. Ona başlamak için gereksinimin boğazınızı sıkması gerekir. Daha önceleri bir yana bıraktığım bu sevgili kesemin içini biraz boşaltmaktansa, ev eşyalarımı daha kolay rehine bırakıyor ve atımı daha az istek-

(41) Seneca, *De Tranquillitate Animi,* VIII.

sizce satıyordum. Ama tehlike bu arzunun sınırlarını çizmenin kolay olmamasında (iyi görünen şeylerin sınırlarını çizmek zordur) ve hangi noktada korumasını bilmemekte yatıyordu. Bu birikimi giderek artırıyor, sayılarına sayı katıyor ve kendi malımızın tadını çıkarmaktan kendinizi yoksun bırakıyorsunuz: Mutluluğunuz artık malınızın kullanılmasında değil, istifçilikte yatıyor.

(C) Varlığın bu türlü kullanılmasında, demek ki en çok para sahibi olanlar, zengin bir kentin kapılarını ve duvarlarını koruyan görevliler olur. Bana kalırsa, para sahibi olan tüm insanlar, cimridirler.

Platon bedensel ya da insani servetleri şöyle sıralıyor: Sağlık, güzellik, güç ve zenginlik. Zenginlik diyor, kör değildir, ama akılla aydınlatıldığı zaman öngörülüdür.

(B) Genç Dionysos bu bakımdan çok efendice davranmıştı. Siracusalı adamlarından birisinin yere bir hazine gizlediğini kendisine ihbar ettiler. Adama hazineyi kendisine getirmesini buyurdu. Adam buyurulanı yerine getirdi, ama hazinenin içinden bir bölümünü gizlice ayırdı ve başka bir kente gitti; orada artık para biriktirme zevkini yitirdi ve para harcamanın tadını çıkardı. Bunu duyan Dionysos, geri kalan hazineyi adamına teslim etti ve ekledi: "Madem harcamasını biliyor, öyleyse seve seve geri veriyorum."

Ben de birkaç yıl böyle yaşadım. Sonra iyi bir *daemon* (şeytan) ya da başka birisi beni şu Siracusalı gibi çok yararlı bir yoldan evden dışarı attı, şu aptalca düşünceleri tersine çevirince, büyük harcamalar gerektiren kimi yolculuklara çıktım. Böylece halk işi bir yaşam biçiminin içine düştüm (ben böyle anlıyordum); kuşkusuz bu yaşam daha hoştu ve daha düzenliydi: Gelirimi ve giderimi yarıştırıyordum, bir birisi öne geçiyordu, bir ötekisi, ama araları çok açılmıyordu. O anki ve sıradan gereksinimlerimi gidererek günü gününe yaşıyordum. Oysa dünyadaki tüm olağanüstü yiyecekler ve içecekler bana bunu sağlayamazdı. Talihin kendisine karşı savaşmak için bize yeterli silah vermesini beklemek, bir çılgınlıktır. Biz kendi silahımız-

la ona karşı savaşmalıyız. Rastgele elde edilen silahlar bize ihanet edebilir; yalnız bizim olan ve bizim bilgeliğimizden gelen silahlara güvenebiliriz. Yakında harcama umudu taşıdığım için şimdi para biriktiriyorum; zevk satın almak için, yoksa ne yapacağımı bilmediğim toprak satın almak için değil. (C) "*Non esse cupidum pecunia est, non esse emacem vectigal est.*"[42] (Bu, kazanmak istemeyen bir zenginlik, açgözlü olmayan bir gelirdir.) Bir şeyin eksik kalacak diye gerçekten korkmadığım gibi, ne de daha çok bir şey istiyorum: "*Divitiarium fructus est in copia, copiam declarat satietas.*"[43] (Zenginliklerin meyvesi bolluktur, bolluğun ölçüsü doyumdur.) (B) Yaptığımız delilikler içinde en gülüncü olan ve yaşlı insanlarda ortak olarak görülen şu cimriliğe karşı doğal eğilimin başladığı bu yaşta, kendimi böyle düzelttiğim için kutluyorum.

(C) Feraulas, iki türlü şanslı olmuştu ve mallarının çoğalmasının, yemek içmek için iştahın, uyumanın ve kendi eşini öpmenin daha çok artacağı anlamına gelmediğini görmüştü; öte yandan, (benim durumumda olduğu gibi) mallarını yönetme de omuzlarına ağırlık veriyordu. Bunun üzerine iyi bir arkadaşı olan genç bir adamı mutlu etmeye karar verdi (yoksul, ama her zaman zenginlik peşinde koşan birisini): Ona tüm servetini verdi; bu servet efendisi Cyrus'un her gün biriktirdiği ve savaş gelirleri kadar çoktu. Bunu yaparken, yalnız bir koşulu vardı: Bu genç adam kendisini dostu ve konuğu gibi kabul edecek, dürüst bir şekilde geçimini sağlayacak ve besleyecekti. Bundan böyle hem mutluca, hem de yaşamlarının gidişini değiştirerek yaşadılar. Ben de seve seve böyle bir örneği izleyebilirim.[44]

Kendi gelirini, giderini, servetini sırayla hizmetçileri arasından seçilen birisine bırakan yaşlı bir piskoposu iyice kutluyorum, çünkü aradan yıllar geçince, bu tür bir ilişkiyi unuttu, hatta kendi işinin yabancısı oldu. Bir başkasının iyiliğine duyu-

(42) Cicero, *Paradoxa*, VI, iii, 49.
(43) agy., VI, ii.
(44) Ksenophon, *Kyru Paideia*, VIII, iii.

lan güven, insanın kendi iyiliğine karşı basit bir tanıklık değildir: Bu nedenle Tanrı buna iyi gözle bakar. Piskoposun durumuna gelince, onun evinden daha saygın ve daha dengeli başka bir evi bilmiyorum. Ne mutlu o adama ki, zenginliğini fazla üzülmeden, fazla zaman harcamadan kendi gereksinimlerine göre ayarlar; gelirleri ve giderleri, yaptığı işe engel olmaz; kendi ruhuna uygun olarak, rahatlıkla yaşar.

(B) Rahatlık ya da yoksulluk, herkesin kendi görüşüne bağlıdır: Varlık, ün, sağlık, onlara bunu verenden daha çok güzelliğe ve zevke sahip değildir. (C) Herkes bunları nasıl karşılıyorsa, ona göre iyi ya da kötüdür. Böyle olmuş olduğuna inanan insan değil, böyle olduğuna inanan insan mutludur. Yalnız bu yolda inanç gerçekliğe dönüşür.

Şans bizi ne iyi yapar, ne kötü; bize yalnızca gereç ve tohum sunar; ondan daha güçlü olan ruhumuz, kendi mutluluk ya da mutsuzluk koşulunun tek nedeni ve efendisi olarak, kendi isteğine göre bunu dönüştürür ve uygular.

(B) Bize dışarıdan gelenler, bizim iç yapımızın tadını ve rengini alırlar; tıpkı bizim sıcaklığımızı koruyan ve sürdüren giysilerimizin bizi kendi sıcaklığımızla ısıtması gibi – yoksa giyeceklerin kendileri bir ısı vermezler. Eğer bir kimse giysinin altında soğuk bir cismi korumak isterse, soğuk için de aynı sonucu elde eder: Kar ve buz da böyle korunur.

(A) Bir tembeli çalıştırmak, bir ayyaşı şaraptan alıkoymak gibi zor gelir; yetingenlik, bolluğa alışmış birisi için işkencedir; tıpkı ağır ve cansız bir insanı çalıştırmak gibi; geri kalanlar için de benzer şeyler söylenebilir. Şeyler kendi başına ne acı verir, ne de zordur; onu böyle yapan bizim gevşekliğimiz ve zayıflığımızdır. Büyük ve yüce şeyleri yargılamak için aynı ölçüde kafaya sahip olmamız gerekir, aksi halde kendi kusurlarımızı onlara yükleriz. Doğru bir kürek suda eğri görünür. Bir şeyi yalnız görmek önemli değildir, onun nasıl göründüğü de önemlidir.(45)

(45) Montaigne burada "eğik kürek"i Seneca'dan aktarmış, *Epist. Moral.*, Lxxı, 23.

Sözlerimizi sürdürelim: İnsanların ölümü küçümsemesi ve acıya katlanması için çeşitli yollardan birçok kanıtlar sayılabilir; peki biz niçin bunlardan birisini kendimize uygulamak için bulamıyoruz? Başkalarını inandırmak için ne kadar çok çeşitli düşüncelere sabibiz; herkes bunlardan uygun olanı kendine de niçin uygulamıyor? Eğer bir kimse hastalığını iyileştirmek için güçlü ve söktürücü ilacı sindiremiyorsa, o halde rahatlamak için niçin bir yumuşatıcı almıyor? (C) "*Opinio est quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem in voluptate: Qua, cum liqescimus fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. Totum in eo est, ut tibi imperes.* "(46) (Zevkte olduğu gibi acıda da önemsiz ve kadınsı bir önyargı bize egemen oluyor. Kayıtsızlık bizim ruhumuzu adeta yumuşatmış ve eritmiş; öyle ki, yaygara koparmadan bir arı ısırmasına bile dayanamıyoruz. Tüm sorun kendimize egemen olmakta yatıyor.)

(A) Hem zaten, acılarımızın keskinliğini ve insanın zayıflığını ölçüsüzce değerlendirmek için felsefeden kaçamıyoruz, çünkü felsefeyi şu karşı konulmaz yanıtla başbaşa bırakıyoruz: Zorunluluk içinde yaşamak iyi değil, ama en azından ona uymak zorunda değilsin.

(C) Hiç kimse kendi kusuru olmadan uzun süre acı çekmez.

Eğer bir insanın ne ölecek, ne de yaşayacak kadar yüreği varsa; eğer ne direniyor, ne de kaçıyorsa, biz böyle birisi için ne yapabiliriz?

(46) Cicero, *Tusc.*, II, XXII.

BÖLÜM ON BEŞ

BİR KALEYİ GEREKSİZ YERE SAVUNAN BİRİSİNİN CEZALANDIRILMASI

(A) Cesaret de tüm diğer erdemler gibi sınırlıdır; bu sınırı aşanlar, kendilerini kötülük içinde bulurlar. Öyle ki, bir adam eğer sınırların neresi olduğunu bilmiyorsa, kendini cürete, inatçılığa ve çılgınlığa kaptırabilir; gerçekte bunun sınırlarını bilmek de kolay değildir. Savaş kurallarında bile dayanağı bulunmayan inatçı bir dirençle bir kale savunulduğu zaman, savaş sırasında ölümle bile cezalandırma âdeti, işte bu düşünceden doğdu. Aksi halde, cezadan kaçma umudu olsaydı, tüm ordu tavuk kümesine dönüşebilirdi. Pavia kuşatmasında, Montmorency'nin koruma şefi Lord, Ticino'yu aştığı ve San Antonio'nun kenar mahallelerinde yerleştiği için suç işlemiş sayıldı: Bir köprü ayağında ilerlemesini bir kule geciktirince, sonuna kadar savaştı ve içerde herkesi astırdı.

Bu olaydan sonra, Lord Dauphin'in eşliğinde Alp Dağları'nın ötesine sefere gitti. Villano Kalesi'ni güç kullanarak aldı ve kaptan ile yardımcısının dışında hepsini, askerleri delice parçaladı; bu ikisini de aynı nedenle astırdı.

Kaptan Martin du Bellay, aynı bölgede Torino Valisi olduğu sırada, kaleyi aldıktan ve içindeki tüm adamları öldürdükten sonra, Kaptan St. Bony'i astı. Bir kalenin güçlü ya da zayıf konumda olması, oraya saldıran güçlere bağlıdır. Çünkü eğer bir kimsenin kafasında otuz topla karşılaşmak varsa, iki topa karşı iyice direnebilir. Savaşçı bir prensin büyüklüğünü göz önüne aldığınız yerde, onun ünü ve ona duyulan saygının dengesi biraz ondan yana zorlandığı zaman, bunlar tehlikeye düşer. Bu nedenle, kendi başlarına büyük düşüncelere ve kay-

naklara sahip olanlar, kimsenin kendilerini bir sınavdan geçirmesini asla yerinde bulamazlar ve şansları yaver gittiği sürece, kendilerine karşı koyan herkese bıçaklarını sallarlar. Doğu prenslerinin (hükümdarlarının) ve onların yerlerini alanların günümüzde hâlâ kendi âdetlerine uygun olarak yaptıkları meydan okuma ve teslim çağrıları gibi, kendini beğenmişçe, tepeden bakarak ve barbarca bir buyrukla.

(C) Portekizliler ilk kez girdikleri Kızılderili topraklarında, oralarda çiğnenemeyecek evrensel yasalarla karşılaştılar; kralın ya da kral naibinin yendiği hiçbir düşman, fidyeden ya da bağışlanmaktan yararlanamıyordu.

(B) Öyleyse her şeyden önce, zafer kazanmış ve silahlı bir düşmanınız olan yargıcın eline düşmekten kaçının – eğer elinizden gelirse!

BÖLÜM ON ALTI

KORKAKLIĞIN CEZALANDIRILMASI

(A) Çok büyük bir general olan bir prensin, korkaklığından dolayı bir askerin ölümle cezalandırılmaması gerektiğini söylediğini duymuştum: Boulogne'u teslim ettiği için ölüm cezasına çarptırılan Seigneur de Vervins'in duruşması sırasında kendisi de oradaymış.

Gerçekte zayıflığımızdan gelen hata ile kötülüğümüzden gelen hata arasında bir ayrım yapmak akla uygun düşer. Çünkü bu ikinci durumda doğanın bize verdiği aklın kurallarına karşı kendimizi bile bile güçlendiriyoruz; oysa birinci durumda doğa bize böyle bir kusur ve zayıflık verdiği için, aynı doğaya güvence için başvuruyoruz; bu nedenle çoğu insan yalnız kendi vicdanımıza karşı yaptığımız işlerden dolayı cezalanmamız gerektiğini düşünüyor. Bu kurala göre hem sapkınların ve dinsizlerin en büyük cezaya çarptırılması, hem de kendi bilgisizliklerinden dolayı görevlerini yapmayanların avukat ve yargıçlarca mahkemeye çıkarılamayacağı düşüncesi aynı temele dayanır.

Bununla birlikte, korkaklık söz konusu olduğu zaman, kuşkusuz onlar genelde utanılacak ve alçakça bir nedenle cezalandırılıyorlar. Söylendiğine göre bu kuralı ilk kez yürürlüğe koyan, yasa yapımcısı Charondas oluyor. Ondan önce Yunanlılar savaştan kaçanları ölüm cezasına çarptırıyorlardı; yalnız bundan önce, ona bir kadın giysisi giydiriliyor, kent meydanında üç gün bekletiliyor ve bu utançtan dolayı yeniden cesaretini toplayıp, hizmet edebileceği umut ediliyordu.[1] (C) "*Sufundere malis hominis sanguinem quam effundere.*"[2] (Bir kimse-

(1) Sicilyalı Diodoroso, *Tarihler*, XII, ix.
(2) Tertullianus, *Adversus Dia.*, III.

yi kana bulamaktansa, beynine kan sıçratınız.) (A) Öyle anlaşılıyor ki, eski Roma yasaları da savaştan kaçanları ölümle cezalandırıyordu. Çünkü Ammianus Marcellinus'un[3] anlattığına göre, İmparator Julianus, askerlerden onunun, Parthlarla savaşlarda sırtlarını düşmana döndükleri için, rütbelerini geri aldı, sonra eski yasalara uygun olarak öldürttü. Ayrıca, başka bir vesileyle ve böyle bir kusur yüzünden, yani sadece yük taşıma görevi adı altında başka tutuklular arasında kaldıkları için başkalarını da öldürttü. (C) Roma halkının bu sert cezalarına karşın, Cannae'den kaçan askerlere ve yine aynı savaşta Gnaeus Fulvius yenildiği zaman onu izleyenlere ölüm cezası verilmedi.

Onları böyle umutsuzluğa düşürerek utandırmak pek işe yaramıyor, ama sadece düşman yapıyor.

(A) Babalarımızın zamanında, Franget Beyi'ni, Monseigneur Mareşal de Chabannes, Lut Beyi'nin yerine Fuentarabia Valisi olarak atadı; çünkü o orayı İspanyollara teslim ettiği için ölüme mahkûm olmuş, soyluluk unvanı elinden alınmıştı: Onun kendisi kadar, soyundan gelenler de, artık soylu sınıfından çıkartıldı (sıradan vatandaş sayıldı), vergiye bağlandı ve silah taşıma yetkisi ellerinden alındı. Bu sert bir karardı. Daha sonra Nassau Kontu'nun Guyse'ye girmesinden başlayarak orada bulunan tüm soylular aynı cezaya çarpıldılar ve bu olduğu gibi sürüp gidiyor.

Bununla birlikte, ne zaman bu kadar kaba bir bilisizlik ya da olağan ölçüleri aşan açık bir korkaklık söz konusu olsa, bunu kötülüğün ve çirkin davranışın bir nedeni saymak âdet haline geldi ve cezalandırıldı.

(3) Ammianus Marcellinus, *Res Gestae,* XXIV, iv. A. Marcellinus (330-400), Antakya'da dünyaya gelmiş Latin tarihçisi; Parthlarla savaş sırasında İmparator Julian'ın yanında bulundu.

BÖLÜM ON YEDİ

ELÇİLERİN İŞLERİ

(A) Yolculuklarım sırasında, başka insanlarla bir arada bulunmaktan yararlanarak kimi şeyler öğrenirken (tüm okulların en iyilerinden birisi budur), her zaman aşağıdaki yolu seçerim: Konuştuğum insanları en iyi bildikleri konuya çekerim.

Basti al nocchiero ragionar de' venti,
Al bifolco dei tori, e le sue piaghe
Cont'il guerrier, cont'il pastor gili armenti.(1)

(Bırakın denizci yalnız rüzgârdan,
Çiftçi sığırlardan, asker kendi yaralarından
Çoban da kendi sürüsünden söz etsin.)

Çünkü genelde aksi oluyor, herkes kendi işinden çok, başkalarının işi üzerine söylev çekiyor; böyle davranırken de, yeni bir üne kavuşacağını sanıyor: Ünlü bir doktorluğu bırakıp kötü bir şair olan Periandros'u Archidamus'un kınaması bunun bir kanıtı.

(C) Bunun için Caesar'ın köprü yapımından ve kuşatma makinalarından ne kadar çok söz ettiğini gözlemek yetişir; oysa askerlik mesleğinden, yürekliliğinden ve askerleri savaşa yönlendirmeden söz ederken, sıkılıyor.

Caesar'ın başarıları, onun olağanüstü bir general olduğunu kanıtlıyor: Ama bunun yanında ayrı bir insan olmak, iyi bir mühendis olmak da istiyor. Geçmiş günde meslekten hukukçu bir

(1) Dizeler Propertius'tan alınmış ve bir İtalyan kitabına aktarılmıştır: Stefeno Guazzo, *La civil conversatione;* 1574-1600 yılları arasında en az beş kez yayımlanmıştır.

kimse, kendi mesleği ile ilgili kitaplarla dolu bir kitaplık gördü; hiç tepki göstermedi. Ama kitaplığın döne döne çıkan merdivenin başına saptanmış savunma sistemi üzerine sert ve görkemli açıklamalarda bulunur; oysa her gün yüzlerce komutan ya da asker bir yorum yapmadan ve rahatsız olmadan oradan geçerler.

Yaşlı Dionysios, savaşta iyi bir komutan olduğu gibi, yerine de layık bir adamdı, ama başlıca işi –hiç beceremediği– şiire kendini vermekti.

(A) *Optat ephippia bos piger, optat arare caballus.*(2)

(Hantal öküz eyer için can atıyor, binek atı sabana.)

(C) Bu gidişle işe yarar hiçbir şey yapamazsın.

(A) Öyleyse biz her zaman mimarı, ressamı, ayakkabıcıyı ve diğerlerini kendi işlerini yapmaya zorlamalıyız. Bu konular üzerine ben öykü okuduğum zaman (bunları herkes yazabilir), genelde dikkatimi yazarlar üzerine çeviririm. Eğer bunların mesleği yalnızca yazmaksa, benim onlardan öğrendiğim başlıca şey stil ve dildir. Yok eğer bunlar doktorsa, o zaman iklim, sağlık, prenslerin mizacı, yaralar ve hastalıklar üzerine söylediklerine seve seve inanırım. Eğer bunlar yasa adamıysa, o zaman bunlarla hukuk, yasalar, devlet sistemleri ve benzeri şeyler üzerine tartışma yapmak gerekir. Eğer bunlar ilahiyatçıysa, kilise işleri, dinsel eleştiri, paylaşım ve evlenme üzerine görüşürüm. Eğer kibarlar dünyasından insanlar ise, görgü ve törenleri konuşurum. Eğer karşılaştıklarım savaşçı insanlarsa, savaşla ilgili ne varsa onu, kişisel olarak yaptıkları başarıları ve elçilik yapıyorlarsa, dolap çevirmeyi, diplomasiyi ve uygulamalarını, salon davranışlarını konuşurum.

Bu konuda Langey Beyi(3) konuşmayı çok seviyor; bu nedenle bir başkasında seçebileceğim kimi şeyleri onun *Anı-*

(2) Horatius, *Epistles*, I, xiv, 43.

(3) Guillaume Du Bellay, Langey Beyi'ydi. *Anılar*, Guillaume, Jean, René ve Martin Du Bellay'in yapıtıydı.

lar'ında not ettim ve tarttım. Önce o, bizim elçilerimiz olan Mâcon Piskoposu'yla Velly Beyi'nin önünde, İmparator Charles V'in dikkate değer saptamalarını bize aktarıyor; bunun içinde biz Fransızlara yönelik birçok hoş olmayan sözler de bulunuyor. Açıkladıkları arasında şunlar da vardı: Eğer kendi subayları ve askerleri savaş sanatında bizim kraldan daha sadık ve daha usta değillerse, boynuna hemen ipi geçirecek ve bizim kraldan bağışlanmasını isteyecekti (Öyle anlaşılıyor ki, bunu gerçekten inanarak söylüyordu, çünkü yaşamı boyunca iki üç kez aynı şeyleri söylemişti). Sonra kralı bir gemi içinde, üzerine yalnız bir gömlek giyerek kılıçla ya da hançerle teke tek kavgaya çağırmıştı. Langey Beyi'nin anlattıklarını aktarırken ekliyor: İki elçi kendi ulaklarını krala gönderirken, en önemli bilgileri ondan gizliyorlar; önceki iki maddeyi bile. Bir elçinin, özellikle böyle bir anda kendi efendisinden kimi şeyleri gizleme gücünü kendinde bulmasını ben çok garip buldum; özellikle de böyle bir insanın önünde ve bir meclisin karşısında dinlediklerini. Bana sorarsanız, bir hizmetçinin görevi, olayları olduğu gibi ve sadakatle kendi efendisine aktarmaktır; bunları kendine göre düzenlemek, yargılamak ve seçmek efendinin kendi işidir. Çünkü gerektiği gibi davranmayacağı ya da yanlış bir yerde olacağı korkusuyla gerçeği değiştirmek ya da ondan gizlemek, onu kendi işlerinden habersiz bırakmak olur: Bence bu yetki yasayı yapana aittir, yoksa yasayı alana, vasiye ve okul müdürüne değil; yalnız akıllıca değil, ayrıca yetki bakımından da daha aşağıda olana ait değildir. Ne olursa olsun, benimki gibi küçük işlerde bile, ben böyle davranmak istemem.

(C) Herhangi bir bahane altında biz buyruklara boyun eğmekten kaçıyor ve yetkiyi kötüye kullanıyoruz. Herkes özgürlüğe, otorite de üst olmaya can atıyor, ama hizmet edenden gelen yararlılık, bunu yapan için safça ve sade bir değer taşımalıdır.

Komuta etme hakkı, boyun eğerek değil de kendi yargımızla değiştiği zaman, bozulur. Romalıların beş kez daha mut-

lu saydıkları. P. Crassus, Asya'da konsül iken, Atina'da gördüğü gemi direğinden en büyük iki tanesini bir Yunanlı mühendise yazarak kendisine getirmesini buyurdu. Amacı toplara destek yeri yaptırmaktı. Ama mühendis, kendi bilgisine ve kendi sanat kuralına dayanarak iki tane daha küçüğünden getirdi. Crassus onun ileri sürdüğü nedenleri sabırla dinledi, sonra disiplinin yapılacak işten daha üstün olduğunu söyleyerek onu iyice kırbaçlattı.

Öte yandan, biz yine de bu kesin boyun eğmeyi, kesin ve belirli buyruklarla ilgili olarak kabul ediyoruz. Örneğin elçiler daha özgür bir görevi yüklenirler ve birçok bakımdan kendileri karar verirler; efendilerinin isteklerini yerine getirmekle kalmazlar, ayrıca bu isteğe biçim verirler ve efendilerinin istencini kendi görüşlerine göre düzeltirler. Ben kendi zamanımda, kralın buyruğunu yerel koşullara göre uyarlamaktansa, buna olduğu gibi boyun eğdiği için eleştirilen görevlileri gördüm.

Aklı başında insanlar, Pers Krallarının, en küçük bir şeyde buyruklara uymalarını istedikleri temsilcilerin ve ajanların dar sınırlar içinde çalışmalarını eleştiriyorlar. Bu engelleme, böylesine geniş bir imparatorluk içinde onların işlerine önemli zarar veriyor.

Crassus'a gelince, meslekten bir insana yazdığı ve gemi direklerinin kullanımını ona söylediği zaman, kendi görüşüne göre tartışmaya girmedi mi ve kendi kişisel görüşüne uyulmasını istemedi mi?

Not: Metnin bir yerinde "Dionysios", başka bir yerinde "Dionysos" deniyor; biz olduğu gibi aktardık. (Ç.N.)

BÖLÜM ON SEKİZ

KORKU ÜZERİNE

Montaigne korkuyu kısmen savaştaki kendi deneyiminin ışığı altında, kısmen de örneklerle tartışıyor. Korkunun insanı deliliğe ve aşırı coşkuya götürdüğünü görüyor: Gerçekte kendinden geçmenin ya da deliliğin bir durumu gibi sınıflandırılıyor ve korkuya kapılmış insan "kendinden başkası" oluyor.

(A) *Obstupui, steteruntque comae, et vox foucibus haesit.*(1)

(Sesim kısılıyor, saçlarım diken diken oluyor, dilsiz kesiliyorum.)

Ben iyi bir doğabilimci değilim (dendiği gibi) ve korkunun bizi hangi güdüyle etkilediğini bilmiyorum; ama çok garip bir duygu: Doktorların dediğine göre kendi yargımızı kendi yerinde etkileyecek hiçbir heyecan yok. Gerçekte ben korkudan kendi aklını yitiren çok insan gördüm: Şurası açık ki, en dengeli insan, çok zor bir anda şaşkınlığa düşebilir. Sıradan insanları bir yana bırakıyorum, çünkü onlar kimi kez kendi atalarını kefenleri içinde mezardan çıkmış görürler ya da hayalet, kurt-insan ve cin-şeytan görürler. Ama korkunun en az olması gereken askerler arasında bile, bir koyun sürüsü zırhlı bir mangaya dönüşmüyor mu? Sazlar ve kamışlar süngüye ya da mızrağa benzemiyor mu? Dostumuz düşmanımız, beyaz haç kızıl renk almıyor mu?

Bourbon Beyi Roma'yı aldığı sırada, Burgo St. Pietro'da nöbet tutan sancaktar öylesine bir korkuya kapılmıştı ki, ilk

(1) Vergilius, *Aeneis*, II, 774.

tehlike anında kendini yıkıntıların çukuruna attı ve elinde sancağı taşıyarak kasabanın dışında düşmana doğru gitti; oysa kasabanın içine doğru gittiğini sanıyordu, ama en son anda Bourbon Beyi'nin birliklerini hazır bir durumda görünce kendine geldi (oysa ilk başta kasaba halkının dışarı çıkmakta olduğunu sanmıştı) ve ne yapması gerektiğini anladı; başını çevirdi; üç yüz adım geride bıraktığı çukura geri döndü. Oysa S. Pol'u, Bures Kontu ile Reu Beyi bizden aldığı zaman, komutan Juille'ün sancaktarı bu kadar şanslı değildi, çünkü top ateşinden kendini o kadar yitirmişti ki, sancakla birlikte kendini kasabanın dışına attı, askerler onu paramparça etti. Bu kuşatma sırasında unutulmayacak başka olaylar da yaşandı: Bir soylunun yüreğini korku iyice sarınca, yüreği buz kesildi ve hiçbir yara almadan siperde yere düştü.

(B) Benzer bir korku kimi kez büyük bir kalabalığı da sarıyor. Germanicus ile Almanlar arasında geçen bir savaşta, iki büyük birlik korkuya kapılınca, ters yönde kaçmaya başladılar, birisinin terk ettiği yere öteki giriyordu.

(A) İlk iki örnekte gördüğümüz gibi, kimi kez korkudan tabanları yağlıyoruz; kimi kez de korku bizi yere çiviliyor; örneğin İmparator Teophilus Agarenelere karşısında savaşı yitirince, yıldırımla çarpılmışa döndü, kendini yitirdi; kaçmayı bile aklına getiremedi: (B) "*Adeo pavor etiam auxilia formidat.*"(2) (Korku, yardımlardan bile korkuya kapıldı.) (A) Onun önde komutanlarından birisi olan Manuel, onu tuttu, derin bir uykudan uyandırıyormuş gibi sertçe salladı ve sürükledi; sonra ekledi: "Eğer beni izlemezsen, seni öldürürüm; yakalanmaktansa, ölmeniz daha iyi, yoksa imparatorluğu yitireceksiniz."

(C) Korku bizi kendi görevimizden ve onurumuzdan kaçmaktansa, cesarete ittiği zaman kendi en büyük gücünü göstermiş olur. Konsül Sempronius'un komutası altında Romalılar Hannibal'a karşı bir savaşı yitirdikleri zaman, on bin kişilik bir piyade ordusu korkuya kapıldı, ama korkakça kaçışları için

(2) Quintus Curtius, III, ii.

başka bir yol bulamayınca, inanılmaz bir enerjiyle kendilerini düşmanın yoğun olduğu yere attılar, çok sayıda Kartacalıyı öldürdüler, ama şanlı bir zafer kazanacakları yerde, aynı bedel pahasına utanç içinde kaçtılar. Bu nedenle ben korkudan daha çok korkuyorum.

Güç koşullar içinde olduğumuzda, korku tüm diğer kazaları aşıyor.

Pompeius ve dostları gemideyken şu korkunç kıyıma tanık oldukları zaman, kim onlardan daha çok kötü ve haklı bir heyecana kapılabilirdi? Yaklaşmakta olan Mısırlıların yelkenleriyle bu korkuları boğuldu ve bunun üzerine arkadaşlarının kendilerini kurtarmak için daha hızlı kürek çekmekten başka yapacak bir şeylerinin olmadığını gördüler, ama Tyr'e vardıkları zaman, korkularından kurtuldular, yitirmiş oldukları şeyleri düşünmeye başladılar; daha önceki korkularını bastıran bir ağıta ve sızlanmaya kendilerini kaptırdılar.

"*Tüm pavor sapientiam omnem mihi ex animo expectorat.*"(3)

(Bunun üzerine korku tüm aklımı başımdan aldı.)

Bir savaşta yaralanan ve kanlar içinde kalan insanlar, ertesi günü yeniden göreve götürülebiliyorlar. Ama gerçekten düşmandan iyice korkmuş olanlar, artık onlara karşıdan bakamazlar. Mallarını yitirme, sürgüne gitme ya da tutsak olma korkusu içinde yaşayanlar, yeme, içme ve uyuma isteğini yitirirken; gerçekten yoksul olanlar, yerlerinden kovulanlar ya da tutsak durumunda olanlar, çoğu zaman herhangi bir insan kadar yaşamın tadını çıkarırlar. Korkunun acı iğnesine dayanamayan ne çok insan kendini astı, suda boğdu ya da ölüme atıldı ve bize korkunun ölümden daha can sıkıcı, daha dayanılmaz olduğunu öğretti.

(3) Cicero, *Tusc., Disput.*, xxvii, 66.

Yunanlılar korkunun başka bir türünü tanıdılar; buna göre bizim yanlışımızın yol açmasından başka, diyorlardı, bilinmeyen bir nedenle ve göksel bir güdüden ileri geliyor.(4) Çoğu zaman tüm bir halk ve tüm bir ordu korkuya kapılıyor. Böyle aşırı bir korku Kartaca'ya vardı: Orada korkunç çığlıklardan ve bağrışmalardan başka bir şey duyulmuyordu. Sanki alarm verilmiş (silah başına çağrılmış gibi) evlerinden dışarı fırlıyorlar, sanki düşman gelmiş kendi ülkelerini işgal etmiş gibi, birbirlerine saldırıyorlar, yaralıyorlar ve öldürüyorlardı. Her şey karmakarışık ve büyük bir gürültü içinde geçiyordu: Yakararak ve kurbanlar keserek tanrıların öfkesini dindirinceye kadar bu böyle sürdü.

Bunun adına *Panic* terörleri diyorlar.

(4) Sicilyalı Diodoroso, XV, vii.

BÖLÜM ON DOKUZ

MUTLU OLUP OLMADIĞIMIZ ANCAK ÖLÜMDEN SONRA ANLAŞILIR

Öyle anlaşılıyor ki Montaigne bu bölümü 1572'de yazdı, çünkü İtalya Tarihi'*ni bu tarihe doğru okumuş. Ölüm konusu onu özellikle meşgul ediyor, çünkü Boetius'un ve kendi babasının ölümü, onun iç dünyasını karartıyor. Bunun yanında Din Savaşları'nın getirdiği kitle halindeki ölümler var.*(1) *Yazarımız ölümü, dinsel anlamda yaşam sonrası öteki dünya ile ilgili değil, yaşamı bırakma, doğadan ayrılma gibi görüyor. Bu anlamda ölüm dinle ilgili değildir, felsefeyle ilgilidir. Bu anlamda mutluluk yine mutlu olma kavramı içinde yer alır. Burada da stoacıların etkisi görülmektedir.*

(A) *Scilicet ultima semper*
Expectanda dies homini est, dicique beatus
Ante obitum nemo, supremaque funera debet.(2)

(Her zaman bir insanın son günü beklenmelidir,
Bir insan ölmeden ve gömülme töreni yapılmadan
Mutlu birisi sayılmamalıdır.)

Bu konuda Kral Krezus ile ilgili öyküyü çocuklar bilirler: Krezus teslim olduğunda ve ölüm yargısı giydiğinde, tam boynu vurulacağı zaman bağırmaya başlar: "Ah, Solon, Solon!"

(1) Din Savaşları: Reform sırasında dinsel bağnazlık yüzünden 1562'de bir kıyımla başladı. Tam sekiz Din Savaşı oldu. 1598'de son buldu. Montaigne de bu denemeyi yazdığı sırada, (1572-73) Dördüncü Din Savaşı oluyordu. (Ç.N.)
(2) Ovidius, *Metamorfozlar*, III, 135.

Bu sözler Cyrus'a aktarıldığında, o da bunun ne anlama geldiğini sorar. Krezus yaptığı açıklamada, daha önce Solon'un kendisini uyardığını ve verdiği öğüdün bedelini kendi canı pahasına ödediğini söyler: Talih insanların yüzüne ne kadar gülerse gülsün, yaşamlarının son anına kadar asla mutlu sayılamazlar, çünkü yaşamın belirsizliği ve değişimi, bir durumdan ötekine çok değişik şekilde geçer. Bu nedenle Agesilaus, çok genç yaşta büyük bir devletin başına geçen Pers Kralı'nın mutlu sayılacağını söyleyen birisine şu yanıtı verir: "Evet ama Priamos bu yaşta mutsuz değildi.(3) Büyük İskender'in soyundan gelen Makedonya kralları, kimi kez Roma'da marangozluk ve yazmanlık yapıyordu.(4) Sicilya'nın tiranları Korint'te okul müdürlüğü yapıyordu. Dünyanın yarısını ele geçiren ve birçok ordunun komutanı, Mısır Kralı'nın metelik etmez subaylarına acınacak bir durum içinde yalvarıyordu: Büyük Pompeius'un beş ya da altı aylık yaşamı ona çok pahalıya mal olmuştu.(5) Ve bizim babalarımızın zamanında, Milano'nun onuncu dükü Ludovic Sforce, uzun süre İtalya'yı titretti, sonunda hapiste öldü, ama yaşamının en kötü son on yılını orada yaşadıktan sonra. (C) Hıristiyan dünyasının en büyük kralından dul kalan en güzel kraliçe,(6) cellatların elinde can vermedi mi? Buna benzer binlerce başka örnekler var. Çünkü fırtına ve kasırgalar bizim yüksek binalarımızın gururuna ve yüksekliğine karşı nasıl keskinliğini gösteriyorsa, benzer şekilde biz aşağıdakilerin büyüklüğünü kıskanan ruhlar da yukarılarda bulunuyor."

Usque adeo res humanas vis abdita quaedam
Obterit, et pulchros fasces soevasque secures
Proculcare, ac ludibrio sibi habere videtur.(7)

(3) Priamos, son Troia kralı.
(4) Persius'nin oğlu Philippe'e anıştırma yapılıyor.
(5) Cicero, *Tusc. Disput.*, I, xxxv. 86.
(6) Mary Stuart'ın boynu 1587'de vuruldu.
(7) Lucretius, V, 1233.

(Kimi gizli güçler insanların işlerini altüst ediyor,
Acımasız sopa demetlerinin ve baltaların gururu altında eziliyor,
Gülünç bir nesneye dönüşüyor.)[8]

Öyle anlaşılıyor ki, kimi kez talih insan yaşamının en son gününü gözlüyor ve uzun yıllar boyunca kurduğu bir yapıyı bir anda devirerek kendi gücünü göstermek istiyor; Laberius'u izleyerek haykırmamızı bekliyor: "*Nimirum hac die una plus vixi, mihi quam vivendum fuit.*"[9] (Yaşamam gerekenden bir gün fazla yaşadım.)

Solon'un güzel tavsiyesini de yerinde bulabiliriz. Ama o bir filozoftu; bu nedenle talihin iyi ve kötü yanları mutluluk ve mutsuzluk diye sıralanamaz; büyük onurlar ve güçler temel nitelikler değildir; önemsiz bir şey olarak gizil halde bulunur. Bana öyle geliyor ki, bunun daha ötesinde bir şeyler söylenmek isteniyor: Yaşamın mutluluğu, iyi doğmuş bir ruhun rahatlığına ve mutluluğuna, ruhun düzenli güvenine bağlıdır ve en zor olan, ama yaşamının en sonunda onaylayacağı sahneyi gerçekleştirmeden önce bilinemez. Geri kalan her şey için yüzünde bir mask taşıyabilir; çünkü bu filozofun güzel sözleri ya da bir davranış olarak bizde vardır, ya da bizi açıkça sınavdan geçirmeyen kazalar, kendi yüzümüzü her zaman sakince koruma fırsatı verir. Bununla birlikte, bizimle ölüm arasında oynanan bu son sahnede artık rol yapmak yoktur. Doğrudan Fransızca konuşmalıyız ve işin iç yüzünü görmeliyiz.

Nam verae voces tum demum pectore ab imo
Ejiciuntur, et eripitur persona, manet res.[10]

(Bizim yüreğimizin derinliğinden yalnız gerçek sözler çıkar, maske düşer, gerçek kalır.)

(8) Sopa demeti ve baltalar, Roma Devleti'nin simgesiydi.
(9) Macrobius, *Saturnalia*, II, vii.
(10) Lucretius, III, 57.

İşte bu nedenle, bu sonuncusu mihenk taşına vurulmalı ve yaşamımızın tüm diğer edimlerini sınavdan geçirmelidir. Bu günlerin sultanıdır, tüm diğerlerinin yargıcı olan gün; bu gün, diyor eskiler, tüm geçmiş yıllarımızı yargılamalıdır. Benim çalışmalarımın meyvelerinin sınavdan geçmesini kendi ölüm anıma bıraktım. Benim kanıtlarım acaba benim ağzımdan mı çıkıyor, yoksa yüreğimden mi geliyor, o zaman görürüz.

(B) Kendi ölümleriyle tüm yaşamlarına iyi ya da kötü ün veren çok insan gördüm. Pompeius'un kayınpederi Scipio, yaşamı boyunca edindiği kötü ünü ölümüyle kurtardı. Epaminondas'a soruyorlar, acaba kimi onur açısından daha değerli buluyor: Chabrias'ı mı, Iphicrates'i mi, yoksa kendini mi?[11] "Karar vermeden önce öldüğümüzü görmek gerekir," yanıtını veriyor.[12] Gerçekte, onun büyük sonunu görmeden karar verilseydi, bir haksızlık yapılmış olurdu. Tanrı ona gönlüne göre verdi, ama benim kendi zamanımda tanıdığım en iğrenç üç kişi, olağan bir şekilde ve her koşulda saygınlıklarını kazanarak öldü.

Güzel ve mutlu ölümler de var. Ben onu güzel bir ilerleme içinde ve gelişiminin son aşamasında çok güzel bir sonla gördüm; bana sorarsanız, onun tutkulu ve yürekli amaçları, asla onu yolundan alıkoyacak kadar değildi.[13] Henüz yola çıkmadan gitmek istediği yere varıyordu: Hem de arzusunun ve umudunun taşımış olduğundan daha büyük ve daha görkemlice. Düştüğü zaman da, gidişinin özlediği yerden daha büyük ve daha ünlü bir yere vardı.

Başkalarının yaşamını yargıladığım zaman, ben her zaman onun sonunun nasıl geldiğine bakıyorum: Benim de ana amacım, iyi olmak, yani sakince ve sessizce.

---

(11) Epaminondas (418-362), Thebaili general ve devlet adamı. Kendi ülkesinde demokrasinin kurucusu. Ölümüyle birlikte, devletinin büyüklüğü de son buldu.

(12) Erasmus, *Apophthegmata,* V.

(13) Sözü edilen kişi, yazarın dostu Etienne de Boetius.

BÖLÜM YİRMİ

FELSEFE ÜZERİNE DÜŞÜNMEK ÖLMEYİ ÖĞRENMEKTİR

Montaigne bu denemeyi yazdığında otuz üç yaşındadır. Bu deneme çeşitli yazılarının bir örneği olduğu kadar, kendi döneminin felsefesini de yansıtmaktadır. Ayrıca burada Plutarkhos'un Ahlaksal Yapıtlar'*ının etkisi de görülür.*

Daha sonra, 1588'de yayınlamış olduğu denemelerde, bu denemeye konu olacak olan Cicero'u ele alacak, ayrı bir yoruma varacaktır; buna göre ölüm bir amaç değil, yaşamın sonudur.

Yine burada Montaigne'nin melankolik duygularının sonuna doğru geldiği görülüyor: Daha önce geniş yer tutan ve keskince görülen ölüm korkusu, burada da ele alınıyor, ama kişisel bir sorun gibi değil ve uz bir dille. Bunda Vatikan'ın eleştirisinin payı da olabilir. Daha sonra Kitap III, Bölüm 13'te bunun tersine döndüğünü göreceğiz. Yazar artık kadın ve erkekte hayran olunası nitelikleri ortaya çıkarmaktadır. Çıkış noktası Sokrates'in felsefesidir: Ölümle birlikte ruh bedenden ayrılır.

(C) Cicero, felsefenin ölmeye hazırlanmaktan başka bir şey olmadığını söylüyor. Öyle ki, çalışmak ve düşünmek, kendi ruhumuzu bir tür kendi dışımıza çeker, kendi bedenimizin dışında uğraştırır; bu durum biraz ölüme hazırlıktır ve ona benzer; ya da dünyanın tüm bilgeliği ve söylevleri bir noktaya varır; bu nokta ölümden korkacak hiçbir şeyin olmadığını öğrenmektir. Gerçekte akıl ister bizimle alay etsin, ister yalnız bizim mutluluğumuzu amaçlasın; *Kutsal Yazı*'nın[1] dediği gibi, aklın tüm işi bizi mutlu yaşatmak ve rahata kavuşturmak olmalıdır.

(1) *Kutsal Yazı: Tevrat* ve *İncil.*

Dünyadaki tüm görüşler bu noktaya varır; (C) zevk her ne kadar çeşitli anlamlar kazansa da, bizim amacımızdır; aksi halde daha ilk başta başımızdan savardık, çünkü onu dinleyen herkesin amacı bizdeki acıyı ve üzüntüyü sona erdirmek değil midir?

(C) Bu konudaki felsefi ayrımlar sadece sözeldir. "*Transcurramus solertissimas nugas.*"[2] (Bu saçma sapan şeyleri hemen geçelim.) Böylesine kutsal bir işle ilgili olarak gereğinden çok inatlaşma ve sinirlendirici bir tutum bulunuyor, ama insan hangi rolü üstlenirse üstlensin, orada kendi oyununu oynar. Erdem konusunda ne denirse densin, bizim son amacımız tensel zevktir. Onlara çok ters gelen bu sözü yine onlara dinletmek benim hoşuma gidiyor. Zevk en derin hoşnutluk ve aşırı bir mutluluk anlamına geldiğinde, en doğru iş erdemin ona eşlik etmesidir, yoksa başka bir şey değil. Böyle bir zevk, daha canlı, daha sağlam, daha güçlü olma zevkinden daha önemsiz değildir. Biz ona, güce göre daha uygun, daha yumuşak ve daha doğal bir ad vermeliydik.[3]

Daha düşük olan öteki zevk, onunla yarışma halinde olsa da, bu güzel ada layık olmamalı. Ben bunu erdeme göre daha az elverişli ve daha aykırı buluyorum. Daha anlık, daha akışkan ve dayanıksız olan tadının dışında, kendi gece tapınması, perhizi ve üzüntüleri var; kendi teri ve kanı var; ayrıca onun kendi özel acıları birçok bakımdan keskindir, günah çıkarma (çileye girme) ile aynı anlama gelen bir doyuma eşlik eder.[4] Doğada karşıtların birbirini canlandırması gibi, bu rahatsızlığın da onun tatlılığına itici bir güç ve baharat gibi hizmet ettiğini söylemek büyük bir yanlışlık olur. Erdemin bize verdiği zevke gelince, bu tanrısal zevki daha yüceltirken, kamçılarken ve artırırken, cinsel zevki daha acı ve yanına varılmaz yapar. Eğer bir kimse erdemin meyvesini mal oluşuna göre değerlendiriyorsa, onun ne inceliklerinden, ne de yolundan haberi vardır ve onunla yakınlık kurmaya layık değildir. Bize erdem peşinde olmanın zor ve

(2) Seneca, *Epist. Moral,* CXVII, 30.
(3) Latincede *virtus* (erdem) sözcüğü, *vis* (güç) sözcüğünden geliyor.
(4) Felsefi zevk, burada cinsel zevkle tam karşıt anlamda

yorucu olduğunu, ama verdiği zevkin de tatlılığını öğretenler, acaba bunun her zaman arzu edilmez olduğunu mu söylüyorlar?(5) Çünkü hangi insan vasıtası asla zevke varmaz? Bunların en yetkinleri özlemini çekmekle ve ona sahip olmadan yaklaşmakla yetindi. Ama yanıldılar: Tanıdığımız her zevkin peşinde olmanın zevk verici olduğunu gördüler. Çünkü buna girişimde bulunmak, bakılan şeyin niteliğine bağlıdır, hem geniş oranda onun yapısını oluşturur, hem öz yapısıyla birliktedir. Erdemde ışıyan bir mutluluk ve asudelik vardır; ve ilk adımdan en son engele kadar onunla ilgili ve ona yaklaşan her şeyi doldurur. Buna göre erdemin başlıca iyiliği, ölümü küçümsemektir; diğer tüm cinsel zevkler sönmeden yaşamımıza kolay bir rahatlık vermek, onun safça ve dostça tadını kazandırmaktır.

(A) İşte bu nedenle tüm kurallar ölümü küçümseme konusunda bir araya gelir. İnsan yaşamının karşı karşıya kaldığı üzüntüyü, yoksulluğu ve diğer şanssızlıkları küçümseme konusunda bizi ortak bir uyuma doğru götürdükleri doğrudur, ama hepsi eşit özeni göstermez. Bunun bir nedeni, kimi şanssızlıkların kaçınılmaz olmayışıdır (Örneğin müzisyen Ksenophilos'un yüz altı yıl sağlıklı bir yaşam sürmesi gibi, çoğu insan yoksulluk, acı ve hastalık bilmeden yaşar). Bunun bir nedeni de, eğer kötü daha kötüyü doğuruyorsa, ölüm bu kötü gidişi bir yerde durdurabilir. Ama ölümün kendisine gelince, işte o kaçınılmazdır.

(B) *Omnes eodem cogimur, omnium*
Versatur urna, serius ocius
Sors excitura et nos in oeter–
Num exitium impositura cymbae.(6)

(Hepimiz aynı sona doğru itiliyoruz,
Küllerimizin konacağı kavanoz bizi bekliyor.
Er ya da geç, yol tezkeremizin çıktığını göreceğiz
Dönüşü olmayan ölüm kayığına binmek için.)

(5) Hesiodos, *İşler ve Günler,* 289.
(6) Horatius, *Odes,* II, III, 25.

Eğer ölüm bizi korkutuyorsa, bunun nedeni hiçbir zaman hafiflemeyen ve sürekli bir acıya yol açmasıdır. (C) Bizi bulamayacağı hiçbir yer yoktur; kuşkulu bir ülkedeymişiz gibi başımızı durmadan sağa sola çevirebiliriz: "*Quae quasi saxum Tantalo semper impendet.* "(7) (Hep Tantalos'un başının üzerinde asılı duran kaya gibi.) (A) Bizim meclislerimiz, genelde bir suç nerede işlenmişse, suçlunun cezasını da orada veriyor: Böylece onları güzel evler boyunca dolaştırıyor, hoşlarına giden şeyler yaptırılıyor.

(B) *non Siculae dapes*
Dulcem elaborabunt saporem,
Non avium cytharaeque cantus
Somnum reducent.(8)

(Ne Sicilya'nın güzel yemekleri
Ona iyi bir ağız tadı verebilir;
Ne kuşların ötüşü, ne de lir çalgısı
Onun uykusunu getirebilir.)

(A) Onun tadını çıkaracaklarını ya da son yolculuklarının tasarısı her zaman gözlerinin önündeyken, tüm bu eğlentilerini bozmayacağını ve tadını kaçırmayacağını düşünebiliyor musunuz?

(B) *Audit iter, numeratque dies, spacioqe viarum*
Metitur vitam, torqetur peste futura.(9)

(Gideceği yolu araştırıyor; günleri sayıyor.
Yaşamını yolun uzunluğuna göre ölçüyor;
Kendini bekleyen işkence kaygısıyla altüst oluyor.)

(7) Cicero, *De Finibus,* I, xviii, 60.
(8) Horatius, *Odes,* III, i, 18.
(9) Lucretius, IV, 472.

(A) Yolumuzun sonu ölüme çıkıyor. Bu bizim görüş alanımız içindeki zorunlu amaç; eğer bizi korkutuyorsa, o zaman içimiz kararmadan nasıl bir adım öteye gidebiliriz? Halka göre bunun ilacı, ölümü hiç düşünmemektir. Peki ama hangi kaba duyarlılık böylesine koca bir körlüğe yol açabilir? Onlar eşeğin kuyruğuna yapışıyorlar.

"*Qui capite ipse suo instituit vestigia retro.* "[10]

(İlerlerken geriliyorlar, kafaları arkaya çevrilmiş.)

Eğer her zaman tuzağa düşüyorlarsa, bunda şaşacak bir yan yok. Yalnız ölümün adını anmak insanları korkutmaya yetiyor ve çoğu insan, sanki şeytanın adı anılmış gibi haç çıkarıyor. Ve ölümü kendi vasiyetnamelerine koyanlar, asla doktorun ölüm kararını vermesini beklemiyorlar. Acı ile korkunun arasında, yalnız Tanrı yargıya nasıl bir biçim vereceğini biliyor.

(B) "Ölüm" sözcüğü Romalıların kulağına hoş gelmiyordu; onu yersiz karşılıyorlardı; bu nedenle onu yumuşatıyorlar ya da dolaylı yoldan söylüyorlardı. Örneğin "öldü" diyecekleri yerde, "artık yaşamıyor" ya da "yaşadı, ömrünü tamamladı" diyorlardı. Geçmiş zamanla söylenmiş olsa da, yaşamış olmakta teselli buluyorlardı.

(A) Ölümü düşünmekten kaçınırken, vereceği acıyı uzaklaştırmış oluyoruz! Ben bin beş yüz otuz üç yılının şubat ayının son gününde, saat on bir ile öğle arasında dünyaya gelmişim. Otuz dokuz yaşımı aşalı sadece on beş gün olmuş; en az bir bu kadar daha yaşamalıyım.[11] Bununla birlikte, bu kadar uzak bir durumu düşünmek çılgınlık olur. Evet ama, herkes yaşamı benzer koşullar içinde terk ediyor – genç ya da yaşlı. (C) Herkes sanki henüz içeri girmemiş gibi dışarı çıkıyor. (A) Ayrıca, her ne kadar çökmüş olsa da, Mathusalem'in yaşında olmadıkça,[12] ken-

(10) Lucretius, IV, 472.

(11) Montaigne (1533-1592) yılları arasında yaşıyor.

(12) Mathusalem: Nuh Peygamber'in dedesi; 969 yıl yaşadığı sanılıyor.

dini yine de yirmi yaşında sanıyor. Ne aptalın tekisin sen! Yaşamın söz konusu olduğunda, bunun sınırını kim çiziyor? Doktorların söylediklerine güveniyorsun. Gerçeklere ve deneyimlerine baksan, daha iyi edersin. Yaşamın gidişine göre, çoktan beridir olağanüstü şeylerin kayrasıyla yaşıyorsun. Zaten şimdiden olağan bir yaşamın sınırlarını aşmış bulunuyorsun. Biz de öyle diyelim; senin yaşınla karşılaştırdığımız zaman, tanıdıkların arasında kaç insan senden çok daha genç yaşta öldü, onları bir say da görelim. Ünlü yaşamlarıyla adlarını yücelten insanların bir listesini çıkar: Çoğunun otuz beşine varmadan öldüğü konusunda bahse girerim; İsa'nın insanlığını örnek almamız için tam bir neden ve inanç var. Çünkü o yaşamını otuz üç yılda tamamladı. En büyük insan dediğimiz, sadece insan İskender de bu yaşta öldü.

Ölüm bizi birçok yoldan bulabilir:

Quid quiste vitet, nunquam homini satis
Cautum est in horas.(13)

(Hiçbir insan her saat başı
bizi bekleyen tehlikeyi göremez.)

Humma hastalığını ve satlıcanı bir yana bırakıyorum. Benim komşum Papa Clement Lyon'a giderken, Britanya Dükü'nün kalabalık içinde ezilerek ölebileceğini kim düşünebilirdi? Krallarımızdan birisinin spor oyunları sırasında öldüğünü duymuş muydun?(14) Onun atalarından birisini de domuz vurarak öldürmemiş miydi? Aeschylus'u üzerine bir ev yıkılacak diye uyarmışlardı; ama bu uyarı boş çıktı: Onu öldüren, uçmakta olan bir kartalın ayaklarından düşen bir kaplumbağa kabuğu oldu! Bir başkası –Anakreon–(15) bir üzüm tanesi yüzünden öldü. İmparatorun birisi, saçlarını tararken, başını sıyırdığı için öldü. Aemilius Lepidus, ayağını kendi kapısına çar-

(13) Horatius, *Odes,* II, xiii, 13.
(14) Kral Henri II, 1559 turnuvaları sırasında öldü.
(15) Anakreon (560-487) Lidyalı Yunan şair.

pınca öldü. Aufidius, ayağını kendi danışma odasının kapısına çarpınca öldü. Ve kadınların bacakları arasında ölenler: Yüksek yargıç Cornelius Gallus; Roma'da başmuhafız Tigillinus; Mantua Markisi'nin oğlu; en kötü örnek, Platon felsefesini izleyenlerden Speusippus ve bir de papa.(16)

Sonra zavallı yargıç Bebius geliyor; hastalığa yakalanıp öldüğü zaman bir davaya sadece bir haftalık ara vermişti. Ya doktor Caius Julius, bir hastanın gözlerine yağ sürerken, ölüm onun gözlerini kapadı. Eğer kişisel örnek verecek olursam, diyeceğim ki, kardeşim S. Martin tenis oynarken öldüğünde yirmi üç yaşındaydı: Sağ kulağına çarpan bir tenis topu onu yere serdi. Görünüşe göre bir yara bere yoktu. Öyle ki ne oturdu, ne de oyununa ara verdi. Ama aradan beş altı saat geçtikten sonra, bu çarpmanın yol açtığı hasar yüzünden beyin kanamasından öldü. Bu kadar sık ve sıradan örnekler gözlerimizin önünde olurken, her an yakamıza yapışmış olan ölümden kendimizi nasıl kurtarabiliriz?

Ama şöyle de diyebiliriz: "Acılardan uzak olduğun sürece, bunun ne önemi var?" Bu görüşe katılıyorum. Bir dana derisinin altında da olsa, eğer ölüm darbelerinden kaçacak bir yol olsaydı, ben kendimi yine geri çekmezdim. Çünkü benim için zamanımı keyfimce geçirmek yetişir. Eğer anlı şanlı bir yaşam sürer ve size örnek olursam, ölüme elimi uzatır ve kabul ederim.

praetulerim delirus inersque videri,
Dum mea delectent mala me, vel denique fallant,
Quam sapare et ringi.(17)

(Eğer kusurlarım hoşuma gittiyse, deli ya da aptal diye geçinirdim;
ya da akıllı geçinip kudurmaktansa, beni yanıltmasını yeğlerdim.)

(16) Bu, papa Jean xxii olabilir.
(17) Horatius, *Epistles* (*Mektuplar*), II, ii, 126.

Ama ölümü düşünme deliliğiyle buna varıyoruz. Gidiyorlar, geliyorlar, koşuyorlar, dans ediyorlar, ama ölümün sözünü etmiyorlar. Bana göre her şey iyi. Ama ölüm onlara, eşlerine, çocuklarına, dostlarına geldiği zaman; onları uyarmadan ve hazırlıksız yakaladığı zaman, onları ne acılar, ne çığlıklar, ne çılgınlıklar, ne umutsuzlar bunaltıyor! Bu kadar düşen, değişen ya da belirsizleşen başka bir şey gördünüz mü? Yola çıkmak için erken hazırlık yapmak gerekir. Böylesine aptalca bir ilgisizlik kavrayışlı bir insanın kafasında yatmış olsa bile –bu bana tümüyle olanaksız görünüyor–, o yine de postu pahalıya satar. Eğer ölüm sakınılması gereken bir düşman olsaydı, korkaklıktan silah temin edilmesini salık verebilirdim. Ama ölüm, kaçmakta olan bir korkağa kolayca yetişebildiği gibi, onurlu bir insana da yetişir:

(A) *Nempe et fugacem percequitur virum,*
Nec parcit imbellis juvente
Poplitibus, timiduque tergo.(18)

(Kaçan korkağın peşinden gidiyor,
Yüreksiz bir gençlik arasında
Sırt ya da bacak ayırt etmiyor.)

(B) Ve hiçbir çelik zırh senin omuzlarını koruyamaz:

Ille licet ferro cautus se condat aere,
Mors tamen inclusum protrahet inde caput.(19)

(İnsanın demirin ya da tuncun arkasına gizlenmesinin yararı olmaz;
Gizlenmiş bir başı dışarı nasıl çıkaracağını bilir ölüm.)

(A) Ona (insana) dimdik ayakta durmasını ve savaşmasını öğretmeliyiz. Ve ölümün bize olan üstünlüğünü elinden almak

(18) Horatius, *Odes*, III, II, 14.
(19) Propertius, IV, XVIII, 25.

için, ortak bir yol izlemeliyiz. Ölümün bize olan yabancılığını ortadan kaldırmalıyız, sık sık karşılaşmalıyız; ona alışmalıyız. Kafamızda ölümden daha çok hiçbir şeye yer vermemeliyiz. Kendi imgelemimizi her yönüyle kafamızda temsil etmeliyiz. Bir at sendelediğinde, bir kiremit düştüğünde, bir iğne hafifçe battığında, bir kez daha düşünün: "Bu ölümün gelişi olmasın?" Ve bununla birlikte, kendimizi güçlendirelim, çaba harcayalım. Şenlik ve bayramlarda, kendi insanlık koşullarımızı bize anımsatan şarkıları yineleriz. Kimi kez belleğimizden daha güçlü olmayan zevklere kendimizi bırakmayız; bizim sevincimiz kaç türlü ölümle karşı karşıya gelir ve ölüm onu kaç yoldan almakla tehdit eder. Bu nedenle eski Mısırlılar, tam bayram ortasında ve en şen oldukları bir sırada, konuklarını uyarmak için onlara bir iskelet veriyorlardı.

Omnem crede diem diluxiss supremum.
Grata superveniet, quae non sperabitur hora.(20)

(Her günün üzerinde parlayan son olduğuna inan,
Eğer beklemediğin bir saatte geliyorsa, onu minnetle karşıla.)

Ölümün bizi nerede beklediği belli değil, öyleyse biz onu her yerde bekleyelim. Ölüme alışmak, özgürlüğe alışmaktır. Ölmeyi öğrenen bir insan, tutsak olmayı bilmez. Ölmeyi öğrenmek, bizi boyun eğmekten ve baskıdan kurtarır. (C) Yaşamı yitirmenin kötü olmadığını anlayan herkes için yaşamda acı veren bir şey yoktur. (A) Paulus Aemilius, esir aldığı Makedonya Kralı'nın kendisine pek sevinmemesini söylediği zaman, o şu yanıtı vermişti: O kendine yalvarsın.

Doğrusu her şeyde, eğer doğa bize biraz yardımcı olmazsa, sanatta ve üretimde pek ilerleyemeyiz. Ben kendim melankolik değilim, ama düşçüyüm. Ben ölümü düşündüğüm kadar başka hiçbir şeye kafa yormadım: Yaşamımın en denetimsiz çağında bile:

(20) Horatius, *Epistles*, I, iv.

(B) *Jucundum cum aetas florida ver ageret.*[21]

(Gençliğim kendi baharının tadını çıkarırken.)

(A) Kadınlar ve oyunlar arasında kimi kıskançlıklarım ya da eğilimlerimin belirsizliği üzerine durmadan kafa yoruyordum; ama ben tam birisini düşünürken, bir başkası ateşi yükselmiş olarak şöleni terk ediyordu; tıpkı benim gibi kafasının içi aylaklık, aşk ve neşe dolu – aynı şeyler şimdi de kulağıma gelebilir:

(B) *Jam fuerit, nec post unquam revocare licebit.*[22]

(Çok geçmeden şimdi bitecek ve asla anımsanmayacak.)

(A) Ben de başkalarından daha çok bu düşünce yüzünden alnımı kırıştırmamıştım. İlk başta bu tür düşüncelerin verdiği acıyı duymamamız olanaksız; ama uzun bir erim içinde kullanarak ve yeniden akıldan geçirerek evcilleştiriyoruz; bu konuda kuşku yok. Aksi halde ben kendi payıma sürekli korku ve çılgınlık içinde olurum. Çünkü hiçbir insan yaşamına benim kadar az güvenmiyor ve benim kadar önem vermiyor. Şimdiye kadar hiç kesintiye uğramayan sağlam bir beden sağlığım oldu, ama bu bana daha çok yaşama umudu vermediği gibi, hastalıklar da yaşamımı kısaltmadı. Bana öyle geliyor ki, ben her an kendimden kaçıyorum. (C) Ve durmadan bir şarkıyı mırıldanıyorum: Yarın olabilecek her şey, bugün olabilir. (A) Gerçekte, kazalar ve tehlikeler bizi kendi sonumuza ya azıcık yaklaştırıyor, ya da hiç etkili olmuyor. Bizim için en korkunç olanı (ölümü) bir yana bırakacak olursak, başımızın üzerinde bizi tehdit eden binlerce tehlikeyle birlikte, denizde ya da evde, savaşta ya da tatilde ister güçlü olalım ister zayıf, ölümün hepimize eşit uzaklıkta olduğunu anlarız. (C) "*Nemo altero fragilior est: Nemo in crastinum sui certior.*"[23] (Hiç kimse başkasından daha kırılgan değil: Hiç kimsenin yarını daha güvencede değil.)

(21) Catullus, LXVIII, 26.
(22) Lucretius, III, 195.
(23) Seneca, *Epist., Moral.*, XCI, 16.

(A) Eğer ölmeden önce bir saatlik yapacak bir işim olsaydı, onu bitirmek için bu zamanın yeterli olabileceğini sanmıyorum. Geçen gün birisi benim not defterimi karıştırırken, ölümümden sonra yapılmasını istediğim bir açıklamama rastlamış. Bunu niçin yazdığımı ona doğrudan doğruya açıkladım: Her ne kadar dinç ve sağlıklı da olsam, evime bir fersah uzakta bulunsam, evime dönebileceğimden emin olmadığım için, şu birkaç sözü hemen karalayıvermiştim. (C) Durmadan düşünen ve bu düşüncelerini kendi içinde saklayan insan gibi, ben de her an ölüme hazır bekliyorum: Ölüm birden göründüğü zaman, beni uyarmasına gerek kalmayacak.

(A) Her an yola çıkmak için, potinlerimizi ayağımıza giymiş, elimizden geldiğince hazır olmalıyız; her şeyden önce de, başka birisiyle görüşecek önemli bir işimiz olmamalı:

(B) *Quid brevi fortes jaculamur aevo*
Multa?(24)

(Niçin bu kadar kısa bir yaşamda
Bu kadar istekli tasarılarımız var?)

(A) Çünkü başka işler eklemeden yeterince can sıkıcı işlerimiz var. Birisi, ölümden çok, zaferinin yarıda kalmasından korkuyor; bir başkası, kızını evlendirmeden ya da çocuklarının eğitimi bitmeden gideceğinden korkuyor; bir ötekisi ise, sanki kendi varlığının başlıca dayanağıymış gibi, eşinin ya da başka bir oğlunun da kendisiyle birlikte gideceğinden yakınıyor.

(C) Tanrı ne zaman isterse, gitmeye hazırım, yaşamın kendisini terk etmekten başka bir üzüntüm de olmayacak – eğer yaşamı yitirmek bana ağır geliyorsa. Ben tüm bağlarımı çözüyorum. Kendimden başka herkese bir yarım veda etmiş bulunuyorum. Hiçbir insan benden daha sade bir biçimde ve daha tam olarak dünyayı terk etmeye hazır değil. Hiçbir kimse benim yapmaya çalıştığım kadar her şeyin tam olarak bitmesine izin vermiyor.

(24) Horatius, *Odes*, II, xvi, 17.

(B) *Miser ô miser, aiunt, omnia ademit*
Una dies infesta mihi tot praemia vitae.[25]

(Zavallıyım, ben ne zavallıyım, diyorlar;
Ölümcül bir gün yaşamımın tüm servetini alacak.)

(A) Ve bir yapıcının söyledikleri:

Manent opera interrupta, minaeque
Murorum ingentes.[26]

(Yapım yarım kalıyor;
Koca duvar yıkılabilir.)

Uzun ölçekli hiçbir tasarı hazırlamamalıyız – en azından sonun nasıl geleceğini bilmeden büyük bir tutkuyla atılmamalıyız. Biz eylem için doğmuşuz:

Cim moriar, medium solvar et inter opus.[27]

(Ölüm beni tam işimin ortasında bulmalı.)

Etkin olmak istiyorum, (C) elimizden geldiğince yaşamın görevlerini öteye götürmeliyiz, (A) ve ölüm beni lahana dikerken bulmalı; ne onun için üzülmeliyim, ne de bahçe yarım kaldığı için. Bir adamı son anında, ölürken görmüştüm: Tam bizim on beşinci ya da on altıncı kralımız olacakken tarihin bu yazgıyı bozmasından dolayı durmadan sızlanıyordu.

(B) *Illud in his rebus non addunt, nec tibi earum*
Jam desiderium rerum super insidet una.[28]

(25) Lucretius, III, 898.
(26) Lucretius, III, 898.
(27) Ovidius, *Amor.*, II, x, 36.
(28) Lucretius, III, 900.

(Ekledikleri yok buna, bu şeyleri arzulamış olman,
Geri kalanlara eklenmiş olmayacak.)

(A) İnsan böyle eğilimlerden kurtulmuş olmalı, çünkü sıradan ve zararlı şeyler. Görüldüğü gibi mezarlıklarımız kiliselerimize[29] yakın kurulmuş, diyor Lykurgos, böylece kadınlar, çocuklar ve aşağı sınıftan insanlar bir insanın öldüğünü görmekten korkmasınlar ve insan kemikleri, gömütler, gömme törenleri bizim insanlık koşullarımız için uyarıcı olsunlar:

(B) *Quin etiam exhilarare viris convivia caede*
Mos olim, et miscere epulis spectacula dira
Certantum ferro, saepe et supar ipsa cadentum
Pocula respersis non parco sanguine mensis.[30]

(Dahası, eskiden şölenleri insan kanıyla şenlendirmek âdetti,
Ve konukları gladyatör kavgalarıyla oyalamak;
Bunlar arada bir içki bardaklarının üzerine bile düşerdi,
Ve masayı bol bol kana bulardı.)

(C) Mısırlılar yemekli şenliklerinden sonra konuklarının önünde büyük bir ölü portresini gösterme âdetindeydiler: Bir adam portreyi tutuyor ve bağırıyordu: "İçin ve neşelenin, bir kere ölünce, siz de onun gibi olacaksınız."[31] (A) Benzer şekilde ben de her zaman ölüm imgesini taşıdım, ama aklımda değil, dilimde. En çok insanların ölümü üzerine seve seve bilgi edindim: Son sözleri ne oluyordu; yüzleri nasıl bir görünüm alıyordu; ne anlam taşıyordu? Kitaplarda bundan daha özenle not ettiğim pasajlar yok. (C) Her yeri bunlarla dolduruyorum; ve bu işe karşı özel bir duygum var. Eğer ben kitap yazarı olsaydım, insanların ölümleriyle çeşitli yorumlar yapardım. İnsanlara ölmeyi öğreten, onlara yaşamayı öğretmiş olur.

(29) Montaigne, burada "Kilise" derken, pagan tapınaklarını söylemek istiyor.
(30) Silius Italicus, xi, 51.
(31) Erasmus, *Apophthegmata*, VI.

Dicearchus böyle bir ad taşıyan bir kitap yazdı, ama o ayrı ve daha az yararlı bir amaçla.

(A) Bununla birlikte, insanlar bana diyebilirler ki, ölüm gerçeği insan düşüncesini öylesine aşıyor ki, insan gerçekten öldüğünde, tüm güzel sözlerin anlamı kalmıyor. Bırakalım insanlar böyle desinler; bunları önceden düşünmek, hiç kuşku yok büyük yarar sağlar. Ve sonra, oraya kadar hastalanmadan ve ateşi yükselmeden gitmek de insana dokunmaz. Ayrıca, Doğanın kendisi bize yardımcı oluyor ve bizi yüreklendiriyor. Eğer başa gelen ölüm kısa sürede gerçekleşiyorsa ve şiddetliyse, o zaman korkacak zamanı bulamıyoruz; ama eğer başka türlüyse, yani hastalık giderek beni kendine çekiyorsa, o zaman doğal olarak yaşamı küçük görmeye başladığımı anladım. Bana kalırsa, sağlıklı olduğum zaman, hastalıklı anlarıma göre ölümü daha zor benimsiyorum. Özellikle yaşama alışkanlığım zevk almayı yitirmeye başlayınca, ölüme çok daha az korkarak bakıyorum. Bu bana, sağlığımdan uzaklaştıkça ve ölüme yaklaştıkça birini diğerleriyle daha kolayca değiştirme umudunu veriyor. Benim de birçok kez denediğim Caesar'ın vardığı gerçek gibi, çoğu zaman şeyler uzaktan bize yakın olduğundan daha büyük görünüyor;[32] ben de sağlıklı olduğum zaman, hasta günlerime göre hastalıktan daha çok korkuyorum. Ben mutlu bir durumdayken, zevk içinde yüzerken ve gücüm yerindeyken, tümüyle ölüm duygusunun dışına çıkıyorum; böylece onu düşünsel olarak yarı yarıya büyütüyorum ve omuzlarımda taşıyacağım zamana göre daha ağır buluyorum. Umut ederim ölüm beni böyle bir durumda bulur.

(B) Acısını çektiğimiz bu dönüşümleri ve sıradan çöküşleri görelim; bizim yitirme ve çökme duyularımızı doğanın bizden nasıl çaldığını anlayalım. Acaba yaşlı bir insana gençliğinin gücünden ve geçmiş yaşamından geriye ne kalır?

Heu senibus vitae portio quanta manet.[33]

(32) Caesar, *Gallic Wars,* VII.
(33) Pseudo-Gallus, *Elegies,* I, 16.

(Ne acı, yaşamdan geriye ne kalıyor yaşlılar için?)

(C) Caesar'ın yorgunluktan bitkin düşmüş ve yaşlanmış bir koruması, ona yolda rastlıyor ve ölmek için izin istiyor: Caesar yaşlı korumasına bakıyor ve şaka yoldan yanıt veriyor: "Sen hâlâ yaşadığını mı sanıyorsun?"

(B) Eğer birimiz birdenbire yaşlı duruma düşecek olursak, böyle bir değişimi kaldırabileceğimizi sanmıyorum. Ama Doğa kendi eliyle yavaş yavaş bizi hafif bir yokuşa çıkarırsa; yavaş yavaş ve adım adım bizi bu acınası duruma sokarsa ve bizi alıştırırsa, gençlik içimizde öldüğü zaman, artık hiçbir sarsıntı duymayız. Özde ve gerçekte bu ölüm, bitkin bir yaşamın tüm ölümünden daha zordur. Yoksul bir yaşamdan yok oluşa atlamak, tatlı ve yeşermekte olan bir yaşamdan, yorucu ve acılı bir yaşama geçmek kadar acı vermez.

(A) Eğilmiş ve ikiye katlanmış bir bedenimiz bir yüke nasıl dayanamazsa, ruhumuz da öyle dayanıksız olur: Öyleyse ruhumuzu bu düşmanına karşı doğrultmalı ve yükseltmeliyiz. Çünkü ruh, düşmanından korktuğu sürece rahat yüzü görmez. Ama bir kez kendine güven duydu mu, insanlık koşullarını artık aşmış gibi, kaygı, acı, korku ve azıcık tatsız durumlar kendi içinde barınamayacağı için övünebilir:

(B) *Non vultus instantis tyranni*
Mente quatit solia, neque Auster
Dux inquieti turbidus Adriae,
Nec fulminantis magna Jovis manus.(34)

(Hiçbir şey sarsmaz onun sağlamlığını,
Ne de bir tiranın korkutucu bakışları,
Ne Adriyatik'i çalkalayan korkunç lodos,
Ne yıldırımlar fırlatan Jüpiter'in güçlü eli.)

(34) Horatius, *Odes*, III, iii.

(A) Ölüm kendini tutkuların ve cinsel isteklerin hanımefendisi yaptı; yoksulluğun, utancın, yoksulluğun ve talihin tüm diğer sakıncalarının hanımefendisi. İsteyen bu üstünlüğü ele geçirebilir: Bize güce ve haksızlığa karşı meydan okutan, hapishaneleriyle ve zincirleriyle alay ettiren gerçek ve üstün özgürlük buradadır:

in manicis, et
Compedibus, saevo te sub custode tenebo.
Ipse Deus simul atque volam, me solvet: Opinor,
Hoc sentit, moriar. Mors ultima linea rerum est.(35)

(Eller ve ayaklar zincire vurulmuş,
Seni zalim bir zindancıya teslim edeceğim.
Ben istediğim zaman, bir tanrının kendisi beni özgür bırakacak.
Ölüm, her şeyin en sonu olacak.)

Bizim dinimiz, yaşamın küçümsenmesinden daha çok insan yaşamını asla güvence altına almış değil. Aklın söylemleri yalnızca bizi buna çağırmakla kalmıyor, çünkü bir kez yitirilmiş olacak şeyleri yitirmiş olmaktan niçin korkalım; ayrıca kaç çeşit ölüm korkusu taşımak, bir tanesine dayanmaktan daha kötü değil mi?

(C) Ölüm kaçınılmaz olduğuna göre, ne zaman gelirse gelsin, ne önemi var? Otuz tiranın kendisini ölüme mahkûm ettiğini söyleyen birisine, Sokrates'in yanıtı şu olmuştu: Doğa da onları (ölüme mahkûm etti).

Kendimizi tüm üzüntülerden bağışık tutulma noktası üzerinde kafa yormamız ne aptallık!

Doğumumuzla birlikte yaşamın her şeyi nasıl bize aktarıldıysa, benzer şekilde ölüm de ölümün her şeyini götürecektir. Yüz yıl önce niçin yaşamadık diye ağlamak ne kadar aptallıksa, yüz yıl sonra niçin yaşamayacağız diye ağlamak da bir o ka-

(35) Horatius, *Epistles*, I, xvi.

dar aptallık. Ölüm, bir başka yaşamın kökenidir. Eski yaşamımıza böylece ağlamıştık; yeni yaşama girmek de bize böyle mal olacak ve oraya girerken, eski örtülerimizi atacağız.

Hiçbir şey, bir kez olan kadar ağır ve üzüntü verici değildir. Bu kadar kısa sürecek bir şey için, bu kadar uzun süre kaygılanmak mantıklı mı? Uzun süre de yaşasanız, ömrünüz kısa da sürse, yine sonu ölüm. Çünkü uzun da, kısa da artık olmayan bir şeye uygulanmıyor. Aristoteles, Hypanis Irmağı'nda yalnızca bir gün yaşayan küçük canlıların olduğunu söylemişti. Sabahın sekizinde ölenler, genç gitmiş oluyor, oysa akşamın beşine kadar yaşayanlar, yaşlanmış olarak ölüyor.(36) Bu kadarlık bir sürenin mutlu ya da mutsuz geçmesiyle içimizden kim alay etmez? Biz en uzun ya da en kısa ömrümüzü sonsuzlukla ya da dağların, ırmakların, yıldızların, ağaçların hatta kimi hayvanların ömürleriyle karşılaştırdığımız zaman, daha az gülünç olmayız.

(A) Bununla birlikte, doğa da bizi buna zorluyor. Dünyaya nasıl geldinizse, öyle terk ediniz, diyor bize. Acı çekmeden ya da korkmadan ölümden yaşama yaptığınız yolculuğu, bir kez de yaşamdan ölüme yapınız. Sizin ölümünüz evrensel düzenin parçalarından birisidir. Dünya yaşamının bir parçası:

(B) *inter se mortales mutua vivunt*
Et quasi cursores vitai lampada tradunt.(37)

(Ölümlüler yaşamlarını birinden ötekine aktarıyorlar
Ve bir bayrak koşusunda olduğu gibi, meşaleyi elden ele veriyorlar.)

(A) Yalnızca sizin için bu güzel yapısal bağlantıyı değiştireyim mi? Ölen sizin yaratılış koşulunuz, sizin bir bölümünüz, ama siz ondan kaçıyorsunuz. Keyfini çıkardığınız bu varlık, ölümle yaşam arasında eşitçe bölünmüştür. Doğumunuzun ilk günü, sizi yaşama olduğu kadar ölüme de götürüyor:

(36) Cicero, *Tusc. Disput.*, I, xxxix.
(37) Lucretius, II, 76.

Prima, quae vitam dedit, hora, carpsit.(38)

(İlk saatimiz bize yaşam verirken, ondan almaya başlıyor.)

Nascentes morimur, finisque ab origine pendet.(39)

(Doğarken ölmeye başlıyoruz ve yaşamımızın sonu, başlangıcının sonucu.)

(C) Tüm yaşadıklarınız, yaşamın kendisinden çalınma; ondan alarak yaşıyorsunuz. Yaşamınızın sürekli görevi, ölümünüzü hazırlamak. Yaşarken, ölümün kendisindesiniz. Çünkü artık yaşamda olmadığınız zaman, ölüm sonrasındasınız.

Ya da, eğer böylesini seviyorsanız, yaşamdan sonra ölüsünüz, ama yaşam sırasında ölüyorsunuz ve ölüm ölene, ölenin kendisinden daha acımasızca dokunuyor, hem de daha etkili ve daha özden.

(B) Eğer yaşamdan yararlandıysanız, doymuş olursunuz ve memnun olarak terk edersiniz:

Cur non ut plenus vitae conviva recedis?(40)

(Niçin yaşamdan karnı doymuş bir konuk gibi çıkmayalım?)

Yaşam sizin için yararlı olmasa bile, eğer siz onu kullanmayı bilmiyorsanız, onu yitirdiğiniz zaman, ne önemi var ki?

Cur amplius addere quaeris
Rursum quod pereat male, et ingratum occidat omne.(41)

(Niçin günleri artırmayı arzulamak, nasıl olsa
Yoksunca ve neşesizce yine yitireceksiniz?)

(38) Seneca, *Hercule Furieux*, III.
(39) Manilios, *Astron.*, IV, 16.
(40) Lucretius, III, 938.
(41) Lucretius, II, 941.

(C) Yaşam kendi başına ne iyi, ne kötü: Bu sizin hazırlayacağınız iyi ya da kötü yere bağlı.

(A) Eğer bir gün yaşadıysanız, her şeyi gördünüz. Bir gün, tüm günlere bedeldir. Ondan başka ne ışık var, ne karanlık. Güneş, ay ve yıldızlar, tam şimdi olduğu gibi atalarının hizmetindeydi ve senin torunlarının da hizmetinde olacaklar:

(C) *Non alium videre patres: Aliumve nepotes Aspicient.*(42)

(Ataların başkasını görmedi ve çocukların da görmeyecek başkasını.)

(A) Ve daha kötüsü, benim komedimin tüm sahnelerinin çeşitlemesi, yalnız bir yıl içinde gerçekleşti. Eğer benim yaşamımın dört mevsimine dikkat ettiyseniz, bunların benim çocukluğumu, gençliğimi, erkeklik çağımı ve dünyadaki yaşlılığımı kapsadığını görürsünüz. O kendi rolünü oynadı. Yeniden başlamaktan başka bir marifeti yok. Ama hep aynı oyun olacak:

(B) *versamur ibidem, atque insumus usque.*(43)

(Hep aynı çemberin içinde dönüp duruyoruz, hiç çıkmadan.)

Atquein se sua per vestigia volvitur annus.(44)

(Yıl kendi üzerinde dönüyor, hep aynı yörünge üzerinde.)

(A) Size yeni bir eğlence yaratmak niyetinde değilim:

(42) Manilios, I, 522.
(43) Lucretius, III, 1080.
(44) Vergilius, *Georgia,* II, 402.
(45) Lucretius, III, 944.

Nam tibi praeterea quod machiner, inveniamque
Quod placeat, nihil est, eadem sunt omnia semper.(45)

(Çünkü zevkin için yeniden düşünecek ve yapacak hiçbir şeyim yok,
Bunlar hep aynı şeyler.)

Başkaları yerini sana bıraktığı gibi, sen de yerini bırak.

(C) Eşitlik, adaletin ilk bölümüdür. Herkes bunun içinde olduğu zaman, kim bu kapsamın dışına çıkmadığı için yakınır?

(A) Hep yaşayıp gitmek iyi değil: Öleceğine göre, aynı yaşamı yineleyip durmak akıllıca değil; boşuna çaba; ana kucağındaki bebek gibi, bu durumda olduğun sürece, ölümün korkusunu çekeceksin:

liset, quod vis, vivendo vincere secla.
Mors aeterna tamen nihilominus illa manebit?(46)

(Yüzyılları aş ve canının istediği kadar yaşa,
Sonsuz ölüm seni bekleyecek.)

(B) Eğer kendini bu duruma getirirsen, mutsuzluğu hiç tanımazsın:

In vera nescis nullum fore morte alium te,
Qui possit vivus tibi te lugere peremptum,
Stansque jacentum.(47)

(Bilmiyorsunuz, gerçek ölümde
İkinci yaşamayacağını,
Yaşamak, ölüme ağlamak ve ayakta ölüye ağlamak.)

Ve şimdi çok yakındığınız yaşamı arzu etmeyeceksiniz:

(46) agy., III, 1090.
(47) Lucretius, III, 885.

Nec sibi enim quisqam tum se vitamque requirit,
Nec desiderium nostri nos afficit ullum.[48]

(Demek hiç kimse kendi yaşamı ya da kendisi için kaygılanmıyor,
Biz kendi varlığımızın özlemini çekmiyoruz.)

Eğer hiçbir şeyden daha az şey varsa, ölüm hiçten daha az korkutucudur.

multo mortem minus ad nos esse putandum
Si minus esse potest quam quod nihil esse videmus.[49]

(Eğer herhangi bir şey, hiç olmak diye gördüğümüzden daha azsa,
Ölümü daha az olmak diye düşünmeliyiz.)

(C) Ölü ya da canlıyken, ölüm sizi ilgilendirmez, çünkü canlıyken yaşıyorsunuz; ölünce artık yoksunuz.
(A) Hiçbir kimse saati gelmeden ölmüyor. Arkanızda bıraktığınız zaman, siz doğmadan önce geçen zamandan daha çok size ait değildir;[50] (B) ve sizinle ilgili de değildir:

Respice enim quam nil ad nos ante acta vetustas
Temporis aeterni fuerit.[51]

(Sonsuzluk diye bildiğimiz geçmiş zaman,
bizim için sayılmış değildir.)

(A) Yaşamınızın bittiği yerde, her şey biter. (C) Yaşamın yararlılığı, onun uzunluğunda değil, kullanımındadır: Bir insan

(48) Lucretius, III, 919-922.
(49) agy., 1090.
(50) Seneca, *Epist. Moral,* LXIX, 6.
(51) Lucretius, III, 972.

uzun yaşar, az yaşar: Buradayken, yaşama dikkatinizi veriniz. Yeterince yaşayıp yaşamadığınız yılların sayısına değil, sizin istencinize bağlıdır. (A) Durmadan gittiğiniz yere varmadığınızı mı düşünüyorsunuz? (C) Sonu olmayan yol yoktur. (A) Ve eğer size eşlik etmesi sizi rahatlatacaksa, dünya da sizinle aynı hızla gitmiyor mu?

(B) *omnia te vita perfuncta sequentur.*(52)

(Her şey sizi ölümde izleyecek.)

(A) Her şey sizinle eş devinim içinde değil mi? Sizinle birlikte yaşlanmayan var mı? Binlerce insan, binlerce hayvan ve diğer canlı varlıklar sizinle aynı anda ölüyor:

(B) *Nam nox nulla diem, neque noctem aurora sequuta est,*
Quae non audierit mistos vagitibus aegris
Ploratus, mortis comites et funeris atri.(53)

(Çünkü araya karışmak çocuk gürültülerini, ölüme ve gömme törenlerine eşlik eden acı çığlıkları duymadan gece gündüzü, şafak geceyi asla izlemez.)

(C) Geri çekiliş olanaksızken, niçin geri geri gitmeye çalışıyorsunuz? Büyük yokluklarından kaçınırken ölümü yerinde bulan birçok kişiyi görmüşsünüzdür. Ama ölümle birlikte kötüleşenleri gördünüz mü? Siz kendinizin denemediği ya da başkalarının denemediği bir şeyi yanlış bulmak, sığ kafalılıktır. Niçin benden ya da yazgıdan yakınıyorsunuz? Size haksızlık mı ediyoruz? Siz mi bizi yönetmelisiniz, yoksa biz mi sizi? Ömrün bitmedikçe, yaşamın da sürüp gidiyordur. Küçük bir insan, tıpkı büyük gibi, tam bir insandır.

(52) Lucretius, III, 972.
(53) agy., 968.

Ne insanlar, ne de yaşamları karışla ölçülür. Satürn oğlu, Kharon'a ölümsüzlüğün ne olduğunu açıkladığı zaman, oğul bunu reddetti (Satürn, zaman ve süre tanrısıydı). "Düşünün bir kez, benim size verdiğim ömür, eğer sonsuz olsaydı, insan için ne kadar daha az dayanılır ve ne kadar çok üzücü olurdu. Eğer ölümü bilmeseydiniz, sizi hep bundan yoksun bıraktığım için bana lanet ederdiniz. Ölümün hangi yararları sağladığını görünce, ben de bile bile içine biraz acı kattım, böylece onu çok açgözlülükle ya da ayrım yapmadan kucaklamanızı önledim. Ne yaşamdan, ne ölümden kaçasınız diye ve sizin için sağladığım ılımlı bir yerde kalmanız için her ikisini de tatlı ile acı arasında ılımlı tuttum.

Ölüm ve yaşamın birbiriyle aynı şeyler olduğunu, sizin ilk bilgeniz Thales'ten öğrendim. Bunun üzerine ona soruyorlar: 'Öyleyse niçin ölmüyorsun?' O bu soruya çok akıllıca yanıt veriyor: 'Çünkü ikisi de bir.'(54)

Su, toprak, hava, ateş ve benim binanın diğer kısımları, sen ölüm için ne kadar araçsan, onlar da senin yaşamının aracı. Sen niçin son gününden korkuyorsun? O seni başkalarından daha çok ölüme yaklaştırmıyor. Seni yoran attığın son adım değil, son adım sadece senin yorgun olduğunu gösteriyor. Her günün ölüme doğru gidiyor, son günün ona varıyor."

(A) İşte tüm bunlar, bizim annemiz olan Doğa'nın öğütleri.(55)

Acaba niçin ölümün yüzü savaşta bize ya da diğer insanlara kendi evimizdeki ölüme göre karşılaştırılmayacak kadar çok daha az korkunç geliyor diye sık sık kendime sormuşumdur –aksi halde ordular, doktorlar ve ağlayıcılarla dolardı–; ve ölüm her yerde ölüm olduğuna göre, niçin köylüler ya da aşağı sınıftan diğer insanlar, toplumun geri kalan bölümüne göre bunu daha bir sarsılmazlıkla karşılıyorlar? Bana kalırsa, gerçekte bizi ölümün kendisinden daha çok korkutan şey, bizim

(54) Diogenes Laertes, *Life of Thales*, xxx.
(55) Seneca, *Epist. Moral.*, CVII.

onu çevrelediğimiz yüz asıklığı ve o korkunç hazırlık – ayrı bir yaşam biçimi: Anneler, (dul) kadınlar, çocuklar ağıt içinde kalıyor; şaşkına dönmüş ve üzüntü içinde kalmış ziyaretçiler; rengi atmış ve gözleri yaşlı hizmetçilerin orada hazır bulunuşu; içi karanlık bırakılmış bir yatak odası; yanan mumlar; yatağın çevresini saran doktorlar ve din adamları; sözün kısası, bizi çevreleyen korkudan ve tiksintiden başka bir şey değil.

Artık mezarımıza gömülmüşüz, yeraltındayız! Çocuklar kendi arkadaşlarının da bizim gibi korktuklarını görünce, korkuya kapılıyorlar. İnsanlar kadar bu maskeleri de kendimizden uzaklaştırmalıyız. Bir kez bunu yapınca, son zamanlarda bir hizmetçinin ya da oda uşağının karşılaştığı aynı ölümün altında kendimizi buluruz. Ne mutlu o ölüye ki, böyle hazırlıklar için araya boş zaman bırakmaz.

BÖLÜM YİRMİ BİR

İMGE GÜCÜ ÜZERİNE

Tüm bilgiler bu denemenin 1572'de yazıldığını gösteriyor. Buradaki anektodu Montaigne'e aktaran Toulouse'lu bir tüccar olmuş. Özel durumlar *koleksiyonuna doğru giden garip bir öykü söz konusu olan; tüccarın öyküsünün bağlandığı imge gücü konusu, elden ele dolaşan halk anlatıcılarının özel tercihleri arasındaydı. Diğer bir deyişle, burada söz konusu olan, sözlü edebiyattan yazılı edebiyata geçişin güzel bir örneğidir. Öyle anlaşılıyor ki, Montaigne, Corneille Agrippa'nın* De occulta philosophia'*sından esinlenerek bu konuyu işledi. Mucize inancını geriye itmek ve boş inanç alanlarını sınırlamak için bunları birer öncü gibi kullanıyor. Bununla birlikte, bu sayfalarda mucizenin kendisine ya da özellikle* İncil'*deki mucizelere karşı kılık değiştirmiş bir saldırı görülmüyor.*

(A) "*Fortis imaginato generat casum*" (Güçlü bir imge olayı yaratır) diyor bilginler. Ben de imge gücünü çok iyi duyumsayanlardan birisiyim. (C) Herkese çarpıyor, ama çok az insanı deviriyor. Bende derin bir izlenim bırakıyor, benim hünerim ondan sakınmak, yoksa ona direnmek değil. Ben daha çok sağlıklı ve neşeli insanlar arasında yaşamak isterim. Başkalarının acılı durumu beni bedensel olarak sıkıyor ve benim duygularıma çoğu zaman üçüncü kişiler el atıyor. Sürekli öksüren bir kimse, benim ciğerlerimi ve boğazımı da tahriş ediyor. Beni yakından ilgilendiren bir hastayı, (sağlıklı) bir insana göre daha az arzuyla ziyaret ediyorum. Bir hastalığı düşündüğüm zaman, onu kavrıyor ve kendi içime yatırıyorum. Bu imgenin özgürce edimine izin veren ve onu yüreklendiren

kimsenin ateşinin yükselmesini ve ölmesini tuhaf bulmuyorum.

Simon Thomas, kendi zamanının en büyük doktoruydu. Onunla bir gün yaşlı ve zengin bir adamın evinde karşılaştığımı, akciğer hastası bu adamı kendi yöntemine göre iyileştirdiğini anımsıyorum. Kendisine eşlik etme zevkini vermem için bunun bir fırsat olduğunu hastasına söylüyordu ve gözlerini benim yüzümün tazeliğine dikti ve benim gençliğimden taşan neşe ve dinçliğe düşüncelerini çevirdi; tüm duygularını benim gençliğimin açan çiçekleriyle doldururken, kendi koşulları bundan etkileniyordu. Ama benimkinin daha kötüleşeceğini unutuyordu.

(A) Gallus Vibius, deliliğin özünü ve hareketini anlamak için kendi ruhunu iyice gerdi ve kendi yargısını kendi yerinden öylesine öteye götürdü ki, kimse artık onu eski durumuna getiremesin: Kendi aklıyla bir çılgınlık yaratmakla övünebiliyordu.

Kendi celladından daha önce davranan insan var. Ve bir başkası bağışlandığını okuması için gözlerinin bağı açıldığında, sadece kendi düş gücüyle darağacında kaskatı ölü bulunmuştu. Düşsel düşünceler bizi sarstığı zaman, ter dökmeye, titremeye başlıyoruz; ya da rengimiz soluyor, ya da kıpkırmızı kesiliyor; kuştüyü yatağımızda tersine dönen bedenimiz, kimi kez böyle bir heyecandan sarsılmış bulunuyor; bundan ölenler bile oluyor. Ve kaynayan gençlik, tam uyurken öylesine şiddetle hareket ediyor ki, kendi cinsel arzularını düşlerinde doyuruyor:

Ut quasi transactis saepe omnibus rebus profundant
Fluminis ingentes fluctus, vestemque cruentent.(1)

(Böylece çoğu zaman bol bol akıntı yayıyorlar,
Kendi giysilerini ıslatıyorlar.)

Yatağa girmeden önce boynuz takmamış bir insanın, günümüzde boynuzlarıyla yataktan çıkmış olması yeni bir şey de-

(1) Lucretius, IV, 1035.

ğil. Bununla birlikte, İtalya Kralı Cyppus'un başına gelenleri anımsamaya değer: Günün birinde boğa güreşleri onu öylesine heyecanlandırmıştı ki, aynı gece düşünde kendini başında boğa boynuzlarıyla gördü ve bundan böyle salt kendi düş gücüyle alnında boynuzların çıktığını sandı.

Krezus'un oğluna doğanın esirgediği sesi, tutku verdi. Antiochus,(2) ruhunu çok etkileyen Stratonike'nin güzelliği yüzünden ateşli hastalığa düştü. Plinius'un dediğine göre, tam düğün günü Lucius Cossitius'un kadınken erkeğe dönüştüğüne tanık olmuş. Pontanus ve diğerleri, bu geçen yüzyıllarda İtalya'da benzer dönüşümlerin olduğunu anlatıyorlar. Kendisiyle annesi de şiddetli arzular yüzünden (değişiyorlar).

Vota Puer solvit, quae foemina voverat Iphis.(3)

(Iphis, kızken verdiği adak sözünü, erkekken yerine getirdi.)

(B) Vitry-le-François'dan geçerken, Soisson Piskoposu'nun onayıyla bir adama Germain adının verildiğini duydum. Yirmi iki yaşına kadar tüm kasaba halkı onu Marie adlı bir kız diye biliyordu; ama o saatte birdenbire sakallı ve yaşlı bir adam oldu; hiç evlenmemişti. Erkeklik organının birden ortaya çıktığını görünce, birden yerinden sıçradığını söylüyor: Kızlar arasında hâlâ bir şarkı söyleniyor ve "Marie Germain gibi" bir erkek çocuğu olmamak için iri adımlarla yürümemeleri konusunda uyarılıyor. Bu gibi olayların sık sık ortaya çıkması şaşırtıcı değil; çünkü eğer bir kızın düşleri sürekli olarak ve güçlü bir şekilde bu konuya yönelirse, aynı düşünceden ve arzudan sakınamazsa, bedeninin içinde böyle bir erkeklik organı gelişir.

(A) Kral Dagobert ile Ermiş François'nın yara izlerini, onların düş gücüne verenler var. Ve bu nedenle kimi kez beden-

(2) Antiochus: İÖ III. yüzyılda Selcukos kralı.
(3) Ovidius, *Metamorfozlar*, IX, 793.

leri başka yere taşınıyormuş. Celsus'un anlattığına göre bir din adamının ruhu öyle kendinden geçiyormuş, öyle coşuyormuş ki, bedeni uzun süre soluksuz ve duyarsız kalıyormuş.(4)

(C) St. Augustinus başka bir din adamının adını veriyor: Ağlama ve sızlama sesleri dinlettiğiniz zaman, adam birdenbire çöküyor, kendinden geçiyor; yeniden canlanması için uzun süre sarsıyor, bağırıyor, hatta etini dağlıyorlarmış: Din adamı sesleri işittiğini, ama bu seslerin çok uzaktan geldiğini söylüyormuş; yara berelerle, yanık ağrılarını da duyuyormuş. Ve duygularını gizlemekte inat etmeyenlerin bu sırada nabızlarının atmadığı ve soluk alıp vermedikleri anlaşılıyormuş.

(A) Öyle anlaşılıyor ki, mucizelere, kuruntulara, büyülenmelere ve böylesi olağan dışı etkilere olan başlıca güven, düş gücünün sıradan insanların ruhu üzerine olan etki gücünden ileri geliyor. Bunların inanma yetenekleri öylesine ele geçiriliyor ki, görmediklerini, görmüş sanıyorlar.

Bizim dünyanın iyice bağlandığı ve başka bir şey konuşmadığı bu gülünç bağlar, insanların kendilerini bile bile verdiği korku ve çekingenlik izlenimlerinden ileri geliyor. Ben bunları kendi yerime kefil olabileceğim bir insanın deneyimleriyle biliyorum: Durumunda azıcık bir cinsel güçsüzlük olmadığı gibi, işin içinde büyü de yoktu; ama tam cinsel gücünü göstereceği sırada, güçsüzlükle karşı karşıya kalmıştı; böyle bir durumda, bu anlatılanlar onun düş gücünü öylesine vurmuştu ki, benzer durum kendisinin de başına geldi. (C) Bundan böyle artık aynı çöküşe hep uğradı; bu kazanın verdiği kötü anılar, onu hep engelledi ve baskı altında tuttu. Bu deliliğe başka bir delilikle umar buldu. Güçsüzlük çektiğini ilk baştan kabul etti ve açıkça konuşmaya başladı; böylece önce ruhunu rahatlattı; hastalığını olağan bir şey gibi benimsedi ve böylece duyuları daha az engellendi, ağırlığı üzerine daha az çöktü. Fırsat bulduğu zaman, düşünceleri bağlarından çözüldü ve rahatladı; bedeni ilk anda başkalarını algılayacak şekilde düzeldi; bu hastalık konusunda tümüyle iyileşti.

(4) H. C. Agrippa, *De Occulta Philosophia,* I.

(A) Eğer bir insan gerçek (sürekli) zayıflık içinde değilse, bir kere güçlü oldu mu, hep güçlüdür.

(A) Bu mutsuzluktan ancak ruhumuzun arzu ve saygı konusunda aşırı gergin olduğu, özellikle de fırsatın beklenmedik ve zorlayıcı olduğu yerde girişimden çekinir. Çünkü bu rahatsızlıktan kurtulmanın yolu yoktur. Tanıdığım bir adam, bu korkunun şiddetini uyutmak için bedenini başka bir yerde toparlanmaya götürdü ve daha az güçlü olmak yerine, daha az güçsüz oldu. Başka birisi, kendini korumak için arkadaşının etkin bir karşı büyüyü kendisi için yaptırdığını öğrendi. Bunun nasıl gerçekleştiğini anlatmam iyi olacak.

Çok iyi bir yerde bulunan bir kontla ben iyi dosttum; kont güzel bir kadınla evleniyordu ve düğüne gelen bir konuk, kadını gözlüyordu. Arkadaşın dostları, özellikle düğünün yapıldığı ev sahibi ve akrabası yaşlı kadın, bir büyünün yapılmasından korkuyordu: Yaşlı kadın bu olayı bana çıtlattı, ben de bana güvenmesini ondan rica ettim. Benim sandığımda güneş çarpmasına ve baş ağrılarına iyi gelen ve üzerine göksel simgeler kazınmış küçük ve düz altın plaklar bulunuyordu: Bunları kafatasının üzerine koymak gerekiyordu; ve tam yerinde durması için de, çene altından bağlanacak şekilde bir şeride tutturulmuşlardı – sözünü ettiğimiz kimse, biraz kaçık bir akraba. Bu özel armağanı bana Jacques Peletier vermişti. Ben de bunu kullanmayı düşünüyordum. Ve konta, başkaları gibi kötü bir şansa sahip olabileceğini, ama iyileşebileceğini söyledim; bunu inanarak uygulamak gerekiyordu; o da güven içinde gerdeğe girebilecekti; ben de ona bir dostlukta bulunacaktım. Benim güç alanım içinde bulunan mucize düzeyindeki bu gereksinimi ondan esirgemeyecektim, bunun sadece kendi aramızda gizli kalacağına dair bana onur sözü vermesi yeterli olacaktı. Sadece biz gece yemeğine daldığımız zaman, eğer işler yolunda gitmiyorsa, bana bir işaret vermesi yetecekti.

Karışık düşünceleri yüzünden ruhu ve kulakları öylesine etki altındaydı ki, bana bir işaret vermek zorunda kaldı. Bizi

kovma bahanesi adı altında (bunu ona ben söylemiştim) yerinden kalktığı zaman, şakacıktan benim gece gömleğimi üzerimden alacak (ikimiz de tam eş bedene sahiptik) kendisi giyinecekti; benim buyruklarımı yerine getirinceye kadar üzerinde taşıyacaktı: Biz odadan çekilir çekilmez, kendisi de gidip işeyecekti; üç kez dua edecek ve üç kez aynı hareketi yapacaktı. Eline verdiğim şeridi kendi bedenine bağlayacak ve üzerindeki figür özel konumunda bulunacak şekilde madalya da belinde yerini alacaktı. Bunu yaparken, şerit yerinden çözülmeyecek ve oynamayacak şekilde sıkı bağlanacaktı. Sonra benim gece gömleğimi, üstlerini örtecek şekilde üzerinden çıkarmayı unutmadan güven içinde işine dönecekti.

Bu soytarılık etkisini gösteriyordu: Bizim düşüncelerimiz ancak böyle boş inançlardan gelen kimi tuhaf inançlarla kendini kurtarıyordu. Düşüncelerin boşluğu onlara ağırlık veriyor, saygı kazandırıyordu. Sözün kısası, benim tılsımım Güneş'ten çok Venüs'le ilgiliydi; koruyucu olmaktan çok eylemde güçlüydü.

Ben bunu kendi doğama yabancı olan aceleci ve karışık bir mizaç içinde yapmaya sürüklendim. Ben aldatıcı ve kurnazca tüm işlere karşıyım; yalnızca kâğıt oyunlarında el çabukluğu ile yapılan hilelerden nefret etmekle kalmıyorum; yararlı işlerde yapılan hilelerden de nefret ediyorum. Eylem kötücül olmasa bile, yolu kötücül.

Mısır Kralı Amasis, Laodike adında çok güzel bir Yunanlı kızla evlenmişti. Onunla her anlamda güzel güzel anlaşıyordu, ama yatma gücünü gösteremiyordu; bunun bir büyü sonucu olduğunu düşünen kral, eşini öldürmekle tehdit etti. Bu şeyler düş gücüyle ilgili olduğuna göre, kraliçe kendini dindarlığa verdi, Venüs'e adak adadı; daha ilk gecede tanrıya adanan adaklar ve kurbanlar yerini buldu.

Kadınlar tam bizim arzumuzu uyandırmışken, bizi böyle asık bir yüzle, kavgacı ve kaçamak bir tavırla karşılamaları haksızlıktır. Pythagoras'ın gelininin dediğine göre, bir erkekle

yatan bir kadın, elbisesiyle birlikte utancını da bir yana bırakmalı ve sonra etekliği ile birlikte yeniden almalıdır. (A) Saldırı için çağrılan bir savaşçının yüreği, çeşitli tehlikeler yüzünden kolayca korkuya düşüyor; düş gücü onu bir kez utandırınca, kötü bir başlangıç yapıyor; sonra onun ateşini yükseltiyor ve artık her fırsatta ters davranıyor.

(C) Evli insanların yeterince zamanı vardır; eğer birleşmeye hazır değillerse, ne acele etmeliler, ne de buna girişmelidirler. Daha ilk gecede başarısızlığa uğrayarak sürekli acınacak duruma düşmektense, ateşli bir çalkantı içindeki düğün yatağında başarısızlığı kabul etmek ve daha uygun, daha özel bir anı, daha az gergin bir geceyi beklemek daha iyi olur. Kamışının kalkmasında bir sorunu olan adam, eşine sahip olmadan önce, küçük girişimlerle ve birçok uysal denemeler yapmalıdır. Bir kerede ve kesin bir şekilde deneme inadında direnmemelidir. Organının doğal olarak uysal olduğunu bilenler, düşlemin aldatıcılığına karşı uyanık olmalıdırlar.

Gereksinim duymadığımız zaman, bu organın nasıl kendi başına uygunsuz bir şekilde hareket ettiğini, ama gereksinim duyduğumuz zaman da, bizi nasıl başarısızlığa uğrattığını haklı olarak görüyoruz. Bizim arzumuza buyurucasına karşı çıkıyor; bizim hem zihinsel, hem de bedensel tahriklerimizi gururla ve inatla geri çeviriyor. Bununla birlikte, eğer bu organın karşı çıkışından yakınırsam ve suçlu olduğunu gösteren kanıt bulursam, kendi davasını savunmak da bana düşüyor: Onun dikilmesini, tatlı ve önemli kullanımına eşlik eden diğer organları rastgele kuşku içinde bırakıyorum; varsayılan bu kavgada, hepsi ortak bir şekilde yalnız onu kusurlu buluyor. Sizden bir şeyi düşünmenizi istiyorum: Bedenimizin çoğu zaman bizim istencimize karşı kendi işlevini geri çeviren ya da bizim istencimize karşı çalışan başka bir organı var mı? Organlarımızın bizden izin almadan kendi kendine uyanan ve uyuyan, kendine özgü duyguları bulunur. Gizli tuttuğumuz düşüncelerimize yüzümüzün zorunlu hareketleri kaç kez tanıklık etmiş, kaç kez

onları ele vermiştir. Yine aynı neden, bizim şu organımızı canlandırırken, yürek, ciğer ve damar atışını da canlandırır: Hoşa giden bir nesnenin görünüşü, bize sezdirmeden ateşli heyecan dalgasını bizim içimize yayar. Sadece bu özel organın damarları ve kasları bizim onayımızı almadan, bizim düşüncemizin dışında yükselip düşmez mi? Arzudan ya da korkudan saçlarımızın diken diken olmasına, derimizin ürpermesine biz buyruk vermeyiz. Elimiz çoğu zaman bizim göndermediğimiz yere uzanır. Yeri gelince dilimiz tutulur, sesimiz kısılır. Benzer şekilde, tencerede pişirecek bir şeyimiz olmadığı ve yeme içme isteğimizin harekete geçmesini istemediğimiz zaman, diğer iştah alanlarında olduğu gibi, ilgili organlar yine de harekete geçmekten geri kalmıyor; organlar yerinde bulduğu zaman, benzer şekilde gereksiz yere onları kendi başlarına terk ediyoruz. Karnımızı boşaltmaya yarayan iç organlarımız da, böbreklerimiz gibi kendi başlarına gevşiyor ve kasılıyor.

St. Augustinus, kendi istencimizin sınırsız yetkisini göstermek için, istediği zaman yellenen bir adamı örnek veriyor· Vives kendi açıklamalarında, kendisine okunan dizelerin tonlarına göre yellenen bir adamı örnek veriyor; ama bunu çok saygısızca ve düzensizce yaptığına göre, organının kendisine tam boyun eğdiğini kanıtlamıyor.(5) Ayrıca ben efendisini kırk yıl boyunca şiddetli ve kabaca yellendirerek onu sürekli ve aralıksız bir havayla karşı karşıya bırakan ve onu ölüme götüren bir örneği de biliyorum.

Ayrıca kendi istencimizi, kuralsızlığı ve uysal olmayışı yüzünden başkaldırıyor diye açıkça suçlamıyoruz! Bizim istediğimizi o her zaman diliyor mu? Bizim ona yasakladıklarımızı o çoğu zaman yapmak istemiyor mu – hem de bizim açıkça zararımıza olarak? Aklımızın sonuçlara varmasına izin veriyor mu?

Sonuç olarak kendi okuyucuma, benim okuyucunun durumunun da, bu konuda kendi arkadaşımınkiyle bir olduğunu ve ondan ayrılmayacağını söyleyeceğim. Kanıtlar getirilerek ve

(5) St. Augustinus, *Tanrı Kenti*, XIV.

suçlama hazırlanarak, dava yalnız benim müşterime (sanığa) seslenmektedir; daha öncekiyle ilişkilendirilmesi olanaksızdır.(6) Buradan hareketle, davacının açıkça düşmanlığı ve yasal olmayan suçlaması görülmektedir. Ne olursa olsun, avukatlar ve yargıç kendi aralarında kavga ederken ve karar verilirken, doğa kendi yolunda gidecektir: Doğa, ölümsüzlerin bu ayrıcalıklı organı konusunda kendi yasasını yerine getirecektir. Bu nedenle, çocuk dünyaya getirme, Sokrates için tanrısallıktır; ölümsüzlük arzusu Aşk(7) ve *Daemon*,(8) kendi başlarına ölümsüzdür.

(A) Adamın birisi, belki de imgelem gücüyle sıracasını burada – Fransa'da bırakırken, arkadaşı İspanya'ya geri götürüyor.(9) İşte bu nedenle, bu gibi durumlarda ruhun onayını alma âdeti vardır. Eğer bir doktor, verdiği ilacın etkisini düş gücünün hilesiyle tamamlamak istemiyorsa, o zaman niçin yalancı sözlerle hastanın güvenini önceden kazanmaya çalışıyor? Çünkü bu mesleğin ustaları, ilaca bir kez bakmakla etkisini gören insanların bulunacağını kendilerine yazarak bırakmıştır.

Tüm bu hevesler babamın son zamanlarda hizmetinde bulunan bir eczacının anlattıklarından dolayı birden aklıma geldi. Sade bir insandı – pek övünmeyen ve yalan söylemeyen İsviçre halkındandı. Uzun süredir taşlarından dolayı acı çeken Toulouse'lu bir hasta tüccarla tanışıyordu; sık sık lavman yaptırmaya gereksinim duyuyordu ve hastalığının tanısına bağlı olarak bunu çeşitli şekilde doktorundan istiyordu. Lavman eve getirildiğinde, gerekli âdetlerden hiçbirisi ihmal edilmiyordu: Örneğin çok sıcak olup olmadığına bakılıyordu. Hasta yüzüstü yatırılıyor, yana çevriliyor, her şey yapılıyor... Yalnız lavman yapılmıyordu... Bu törenden sonra eczacı geri çekiliyordu; hasta gerçekten ilacını almış gibi rahatlıyor ve kendini bu ilacı

(6) Kadınla, organ sertleşmesi söz konusu olmayan kadınla.
(7) Platon'un *Symposium*'unda Aşk bir *daemon*'dur.
(8) *Daemon:* Yunanlılar için Tanrı ile insan arası ruhsal varlık.
(9) XVIII. yüzyıla kadar İngiliz ve Fransız Krallarının sıracayı iyileştirdiğine inanılıyordu.

alanlarla aynı durumda sanıyordu. Eğer doktorun kendisi etkiyi yeterli bulmuyorsa, yine aynı yoldan bir iki lavman daha yapıyordu. Benim tanığın yeminle anlattığına göre, harcamadan kaçınmak için (çünkü ücret altınla ödeniyormuş) hastanın eşi bunu yalnız sıcak suyla yapmayı denemiş, ama yaptığı hileli yol anlaşılınca ve bu yöntem etkisini göstermeyince, yeniden ilk yola dönmek zorunda kalmışlar.

Kadının birisi, ekmeğiyle birlikte bir toplu iğne yuttuğunu sanıyormuş. İğnenin saplanıp kaldığı boğazında dayanılmaz acılar duyarak bağırıp çağırıyormuş, ama dışarıdan ne bir şişkinlik, ne de bir hastalık belirtisi görünüyormuş; zeki bir insan bunun sadece bir kuruntu olduğunu düşünmüş ve geçerken birkaç parça ekmeği almış; onu kusturmuş, eğri bir toplu iğneyi çaktırmadan içine atmış. İğneyi çıkardığını düşünen kadının ağrıları birdenbire geçmiş.

Soylu bir adam tanıyorum; bu adam evinde bir arkadaşını konuk etmiş ve dört beş gün sonra, konuğuna kedi eti yedirdiğini söyleyerek yaptığı şakayla (çünkü anlattığında gerçek payı yokmuş) övünmüş. Bu olayın anlatıldığı toplantıda, kızlardan birisi, öylesine iğrenmiş ki, midesi bulanmış, ateşi yükselmiş ve güçten düşmüş; onu kurtarmak için kimse bir şey yapamamış. Görüldüğü gibi, hayvanların kendisi de bizim için bir düşleme gücü oluyor. Köpeklerin tanıklığına bakalım; efendilerini yitirdikleri zaman, acı çekerek ölüyorlar. Bu hayvanların uykularında düş görerek ürediklerini ve seğirdiklerini, atların kişnediklerini ve çırpındıklarını görüyoruz.

Ama tüm bunlar bedenle ruhun kendi yazgılarını birbirine ileterek arada bir bağ kurduklarını gösteriyor. Düşlemin yalnız kendi bedenine değil, başkalarının bedenine karşı da etkili olduğu kimi kez gözleniyor. Vebada, çiçek hastalığında ve göz ağrılarında görüldüğü gibi, bir beden başka bir bedene kendi hastalığını aktarabiliyor:(10)

(10) Montaigne, bunu söylerken, hastalıkların mikrobik bir bulaşmadan ileri geldiğini elbette bilmiyor.

Dum spectant oculi laesos, laeduntur et ipsi:
Multaque corporibus transitione nocent.(11)

(Hasta gözlere bakarken, kendi gözleri hastalanıyor,
Birçok hastalık bir bedenden diğerine geçiyor.)

Benzer şekilde, bir düşlemin gücü şiddetle çalkalandığında, başka bir neneyi vurabileek oklar fırlatıyor. Eski insanların anlattığına göre, kimi İskit kadınları, bir kimseye kızdıkları zaman, bir bakışla onu öldürebiliyorlarmış. Kaplumbağalar ve devekuşları yumurtalarını bir bakışta kuluçkadan çıkarıyorlarmış; demek ki bunda dölleyici bir işaret var.

Büyücülere gelince, onların saldırgan ve zararlı gözlere sahip olduğu söyleniyor:

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.(12)

(Bilmiyorum hangi göz benim körpe kuzularımı büyülüyor.)

Bana göre büyücüler kötü bir yetkiyi ellerinde tutuyorlar. Kadınların karınlarında taşıdıkları kendi düşüncelerinin işaretlerini çocuklarına aktardıklarını –zencilerin dünyaya getirdikleri çocuklardan– kendi deneyimimizle biliyoruz. Pisa (İtalya) yakınlarında, Bohemya Kralı'na tümüyle kıllı bir kız çocuğu tanıtıldı; annesinin dediğine göre, yatağının üzerine St. Jean Baptist'in bir portresi asılı durduğu için böyle bir çocuğa gebe kalmıştı. Bu görüş hayvanlar için de geçerlidir; Yakup'un koyunları, karlarla kaplı dağlarda dünyaya gelen keklikler ve tavşanlar bunun tanığıdır. Bizim evimizde son günlerde yüksek bir ağaca tünemiş bir kuşu gözleyen bir kedi görüldü; bunlar birbirlerine uzun süre baktıktan sonra, kuş kendini kedinin

(11) Ovidius, *De Remedio Amoris,* 613.
(12) Vergilius, *Eglogues* (*Çoban Şiirleri*), III, 103.

pençeleri arasına bıraktı: Ya kuş kendi düşlemiyle sarhoş olmuştu, ya da kedinin çekici gücüne kapılmıştı. Şahinle av yapmasını sevenlerin anlattıklarına göre, havada uçmakta olan bir çaylağa sürekli olarak bakıldığı zaman, bu bakışın gücüyle çaylak yere indiriliyormuş. Ve anlatan bu dediğini yapıyormuş. Çünkü ben aldığım öyküleri, bana bunları anlatanların vicdanına görc yorumluyorum.

(B) Düşünceler bana ait ve ben bunları deneyden değil, aklın süzgecinden geçiriyorum, ama herkes buna kendi örneğini katabilir; kendi örneği bulunmayanlar, olayların çeşitleri ve sayılar verildiği zaman, bu örneklerin varlığına inanmazlık edemezler.

(C) Eğer benim örneklerim uygun değilse, siz başka örnekler veriniz.

Ayrıca bizim törelerimizden ve hareketlerimizden incelediğim tanıklıklar –eğer bunlar elde edilebiliyorsa– gerçek yerine geçiyor. Jean'ın ya da Pierre'in Paris'te ya da Roma'da başına gelmiş olsun ya da olmasın, bunlar tümüyle insanın yapabilme yeteneği içinde kalıyor ve bana yararlı şeyler söylüyor. Ben bunu görebiliyor ve gerçeklikte olduğu kadar, görünümünden de eşit şekilde yararlanıyorum. Çoğu zaman birer öykü olan çeşitli derslerin en az bulunur olanını ve en çok akılda kalacaklarını kullanmak için alıyorum. Kimi yazarların amaçları, olup bitenleri anlatmak; ben ise neler olabileceğini (eğer becerebilirsem) anlatıyorum. Ayrıntılar eksik kaldığında, bilginler haklı olarak olasılıkları gerçek diye benimsiyor. Oysa ben böyle yapmıyorum: Olayın bu yanında ben tüm tarihselliğe olan bağlılığımı, dinsel kuruntularımdan üstün tutuyorum. Benim duyduğum, söylediğim ya da yaptığımla ilgili örneklere gelince, koşullarla ilgili olarak en hafif ve en yararsız olanları bile değiştirmeyi göze alamıyorum. Bilgim için bir şey diyemem, ama vicdanım birazcık olsun hile yapmıyor. Bu konuda ilahiyatçıların, filozofların ya da benzeri insanların o ince vicdanları ve sakınan akıllarıyla nasıl gereği gibi tarih yazdıkları-

na şaşıyorum. Kendi güvenlerini halkın güvenine nasıl bağlayabilirler? Hiç tanımadıkları ve kestirmeden bildiklerini para karşılığı satan insanlara nasıl güvenmeli? Bunlar kendi gözleri önünde gerçekten geçmiş olayların karmaşık durumunu ayrıntılarıyla anlatmak için mahkemede tanıklığı reddederler. Tüm bu düşünceleri yanıtlayacak kadar yakından tanıdık birisi ortaya çıkmaz.

Bence geçmişi yazmak, şimdiyi yazmaktan daha az tehlikelidir; çünkü burada yazar yalnızca alıntıladığı gerçekliğin hesabını verir. Kimileri beni çağdaş olaylar üzerine yazmaya çağırdı, çünkü onlara göre ben başkalarına göre bu olayları daha az bozarak anlatıyorum ve daha yakından bakıyorum; çünkü talih bana çeşitli bölümlere girme olanağı veriyor. Bununla birlikte, Sallustius'un[13] şanı için zahmete katlanmayacağımı söylemiyorlar: Çünkü ben zorunluluğun, sürekliliğin ve değişmezliğin yeminli düşmanıyım; sulandırılmış bir anlatım kadar hiçbir şey benim yöntemime aykırı değildir: Soluğum yetmediği için çoğu zaman kısa kesiyorum; ne yapıtlarımın sayısı, ne onların gelişimi bir şeye yarıyor. Ve en ortak şeylere hizmet eden tümceler ve sözcükler konusunda bir çocuktan daha bilgisizim. Bu nedenle benim gücüme denk gelen konularda, nasıl izlenmesi gereken şeyler üzerine konuşmayı üzerime alıyorum. Eğer izlemek zorunda kalacağım bir konuyu seçersem, buna gücüm yetmeyebilir; benim özgürlüğüm öylesine özgür ki, eğer ben kendi yargıma ve aklıma göre yayın yapacak olursam, bunlar yasa dışı sayılabilir ve ben cezalandırılabilirim. Plutarkhos'un kendi başarısı konusunda ilk kabul ettiği şey, verdiği örneklerin tümüyle gerçekliğe dayanmasıdır; yapıtlar sonraki kuşaklar için yararlı olacak, erdeme giden yolu aydınlatacak şekilde görkemli olacaktır. Eski bir anlatının şöyle ya da böyle olması, bir doktor reçetesi gibi tehlikeli değildir.

(13) Sallustius (86-35) Latin tarihçisi; Thukydides'i kendine örnek aldı; yan tutmadan yazan Yunan tarihçilerinin izinden gitmek istedi.

BÖLÜM YİRMİ İKİ

BİRİNİN YARARI-ÖTEKİNİN ZARARI ÜZERİNE

Montaigne'in bu kısa bölümdeki başlıca kaynağı, Seneca'nın De Beneficiis'*idir.*

(A) Atina'nın Demades'i, bu kentte ölüler için gerekli şeyleri satan bir vatandaşını cezalandırdı; çünkü bu işten çok kazanç sağlıyordu ve birçok insan ölmedikçe, bu kazancı elde edemiyordu. Anlaşılan bu yargılama yanlış yapılmıştı, çünkü birinin zararına olmadan, öteki insan bir kazanç sağlayamazdı; aksi halde kazanç getiren her hareketi cezalandırmak gerekirdi.

Tüccar, ancak gençliği ahlaksızlığa sürükleyerek servet yapabilir; çiftçi tahılı pahalı satarak; mimar evlerin yıkılmasından para kazanır; yargı görevlileri insanların kavgasından ve davalardan para kazanır. Rüşvetler ve din işleri, bizim ölülerimizden ve kötülüklerimizden kazanç sağlar. Eski bir Yunan komedisinin dediği gibi "hiçbir doktor kendi dostlarının bile sağlığından hoşnut kalmaz", "askerler de kendi kentlerindeki barıştan"; geri kalanlar da böyledir. İşin en kötüsü, eğer herkes kendi içinin sesini dinleyecek olursa, çoğu dileklerin başkalarının zararına ortaya çıktığını ve beslendiğini görecektir.

Ben bu konu üzerine düşünürken, doğanın bunu kendi genel politikası diye istemediği aklıma geldi, çünkü bilimcilere göre beslenme, doğum ve gelişim ancak ötekinin bozulmasına, değişimine bağlıdır:

Nam quodcunque suis mutatum finibus exit,
Continuo hoc mors est illius, quod fuit ante.[1]

(Çünkü doğada ne zaman bir şeyler dönüşse ve değişse, demek daha önce var olan şeyler hemen ölmüştür.)

(1) Lucretius, II, 753.

BÖLÜM YİRMİ ÜÇ

ÂDETLER ÜZERİNE: GELENEKSEL BİR YASAYI DEĞİŞTİRMEK ASLA KOLAY DEĞİLDİR

Montaigne için yasa, yalnızca yasamayı değil, ayrıca dini ve geleneksel ahlakı da içeriyor. Müslüman dünyasından ayrı olarak, Hıristiyan dünyasında Kilise'nin yasama ve yargılama, verilen cezayı uygulama yetkisi tüm Ortaçağ boyunca ve Yeniçağ'a kadar geçerli olmuştu.

Montaigne'in bu denemeyi ne zaman yazdığı belli değil, ama 1572 olabilir, çünkü bu tarihte Agrippa'nın De Occulta Philosophia'*sını okuyor.*

Bu yıllarda töreler, âdetler tam bir merak konusu oluyor. Çünkü Batı Avrupa bir yandan Yunan ve Latin kültürüne yönelirken, öte yandan dünyanın diğer bölgeleriyle –Hindistan, Okyanus Adaları– bağlantı kuruyor, yeni yeni toplumlar ve töreler tanıyor. Ortaya yeni yeni insan anlayışları çıkıyor. Montaigne bunları toplamakla yetinmiyor, kendi yargı süzgecinden geçiriyor ve karşılaştırıyor. Bu denemenin iki bölümünde, iki temel düşünce ortaya çıkıyor: 1- Töreler bize egemendir ve kullandığımız değerler üzerine bizi kör edecek kadar aklımızı yönetir; ahlakın göreceliği de, yine değişen törelerden gelir. 2- Kendi törelerimizle övünmemize karşın, bizi ona aklımız bağlar; politikada ve ahlakta tutuculuğun kaynağı da bu temele dayanır.

Öyle anlışılıyor ki, yazar bu düşünceyle her dönemde ilgilenmiştir. Denemenin ilk bölümünde, Gomora'nın Hindistan'ın Genel Tarihi'*nin etkisi açıktır. İkinci bölüm Platon, Titus-Livius ve Cicero'nun izinde gider.*

(A) Âdetlerin insan üzerindeki gücü çok iyi anlaşılmıştır; bana öyle geliyor ki, köylü bir kadın yeni doğmuş bir inek yavrusunu okşamayı, kollarına alıp taşımayı sever; bunu hep yaptığı, bunu tam bir âdet haline getirdiği, yavru koca bir inek olduktan sonra da, onu taşıdığı bir öykü olarak anlatılır. Gerçekte âdet, şiddetli ve güvenilmez okul öğretmenidir. Derece derece ve kaçamak bir yoldan kendi otorite ayağını kendi içimize yerleştirir: Sonra bu yumuşak ve sade başlangıcın peşinden kendi içimize sağlamca yerleşir; zamanın yardımıyla, artık gözlerimizi bile kaldıramayacağımız korkunç ve zorba yüzünü ortaya çıkarır Artık her seferinde onda doğanın kurallarını zorlarız. (C) "*Usus efficacissimus rerum omnium magister.*"[1] (Âdet, her şeyde en etkili öğretmendir.)

(A) Ben burada Platon'un mağarasına inanıyorum.[2] Ben çoğu zaman kendi yetkilerini sanatlarının uslamlamasına bırakan doktorlara inanıyorum. Ben kendi alışkanlığı ile midesine zehirli yiyecekler gönderen şu krala[3] inanıyorum. Albert'in[4] anlattığı ve örümcek yemeyi âdet edinen şu kıza inanıyorum.

(B) Ve bu yeni Hintliler (Kızılderililer) dünyasında, çok ayrı iklimlerde yaşayan büyük toplumlar, örümcek yiyerek yaşıyorlar; ayrıca sonra yemek üzere saklıyorlar, yine çekirge, karınca, kertenkele ve yarasa ile besleniyorlar; zor durumda kaldıklarında bir kara kurbağasının altı liraya satıldığı oluyor. Bunları pişiriyorlar ve çeşitli soslar katarak yiyorlar. Bizim etleri ve yemekleri ölümcül derecede zehirli bulan başka halklar var. (C) "*Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive; in montibus uri se patiuntur. Puglies coestibus contusi ne ingemiscunt quidem.*"[5] (Âdetin gücü büyüktür; avcılar dağlarda geceyi karda ya da gündüz yakıcı güneşte geçirir. Zırhlı eldivenle dövülen boksörler, homurdanmazlar bile.)

(1) Plinius, *Doğal Tarih,* XXVI, VI.
(2) Platon, *Cumhuriyet,* VII.
(3) Kral Mithridates.
(4) Albertus Magnus (Büyük Albert).
(5) Cicero, *Tusc. Disput.,* II, xvii.

Eğer biz her günkü deneyimlerimizle âdetlerin bizi nasıl şaşırttığını göz önüne alacak olursak, bu yabancı örnekler pek garip kaçmaz. Nil Nehri'nin çağlayanlarına yakın yerlerde oturanların neler söylediklerini gidip araştırmaya gerek olmadığı gibi, filozofların göksel müzikten bir sonuç çıkarmalarına da gerek yok; çünkü katı göksel cisimler devinirken, birbirini yalar, birbirine sürtünür, ritmik, değişik ve görkemli bir uyum sergilemekten geri kalmaz; yıldızların yaptığı değişik dansları yansıtır. Bununla birlikte, Mısırlıların bu sesleri duyamaması gibi, onlar gibi uyuyan evrendeki diğer varlıklar da bu büyük gürültüyü duymazlar.(6) Demirciler, değirmenciler, silah yapıcıları, eğer bizim gibi gürütüden sersemlemiş olsalardı, kulaklarını tırmalayan bu gürültülere dayanamazlardı. Benim kokulu ceketimin kokusunu önce ben duyuyorum, ama eğer üç gün peş peşe giyecek olursam, diğer insanlar da bu kokuyu alıyor. Burada tuhaf olan şey, uzun aralıklara ve kesintilere karşın, âdetlerin etkilerini bizim duygularımızla birleştirmesi ve oraya yerleşmesi; çan kulelerine yakın oturanların bunu denediğini biliriz. Benim oturduğum yerde bir çan kulesi gün ağarırken ve batarken her gün *Ave Maria*'yı(7) çalıyor. Bu gürültü benim kuleyi de etkiliyor: İlk günler bu bana dayanılmaz geliyordu; bir süre sonra buna alıştım; öyle ki, artık bunu rahatsız edici bulmuyorum ve beni uyandırmıyor.

Platon, aşıkkemiği ile oyun oynayan bir çocuğu azarladı. Çocuk yanıt verdi: "Önemsiz bir şey için beni azarlıyorsun." – "Alışkanlık, önemsiz bir şey değildir," yanıtını verdi Platon.(8)

Bana kalırsa kusurlarımız kendi çarpıklığını en küçük yaştaki çocuklukta ediniyor ve bizim karakterimizin başlıca yönü bizi yetiştirenlerin elinde. Anneler çocuklarını bir tavuğun boynunu bükerken, bir kediyi ya da köpeği yaralarken gördükleri zaman, oynuyorlar diye düşünüyor. Kimi babalar, oğulları savunmasız bir köylüyü ya da uşağı aşırı şekilde dövdükleri za-

(6) Diğer bir deyişle, çağlayana yakın oturanlar, gürültüye alışıktırlar; benzer şekilde insanlar da göksel cisimlerinin gürültüsünü duymazlar.

(7) *Selam Meryem:* Bir yakarı.

(8) Diogenes Leartes, *Platon'un Yaşamı*, III.

man, bunu usta bir savaşçılığın iyi haberi sayarlar ya da arkadaşını kurnazca bir yoldan aldattıkları zaman, bunu da kibarlık sayacak kadar işi aptallığa dökerler. Oysa bunlar zalimliğin, zorbalığın ve hileciliğin gerçek tohumlarının kök salmasıdır. Bu yaşlarda filizlenirler, sonra yılmadan büyürler ve âdetlerin elleri arasındaki güçten yararlanırlar. Sonra çocukluğun zayıflığını ya da konunun önemsizliğini bahane ederek bu alçakça eğilimleri hoş göstermeye çalışak, eğitim için çok kötü bir başlangıç olur.

Birincisi, burada konuşan doğadır ve sesi kırılgan olduğu kadar saf ve güçlüdür. İkincisi, aldatmanın çirkinliği parayla kurnazlık arasındaki ayrıma bağlı değildir, aldatmanın kendisine bağlıdır. Bence şöyle bir sonuca varmak daha doğru olur: Eğer hile kurnazlık üzerine yapılıyorsa, o zaman niçin para üzerine yapılmıyor? Bunlar sadece hileci, yoksa amaçları para değil. Biz çocuklara içlerinde taşıdıkları kusurlardan dikkatle kaçınmalarını öğretmeliyiz; doğal (yapılarından gelen) çirkinliklerini tanımayı öğretmeliyiz; böylece yalnız eylemlerinde değil, kendi yüreklerinde de bundan kaçmalıdırlar. Hangi örtü altında olursa olsun, içlerinde taşıdıkları kötülüklerden kendi düşünceleriyle nefret etmelidirler.

Ben çocukluğumda açıkça oynamayı ve çocuk oyunlarında bile hile yapmaktan, işin kurnazlığına gitmekten iğrenmeyi öğrendim. Çocuk oyunlarının birer oyun olmadığını, bunları en ciddi davranışlar gibi benimsemek gerektiğini düşünmeliyiz. Yoksa doğal bir eğilimle içten gelen bir zaman geçirme değil, çaba harcamadan yapılan iğrenç bir aldatmaca olur. Eğer kâğıt oyunu oynuyorsam ve ortaya para yerine altın sürüyorsam, bunu eşimle ya da kızımla oynamam bir şey değiştirmez, ben kazanmak için oynuyorum. Her yerde ve her şeyde benim gözlerim kendi işini gözlüyor: Beni daha yakından gözleyen başkaları yok ve bana daha yukarıdan bakan da olmadığı gibi.

(A) Geçenlerde evimde Nantes doğumlu, kısa boylu, kolsuz ama ayakları el gibi işe yarayan bir adam gördüm. Gerçekte doğal görevleri yarı yarıya unutulmuştu (ayakların): Gerek-

tiğinde bunlara elleri diyordu; yiyeceklerini bunlarla yiyor, tabancasını bunlarla dolduruyor, ateşliyor, iğneye ipliği geçiriyor, dikiş dikiyor, yazı yazıyor, saçlarını tarıyor, başına kepini geçiriyor, kâğıt ve zar oyunları oynuyor, bunları herhangi başka bir kimse kadar ustalıkla karıştırabiliyor. Ona verdiğim parayı (çünkü ne yaptığını göstermek için para kazanması gerekiyor), bizim elimizde taşıdığımız gibi, o da elinde taşıyor. Çocukken gördüğüm başka birisi ise, yine elleri olmadığı için, iki uçlu bir kılıcı ve baltalı mızrağı boynunu katlayarak kullanıyordu, havaya fırlatıyor, yakalıyordu; bir hançer saplayabiliyor; herhangi bir Fransız arabacı gibi kırbaç şaklatabiliyordu.

Bununla birlikte, ruhumuzda garip izler bırakan, ama orada daha az dirençle karşılaşan etkileri daha iyi ortaya çıkarırız. Yargımızın ve inancımızın ilgili olduğu yerde ruhumuz neler yapamaz? Ama kendine hoş gelen yerlere yasayla yerleşmeyen bu kadar tuhaf başka düşünceler var mıdır? (Birçok büyük ulusları ve bilginleri, gördüğümüz gibi zehirleyen dinlerin kaba hilelerini bir yana bırakıyorum: Bu bölümler bizim insan aklımızın dışında kaldığı için, eğer bir insan doğal düzenin üstünde tanrısal bir kayrayla aydınlanmamışsa, yolunu yitirdiği yerde hoş görülebilir. (C) Bu eski ünlem çok yerindedir: "*Non pudet physicum, id est speculatorem venatoremque naturae, ab animis consuetudine imbutis quaerere testimonium veritatis.*"(9) (Törelerin akılda engellediği gerçekliğin kanıtını araştırmak yerine, doğayı gözleyen ve inceleyen doğa filozofuna ne ayıp!)

(B) Benim kanıma göre ne kadar delice olursa olsun, kimi örnekleri toplum âdetlerinde görülmeyen ve sonuç olarak kendi temelini bizim aklımızdan almayan hiçbir fantastik düş gücü yoktur. Selam verilirken insanların başını çevirdiği ve onurlandırılacak insanlara asla bakılmayan toplumlar var. Öyle yerler var ki, kral tükürürken, sarayın en gözde kadınları ellerini açıyorlar ya da başka bir toplumda en gözde iş, kral dışkısını çıkarırken, yere eğilmek ve bu pisliği bez içinde toplamak.

(9) Cicero, *De Natura Deorum*, I. xxx.

(C) Burada bir öykü için biraz yer açalım. Bir Fransız soylusu, bizim âdetlerimize aykırı olarak her zaman burnunu eliyle siliyormuş. Ona bu hareketi yasaklanınca (taşı gediğine koymasıyla ünlüydü bu adam), bu kirli sümüğün ne gibi bir ayrıcalığı var ki, biz onun için temiz bir mendil arıyoruz diye bana sordu; sonra daha da öteye gidiyor ve bu mendili özenle katlıyor, üzerimizde taşıyoruz; oysa bu bizi diğer dışarı attığımız dışkımızdan daha çok iğrendirmeli ve midemizi bulandırmalıydı. Bana sorarsanız, söyledikleri pek de saçma sapan şeyler değildi, ama başka bir ülkede böyle şeyler geçtiğini duyduğumuz zaman çok tuhaf karşılarken, âdetler bizde bunu görmemizi engelliyordu.

Bizi şaşırtan mucizeler doğayı tanımamamızdan ileri geliyor, yoksa doğanın özünden değil. Alışkanlıklar bizim yargı gücümüzü uyutuyor. Barbarlar bizi şaşırtırken, bizim onları şaşırttığımızdan daha çok akıllı olmadıkları gibi, bu konuda ellerine daha çok fırsat da geçmiyor; herkesin itiraf edeceği gibi, eğer Yeni Dünya'daki örne,Âer arasında dolaşılacak olursa, dikkati kendi üzerinde yoğunlaşır ve âdetleri daha bir akıllıca karşılaştırır. İnsan aklı tüm görüşlerin içine az çok eşit bir şekilde dağılan bir boyadır, çeşitlilik ve madde bakımından sonsuzluğu içeren insan alışkanlıkları da bunun içindedir.

Şimdi artık konuya dönüyorum. Öyle toplumlar var ki, orada kralla yalnız eşi ve çocukları konuşur; diğerleri ise ancak bir ses borusu gibi araçla iletişim kurar. Yine aynı toplum içinde, cinsel organlarını bakire kızlar gösterirken, evli kadınlar bu organlarını örter ve özenle saklar. Bu konuyla ilgili başka töreler de vardır: Bu törelerde bakirelik yalnız evlilik için korunur; kendini istediğine veren kızlar, bir kez gebe kalınca, özel ilaçlarla çocuğunu düşürür. Ayrıca, eğer evlenen bir tüccar ise, diğer tüm tüccarlar düğüne çağrılır ve damattan önce onlar gelinle yatarlar. Konuklar ne kadar çoksa, gelin o kadar ün kazanır, cinsel gücü ve dayanıklılığı da bir o kadar ünlenir. Eğer bir devlet görevlisi evleniyorsa, aynı âdetler onun için de geçerlidir.

Bir soylu için de bu âdet geçerlidir; yalnız köylüler ve aşağı sınıftan diğer insanlar bunun dışında kalır ve ilk gece gelinle yatmak; derebeyine düşer. Ve bunlar evlilik sırasında eşlere bağlılık öğütleri vermekten geri kalmazlar. Erkek genelevlerinin bulunduğu ülkeler var; bu erkekler kendi aralarında da evleniyorlar; kocaları savaşa giderken, onlarla birlikte kadınlar da gidiyor; yalnız savaşta yer almakla kalmıyorlar, komutanlık da yapıyorlar. Yüzük halkaları yalnız burunda, dudakta, çenede ve ayağın paş parmağında taşınmıyor, ayrıca ağır altın çubuklar meme uçlarında ve kaba etlerde de taşınıyor. Yemekten sonra parmaklar kaba etlere, taşaklara ve ayak altlarına sürülüyor. Miras çocuklara değil, kardeşlere ve yeğenlere kalıyor ya da krallığın miras kalmasının dışında, bu hak yalnız yeğenlere geçiyor. Topluluğun mallarının kurala bağlanmasını gözleyen kimi yasa adamları, herkesin gereksinimine göre toprağın ekilmesini, meyvelerin dağıtılmasını da gözlüyor. Çocukların ölümüne ağlanırken, yaşlılar öldüğünde şenlik yapılıyor. On ya da on iki erkek ve kadın birlikte yatıyor. Kötü bir ölüm sonucu kocasını yitiren kadın yeniden evlenebiliyor, ama diğerleri evlenemiyor. Kadınların durumu iyi karşılanmıyor, kız çocukları doğar doğmaz öldürülüyor, gerektiğinde komşulardan kadın satın alınıyor. Kocalar hiçbir neden göstermeden kadınlarını boşayabilirken, kadınlar böyle bir neden ileri süremezler. Eğer kadınlar dünyaya çocuk getirmezse, kocaları onları satma hakkına sahiptir. Yine orada ölünün bedeni pişirilir, çorba kıvamını alıncaya kadar öğütülür, şarap katılır ve içilir. En arzu edilir gömülme biçimi köpeklere yedirilmektir ya da kuşlara yem olmaktır. Mutlu ruhlar tam bir özgürlük içinde, her türlü gereksinimin karşılandığı güzel alanlarda yaşarlar. Duyduğumuz yankıları işte bunlar yayarlar. Su içinde dövüşürler ve oklarını gerçekten atarlar. Kralın evine girerken, boyun eğme belirtisi olarak omuzlarını kaldırırlar ve başlarını yere eğerler, ayakkabılarını çıkarırlar. Rahibe kadınlara bekçilik eden iğdiş edilmiş erkeklerin, aşk yapmalarını engellemek için burunları ve du-

dakları kesilir. Rahipler şeytanlarla tanıklık kurmak ve kâhinlerle görüşmek için gözlerini kör ederler. Herkes beğendiğini kendine tanrı seçer; örneğin avcı aslanı ya da tilkiyi, balıkçı özel bir balığı; insan ediminin ya da tutkusunun putları gibi: Ay, Güneş, Yer başlıca tanrılardır. Yemin etme şekli güneşe bakarak toprağa dokunmaktır. Eti ve balık etini çiğ yerler. (C) Büyük yemin ise, ülkede iyi ün yapmış, ama ölmüş bir insanın gömütüne dokunularak yapılır.[10] Kraldan korumasındaki prenslere yeni yıl armağanı olarak ateş gönderilir. Bu ateşi taşıyan elçi, oraya vardığında, daha önceki tüm ateşleri söndürür; prense bağlı herkes gelip bu ateşten almalıdır, yoksa krala karşı suç işlemiş sayılır. Kral kendini tümüyle tapınmaya verdiği zaman (bunu sık sık yaparlar), görevini bırakır, yerini alacak birinci kimse de onu izler, krallık hakkı üçüncü varise geçer.

Yine o ülkede işlerin gerektiği şekilde yönetim çeşitlenir: Gerekli gördükleri zaman kralı yerinden alırlar, onun yerine eskilerden birisini geçirirler; kimi kez de halkın eline bırakırlar. Kadınlar ve erkekler sünnet oldukları gibi, vaftiz de edilirler. Bir ya da birçok savaşta krala yedi düşman kellesini getiren asker, soylu olur. (B) Çok seyrek ve garip bir şekilde bu düşünce içinde yaşayanların ruhları ölümsüz sayılıyor. (C) Kadınlar sızlanmadan ve acı çekmeden çocuklarını dünyaya getiriyorlar. Kadınlar her iki bacaklarında da bakır dizlikler taşıyorlar. Eğer bir bit onları ısırırsa, o biti yakalamak iyi yetişmenin bir işareti sayılıyor ve eğer kral onları genç kız (bakire) diye kabul etmezse, evlenmeyi göze alamıyorlar. (B) Selamlamak için parmağın biri yere konuluyor, sonra havaya kaldırılıyor. Eşyalarını kadınlar omuzlarında, erkekler başlarının üzerinde taşıyorlar; kadınlar ayakta işiyorlar, erkekler çömelerek. Dostluk işareti olarak kanlarını birbirlerine gönderiyorlar; tanrıları onurlandırır gibi insanlara (erkeklere) tütsü yakıyorlar. Evlilikteki yasak akrabalık derecesi dördüncü dereceden daha

(10) Buraya kadar olanlar Gomara'dan alınma; daha sonrakiler Herodotus'tan ve Goulart'ın *Portekiz Tarihi*'nden alınma.

öteye uzanıyor. Çocuklar ise, dört yaşına kadar, kimi kez on ikisine kadar süt emiyorlar; ilk gün çocuğa meme emzirtmek ölümcül sayılıyor. Erkek çocukları cezalandırmak babaların, kız çocuklarını cezalandırmak annelerin işi; ceza ise, dumanın üzerinde ayaklarından asmak. Kadınlar sünnet ediliyor. Kokusu hoşa gitmeyen otların dışında, tüm otlar yeniyor. Her yer açık tutuluyor; evler ne kadar zengin ve güzel olursa olsun, kapı, pencere yok, sandıklar kilitlenmiyor, ama hırsızlar başka yerlere göre iki kat cezaya çarptırılıyor. Bitleri maymunlar gibi dişleri arasında öldürüyorlar ve tırnaklarla ezmeyi iğrenç buluyorlar. Tüm yaşamları boyunca ne kıllarını kesiyorlar, ne tırnaklarını. Başka yerde yalnız sağ elin tırnakları kesiliyor, sol elin tırnakları kibarlık belirtisi olarak uzatılıyor. (C) Yine burada sağdaki kıllar istenildiği kadar büyümeye bırakılıyor ve öteki yandakiler tümden kesiliyor. Komşu yerlerde ise, öndeki kıllar kesiliyor, arkadakiler bırakılıyor ya da tersi yapılıyor. Burada babalar çocuklarını, kocalar kadınlarını konuklarına para karşılığı cinsel oyunlara bırakıyorlar. Annelerinden dürüstçe çocuk dünyaya getirebilirler, babalar kızlarıyla ya da oğullarıyla cinsel ilişki kurabilirler. (C) Şenliklerde birbirlerinin çocuklarıyla ilişkiye girebilirler.[11]

(A) Burada insan eti yenerek yaşıyorlar.[12] Belli bir yaşa gelince babayı öldürmek dinsel görev sayılıyor. Başka yerlerde çocuk ana karnındayken, doğumu ve büyütülmesi ya da terk edilip öldürülmesi için baba karar veriyor. Başka bir yerde yaşlı kocalar eşlerini gençlere (cinsel) hizmet için bırakıyor. Başka bir yerde kadınlarla ortak yaşamak günah sayılmıyor. Bu ülkede kadınlar ne kadar erkekle yatmışlarsa, bunu o kadar onurlu sayıyorlar ve eteklerine bir o kadar saçaklı püskül takıyorlar.

Henüz kendi başına kadınlardan bir devlet kurma; ordular oluşturma, savaşlara katılma âdeti yok mu? En akıllı insanlara

(11) 1595 basımında "akraba ayrımı yapılmadan" sözleri ekleniyor.
(12) Sonraki ayrıntılar Herodotus'tan, Ksenophon'dan, Plutarkhos'tan...

tüm felsefenin öğretemediğini, âdetler en kabanın kabasını öğretmiyor mu? Çünkü ölülerin yalnız küçümsenmediği, ayrıca insanları sevindirdiği tüm bir ulus yok mu? Yedi yaşına gelmiş erkek çocukların kendilerini ölümüne kırbaçlatırken, yüzlerini kıpırdatmıyorlar. Orada zenginlik öylesine küçümseniyor ki, kentin en yoksul insanı, içi altın para dolu bir keseyi almak için eğilme sadeliğini göstermiyor. Her türlü yiyeceğin bol bol yetiştiği toprakların bulunmasına karşın, orada en çok yenilen ve en lezzetli sayılan yemek, ekmek ile hardal-tere ve suydu.[13]

(B) Bir kadının ya da kızın onurunu yitirmediği anımsanmadan yedi yüzyılın geçtiği Sakız Adası'nda bir mucize yaşanmamış mıydı?

(A) Sözün kısası, benim kanıma göre ve bana anlatıldığına göre, âdetin yapmadığı ve yapamayacağı bir şey yokmuş: Pindaros haklı olarak buna dünyanın kraliçesi ve imparatoriçesi diyormuş.

(C) Bir adam babasını döverken görüldüğünde, evlerindeki törenin böyle olduğunu söylemiş: Babası, kendi babasını dövmüş, o da kendi babasını. Oğlum da benim yaşıma gelince, beni dövecek.

Bir oğul babasını sokakta sağa sola çekerken ve sürüklerken, baba bir kapının önünde durmasını oğluna buyurmuş, çünkü kendisi de babasını oraya kadar sürüklemiş; kendi soylarında babalarını sürükleme sınırı oraya kadarmış.[14] Hastalıklar kadar sık sık görülür, diyor Aristoteles, kadınların saçlarını yolması, tırnaklarını kemirmesi, kömür ve toprak yemesi; erkeklerin erkeklerle yatması doğal olduğu kadar töreseldir.

Doğadan geldiğini söylediğimiz vicdan yasası, âdetlerden de gelir: Her insan kendi çevresinde kabul edilen ve onaylanan görüşlere ve törelere kendi içinden saygı duyduğuna göre, vicdanı rahatsız olmadan bunlardan yakasını kurtaramayacağı gibi, kendisi beğenmeden bunları uygulayamaz.

(13) Ksenophon, *Kyru Paideia,* I, ii (İran'da).
(14) Aristoteles, *Nicomachaen Ethics,* VII, vi.

(B) Geçmiş dönemlerde Giritliler bir kimseyi kargılamak istedikleri zaman, onun kötü bir alışkanlık edinmesi için tanrılara yakarıyorlarmış.

(A) Bununla birlikte, bizi yakalamak ve kendi pençesi içine almak âdetlerin başlıca etkinliği olduğu için, ona karşı özgürlük savaşı vermek ve onun buyruklarına karşı akıl yürütmek, kanıt ileri sürmek gücümüzü aşar. Bu bu âdetleri öğrenmeye annemizin sütünü emmeye başladığımıza ve dünyanın bu yüzü kendini bize doğumumuzla birlikte gösterdiğine göre, öyle anlaşılıyor ki biz gerçekte bu yolu izlemek için doğmuşuz. Kendi çevremizde güvenle bulduğumuz ortak düşünceler, babamızın tohumlarıyla ruhumuza ekilir ve bunlar öyle anlaşılıyor ki, doğal olduğu kadar geneldir.

(C) Bu nedenle, âdetlerin dışında olanın, aklın dışında olduğuna da inanılır; tanrı bilir, üstelik çoğu zaman ne kadar akılsızca! Eğer her insan, akıllıca bir söz duyduğunda, bunun hemen kendisine nasıl uygulanacağına bakarsa, kendisinin yargılama gücüne aptalca uygulanan bir kamçı darbesi kadar etkili olmadığını görür. Bununla birlikte, gerçekliğin görüşleri ve buyrukları, yalnız bir kişiye değil, tüm insanlara seslenir ve biz bunu alışkanlıklarımıza mal etmek yerine, aptalca ve çok gereksizce belleğimize yerleştiririz. Neyse biz âdetlerin egemenliğine geri dönelim.

Çocukluğundan beri özgürlüğe alışık olan ve kendi kendini yöneten halklar, tüm diğer politikaları korkunç ve doğa dışı sayıyorlar. Tek kişi yönetimine alışkın olanlar da, benzer yargıda bulunuyor: Kendilerini bir efendinin zorbalığından kurtarır kurtarmaz, talihin kendilerine nasıl bir değişim fırsatı verdiğine aldırış etmeden, onun yerine hemen aynı güçlüğü yerleştirmeye başlıyor ve otoritenin bıraktığı kini çözmeyi başaramıyorlar.

(A) Dara Yunanlılara acaba Hintliler gibi, ölen babanın etini yeme âdetini almayı düşünüp düşünmediklerini sordu (Hintliler arasında babalarına kendi içlerinde yer vermek, en uygun gömüt sayılıyordu): Yunanlılar böyle bir şeyi asla yapa-

mayacaklarını söylediler. Daha sonra Hintlilere kendi âdetlerini bırakmalarını ve Yunanlılarınkini almalarını önerdi (Yunanlılar kendi babalarının ölüsünü yakıyorlardı): Bu önerisi çok daha korkunç karşılandı.(15) Hepimiz benzer davranışta bulunuyoruz, çünkü âdetler şeylerin gerçek yüzünü bizden gizliyor:

Nil adeo magnum, nec tam mirabile quicquam
Principio, quod non minuant mirarier omnes
Paulatium.(16)

(İlk bakışta öylesine büyük ve hayran olunası
Görünen kadar, hiçbir şey yavaş yavaş bakıldığında
Bizi daha az şaşırtmaz.)

Bir keresinde, bizim yerleşik otoritenin kabul ettiği ve uzak ya da yakın çevremizde bulunan âdetlerimizden birisini gözleme görevini üstlendim. Genelde yapıldığı gibi, yalnızca yasa ve örnek gücüyle bunun sürdürülmesini dilemedim ve kaynağına kadar indim: Öylesine zayıf bir temele dayanıyordu ki, bundan sadece nefret ettim – başkalarını onayladım.

(C) Kendi döneminin doğal olmayan aşkını kovmak için Platon'un önerdiği ilaç, kamu görüşünün bunu mahkûm etmesiydi, bunu, temel ve en iyi ilaç sayıyordu. Şairler ve başka herkes bunun ölümcül nedenini göstermeliydi. Bu ilaca göre en güzel kızlar babalarını, en güzel kardeşler bacılarının aşklarını kendilerine çekmeyeceklerdi; Thyestes'in, Oedipus'un ve Macareus'un efsanelerini, şiirlerinin çekiciliği ile çocukların saf akıllarına birer inanç gibi yerleştirmişlerdi.(17)

Gerçekte istem güzel bir erdem; yararlılığı iyi biliniyor, ama geleneklerden yasa ve buyruk çıkarmak ne kadar kolaysa, doğaya göre de iffeti değerlendirmek incelemek de bir o kadar

(15) Herodotos'a göre, III, xii.
(16) Lucretius, II, 1023.
(17) Platon, *Yasalar*, VIII, vi.

zor. Bunların ilk ve evrensel yasalarını enine boyuna incelemek güçtür. Bizim beylerimiz bunun yalnızca köpüğünü alırken ya da elle yoklamayı bile göze alamazken, kendilerini doğrudan doğruya geleneğin tapınağına atıyorlar ve orada kolay bir zaferi kendilerine mal ediyorlar.

Kendini bu ilk kaynağın dışına çıkarmak istemeyenler, daha da başarısızlığa uğruyorlar ve tıpkı Khrysippos gibi yazılarını azar azar yayıyorlar, herhangi bir zina ilişkisine giriyorlar.[18] (A) Kendini bu âdetlerin şiddetli önyargısından kurtarmak isteyen bir kimse, bunun çözümü için kesinlikle kabul edilmiş birçok şey bulacaktır; örneğin ak sakalını bırakmak ve alın kırışıklığına sahip olmak. Ama onun yüzündeki bu maskeyi çıkarın, şeyleri gerçeğe ve akla geri getirin, o zaman çok güvenli bir durumda sanılan yargısının altüst olduğunu duyumsayacaktır. Örneğin bir insan için bilmediği yasalara boyun eğmekten daha garip nelerin olabileceğini ona sormak isterim.[19] Tüm ev işlerinde, evliliklerde, bağışta, vasiyette, satış ve alışta, kendi dillerinde ne yazılmış, ne de yayınlanmış ve bilmedikleri yasalarla bağlıdırlar. Bunların açıklanmasını ve kullanımını zorunlu olarak satın mı alacaklardır? (C) Yalnız İsocrates'in krala verdiği şu ustaca öğüt değil (iş dünyasının ve ticaretin serbest ve kazançlı olması), ayrıca tartışmalarının ve kavgalarının da vergiye bağlanmasını saymak gerekiyor. Bununla birlikte, çirkin bir görüşe göre aklın kendisinin de ticaretini yapmalı ve yasaları da ticari meta gibi ele almalı. Bizim tarihçilerimizin dediğine ve benim bildiğime göre, benim ülkemden soylu bir Gaskon (Gaskonyalı), Roma'nın imparatorluk yasalarını Charlemagne uygulamak istediği zaman, ona karşı çıktı. Yasal törelerle yargılama görevinin satın alındığı ve kararın salt parayla verildiği bir ülkede bundan daha kötü ne olabilir? Ve ülkede para ödemeyene adalet kapılarını kapatıyor, orada tica-

(18) Diogenes Laertes, *Life of Khrysippos*.

(19) Fransız yasalarının çoğu ya Latinceydi, ya da Ortaçağ Fransızcası ile yazılmıştı.

ret öylesine saygı görüyor ki, toplum içinde dördüncü bir güç oluşturuyor, davaları elinde tutuyor ve üç eski kurum olan Kiliseyi, Soylular sınıfını ve Halkı böylece bir arada tutuyor. Bu ülkede dördüncü güç, mal ve can üzerinde yasaları ve yetkiyi elinde tutarken, soylu sınıfın dışında bir güç diye kabul edilmelidir; burada birçok bakımdan birbirinin iyice karşıtı olan iki yasa bulunur: Adaletle ilgili yasalar, onurla ilgili yasalar (onurla ilgili yasalar, öcü alınmamış bir suçlamayı mahkûm eder; ötekisi, öç almayı). Hakarete uğrayan bir soylu, ordu yasalarına göre hem rütbesini yitirir, hem soyluluğunu; sivil görev gereği öç alan kimse, yine büyük cezaya çarptırılır; eğer onuru incitildiği zaman bunun için yasal yola başvurur ve kırılan gururunu onarmak isterse, onurunu yitirir; eğer bunu bağımsız olarak yaparsa, dayak yer ve yasalar onu cezalandırır. Birbirinden çok ayrı olan bu iki güç (soyluluk ve yasama), yine de bir tek kişiye (krala) bağlıdır; soylular savaştan sorumludur, hukuk barıştan. Birisi onuru öğretir, ötekisi erdemi; birisi söz öğretir, ötekisi eylem; birisi adaleti öğretir, ötekisi cesareti; birisi aklı öğretir, ötekisi gücü; birinciler uzun giyinir, ikinciler kısa.

Topluluk yönetiminin bizim düşüncelerimize karışmaya hakkı yoktur; ama gerektiğinde eylemlerimiz, emeğimiz, servetlerimiz ve kendi canımız ona verilmeli, onun hizmetine ve ortak görüşe terk edilmelidir: Büyük Sokrates de yasalardan kaçınarak kendi canını kurtarmak istememişti; bu karar çok haksız ve yasalara çok aykırı olsa bile. Çünkü kuralların kuralı, yasaların genel yasasına göre herkes bulunduğu yere bağlı kalmalıdır:

Νόμοις πειστέον τοῖσιν ἐγχώροις καλῶς(20)

(Bir kimse ülkesinin yasalarına uymalıdır.)

Şimdi bir de şuna bakalım: İyiliği açıkça bilinen bir yasa, ne olursa olsun, geleneksel bir yasayı değiştirirse, bunda bir

(20) Crispin'in Yunan yargı kararları derlemesi.

kötülük aranır; buradaki politika, çeşitli parçalardan yapılmış bir binaya benzer; bu parçalardan birisini, tüm yapıya duyumsatmadan oynatamazsınız. Thurienlerin yasa yapıcısı, eski yasalardan birisini ortadan kaldırmak ya da yeni yasa koymak isteyen birisi varsa, boynunda bir iple halkın önüne çıkmalıdır diye buyurmuştu: Eğer bu yeniliklerden birisi başarısızlığa uğrarsa, hemen orada asılmalıdır. Lykurgos Ispartalılara yasa yaptığında, buyrukların çiğnenmemesi için tüm ömrünü kendi vatandaşlarından güvenilir söz almak için geçirdi. Ispartalı yargıç, iki saz telini öylesine kabaca ikiye böldü ki, Phrinys bunları kendi lirine taktığı zaman, bunların müziğe uygun gelip gelmediğine ya da akortun daha iyi ayarlanıp ayarlanmadığına bakmadı, ama eski stile aykırı düştüğü için mahkûm oldu.

(Adaletin paslı kılıcı Massilia'da[21] asılı anlamında.)

(B) Yüzü nasıl olursa olsun, yenilik beni iğrendiriyor, hem bunda ben haklıyım, çünkü bunun çok zararlı sonuçlarını gördüm. Uzun yıllardır bizi rahatsız eden yenilik, tek sorumlu değil, ama görünüşe göre kazara tüm bunlara yol açtığı söylenebilir: Ona karşın ya da onsuz olagelen kötülükler ve yıkımlar için de sorumluluk kabul edilmelidir:

Heu patior telis vulnera facta meis.[22]

(Ah yazık, beni yaralayan kendi oklarım.)

Devleti ilk sarsanlar, bile bile kendi yıkımını benimsiyor. (C) Rahatsızlığın sonucuna bunu başlatanlar katlanmazlar; kendisinden sonra balık avlayacakların suyunu bulandırmış olurlar. (B) Yenilik monarşinin bağlarını ve yapısını bir kez sarstı mı, özellikle de eski çağında, dilediğiniz kadar benzer saldırıları yapmak için artık kapılar açılmış sayılır. (C) Kral hazretleri için zordur, diyor eskilerden birisi, ortadan dibe doğru çöken bir yere tepeden inmek.

(21) Massilia: Marseilles, eski bir Yunan kolonisiydi.
(22) Ovidius, *Heroides*.

Bununla birlikte, bunların korkunçluğunu ve kötülüğünü duyduktan ve cezalandırdıktan sonra, kendilerini bu örneklere kaptıran yenilikçiler daha zararlı ve bunlara öykünenler daha kusurludurlar.[23] Ve kötülük yapmada bile bir onur derecesi varsa, bunlar buluşun şanını ve ilk çabanın yürekliliğini başkalarına borçludurlar.

(B) Her türlü yeni azgınlıklar, bizim kamu düzenimizi bozacak düşünceleri ve örnekleri çok rahat bir şekilde bu ilk ve bol kaynaktan alıyor. Bu ilk kötülüğe ilaç olsun diye yapılan bizim yasalarımızın kendisinden her türlü kötü girişimin alıştırmasını ve hoş karşılanışını görebiliriz. Thukydides'in kendi zamanının iç savaşı için söyledikleri bize de uygun düşüyor: Kamu kötülüklerini övmek ve haklı çıkarmak, onlara daha tatlı adlar vermek, onları hoş göstermek için gerçek sıfatlarını piçleştirmek ve zayıflatmak. Buradaki eğilim yine de bizim vicdanımızı ve inancımızı düzeltmektir. "*Honesta oratio est.*"[24] (Savunma dürüstçedir.) Bununla birlikte, yenilik için en iyi bahane, son derece tehlikelidir: (C) "*Adeo nihil motum ex antiquo probabile est.*"[25] (Eski kurumlara getirilen hiçbir değişikliğin onaylanmaya layık olmadığı ne kadar gerçek.) (B) İçtenlikle konuşmak gerekirse, bana öyle geliyor ki, kendi görüşlerini yerleştirmek için insanın sevgisinin kendine dönük ve kendini çok beğenmiş olması gerekir; bunu yerleştirmek için kamusal barışı yıkmak, kaçınılmaz olan nice kötülükleri getirmek ve iç savaşın getireceği ahlak çürümelerini ve durum değişikliklerinin korkunçluğuna katlanmak gerekir, – üstelik de bunları kendi ülkesine yerleştirmek. (C) Karşı çıkılır ve tartışma götürür yanlışlıklarla savaşmak için bu kadar açıkça bilinen kötülükleri yüreklendirmek kolay bir iş midir? Vicdanın kendisini ve doğal benimsenmeyi bozan şeylerden daha kötü bir kusur türü var mıdır?

(23) Protestanlara öykünerek krallık yetkisine karşı ayaklanan Katolik Birliği'ne anıştırmada bulunuyor.

(24) Terentius, *Adria*, I, i.

(25) Titus Livius, xxxiv, LIV.

Roma Senatosu, kendisi ile halk arasında anlaşmazlık çıktığında, din hizmetleri için bir ödeme yapmayı göze aldı: "*Ad does id magis quam ad se pertinere, ipsos visuros ne sacra sua polluantur.*"(26) (Bu, kendilerinden çok tanrıları ilgilendiriyordu; tanrılar kendi kültlerine saygısızlık yapılmasını engellemeye çalışıyorlardı.) Kâhinin, Delflilerin Medlerle olan savaşlarında verdiği yanıt buydu. Perslilerin istilasından korkunca, tapınağın kutsal hazinelerini ne yapacaklarını Tanrı'ya sordular; acaba gizleyecekler miydi, yoksa başka yere mi taşıyacaklardı? Tanrı verdiği yanıtta, hiçbir şeyi yerinden oynatmamalarını söyledi; yalnız göz önünde bulundurmaları gerekiyordu; kendisine ait olanlar için önlem alabilirdi.(27)

(B) Hıristiyanlık dini, en iyi adaletin ve yararlılığın tüm işaretlerini taşıyor; ama hiçbir şey hükümet biçimlerinin sürdürülmesine ve otoriteye boyun eğmeye yapılan tavsiyeler kadar açık değildir. İnsan soyunun kurtuluşunu ve ölüme, günaha karşı şu kendi şanlı zaferini yürütmek için bize ne güzel tanrısal aklı miras bıraktığı ve bunu sadece bizim politik düzenimizin kayrası için yapılmasını diledi. Bizim âdetlerimizin ve yararımızın kör adaletsizliğine karşı kendi gelişimini ve yüce kurtarıcılığını sundu: Kendi gözde seçkinliklerinden nicelerinin suçsuz kanlarının dökülmesine izin verdi; şu paha biçilmez meyvelerin olgunlaşması için nice uzun yıllar bekledi.

Kendi ülkesinin anlaşmalarını ve yasalarını izleyen insanla, ortaya bir yönetim koyan ve onu değiştiren insan arasında büyük bir ayrım vardır. Birincisi kendini hoş göstermek için boyun eğmeyi ve örnekleri ileri sürer: Ne yaparsa yapsın, kötü niyetli olamaz; daha kötüsü, şanssızlardan sayılır. (C) "*Quis est enim quem non moveat clarissimis monumentis testata consignataque antiquitas.*"(28) (Aslında en göze çarpar tanıklıkların saptadığı ve belgelediği bir eksikliğe –antikliğe– karşı ilgisiz kalamaz.)

(26) Titus Livius, X, vi.
(27) Herodotos, VIII.
(28) Cicero, *De Divinatione*, I, XL.

İsokrates'in söyledikleri bir yana, ılımlılıktaki bu kusurun payı, aşırılıktakine göre daha çoktur. (B) Öteki daha katı bir durumdur, çünkü seçmeyi ve değiştirmeyi üzerine alanlar, yargı yetkisini kötüye kullanır ve kovduğu kusurları, getirdiği iyiliği görmekten gururlanır. (C) Bu çok bayağı ilke benim durumumu güçlendirdi ve gençliğimin en gözüpek günlerinde dizginlerimi elime verdi: Bu kadar önemli bir bilimin (teolojinin) ağır yükünü omuzlarıma yüklemedi; içinde yetişmiş olduğum bu disiplinlerin en kolayını gerçekleştirmeyi asla göze alamadım; bunların yargı kolaylığı zararlı değildi ve kamusal düzenlemeleri, gözlemleri özel bir fantezinin (çünkü bireyin aklı yalnızca özel işlerin yargılama alanıdır) kararsızlığına boyun eğdirmeyi istemek bana çok haksızca görünüyor ve yine hiçbir devletin sivil yasalara karşı hoşgörmediği tanrısal yasaları yüklenmek bana haksızca görünüyor. İnsan aklı sivil yasaların içine fazlasıyla girmiş olsa bile, yasa, yargıların en yüce yargısıdır; hukuksal yetenekler, benimsenmiş âdetleri açıklamaya ve genişletmeye yarar, yoksa bozmaya ya da yenileştirmeye değil. Eğer kimi kez tanrısal kayra bizi zorunlu olarak bağlayan kuralların dışına çıkarıyorsa, amacı bizi bundan bağışık tutmak için değil. Bizim öykünmediğimiz, ama hayran olduğumuz bu durumlar bize Tanrı'nın elinden gelir; olağanüstü örneklerdir, özel bir işaretin onaylamasıyla tanınırlar; bize sunmuş olduğu mucizelerin türü, onun tüm gücünün tanıklığıdır ve bizim düzenimizin, bizim güçlerimizin üstündedir; ona öykünmek delilik ve inançsızlıktır; biz onu izlememeli, ama şaşkınlık içinde düşünmeliyiz. Bunlar onun kişisel edimleridir, yoksa bizim değil.

Cotta'nın tanıklığı çok yerindedir: "*Quum de religione agitur T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scaevolam, pontifices maximos, non Zenonem aut Cleanthem aut Chrysippum sequor.*"[29] (Din işlerinde benim için yetkili olanlar Coruncanius, Scipio, Scevola ve büyük din adamlarıdır, yoksa Zenon, Cleanthes, ya da Khrysippos değildir.)

(29) Cicero, *De Natura Deorum*, III, ii.

(B) Bizim şimdiki savaşlarımızda,[30] yüz kadar din konusundaki makale, büyük ve derin makale, kaldırıldı ya da yeniden ele alındı; ama Tanrı bilir, kaç kişi bunların nedenlerini ve dayanaklarını doğru olarak bildiği için övünebilir? Bizi rahatsız edecek kadar gücü olmayan sayıları (eğer bunlara sayı denebilirse) sayıyorlar. Peki ama tüm diğer yığınlar hangi hedefe doğru gidiyorlar? Hangi sancak altında bir yana seğirtiyorlar? Bunların ilacı da, zayıf ve kötüce yazılmış diğer ilaçlar gibi: İçimizden temizlemek istedikleri irini çatışmalarla azıtıyorlar, ısıtıyorlar ve artırıyorlar ve bu ilaç bedenimizde kalıyor. İçimizi temizleyemeyecek kadar zayıf ilaçlar; ama bizi halsizleştiriyorlar. Bunları içimizden atamayınca, içimizde uzun süren acılara yol açıyorlar.

(A) Bununla birlikte talih kendi yetkisini her zaman bizim kanıtlarımızın üstünde tutar: Kimi kez öylesine zorunlu bir halde kendini gösterir ki, yasaların ona bir yer açması gerekir.

(B) Son zamanlarda zorla gelen bir yeniliğin gelişimine karşı direnmek, her yerde bunları kurallarla sınırlandırmak, tehlikeli ve haksızlıktır; yasal olan her şey onların davasına yardımcı olur; yasa ve düzen onların yararlarını arar; bunlara karşı da savaşmak tehlikelidir: "*Aditum nocendi perfido praestat fides.* "[31] (Güvenilmez bir adama güvenmek, zarar vermesine olanak vermektir.) (B) Öyle ki, sağlığı yerinde bir devlette, sıradan disiplin, sıradan kazalara yol açmaz: Toplum ortak bilgiye ve boyun eğmeye uyduğu kadar, temel bağların ve işlevlerin birlikte olduğu bir yapıyı varsayar. (C) Yasa yolu soğuktur, sıkıntılıdır, zorlayıcıdır; yasal olmayan ve başıboş bir yolla bunu tutmak iyi olmaz.

(A) İç savaşlarda Sulla'ya karşı çıkan Octavius'u ve Caesar'a karşı çıkan Cato'yu, –bu iki büyük insanı– tanıyorum: Bunlar yasalara karşın yardımcı olmaktansa, ülkelerinin son derece acı çekmesine yol açmakla kınanmışlardı. Çünkü ger-

(30) Montaigne, kendi zamanındaki Din Savaşlarını kastediyor olmalı.
(31) Seneca, *Oedipus*, III, 686.

çekte insanın hiç direnemeyeceği bir yerde, başı akıllıca eğmek ve üzerine vurulmasına izin vermek, olmayacak şeye karşı direnmekten, ne olursa olsun onu reddetmek ve böylece her şeyin ayak altında çiğnenmesi için şiddete fırsat vermekten daha iyidir. Eğer yasalar dilediklerini gerçekleştiremiyorsa, yapabileceklerini dilemeye zorlamak daha iyidir. Benzer şekilde, adamlarına gidip yirmi dört saat uyumalarını söyleyenin bulduğu çözüm yolu; haziran ayını ikinci mayıs yapın diyenden daha doğrusunu yapması gibi.(32) Ispartalılar kendi ülkelerinin kurallarına dinleri gibi uyuyorlardı. Ama bir keresinde, yasanın bir amiralin iki kez seçilmesini yasaklayan kararı karşısında sıkışıp kaldılar; oysa durum, Lysandros'un bu görevi elinde tutmasını gerektiriyordu: Böylece Aracus'u amiral yaptılar, Lysandros donanmanın genel denetimcisi oldu.(33) Benzer bir zekâ inceliği, kendi yasalarını değiştirmek için Atina'ya tartışma yapmak için gönderilen (Ispartalı) elçi için de gösterildi: Perikles ise, bir tablonun üzerine bir yasa bir kez yazılmışsa, artık onu yerinden kaldırmanın yasak olduğunu söyledi; ama yasak olmadığına göre, tabloyu çevirebilirdi.

Plutarkhos, komutan doğmuştur diye Philopoimen'i övmüştü, çünkü o yalnız yasalara göre komuta etmesini bilmekle kalmıyor, ayrıca kamu için gerekli olduğuna yasaların çıkış yolunu da biliyordu.

(32) *Plutarkhos'un Yaşamı*'nda Büyük İskender. Makedonya âdetlerinin, ordunun mayıs ayında savaş alanına gitmesini yasakladığını söyledikleri zaman, İskender de, mayıs ayının ikinci haziran ayı olmasını söylemişti.
(33) Plutarkhos: Lysandros.

BÖLÜM YİRMİ DÖRT

AYNI DAVRANIŞIN AYRI SONUÇLARI ÜZERİNE

Bu bölümün yazılmasına yol açan, Montaigne'in Seneca'nın De Clementia'*sında karşılaştığı Augustus ile Cinna'nın örnekleri oluyor ve Guise Dükü'nün karşıt örneklerinin anısını anımsatıyor. Bununla birlikte,* De Clementia, *yazarın bir kez okuduğu ve tarihini bildiğimiz yapıtlardan birisi olmadığına göre, bu bölümün de ne zaman yazıldığını söyleyemeyeceğiz.*

Bu bölüm, insan davranışlarındaki belirsizlik üzerinde durmayı sürdürürken, tüm insan sanatlarında, yalnız tıp sanatında değil, ayrıca güzel sanatlarda ve savaş sanatında da bulunan yaratıcı coşkuyu ve Montaigne'in bunun rolü ile olan ilgisini gösteriyor. Bu kavramlar için Plutarkhos'un Paralel Yaşam'*ına da bir şeyler borçlu.*

(A) Anlatacağım bu olayı bana Fransa'nın büyük sadaka dağıtıcısı Amyot aktardı. (Dışarıda doğmuş olsa bile, prenslerimizden birisine "bizim" diye seslenmek, onu onurlandırmaktı.)[1] Bizim iç kargaşalıklar sırasında ve Roun kuşatmasında, bu prensi Ana Kraliçe (Catherine de Medici) uyardı, çünkü kendisine karşı bir entrika çevriliyordu. Bu komployu boşa çıkarmak isteyen soylunun adını bir mektup yazarak ona bildirdi – bu soylu Angers'den ya da Saratlı bölgesindendi ve bu amaçla prensin evine sık sık girip çıkıyordu. Bu uyarıya karşı sessiz kalan prens, ertesi gün Ermiş Catherine Dağı'nda bulunuyordu, çünkü bizim toplarımız oradan kuşatma altındaki

(1) Prens, o dönemde Fransa'nın dışında bulunan Lorraine'de doğmuştu.

Rouen'a doğru çevrilmişti.(2) Büyük sadakacı ve piskoposla birlikte yürürken, söz konusu soyluyu uzaktan seçti ve yanına çağırdı. Huzura geldiğinde, vicdanının verdiği tehlike işaretleriyle soylu rengi attı ve titremeye başladı. "Falanca Efendi," dedi Prens ona, "Sizden ne istediğimi biliyorsunuz, yüzünüz sizi ele veriyor. Benden hiçbir şeyi gizleyemezsiniz, çünkü neler çevirmek istediğinizi ben çok önceden öğrendim; bunu örtmeye çalışmakla, durumunuzu daha da güçleştirmiş olacaksınız. Şu ya da şu işleri biliyorsunuz (suikastin en göze çarpan yanını açıkladı); bu tasarı ile ilgili olarak bana tüm gerçeği söylemeniz kendi yaşamınız bakımından önemli." Bu zavallı adam, ele geçtiğini ve maskesinin düştüğünü görünce (çünkü Kraliçe her şeyi onun fesat arkadaşlarından birisinden öğrenmişti), ellerini önünde kavuşturdu, bağışlanmasını dilemek için kendini Prensin ayakları dibine atmak istedi, ama Prens engel oldu ve ona "Buraya gelin!" dedi, "Ben size karşı ne kusur işledim? Ailenizden birisine karşı özel bir nefretle hakaret ettim mi? Sizi tanıyalı ancak üç hafta oldu, peki hangi nedenle bana karşı entrika çeviriyorsunuz, ölümümü planlıyorsunuz?" Ama soylu adam ona karşı özel bir davası olmadığını titrek bir sesle açıkladı; söz konusu olan onun bağlı bulunduğu partinin davasıydı ve kendi dinlerinin güçlü bir düşmanını, ne yoldan olursa olsun, ortadan kaldırmanın tam bir dine hizmet olacağını, birileri ona inandırmıştı. "Peki," diye sözlerini sürdürdü Prens, "Benim bağlı olduğum dinin, senin izlediğinden ne kadar daha yumuşak olduğunu göstereceğim. Senin dinin benden hiçbir hakaret görmediğin halde, beni dinlemeden öldürmeni öğütlüyor; oysa benim dinim seni bağışlamamı istiyor; suçsuz bir insanı öldürmeye girişmekten suçlu olduğun halde. Çekil karşımdan, gözüm görmesin seni; artık seni burada görmek istemiyorum. Eğer aklı başında bir insansan, sana böyle yol gösterenlerin değil, daha iyi insanların öğüdüne kulak ver."

* * *

(2) Yıl 1562.

İmparator Augustus Galya'dayken, Lucius Cinna'nın kendisine karşı bir suikast girişimi içinde olduğunu kesin kanıtlarla öğrendi. Bunun öcünü almaya karar verdi ve ertesi sabah arkadaşlarını danışma toplantısına çağırdı, ama geceyi büyük sıkıntılar içinde geçirdi, çünkü öldürteceği genç iyi bir aileden geliyordu ve Büyük Pompeius'un yeğeniydi. Birçok çelişkili nedenler aklından geçiyordu: "Nasıl, ben korku içinde ve hep koruma altında yaşayacağım, oysa benim katilim olacak kimse bu sırada rahat rahat dolaşacak? Ben bu başımı karada ve denizde yaptığım birçok savaştan kurtardım: Bana karşı suikast girişiminde bulunmasına karşın, elini kolunu sallayarak özgür dolaşacak mı? Ben tüm dünyaya barış getirdim; o beni öldürmekle kalmayacak, ayrıca benden bir kurban yapacak (çünkü bir kurban kesilir gibi öldürülecekti) ve sonra özgür mü kalacak?"

Bunları düşündükten sonra, bir süre sessiz kaldı; sonra daha yüksek sesle kendi kendine kızmaya başladı: "O kadar çok insanı öldürmen önemliyse, sen niçin yaşayacaksın? Öç almalarının ve zalimliklerinin bir sonu gelmeyecek mi? Senin yaşamın bu kadar çok zarara yol açmaya değer mi?"

Eşi Livia onun sıkıntılarını anlatıyordu; kadınca öğütler dinleyip dinlemeyeceğini sordu. "Bilinen ilaçlar etkisiz kaldığı zaman doktorlar ne yapıyorsa, sen de onu yap," dedi kocası ve bunun üzerine aksi bir ilacı denediler. "Bu ana kadar sertlik sana hiç hizmet etmedi: hepidus, Salvidienus'u izledi; Murena, Lepidus'u; Caepico, Murena'yı; Egnatius, Caepio'yu. Yumuşak davranmanın ve iyi yürekli olmanın nasıl başarılacağını yeniden dene. Cinna suçludur; onu bağışla; artık sana bir zarar veremez, ama başarılarına yardımcı olabilir."

Augustus kendi gönlüne göre bir avukat bulduğu için gerçekte mutluydu. Hanımına teşekkür etti ve dostlarının danışma toplantısını iptal etti; Cinna'nın tek başına gelmesini buyurdu. Odasından herkesi çıkardıktan sonra, Cinna'ya bir sandalye verdi ve onunla şu tarzda konuştu:

"Senden ilk isteğim şu; beni sessizce dinle. Benim sözlerimi kesme, yanıtlaman için sana yeterince zaman vereceğim. Biliyorum Cinna, ben seni düşmanların kampından çıkarıp aldım; sen sadece bana düşman kesilmedin, bana düşman doğdun; seni kurtardım ve tüm mallarını eline teslim ettim. Sözün kısası sana yardım ettim; öyle ki, savaşı kazananlar, yenilmiş olanların durumunu kıskanır oldu. Başrahip atanmanı benden istiyorsun; diğerlerine, babaları benim yanımda savaşanlara bu görevi vermediğim halde, bunu onayladım. Bana bu kadar borçlu olduğun halde, beni öldürme planları hazırladım."

Bunun üzerine Cinna, böyle bir kötü düşünceden uzak olduğunu bağırarak açıkladı.

"Bana verdiğin sözü tutmuyorsun, Cinna," diyerek sözlerini sürdürdü Augustus. "Sözlerimi kesmeyeceğine dair söz vermiştin. Evet, beni falanca yerde, şu yerde, falanca ile birlikte ve şu şekilde öldürmeyi tasarladın." Cinna, uzlaşma gereği değil de, vicdanı rahatsız ettiği için, adeta felç oldu ve sesini kesti. Bunu gören Augustus sözlerini sürdürdü: "Niçin böyle bir şeye kalkışıyorsun? İmparator olmak için mi? Eğer senin imparator olmana tek engel bensem, o zaman kamu işleri gerçekten kötü yolda demektir. Son zamanlarda henüz özgürlüğünü kazanmış bir adamın açtığı davayı yitirdin ve kendi evine bakamaz duruma düştün. Caesar olmaktan başka bir yeteneğin yok mu? Eğer seni bu umuttan yoksun bırakan tek kişi ben olsaydım, yerimi sana bırakırdım. Paulus'un, Fabius'un ve diğerlerinin sana karşı çıktıklarını bir düşün. Yalnız adlarıyla değil, yaptıkları onurlu işleriyle de soylu olanların sana karşı olduğunu düşündün mü?"

Çok şeyler söyledi (çünkü onunla iki saatten fazla konuştu), sonra ekledi: "Haydi git; daha önce bir düşman olarak bağışladığım canını, Cinna, şimdi de bir hain, bir baba katili olarak bağışlıyorum. Bugünden itibaren aramızda bir dostluk başlasın; aramızda tam bir güven olsun; ben senin canını bağışlıyorum, sen de kabul ediyorsun."

Bu sözler üzerine Cinna çekip gitti. Bir süre sonra onu konsül yaptı ve niçin bunu daha önce istemediğinden ona yakındı. Sonuçta Cinna iyi bir dost oldu; Augustus'un tek mirasçısı da yine o oldu. Bu olay Augustus kırk yaşındayken geçmişti. Daha sonra ona karşı ne bir girişim, ne de bir suikast oldu, bu bağışlamanın güzel bir ödülünü kazanmış oldu.

Bununla birlikte, benzer durum bizim Fransız prensin başına gelmedi: Yumuşaklığı yüzünden benzer bir ihanetin tuzağına düşmekten kendini kurtaramadı.(3) İnsanın bilgeliği ne kadar boş ve değersiz. Tüm tasarılarımıza, öğütlerimize ve önlemlerimize karşın, olaylara her zaman talih egemen oluyor.

Mutlu bir sona vardıkları zaman, biz doktorlara mutlu diyoruz: Sanki kendi sanatlarında tutunabilen hiçbir şey yokmuş gibi ve kendi gücüyle dayanamayacak kadar temelleri çok kırılganmış gibi, talihin kendilerine yardım etmesini bekliyorlar. Onların her iyi ve kötü işlerine siz isterseniz inanın: Tanrıya şükür bizim onlarla bir işimiz yok. Diğer insanların aksine, ben onları her zaman küçümsedim, ama hastalandığım zaman, onlarla ateşkes yapmak yerine, yine de onlardan nefret ediyorum ve çekiniyorum. İlaç almam için beni zorlayanlara, gücümü yeniden kazanmak ve ilacın etkisini görmek için hiç değilse gücümün ve sağlığımın geri gelmesini bekleyenlere burada yanıt veriyorum. Ben doğal gidişe uyuyorum: Kendisine yapılacak saldırılara karşı, dişleriyle ve tırnaklarıyla donandığına ve kendini koruduğuna inanıyorum; böylece bedenin yapısını koruyacak, dağılmasını önleyecektir. Hastalık onu yakından yakaladığı zaman, biz onun yardımına koşacağımıza, korkarım onun düşmanına yardım ediyoruz ve ona yeni işler yüklüyoruz.

Yalnız ilaç konusunda değil, daha güvenilir olan birçok sanatta da talihin önemli payı var. Bir şaire gelen ve onu kendi dışında bir esrikliğe sürükleyen coşkuya bakalım: Niçin biz bunu onun şansına bağlamıyoruz? Madem ki kendi gücünü ve yeteneğini aştığını kendisi itiraf ediyor; kendi dışından geldiğini

(3) Guise, birkaç ay sonra, 18 Şubat 1563'te öldürüldü.

ve kendi gücüyle hiçbir ilişkisi bulunmadığını kabul ediyor.[4] Onlara kendi amaçlarının dışına iten bir devinim ve olağanüstü çalkantı içinde olduklarını söyleyenler yalnız yazarlar değil. Benzer durum resim için de geçerlidir; çalışmalar kimi kez ressamın serbest fırça vuruşlarından kaçar, onun kendi algısını ve sanatını aşar, ressamın kendisi de buna şaşar. Ama talihin kendisini yalnız sanatçının eğilim dışı değil, ayrıca bilgisi olmadan da incelik ve güzellikleri içinde taşıyarak kendi payını gösterir. Yetkin bir okuyucu, yazarın içine katmak istediğinin dışında bir yetkinliği yazıda bulabilir ve ona daha zengin bir anlam verebilir.

Askeri girişimlere gelince, talihin buradaki payını herkes görebilir: Bizim düşüncelerimizde ve kararlarımızda bile, kuşkusuz rastlantının ve şansın da payı vardır, çünkü bizim aklımızın yapabileceği çok şey yoktur; akıl ne kadar keskin ve canlı olursa, kendini o kadar zayıf bulur ve kendini o kadar rahatsız eder. Ben Sulla'nın görüşünü paylaşıyorum:[5] Ben ne zaman savaştaki kazanımlara yakından baksam, önderlerin pek kendi düşünceleriyle ve kararlarıyla davranmadıklarını, işi şansa bıraktıklarını, ondan yardım beklediklerini ve her zaman akıllıca karar almanın sınırlarını aştıklarını görüyorum. Tam kararların ortasında talihin coşkun sevinci ortaya çıkıyor, onun da ötesinde, cesaretlerini aklın ötesine taşırıyor ve temelsiz kararlar almaya itiyor. Eski büyük komutanların kendi gözüpek kararlarına güven vermek için, kendi insanlarına kimi esinlemelerle, işaretlerle ve kehanetlerle davrandıklarını söylüyorlar.

İşte bu nedenle, bu kararsızlık ve şaşkınlık durumu bizim en yararlı olanı görmemizi ve seçmemizi engellemeye yol açar; bana göre en güvenilir yol, bizi buna götürecek başka yollar olmasa bile, en onurlu ve adil yolu seçmektir; en kestirme yolu bilemediğimiz zaman, her zaman dosdoğru gitmeliyiz. Benim

(4) Platonik şiirsel coşku kavramı, Montaigne zamanında çok benimsenmişti.
(5) Plutarkhos, *Sulla'nın Yaşamı*. "Sulla'nın görüşünü paylaşıyorum," kitaba 1582'de eklenmiş.

göz önüne serdiğim bu iki örnekte, kuşkusuz daha güzel ve daha soylu yol, hakarete uğramış bir insanın yapacağı tek şey, bunu yapanı bağışlamaktır. Eğer bu ters sonuç verse bile, onun iyi niyetini mahkûm etmemek gerekir; eğer aksine bir karar alsaydı, yazgının çağırdığı sonuçtan acaba kaçabilir miydi, burasını bilmiyoruz, ama böylesine unutulmayacak bir iyi işin zaferini yitirmiş olacaktı.

Bu gibi korkularla karşı karşıya kalan çoğu insanın öyküleri, kendilerine karşı yapılan suikastlerin intikam ve işkenceyle önünü almak isteyenlere aittir. Ama birçok Roma imparatorunun tanık olduğu gibi, bu ilaç onlara pek yaramamıştır. Kendini böyle bir tehlikenin içinde bulan bir insan, ne kendi gücünden, ne de uyanıklığından çok şey beklemelidir. Çünkü sahip olduğumuz dostlarımızın yüzlerini gizlemediğini, bunların en korkunç düşmanlarımız olmadığını, ya da içlerinde sakladıkları gizli düşüncelerini ve arzularını nereden bilebilir, kendimizi nasıl güvence altına alabiliriz? Kendi koruması için yabancı ulusları kullanmak ve her zaman silahlı insanlarla kuşatılmış olmak boşunadır: Kendi yaşamını ucuz sayan bir insan her zaman diğerlerinin efendisi olur. Ve sonra, bir prensi sürekli kuşku içinde tutan bu güvensizlik, kendine de iyice eziyet çektirir.

(B) Olayın nedeni ortada: Callipus'un, kendisini öldürmek için yolunu gözlediğini Dion'a söyledikleri zaman, yalnız düşmanlarına karşı değil, dostlarına karşı da uyanık durarak böyle bir perişanlığa düşmektense, ölmeyi yeğlediğini söyledi.(6)

İskender ise daha açık ve katı davrandı: Pamenion'un yazdığı bir mektupta, çok sevdiği doktoru Philippos'u, Dara'un para karşılığında ayarttığını ve kendisini zehirleyeceğini söylediği zaman, okuması için mektubu Philippos'un eline verdi; aynı zamanda da, doktorunun kendisine verdiği ilacı yuttu. Böyle kararlı davranarak, eğer dostları kendisini öldürmek istiyor-

(6) Plutarkhos, *İskender'in Yaşamı.*

larsa, onları yüreklendirmiş olmadı mı? İskender cesaret isteyen işlerin en yüce modeliydi, ama biliyorum onun tüm yaşamında bundan daha kesin bir kararlılığı ve bundan daha parlak bir güzelliği var mıdır? Bir prense güvenlik bahanesi altında uyanık olmayı öğütleyenler, ona kendi yıkımlarını ve utançlarını öğretiyorlar. Hiçbir soyluluk tehlikesiz olmaz. Askeri mizacı nedeniyle çok yürekli ve girişken birini tanıyorum, (B) ama çevresini saran insanlar bu gibi uslamlamalarla her gün onu çürümeye zorluyorlar. Kendi yakınları arasında sıkışıp kalmak, eski düşmanlarıyla asla barışmamak ve uzak durmak, kendini daha güçlü ellere teslim etmemek, verilen sözlerin yararına inanmamak. (C) Tam tersi bir tavsiyeye uyarak kendi talihini beklenmedik bir şekilde iyileştiren başka birini[7] tanıyorum. İnsanların büyük hırsla aradığı cesaret, gerekli olduğu zaman, yelek içinde olduğumuz kadar zırh içinde de, odamızda olduğumuz kadar savaş meydanında da yumruğumuzu sıktığımız kadar, kolumuzu sarkıttığımız kadar da aynı görkemle ortaya çıkabilir. (B) Böylesine duyarlı ve sakınımlı bir önlem, büyük yükümlülüklerin ölümcül düşmanıdır. (C) Scipo,[8] Syphax'ın desteğini almak için, ordusunu nasıl terk edeceğini, hâlâ yeni fethin kuşkusu içinde bulunan İspanya'yı nasıl geride bırakacağını ve sadece iki küçük gemiyle Afrika'ya geçeceğini, barbar bir kralın egemenliği altında bulunan düşman topraklara canını inanacağını bilmişti: Bir güvencesi ve bağlantısı olmadan, yalnız kendi cesaretinin büyüklüğüne, kendi şansına ve büyük umutlarının beklentilerine bakarak gitmişti: "*Habita fides ipsam plerumque fidem obligat.*"[9] (Bizim kendi güvenimiz çoğu zaman başkalarının güvenine bağlıdır.)

(B) Bir adam tutkulu ve güvenli bir yaşam sürmek için, tersine, kuşkulara daha az yer vermeli, dizginleri daha sıkı tut-

(7) Belki Henry IV, ama Guise Dükü Henri de olabilir.

(8) Scipio Africanus Syphax, İkinci Pön Savaşları sırasında Numidia Kralı'ydı.

(9) Titus Livius, xxii, 22.

malıdır, çünkü korku ve güvensizlik düşmanca eylemleri çeker, onları çağırır. Bizim krallarımızdan en kuşkucu olanı (Louis XI), kendini güvenceye almak için, kendi yaşamından gönüllü olarak vazgeçti ve kendi özgürlüğünü düşmanlarının eline bıraktı ve böylece onların tam güvenerek, güvenin ne olduğunu onlara öğretti.

Caesar, silahlarıyla ayaklanan alaylarına karşı, yalnızca görünüşünün otoritesiyle ve sözlerindeki gururla karşı çıktı; kendine ve şansına o kadar çok güveniyordu ki, terk edilmekten korkmadı, ayaklanmış ve kafa tutan bir orduya güvendi.

Stetit aggare filti
Cespitis, interepidus vultu, meruitque timeri
Nil metuens.(10)

(Çimli bir tepenin üzerinde,
Korkusuz bir yüzle,
Ayakta göründü.)

(B) Ama şurası gerçek ki, şu güçlü güven, doğal ve tam olarak ölüm korkusuyla dehşete düşmeyenlerde yalnızca kendini gösterir ya da işin kötüsü, sonuçta onlara hiç korku vermez: Çünkü kuşkulu ve güvensiz bir şekilde korkakça ortaya çıkar, büyük bir uzlaşmaya doğru hiçbir değerli yardımda bulunmaz. Kendini başkasının ellerine bırakmak, onun aklını ve yüreğini kazanarak güvenini elde etmenin en iyi yoludur; yeter ki bu özgürce olsun ve bir baskıdan kaynaklanmasın; saf ve açık bir güvene dayansın; kaşlarımız kuşkuyla çatılmasın.

Ben genç birisiyken, büyük bir kente komutanlık yapan soylu bir adam görmüştüm: Öfke ile ayaklanmış bir halkla karşı karşıyaydı.(11) Bu karışıklığı daha başında bastırmak için, içinde bulunduğu çok güvenli yerden çıktı ve kendini bu ayak-

(10) Lucanus, *Pharsalos*, V, 316.

(11) Bordeaux'da 1548'deki tuz vergisine karşı ayaklanma olabilir; bu ayaklanmada kralın temsilcisi öldürülmüştü.

lanmış kalabalığın içine bıraktı. Olaylar onun için çok kötü bitti, çünkü kötü bir şekilde öldürüldü. Bana kalırsa, hep onun arkasından konuşulduğu gibi yanlışlık yerinden çıkmasında değildi; tersine, baş eğen ve zayıf bir tavır takınmasındaydı; onlara önderlik etmektense, bu çılgınlığı yatıştırmaya kalkışmasındaydı; onları azarlamaktansa, yalvarmasıydı. Bana kalırsa, bir asker kendine tam güvenmelidir; ince bir sertlik onun bulunduğu yere ve görevine daha uygun düşer, en azından daha onurlu ve daha uygun bir şekilde, daha iyi başarır. Böylesine çalkantı içinde bulunan bir yığından tatlılıktan ve insanlıktan azıcık bir şey beklenemez. Böyle bir yığın büyük saygı göstermeye ve korkuya daha açıktır. Ayrıca bu adam gözüpek olmaktan çok, mertçe bir karar almıştı; silahsız ve zayıf bir konumda kendini bu çılgın insan selinin içine bırakmıştı; bu nedenle ben onu kusurlu buldum. Çünkü her şeyi göze almalı ve görevini yapmaktan asla vazgeçmemeliydi; oysa o tehlikeyi yakından görünce kaçtı; bu onun sevimli ve sade görünüşünü değiştirdi, korku saçar oldu, sesi ve gözleri, pişmanlıkla, şaşkınlıkla doluydu. Kaçmaya ve saklanmaya çalışırken, onları alevlendirdi, saldırıları üzerine çekti.

Silah altındaki birliklerin denetimine karar verildi;[12] burası tam gizli öç alma yeriydi; hiçbir yerde bu kadar güven içinde gerçekleştirilemezdi bu. Denetimden geçenler için görünüşte hiçbir güvence yoktu. Bu ağırlıkta ve sonuçta beklendiği gibi, işin güçlüğüne göre çeşitli öğütler verildi. Benim tavsiyem ise, her türlü korku belirtisi vermekten kaçınmaktı; aralarına girmek ve saflar arasına karışmaktı; yüzü açık ve başı dik tutmaktı. Bir şeyi kesip atmaktansa (çoğunluğun görüşü bu yöndeydi), tersine komutanı çağırmalıydık, barutu esirgemeden top atışları yapılmalıydı, aralarına katılmamız kutlanmalıydı. Bu tutumumuz birliklerin hoşuna gitti, o andan başlayarak karşılıklı bir güven ortamı yarattı.

(12) Bu askeri denetim, 1585'te, Montaigne Bordeaux Belediye Başkanı iken yapıldı.

(A) Bence en güzel yolu Julius Caesar izledi. İlk önce kendini düşmanına hoşgörü ve tatlılıkla sevdirmek istedi; suikast ortaya çıkarıldığı zaman, bundan haberi olduğunu açıklamakla yetindi; sonra korkmadan ve üzülmeden ve soylu bir kararlılıkla sonucu beklemeye başladı ve sonra kendini tanrıların korumasına bıraktı, talihine güvendi; öldürüldüğü zaman, işte bu durumdaydı.(13)

(B) Yabancının birisi, iyi bir para karşılığında, Siracusa Tiranı Dionysios'u, kendisine karşı yapılacak suikastlere hazırlıklı olması ve bu entrikaların ortaya çıkarılması için yol göstereceğini herkesin içinde söylemişti. Bunu duyan Dionysios, onun gelmesini ve korunması için bu kadar önemli olan sanatını açıklamasını buyurdu. Yabancı verdiği yanıtta, sanatının yalnızca on kilo kadar gümüş almak ve tiranın da gizli bir bilgiyi edinmekten övünmek olduğunu söyledi. Dionysios bu düşünceyi kabul etti ve ona altı yüz altın verdi. Bu olayı duyanlar, tiran çok yararlı bir şey öğrenmeseydi, bu kadar çok para vermezdi diye düşüneceklerdi. Bu düşünce onun düşmanlarını korkutmaya yetecekti.(14)

Krallar, yaşamlarına karşı suikast yapılacağı uyarılarını aldıklarına dair bilgileri yayınlamakla akıllılık ediyorlardı; böylece halk onların iyi haber aldıklarına ve gizlice bir şey yapamayacaklarına inanır olmuştu. (C) Atina Dükü, Floransa üzerine olan tiranlığını son zamanlarda daha da güçlendirmekle birçok aptallıklar yapmış oldu; ama bunların en göze çarpanı, kendisine karşı bir suikast girişimi içinde olan Matteo Morozo'nun yaptığı uyarıydı. Onu öldürttü, bu tür haberleri yasakladı, kendi yönetiminden kent içinde hiç kimsenin rahatsız olmadığını duyurmak istedi.(15)

(A) Triumvirat'ın(16) tiranlığından kaçan saygın bir Romalının öyküsünü eskiden okuduğumu anımsıyorum: Kendi ince

(13) *On İki Caesar'ın Yaşamı.*
(14) Plutarkhos, *Dicts des Anciens Roys,* xxii.
(15) Giovanni Villani'nin *Historia di Suoi Tempi*'de anlattıkları.
(16) *Triumvirat:* Roma'da üçlü yönetim.

zekâsı sayesinde belki yüz kez peşindekilerin elinden kaçmasını bilmişti. Bir gün, onu yakalamakla görevli bir atlı birliği, sinmiş olduğu çalılığın yakınından geçmişti. Onu görme becerisini gösterememişlerdi. Ama o bu noktada kendi canını kurtarmak için uzun zamandan beri katlandığı güçlükleri ve yorgunlukları düşündü; böyle bir yaşamın çok az tadını çıkarabilirdi; yaşamını böyle büyük bir korku içinde geçirmektense, bir kere ölmek çok daha iyi değil miydi? Böylece onları geri çağırdı ve gizlendiği yeri gösterdi. Hem kendini, hem onları daha çok sürecek bir zahmetten kurtarmak için, kendini onların acımasızlığına bıraktı.(17)

Kendini düşmanın ellerine bırakmak, biraz atılganca bir karar. Ama bana kalırsa, hiç umarı olmayan bir şekilde sürekli ateşte kalmaktansa, böyle bir karar almak daha iyi. Bununla birlikte, böyle bir önem tümüyle belirsiz ve kaygı verici olacağına göre, başa gelecekler için bir güvence hazırlamak ve güvenilir olmayanlardan avunmaktan daha iyidir.

(17) İskenderiyeli Apianus, *De Civilibus Romanorum Bellis.*

BÖLÜM YİRMİ BEŞ

BİLGİÇLİK ÜZERİNE

Plutarkhos'un Ahlaksal Yapıtlar'*ından yapılan altı alıntı, bu bölümdeki denemenin, 1572'nin sonundan çok önce olduğunu düşündürüyor.*

Burada Montaigne'in yalnız bilgiçliğe karşı değil, ayrıca bilime karşı da tutumu görülüyor. 1580'de Plutarkhos'tan ve Seneca'dan esinlenerek, yalnız bilgiçliğe ve yalancı bilime karşı savaşıyor; buna karşılık, gerçek bilginlere büyük hayranlığını dile getiriyor. Bununla birlikte, Sebonde'ye Övgü *bölümü, bilimin isteklerini ve bilgisizlikten yana olmayı eleştirerek, diğer bir deyişle, bizim bilgimizin akıllıca bilincinin sınırlarını eleştirerek bize gösterecektir.*

1588'den sonra, onun başucu yazarlarından birisi olan Platon'un yüreklendirmesiyle ve yine Platon'un sofistlerle alay etmesi gibi, pratik yanları olmayan filozoflarla alay ediyor; özellikle denemelerin son baskılarında bilimin ancak doğuştan aklı başında olan bir azınlığa hizmet edebileceğini iyice gösteriyor. Bilim kitlelerin içine yayıldığı zaman, ahlak ve askeri cesaret için zararlıdır.(1)

Böylece Montaigne, "insanların en soylu edimi" olan gerçek bir bilimi kabul ediyor, ama bunun yanında, gerçek bilginlerin çok seyrek bulunduğunu, kendini beğenmiş klasik bilginlerin dünyayı karıştırdığını söylüyor.

(A) Ben çocukken, İtalyan komedilerinde erkek öğretmenlerin soytarı yerine konulmasından çok rahatsız olurdum; "Magister"(2) (hoca) takma adı bizim aramızda pek onurlu bir adı

(1) Bu konuya daha önce İbn Rüşd de değiniyor: *Din-Felsefe Tartışması,* Cem Yayınevi. (Ç.N.)

çağrıştırmıyordu. Acaba ben onların yönetimine ve korumasına bırakıldığıma göre, onların ününü kıskanmak için onların gerisinde mi kalıyordum? Sıradan insanlarla, az bulunur kişilerin yargılamadaki ve bilgideki üstünlüğü arasındaki doğal çatışmayı hoş görmeye çalışıyordum: Bunlar birbirlerine zıt yönde oldukları oranda bu çatışma olağandı. Ama bizim iyi du Bellay'ın tanıklık ettiği gibi, bu alanda yapılacak çaba boşunaydı ve en uygar insanlar bunlara karşı en büyük küçümseme içindeydi:

Mais je hay sur tout un sçavoir pedentesque.(3)

(Ama her şeyin ötesinde bilgiççe öğretmenlikten nefret ediyorum.)

(B) Ve bu tutum eskilere gider: Çünkü Plutarkhos'un dediğine göre, Yunan ve *escholier* (okullu, öğrenci) sözleri Romalılar arasında kınama, aşağılama sözcükleriydi.(4)

(A) Yaşım ilerledikçe, ben onları daha haklı buluyorum; şöyle, "*magis magnos clericos non sunt magis magnos sapientes.* "(5) (En büyük bilginler, en akıllı anlamına gelmez.) Bununla birlikte, böylesine çok bilgiyle zenginleşmiş bir ruh, nasıl olur da daha canlı ve uyanık olmaz; ya da nasıl olur da, kaba ve sıradan bir ruh, iyileşmeden, dünyanın sahip olabileceği en üstün yargıyı kendinde barındırır; benim bu konuda kuşkum var.

(B) Bizim ilk prenseslerimizden olan genç bir kız, bana özel bir kişiden söz etti ve bu kadar güçlü, bu kadar büyük beyinleri içine almak için, kendi beynini sıkıştırması, büzmesi gerektirdiğini söyledi.

(A) Ben de demek isterim ki, bitkilerin fazla suya batması ya da lambaların fazla yağa bırakılması gibi, bizim kafamız

(2) *Magister:* Öğretmen; daha çok bir Ortaçağ terimi; "bilgiç" anlamında da kullanılıyor.
(3) Du Bellay, *Regrets.*
(4) Romalılar bunu Cicero için söylüyorlardı.
(5) Rabelais, *Gergantua,* xxxix.

da fazla çalışmayla ve konularla ve çok çeşitli şeylerle sıkılıyor; böylece özgürce çabalama olanaklarını yitiriyor; ağırlığı altında eğiliyor, ikiye katlanıyor. Ama bunun bir başka yönü de var: Bizim ruhumuz, dolduğu oranda genişler. Eski zamanlardan alınan örnekler, bunun tam tersini gösteriyor: Büyük askerler ve devlet adamları, büyük bilginlerdi.

Tüm devlet işlerini artık bırakan filozoflar, kimi kez gerçekte, kendi dönemlerinin komedi yazarlarınca alay konusu oluyor, görüşleri ve tarzları gülünçleştiriliyordu.(6) Onları bir davanın hukuk yargıcı, bir eylem adamı mı yapmak istiyorsunuz? Buna tam hazırlar! Yaşam var mı, devinim var mı, insan bir sığırdan ayrı mı diye araştırıyorlar; etkin olmayı ve acı çekmeyi; yasalar ve adalet hangi hayvandır? Yetkili bir kimseden mi söz ediyorlar, yoksa o mu onlardan söz ediyor? Kabalıklarını ve saygısızlıklarını gösteriyorlar. Prenslerinin ya da bir kralın övüldüğünü mü duyuyorlar? Onlara göre o koyunları sağan ve kırkan bir çoban, ama aylak bir çobandır, ama işini bir çobana göre daha kabaca yapar. İki dönüm toprağa sahip olan bir insanı daha büyük birisi mi sanıyorsunuz? Tüm dünyaya kendi mülkleriymiş gibi bakarak, buna gülüyorlar. Yedi soy varlıklı bir soydan geldiğiniz için kendinizi soylu mu sayıyorsunuz? Evrensel doğa kavramına sahip olmadığınız için, size pek önem vermiyorlar; hem içimizden kaç kişinin büyük ataları bulunuyor: Zengin-yoksul, kral-uşak, Yunanlı-barbar. Ama siz Herakles'in ellinci kuşağından geliyorsanız, bu şansınızı değerlendirmenizi boşuna sayacaklardır. Böylece günlük temel şeyler üzerine bir şey bilmeyen adamlar gibi, bilisiz ve kendini beğenmiş adamlar gibi, sıradan insan, onları küçük görecektir. Öte yandan, Platon'dan alınan portre,(7) bizim insanlarımız için gerekli olandan çok ayrı.(8) (A) Diğerleri ortak ilginin üzerinde, kamu işlerini küçümseyen, özel ve öykünülemez bir yaşam sürdükleri ve âdet dışı kimi belli ilkelere sahip ve

(6) Örneğin Aristophanes, Sokrates ile alay etmişti.
(7) Sözü edilen filozofların tutumu, Platon'un *Theaitetos*'undan alınmıştır.
(8) "Bizim insanlarımız", Montaigne'in 1580'da sözünü ettiği Fransız filozofları.

yüksekte oldukları için kıskanılırlar. Günümüzün kötü bilginleri –bilgiçler–, ortak tarzların altında oldukları, kamu görevi yapma yetenekleri taşımadıkları ve sıradan insanların arkasında ahlakça zayıf ve kötü bir yaşam sürdükleri için, küçümseniyorlar.

Odi homines ignave opera, philosopha sententia.(9)

(Yalnız sözlerinde filozof, edimlerinde korkak insanlardan nefret ediyorum.)

(A) Sözünü ettiğim diğer filozoflara gelince, onlar bilimlerinde büyük, etkinliklerinde daha büyüktüler. Siracusalı geometricinin (Archimedes) öyküsünde anlatıldığı gibi, kendi ülkesinin savunmasında pratik bir yarar sağlasın diye, daldığı düşünceleri bir yana bırakmıştı; birdenbire korkunç silahlar buldu; bunlar tüm insan düşüncesini aşacak etkinlikteydi, ama yine de kendi sanatının saygınlığını bozduğunu düşünüyor ve yapıtlarını çocuk oyuncağı sayıyordu. Onun yaptıklarını sınamaya kalkıştıkları zaman, bir kanadın çok yükseklerde uçtuğunu gördüler; gerçekte bu şeylerin istediği yetenekle ruhları ve yürekleri çok zenginleşmişti. Bununla birlikte, (C) kimileri yönetimi yeteneksiz insanların eline geçirdiğini görünce, geri çekildi; ve birisi Crates'e sordu: "Nereye kadar felsefeye kendini vermek gerekir?" Soruya verilen yanıt şu oldu: "Ordularımızın komutasını eşekçiler ellerinden bırakıncaya kadar."

Herakleitos krallığı kardeşine bıraktı; tapınağın önünde çocuklarla oynayarak zamanını geçirdiği için de, Efesliler onu kınıyorlardı. Onlara şu yanıtı verdi: "Bunu yapmak, sizinle birlikte yönetici olmaktan daha iyi değil mi?" (A) Düşünceleri servetin ve dünyanın üzerinde olan diğerleri ise, adalet sandalyelerinde, hatta kralların tahtlarında alçak ve kötü yerler buldular. (C) Empedokles ise, Agrigentinlerin (Sicilyalılar) kendisine sunduğu krallığı geri çevirdi. (A) Thales kimilerini para

(9) Pacuvius, alıntıyı yapan Aulus Gellius.

kazanmak ve para biriktirmekle suçladığı zaman, kendisi de tilki gibi huysuzluk etmekle kınandı. Salt eğlence olsun diye yeni bir denemeye girişmek onun hoşuna gidiyordu; bu amaçla bilgisini yarar ve kazanca dönüştürdü: Bir iş kurdu, ticarette tüm bir yaşam boyu deneyim sahibi olanlardan daha çok parayı bir yıl içinde kazandı.(10)

(C) Aristoteles, Thales, Anaksagoras ve benzerleri için akıllı, ama sakınımlı değildiler diyor, çünkü daha yararlı işlerle ilgilenmemişlerdi. Bu sözcük ayrımını sindirmek bir yana, insanları bunun için hoş görmek de işe yaramaz; çünkü bu anlayışa ve yetindikleri servete göre yargıladığımız zaman, bunların ne akıllı, ne de sakınımlı olduğunu görürüz.

(A) Neyse, bu birinci açıklamayı ben bir yana bırakıyorum; kötülüğün bunların bilimi kullanış biçiminden geldiğini söylemek daha yerinde olur; çünkü bizim öğrenme yöntemimize göre ne öğretmenlerin, ne öğrencilerin daha yetenekli olmalarına, hatta daha çok bilgi edinmemelerine şaşmamak gerekir. Gerçekte babalarımızın özeni ve harcaması, kafaları bilgi ile doldurma amacını aşmıyor; kimse düşünme yetisinden ve erdemden söz etmiyor. (C) Yoldan geçen birisine sesleniniz: "Ah, ne bilgili adam! Ne iyi adam!" Bizim insanımız birincisine doğru gözlerini saygıyla çevirmekten geri kalmaz. Seslenmek için üçüncü bir kişi daha olmalı: "Ah, ne eşek kafalı!" (A) Gönüllü olarak soruyoruz: Yunanca ya da Latince biliyor mu? Şiir mi yazıyor, yoksa düzyazı mı? Ama en önemlisini, en sona bırakıyoruz: Acaba daha iyi ve daha akıllı insan oldu mu?

Daha çok anlayanla, daha iyi anlayan arasında bir seçim yapmalıyız. Kafamızı doldurmaya bakıyoruz (C) ve anlayışı, bilinci boş bırakıyoruz. Biz de kuşlar gibi, kimi kez taneli yiyecek aramaya çıkıyoruz, tadına bakmadan gagamızda taşıyoruz ve civcivlerimizin ağzına bırakıyoruz; bizim öğretmenlerimiz de kitapların şurasından ve burasından bilgileri gagalıyor; ağız-

(10) Diogenes Leartes, *Empedocles'in Yaşamı.*

larından çıkarmak ve rüzgâra salıvermek için sadece dudaklarının ucunda tutuyorlar.

(C) Bu aptallık benim kendi durumuma çok iyi uyuyor. Ben de kendi gereçlerimi bir araya getirdiğim zaman aynı şeyi yapmıyor muydum? Başımı alıp gittim, kitaplarda hoşuma gidenleri şurdan burdan topladım, ama saklamak için değil, çünkü benim kilerim yok, bu kitaba aktarmak için; doğrusu artık benim olmayan kendi yerlerine yerleştirdim. Bana sorarsanız, şimdiki bilgileri biliyoruz; geçmişi gelecek kadar az biliyoruz.

(A) Oysa daha kötü olan, onların öğrencilerinin ve çocuklarının, öğrendikleriyle beslenmemeleri ve doymamaları; bilgi elden ele gösteriş için, başkalarının gereksinimini sağlamak için, hiçbir işe yaramayan para gibi saymak ve atmak için. "*Apud alios loqui didicerunt, non ipsi secum.* "[11] (Başkalarıyla konuşmayı öğrendiler, kendi kendileriyle değil)

"*Non est loquendum, sed gubernandum.* "[12]

(Söz konusu konuşmak değil, dümeni kullanmak.)

Doğa, kendisinin yönettiğinde hiçbir şeyin vahşi olmadığını göstermek için, sanat bakımından daha az kültürlü insanlar yarattı ve çoğu zaman bunların zihinsel ürünleri, daha sanatsal ürünlerle yarışır halindeydi. Flüt eşliğinde söylenen bir şarkının sözleri, benim işlediğim konuya uygun düşüyor: "Bouha, prou bouha, mas a remuda lous ditz qu'em." (püf etmek ve çalmak, bizi ilgilendiren yalnız parmakların oynaması)

(A) Nasıl söyleneceğini biliyoruz: "Cicero'nun dediği"; "Bu Platon'un ahlakı ve bunlar da *ipsissima verba de Aristoteles.*" (Aristoteles'in kendi sözleri)

Peki bizim söyleyecek neyimiz var? Hangi yargıda bulunuyoruz? Ne yapıyoruz? Bir papağan da bizim kadar konuşur.[13]

(11) Cicero, *Tusc.*, V.
(12) Cicero, aynı.
(13) Seneca, *Epist. Moral.*, xxxiii.

Bu bana varlıklı bir Romalının davranışını anımsattı: Her dalda bilgin olanları kendi hizmetine almak için büyük paralar harcamıştı. Onları her zaman yanında bulunduruyordu; kendi arkadaşları arasında bir konu açıldığı zaman, herkes kendi bilgisine göre, bu varlıklı adamın yerine konuşuyor, ya da Homeros'tan bir dize okuyordu. Bu bilgiler, parasını ödediği insanların kafasında olduğu için, kendi bilgileri sayılıyordu – tıpkı kendi görkemli kitaplığından bol bol öğrenen şu insanlar gibi.

(C) Tanıdıklarımdan birisine, bir şey üzerine ne bildiğini sorduğum zaman, o bana bir kitap göstermek istiyor: Sözlüğünde uyuz ve arka sözcüklerini arayıp bulmadan önce, arkasında uyuz olduğunu söyleme cesaretini gösteremiyor.

(A) Başkalarının görüşlerinin ve bilgilerinin peşinde olmalıyız, sonra bunları kendimize mal etmeliyiz. Biz, ateşe gereksinim duyan, ateş almak için komşusuna giden, orada iyi yanmış büyük bir ateşi görünce ısınmak için kalan, ama evine de bir parça götürmeyi unutan adama çok benziyoruz. Eğer biz yiyip sindirmeyeceksek, bir sepet dolusu yiyecek ne işe yarar? Özellikle eğer bizim içimizde dönüşmeyecekse, eğer bizi büyütmeyecek ve güçlendirmeyecekse? Deneyimle değil, okuyarak büyük bir komutan olan Lucullus'un bizim gibi mi okuduğunu düşünüyorsunuz?(14)

(B) Biz kendimizi başkalarının kollarında gitmeye bırakıyoruz ve kendi gücümüzü yok ediyoruz. Ben kendimi ölüm korkusuna karşı güçlendirmek istiyor muyum? Ben Seneca'nın sırtından yapıyorum bunu. Kendimi ya da başka birini avundurmak istiyor muyum? Bunu Cicero'dan alıyorum. Eğer ben bunları kendi deneyimimle yaşamış olsaydım, kendi kaynaklarımdan alırım. Bu göreceli yeterliliği ve dilenmeyi sevmiyorum.

(A) Öğrenmek, başka birisinin bilgisiyle olur; ama biz kendi aklımızla akıllı olabiliriz:

(14) Cicero, *Academica*, II, i. 2. Lucius Lucullus, askerlik işlerinde bir acemiydi; Mithridates'e elçi olarak gönderildi. Yolda tarih kitapları okudu ve sıra dışı bir asker oldu.

Μισῶ σοφιστήν, ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός[15]

(Kendisi için akıllı olmayan bilgeden nefret ediyorum.)

(C) "*Ex quo Ennius: Nequicquam sapere sapientem, qui ipse sibi prodesse non quiret.* "[16]

(Ennius da demişti: "Eğer kendisi yararlanmıyorsa, bilgenin bilgeliği boşunadır.")

si cupidus, ci
Venus et Eugganea quamtumvis vilior agna.[17]

(Ne açgözlü, ne övüngen, kadınsı, bir kuzudan daha gevşek.)

(C) "*Non enim paranda nobis solum, sed fruenda sapientia est.* "[18]

(Bilgeliği yalnızca edinmek yetmez, ondan yararlanmamız da gerekir.)

Dionysios,[19] Ulysses'te kötü nitelikler arayan, ama onun yapıtını bilmeyen dilbilimcilere gülüyordu; kimi müzisyenler de öyledir: Flütlerini ayarlarlar, ama kendi ahlaklarını düzeltmezler. Adalet konusunda konuşan, ama adaleti uygulamayanlar da bunların arasındadır.

(A) Eğer ruhumuz daha iyi bir eylem içinde değilse, eğer daha sağlıklı bir biçimde düşünemiyorsak, ben de gününü tenis oynayarak geçiren öğrenciler gibi olmak isterim. Hiç değilse insanın bedeni daha çevik olur. Ama on beş ya da on altı yıl bunu yaptıktan sonra geri döndüğünde bakınız: Hiçbir şey görev yapmasına uygun değildir. Onda saptayabileceğiniz bir şey

(15) Euripides'in dizesi, Stobaeus'tan alınma.
(16) Cicero, *De Offic.*, III.
(17) Juvenalis, VIII, 14.
(18) Cicero, *De Officiis*, X, III, XIV.
(19) Montaigne, Denys diyeceğine, yanlışlıkla Dionysios diyor.

varsa, o da Latince ve Yunanca öğrenmenin, evi terk ettikten sonra onu daha da kendini beğenmiş, daha gururlu yapmış olmasıdır. (C) Dolgun bir ruhla geri dönmüş olması gerekirdi, ama şişkin bir ruhla gelmiştir; ruhunu büyüteceğine, şişirmiştir.

Şu ustalar, diyor Platon, kendi yeğenleri sofistler için, en yararlı insan sözü vermekte birincidirler: Öyle ki, kendilerine güvenilerek verilen bir işi –dülgerler ve duvarcılar gibi– yalnızca başarısızlığa uğratmakla kalmazlar, gerçekte daha berbat ederler. Bunun için de ücret alırlar.(20)

Eğer biz Protagoras'ın(21) çömezlerine önerdiği yasayı benimsemiş olsaydık: Ya kendisinin saptadığı ücrete göre ödeyecekler, ya bunlar kendisinden neler öğrendiklerini tapınakta yemin ederek bildireceklerdi ve onun hakkını uygun bir şekilde ödeyeceklerdi – eğer bu eğitimciler benim tanık olduğum yemine güvenselerdi, büyük bir düş kırıklığına uğrarlardı.

(A) Benim bulunduğum Perigordin yöresinde, bu bilginlere hoş bir şekilde "Lettreferits" deniyor; adeta harflere çekiçle vurulmuş gibi ve "dövülmüş harf" dercesine. Gerçekte, çoğu zaman sağduyudan bile daha anlamsız geliyor. Çünkü köylüler ve ayakkabıcılar basitçe ve safça kendi işlerine bakarlar, ne biliyorlarsa, onu konuşurlar. Oysa bu arkadaşlar, beyinlerinin yüzeyinde yüzen bilgilerle donanmış olarak yükselirken ve dövüşürken, sürekli can sıkıyorlar ve işleri karıştırıyorlar. Ağızlarından güzel sözler çıkıyor, ama bir başkasının kullanmasına izin veriyorlar. Galien'i (Calinus) biliyorlar, ama hastayı hiç tanımıyorlar. Davanın ne olduğunu bilmeden, kafanızı yasalarla dolduruyorlar.(22) Her şeyin kuramını öğrenmişler, onu uygulamaya koyacak birisini arıyorlar.

Benim evimde, arkadaşlarımdan birisinin bunlarla bir görüşmesi oldu ve salt eğlenmek için bağlantısız tümcelerden ve birtakım alıntılardan anlamsız bir jargon kurdu, ama arasına da yer yer

(20) Platon, *Menon,* xxviii, 91.
(21) Platon, *Protagoras,* xvi, 238.
(22) Ya da "hastalığın ne olduğunu bilmeden reçete yazıyorlar." (Ç.N.)

tartışmalarla ilgili sözler kattı; böylece, kendisine yapılan karşı çıkışlara her zaman yanıt vereceğini düşünerek, bu aptal bütün gün tartıştı. Üstelik, ünlü bir edebiyat adamıydı, (B) iyi giyinmişti.

Vos, ô patritius sanguis, quos vivere par est
Occipiti, caeco, posticae occurite sannae.[23]

(Ah, siz soylu yurttaşlar, arkanızda neler olup bittiğini bilmiyorsunuz; arkanızdan size surat asanlara dikkat ediniz.)

(A) Her yere yayılmış olan –bu tür insanlara yakından bakan birisi, benim gibi bunların ne kendi kendilerini, ne de başkalarını anladıklarını görecektir; kafaları kendi yargılarıyla doluyken, tümüyle boş kalır– yalnız kendi doğalarının onları başka türlü oluşturması bir yana. Adrianus Turnebus'un durumu böyleydi: O edebiyattan başka bir meslekle ilgilenmedi ve bana göre bin yılın en büyük adamıydı; giysisinin ve kimi dış görünüşünün ötesinde bilgiççe bir yanı yoktu ve kibarlar dünyasına göre değildi, ayrıca bu görünüş önemsizdi. (B) Bense çarpık bir ruh yerine, kötü bir giysiye katlanamayan ve insanların karşısında yere eğilmelerine, tahammüllerine ve ayakkabılarına göre yargılayanlardan nefret ediyorum. (A) Çünkü Turnebus, içi en parlak olan insanlardan birisiydi. Ben çoğu zaman kendi isteğimle onun deneyiminden gelenlerle sarsıldım. Öylesine açık görüyor, hızlı kavrıyor ve sağlıklı bir şekilde yargılıyor ki, sanki savaştan ve devlet işlerinden başka bir şeyle uğraşmamış. Bunlar güzel ve güçlü nitelikte insanlar.

queis arte benigna
et meliore luto finxit praecordia Titan.[24]

(Titan,[25] onların akıllarını ince bir sanattan ve en iyi çamurdan oluşturdu.)

(23) Persius, *Satirler*, I.
(24) Juvenalis, XVI, 34.
(25) Buradaki Titan, Prometheus. (Ç.N.)

(A) Ve kendi bütünlüklerini kötü bir eğitimle sağlıyorlar. Zaten bizim eğitimimizin bizi bozmaması yetmez, ayrıca daha iyi yönde değiştirmesi de gerekir.

Bizim (saray) parlamentomuz bir yargıç atayacağı zaman, onu sadece bilgisine göre sınavdan geçiriyor; diğerleri ise onun yargılama yeteneğini ölçmek için başka fırsatlar da veriyor. Bana sorarsanız, bu ikinciler daha iyi bir yöntem sahibi; her ne kadar gerçekte bilgi yargılama yeteneğine göre daha az önemliyse de, her ikisi de gerekli, her ikisi de bir arada bulunmalı. Bir Yunanca dize bunu bizim için doğruluyor:

εἰς οὐδὲν ἡ μάθησις, ἢν μὴ νοῦς παρῇ[26]

(eğer kavrayış yoksa, bilgi ne işe yarar?)

Tanrıya şükür, bizim adaletimiz için bu topluluklar anlayış kadar, bilimin bilincini de bir araya getiriyorlar! (C) "*Non vitae sed scholae discimus.* "[27] (Bizi yaşam için değil, okul için eğitiyorlar.) (A) Oysa bilgiyi ruha bağlamamak, ikisini birleştirmek gerekir. Ruhu bilgiyle ıslatmamak, demlendirmek gerekir; ve eğer bilgi kendini değiştirmiyorsa, kendini durumunu daha iyi yönde düzeltmiyorsa, o zaman onu kendi başına bırakmak daha iyidir. Bilgi tehlikeli bir kılıçtır; onu kullanmasını bilmeyen zayıf bir elde, sahibini engeller ve yaralar, (C) "*ut fuerit melius non didicisse.* "[28] (Öyle ki, öğrenmemek daha iyi olurdu)

(A) Belki de bu nedenle, biz Fransızlar, kadınlara yeterince bilgi vermiyoruz –ilahiyat da öyle– ve Brötanya Dükü François, İskoçya Prensesi Isabella ile evlenme olasılığını bulduğu zaman, kendisine prensesin ev işleri bildiğini, okumayı öğrenmediği aktarıldı; dük ise verdiği yanıtta, onu olduğu gibi sevdiğini ve bir kadın kocasının iç çamaşırı ile yeleğini birbirinden ayırabildiği zaman, yeterince bilgili olduğunu söyledi.

(26) J. Stobaeus, *Sententiae,* III.
(27) Seneca, *Epist. Moral,* CVI, 12.
(28) Cicero, *Tusc., Disput.,* II, iv.

Bizim atalarımızın kitabi bilgileri pek bilmediklerini ve bugün bile, krallığın başlıca danışmanları arasında böylelerin bulunduğunu bildirmelerine çok şaşmamak gerekir. Bugün önümüze konulan bu tek amaç olmaksızın –yani yargıçlık, doktorluk, öğretme sanatı ve ilahiyat aracılığı ile zenginleşmek–, onları her zamankinden daha yoksul bir durumda görebilirsiniz. Eğer bize daha iyi düşünmesini, daha iyi yapmasını öğretmiyorlarsa, ne üzüntü verici? (C) "*Postquam docti prodierunt, boni desunt.*"(29) (Şimdi bilgin çok, (ama) eksiğimiz iyi insan.)

İyiliğin bilimine sahip olmayanlara, diğer bilimler zararlıdır. Ama benim şimdi aradığım neden burada değil: Bizim Fransa'daki eğitimimiz çıkardan başka bir amaç gütmüyor; insanların çok azında kazançlı işlerden çok, soylu bir görev eğilimi var; ya da bunu çok kısaca yapıyorlar; (öğrenme zevkini edinmeden önce) kitaplarla ilgisi olmayan bir mesleğe yöneliyorlar. Normal olarak, parasız insanların dışında, çok az insan kendini bu çalışmaya veriyor ve geçimini bundan kazanmaya çalışıyor. Ve bu gibi insanların ruhları – nitelikleriyle, aile eğitimleriyle ve en kötü alaşım örnekleriyle bilginin sahte meyvelerini temsil ediyorlar. Çünkü bilgi zaten aydınlık olmayan ruha ışık vermediği gibi, bir körün gözlerini de açmaz: Görevi ona bir görüş vermek değil, ama doğru ve yetenekli ayak ve bacaklara sahip olması için onu yetiştirmek ve gidişini düzenlemek. Bilim iyi bir ilaçtır, ama hiçbir ilaç, içinde bulunduğu kabı bozmayacak kadar yeterince güçlü olmadığı gibi, ondan bağımsız da değildir. Bir adam buna açıkça görebilir, ama dosdoğru göremez; sonuç olarak onu iyice görür, ama izlemez; bilgiyi görür, ama ondan yararlanmaz.

Platon'un *Cumhuriyet*'inde başlıca buyruklar, her vatandaşa niteliklerine ve görevlerine göre verilir. Doğa her şey olabilir, her şeyi yapabilir. Topallar beden hareketleri için elverişli değildir; benzer durum, ruhu topal olanların yapacakları ka-

(29) Seneca, *Epist. Moral.*, XCV, 13.

fa çalışmaları için de geçerlidir. Piçler ve halktan insanlar, felsefeye layık değildir. Bir adamın ayağına uygun olmayan ayakkabılar giydiğini gördüğümüz zaman, şaşmıyoruz, eğer bu adam ayakkabı onarıcısı ise. Benzer şekilde, bana öyle geliyor ki, çoğu zaman bir doktor yanlış yetişmiş ve bir ilahiyatçı yeterince öğrenim görmemiş; bir bilgin bir başkasından daha bilgisiz – gözlemler bunu gösteriyor.

Sakız Adalı Ariston'un eskiden dediği gibi, filozoflar dinleyicilerine zarar veriyor, çünkü ruhların çoğu kötüden iyiye dönüşemediğine göre, böyle bir eğitimden yararlanma yeteneğinde değildirler: "*Asotos ex Aristippi, acerbos ex Zenonis schola exire.*"(30) (Sefihler Aristippus'un okulundan çıkıyor, vahşiler Zenon'un okulundan.)

(A) Bu güzel eğitim yönteminde, diğer uluslar çocuklarına okuma öğrettiği gibi, Ksenophon da Perslerin kendi çocuklarına erdem öğrettiğini görüyordu. (C) Platon, kendi krallıklarında tahta geçecek en büyük erkek çocuğunun nasıl yetiştirildiğini anlatıyor: Dünyaya gelir gelmez, kadınlara değil, erdemlerinden dolayı krallıkta en yüksek yetkiye sahip iğdiş edilmiş adımlara veriliyordu. Bunların görevi çocuğun güzel ve sağlıklı bir bedene sahip olmasını sağlamaktı; yedi yaşından sonra, ata binmeyi ve ava gitmeyi öğretiyorlardı. On dört yaşına geldiğinde, dört kişinin ellerine teslim ediliyordu: Bu dört kişi toplumun en akıllı, en adil, en ılımlı ve en cesur insanlarıdır. Birincisi ona din öğretiyordu; ikincisi, her zaman doğru olmayı; üçüncüsü, tutkularına egemen olmayı; dördüncüsü, hiçbir şeyden korkmamayı.(31)

(A) Bu çok güzel politikada, göze çarpan en iyi yan, Lykurgos'tan alınıyordu; gerçekte yetkinliği ile güzeldi; çünkü çocukların eğitimi önemli bir görevdi ve en küçük alıntılar bile Musalardan (sanat tanrıçalarından) yapılıyordu. Bilgiyi çok az anıyorlardı; bu soylu gençlik, erdemin tüm diğer boyundu-

(30) Cicero, *De Natura Deorum*, III, xxxi.
(31) Platon, *Alcibiades*, I.

ruğunu adeta küçümsüyordu; böylece onlara bilginin ustaları değil, yalnız Platon'un kendi yasalarında izlediği gibi cesaretlerin, bilgeliğin, adaletin ustaları öğretiliyordu. (A) Öğretim yöntemi, insanların yargı gücü ve edimleri üzerine yapılıyordu; eğer bir insan ya da bir edim, suçlanıyor ya da övülüyorsa, bunun haklılığı gösterilmelidir; onlar bu yolla neyin doğru olduğu konusunda anlayışlarını keskinleştiriyorlardı.

Ksenophon'da, Astiages, son dersin açıklamasını Cyrus'a sorar: Bizim okulda, der, irice bir çocuk, üstündeki küçük paltosunu, daha küçük bir arkadaşına veriyor ve onun daha büyük paltosunu üstünden alıyor. Bizim öğretmen bana bu işte hakemlik yapmamı istedi; ben de olaya karışmamanın daha iyi olacağını ve bu işte her ikisinin de iyi anlaştığını söyledim: Bunun üzerine benim yanlış yargıladığımı bildirdi, çünkü ben kendimi yalnızca iyi olanla sınırlamıştım, oysa öncelikle adalete bakmalıydım; çünkü adalet bizden, bize ait olan bir şeyin, bizden zorla alınmasına karşı çıkar. Ve sonra, tıpkı bizim köy okulunda *tupto*'nun ('dövüyorum') belirsiz zamanın ilk kez unutulmasında olduğu gibi. Bir öğretmen, kendi okulunun buna değer olduğunu göstermeden önce, "*in genere demonstrativo.*" (işaret kipi üzerine) güzel bir söylev çekmeli.

Şu Persler yolu kısaltmak istediler; bilginin kendisinde bile, kestirme yolu seçtiler; bize sakınımlı olmayı, doğru davranışı ve kararlı davranmayı öğrettiler. Çocuklarının gerçek olaylarla ilişki kurmasını istediler; kulaktan duymalarla değil, eylemin deneyimiyle yetişmesini isterken, yalnız buyruklarla ve sözlerle değil, canlı halde oluşmasını ve biçim almasını, başlıca örneklere ve yapıtlara bakmalarını sağladılar. Böylece bilgi, ruhlarında değil, ruhun doğasında ve var oluş biçiminde olmalıydı. Bu sonradan edinilmiş bir şey değil, doğal özellikte olmalıydı. Bu konuyla ilgili olarak çocuklara neler öğretilmesi gerektiği Agesilaus'a sorulduğu zaman, büyüdükleri zaman neler yapmaları gerekiyorsa, onlar öğretilmeli yanıtını verdi. Eğer

bu eğitim yöntemi böylesine hayran olunası sonuçlar ortaya çıkardıysa, buna şaşmamak gerekir.

Onlar diğer Yunan kentlerine giderek güzel konuşmacılar, ressamlar ve müzisyenler arama âdetindeydiler; ama diğerleri Ispartalılar arasında yasa adamı, devlet adamı ve askeri komutan arıyorlardı. Atina'da güzel konuşmasını öğreniyorlardı; burada (Isparta'da) iyi davranmayı; orada sofistik bir kanıtı çözüyorlar ve ustaca hazırlanmış iki yüzlü sözlerin değersizliğini ortaya çıkarıyorlardı. Burada kendilerini cinsel isteğin tuzağından kurtarıyorlar, ölümün ve talihin tehditlerini büyük bir cesaretle hiçe sayıyorlardı; Atinalılar sözlerle ilgileniyorlardı, Ispartalılar şeylerle. Orada dil sürekli bir kullanım içindeydi; burada ruh, sürekli bir ruh alıştırması var. Bu nedenle, Antipater onlara elli çocuğu rehine diye vermelerini söylediği zaman (bizim yaptıklarımızın tam tersine), ülkelerinin eğitimini çocuklardan yoksun bırakmaktansa, bunun iki katı yetişkin insan vermeyi yeğlediklerini bildirmeleri garip kaçmamıştır.(32) Agesilaus Ksenophon'a çocuklarını Isparta'ya yetişmek için göndermesini söylediği zaman, bunun nedeni güzel konuşma ya da diyalektik öğrenmeleri değildi, ama en güzel bilgiyi edinmeleriydi: Baş eğme ve komuta etme yeteneği.

(C) Sicilya'nın küçük bir kasabasında öğretmenlik yaparak nasıl para biriktirdiğini anlatan Hippias'a, Sokrates'in kendi tarzında nasıl alaylı bir yanıt verdiğini görmek hoştur: Oysa Isparta'da hiç para kazanamamıştır, çünkü buranın insanları aptaldır, ne ölçmeyi bilirler, ne sayı saymasını; ne dilbilgisi öğrenirler, ne şiir yazma tekniğini; zamanlarını, krallarının listesini ezberlemekle, devletlerinin kuruluşu ve yıkılışı üzerine anlatılan öykülerle ve benzeri saçmalıklarla geçirirler. Sözlerini bitirdiği zaman, Sokrates ona Ispartalıların çok güzel hükümet biçimini, mutlu ve erdemli yaşam biçimlerini kabul ettirir ve Hippias'ın kendi sanatının tümüyle yararsız olduğu sonucuna varılır.(33)

(32) Plutarkhos, *Dicts Notables des Lacedaemoniens,* 225A.
(33) Platon, *Yetişkin Hippias,* 285.

Bu askeri devlette (Isparta) ve benzeri tüm diğer devletlerdeki örnekler, bilim ve sanat öğrenmenin, yürekleri sağlamlaştırıp savaşa hazır hale getirmek yerine, yumuşattığını ve kadınlaştırdığını gösteriyor. Bizim zamanımızda dünyada en güçlü görünen devlet, Türklerin devletidir: İnsanlar silahların değerini bilirken, öğrenmeyi küçümsüyorlar. Bana sorarsanız, Roma bilgilenmeden önce daha cesurdu. Günümüzde en savaşçı halklar, en kaba ve en bilgisiz olanlarıdır. İskitler, Parthlar ve Timurlenk bizim bu dediğimizi doğruluyor.

Gotlar Yunanistan'ı yakıp yıktıkları zaman, kitaplıklarını ateşe atılmaktan kurtaran şey, içlerinden birisinin şu görüşü oldu: Bunlar olduğu gibi düşmana (Yunanlılara) bırakılmalıydı, çünkü bunlar (kitaplar) onları askeri uğraşılardan çevirecek, onları boş şeylerle oyalayacaktı.

Bizim kralımız Charles VIII,[34] kılıcını kınından çekmeden kendini Napoli Krallığı'nın ve Toskana'nın da önemli bir bölümünün efendisi bulduğu zaman, bu beklenmedik kolaylıktaki fethini, İtalyan prenslerinin ve soylularının zamanlarını güçlü ve savaşçı olmak yerine, daha zeki ve daha çok öğrenmek için geçirmelerine bağladı.

(34) İngilizce metinde "King Charles V" deniyor. (Ç.N.)

BÖLÜM YİRMİ ALTI

ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ ÜZERİNE

Bu deneme, Gurson Kontesi Diane de Foix'a sunulmuştur ve kontesin beklediği çocuk için yazılmıştır. Diane de Foix'nın evlilik sözleşmesi, 8 Mart 1579 tarihlidir; Montaigne Gurson Kontu-'nun ailesine çok bağlıdır ve bu evlilikte, damat Louis de Foix'nın vekili olmuştur. Bu deneme 1580'de yayınlandığına göre, demek ki bir önceki yılda yazılmış ve Diane de Foix'a adanmıştır.

Buna göre Montaigne'in "kendi benini betimleme"yi saptadığı dönemdir ve yazarın yaşamındaki tüm köklere bu olay girmiştir. Dedieu Başpapazı M., yazarın Jacques Sadolet'den çok sayıda alıntılar yaptığını ve onun Oe Liberis Recte Instituendis *adlı incelemesinin, Montaigne'e başlıca görüşleri kazandırdığını göstermeye çalışmıştır. Oysa bu savın doğru olmadığı ortaya çıkmıştır. Buna karşılık, Montaigne'in görüşleriyle, kendi döneminin eğitimcileri arasında, özellikle de İtalyan eğitimcileri arasında çok sayıda benzerlik kurulabilir.*(1) *Yazarın dile getirdiği ve diğer yazarlarla da ortak olan onun eğitim bilimi, Rönesans'ın önemli bir eğilimiydi ve Montaigne bunu doğrudan doğruya kendi deneyimlerinden, çocukluk anılarından, kendi eğitiminden alıyordu: Burada her adımda karşımıza çıkan onun kendi entelektüel alışkanlıkları ve davranış kurallarıdır.*

Bu eğitimi doğruca anlamak ve erimini ölçmek için, şunları unutmamak gerekir: 1- Montaigne bir "ev çocuğuna" yani bir soyluya sesleniyor; 2- O dönemde Fransa'da soylular çoğu zaman çok bilgisizdiler –o dönemin yakınmaları Montaigne'i doğruluyor–, yine o dönemde okullardaki gözde yöntemler, kitabi bilgilere dayanıyordu ve bilgiççeydi, çocukların gereksi-

(1) Örneğin Gerini'nin yapıtı *Gli Scrittori Pedagogici...* gibi.

nimlerine asla uygun değildi; 3- Montaigne'in oluşturduğu ideal tip, XVIII. yüzyılın onurlu insanına çok yakındı ve kolejlerdeki Cizvitlerin eğitimi, birçok bakımdan burada Montaigne'in çizdiği yönergelere uygun olacaktı.

Gurson Kontesi Madam Diane de Foix'ya

(A) Bir babanın kendi oğluna kel ya da kambur olmanın önemsiz olduğunu söylemekten geri kaldığını hiç görmedim. Bununla birlikte, eğer bu çocuk sevgiyle tümüyle sarhoş olmamışsa, çocuk babanın olduğu sürece, onun sakatlığını görmemiş olamaz. Bu benim için de geçerli: İnsanların kendi çocukluğunda bilginin yalnızca dış kabuğunu tadan ve bunlardan yalnızca bozuk yüzünü koruyan düşleri ben başkalarından daha iyi görüyorum. Fransız yönteminde olduğu gibi, her şey üzerine biraz ve bir şey üzerine hiçbir şey. Çünkü, sözün kısası, tıpta ve hukuk biliminde de bunun böyle olduğunu biliyorum; matematiğin dört bölümünde de (aritmetikte, müzikte, geometride ve astronomide) bu vardır: Bunların neyi kapsadığını az çok biliyorum. (C) Kendi yaşamımızda bilimin bize hizmet etmek için nasıl bir amaç güttüğünü belki ben de biliyorum. (A) Ama benim hiçbir zaman yapmadığım şey, buna daha çok dalmak, Aristoteles'i incelerken[2] (şu modern bilimin başkan babasını yani) tırnaklarımı kemirmek ya da kimi bilgi alanında inatla çalışmak. (C) Ya da herhangi bir sanat dalının sadece ana çizgilerinin taslağını yapmak. Orta yaşlarda bir genç de, benden daha çok bilgili olduğunu söyleyeceği gibi, ben de en azından ilk dersin ayrıntılarında onu sınava çekemem. Eğer beni bunu yapmaya zorlarlarsa, evrensel olanla ilgili kimi şeyleri –yeterince beceriksiz bir halde– ondan almaya çalışırım ve böylece onun doğal yargılama gücünü incelemeyi denerim; çocukları ben nasıl tanımıyorsam, onlar da bu dersleri o kadar bilmezler.

(2) Montaigne yaşadığı zaman yapılan basımda: "Platon'u ve Aristoteles'i incelerken..." deniyor.

Plutarkhos ve Seneca'nın kitaplarının dışında, hiçbir sağlam kitapla ilişki kurmadım ve Danaidler[3] gibi durmadan doldurdum ve boşalttım. Şu kâğıda bir şeyler aktardım, ama kendime hiçbir şey ayırmadım.

(A) Benim av çantam tarih için, ya da özel bir eğilimle sevdiğim şiir için hazırlanmış. Çünkü Cleantes'in dediği gibi, ses bir trompetin dar kanalında sıkışarak nasıl daha keskin ve daha güçlü çıkıyorsa, bana göre birçok ritme uyan şiirdeki tümce de, daha hızla ileri atılır ve beni daha canlı bir titreşimle çarpar. Bendeki doğal yeteneklere gelince, onların buradaki denemede kendi ağırlıkları altında eğildiklerini görüyorum. Benim kavramlarım ve yargı yeteneğim, ancak el yordamıyla, sekerek, ayakları takılarak ve yanlış adımlar atarak yürüyor. Ve ne zaman gidebileceğimden daha öteye gittiysem, hiçbir zaman yeterli bulmadım: Daha ötedeki ülkeyi görüyorum, ama seçemediğim kapalı bulutların arasında. Herhangi bir konu üzerine aklıma geldiği gibi ve yalnız kendi doğal kaynaklarımı kullanarak, kafamı kurcalamadan yazmaya girişirim. Sonra –çoğu zaman olduğu gibi–, eğer benimle eş konuları işleyen çok iyi yazarlarla karşılaşırsam (son zamanlarda düşlem üzerine Plutarkhos'ta bulmuş olduğum gibi), o zaman kendimi bu insanlarla karşılaştırıyor, öylesine zayıf, öylesine değersiz, ağır davranan ve uyuşuk buluyorum ki, kendime acıyor, ya da kendimle alay ediyorum. Bununla birlikte, eğer kendi düşüncelerim sık sık onlarınkiyle uyuşuyorsa, bu onur için kendimi kutluyorum. (C) Uzaktan onların "evet, evet" dediklerini duyuyorum. (A) Ayrıca ben –başkalarından ayrı olarak– onlarla kendim arasındaki büyük ayrımı tanıyorum. Bu zayıf ve bayağı buluşlarımı, bu karşılaşmanın ortaya çıkarmış olduğu kusurlarını düzeltmeden ve söküklerini dikmeden ürettiğim şekliyle başıboş bırakıyorum. (C) Eğer bu insanlarla omuz omuza yürümeye girişecek olursan, o zaman sağlam bir bel kemiğin olmalıdır.

(3) Danaidler: Danaos'un elli kızı, evlendikleri gece, birisinin dışında kırk dokuzu eşlerini öldürdü. Hades'de dibi delik bir küpü doldurma cezasına çarpıldı.

(A) Bizim yüzyılın şu atılgan yazarları, kendi değersiz yapıtları arasına baştan sona kadar eski yazarlardan alıntılar serpiştirirken, onur kazanmak istiyorlar, oysa bunun tersini başarıyorlar. Çünkü onlarla eskiler arasında son derece bir parlaklık ayrımı var; çünkü bunlar kendi yapıtlarına öyle bir solgunluk veriyorlar ki, kazandırmaktan çok, değer yitiriyorlar.

(C) Ortada birbirine karşıt iki kavram var. Filozof Khrysippos kitaplarına yalnız pasajlar almıyor, ayrıca diğer yazarların tüm yapıtlarını da katıyordu; bunlardan birisi, Euripides'in *Medea*'sıydı: "Eğer aldıklarından kesip ayırırsan," diyor Apollodorus, "o kâğıt beyaz (boş) kalır." Epikuros ise tersine, üç yüz cilt yapıt bıraktı, ama bir başkasından azıcık alıntı yapmadı.(4)

(A) Geçen günler böyle bir alıntıya(5) rastladım. Fransızca sözcükler arasında ağır ağır dolaştım; bu sözcükler öylesine cılız, kansız ve anlamdan yoksundu ki, gerçekte Fransızca ile hiç ilgileri yoktu: Uzun ve sıkıcı bir yolculuktan sonra, bulutlara kadar varan çok yüksek ve zengin bir paragrafa rastladım. Eğer biraz uzunca, ama dik olmayan bir yokuşla karşılaşsaydım, burası hoşgörülebilirdi: Öylesine keskin ve dik bir kayalıktı ki, henüz ilk altı sözcükten sonra, başka bir dünyaya doğru kanatlandığımı anladım. Öylesine derin ve pis bir bataklıkta yüzmeye başlamıştım ki, bende bunun içinden çıkacak bir gönülün olmadığını anladım. Eğer ben yazılarımı böylesine bol bir kirlilikle dolduracak olsaydım, diğerleri gibi bir aptallığın içine düşerdim.

(C) Kendi yanılgılarım için diğer insanları kınamak, çoğu zaman yaptığım gibi, bana diğer insanların yanılgıları için kendimi kınamaktan daha tuhaf görünmüyor. Biz yanılgıları her yerde kınamalıyız ve onlara bir sığınak tanımamalıyız. Kendi aşırmalarım için nasıl cesurca girişimde bulunduğumu ve bunları ortaya çıkaracak olan yargıcın gözlerini nasıl aldatacağım umudunu onlarla birlikte taşıdığımı bilmiyorum. Ama bunları ortaya çıkarma yeteneğimden ya da gücümden

(4) D. Laertes, *Khrysippos'un Yaşamı* ve *Epikuros'un Yaşamı*.
(5) "Eski bir yazardan yapılan alıntıya..."

çok, metinlerime uygulama sayesinde başarıyorum. Ayrıca şu yaşlı şampiyonlarla hep birden ve beden bedene güreşmiyorum: Bu yinelenen hafif siklet güreşi. İnat etmiyorum; sadece onları şöyle bir yokluyorum; pazarlık gücümün ötesine gitmiyorum.

Eğer onlarla yarışacak durumda isem, o zaman değerim ortaya çıkacak, çünkü ben onlara en güçlü yanlarından saldırıya geçeceğim.

Başkalarında ne bulursan onu almak, parmağının ucunu bile göstermeden başkalarının silahlarıyla donanmak; çünkü ortak bilinen bir konuda kendi tasarısını, eskilerin buluşuyla ve şurasını burasını parçalara ayırarak gerçekleştirmek kolaydır. Alıntı yaptıklarını gizleyenlerin ve bunları kendilerine mal edenlerin durumu, her şeyden önce bir haksızlık ve korkaklıktır; bunlar göstermek için kendilerine ait değerli hiçbir şeyleri olmadığından, başkalarının değerleriyle ortaya çıkmaya çalışıyorlar; sonra yetenekli insanlar arasındaki güvenini yitirirken, bilgisiz yığınların onayını alarak hileyle kazanmak, aptallıktır. Onların övgüsünün tek başına bir ağırlığı olmaz, ayrıca üstü süslü yapıtları da küçümserler. Ben kendi adıma başka bir şey yapmak istemiyorum. Benim söyleyecek bir şeyim olmayınca, başkalarından alıntı yapıyorum. Bunlardan hiçbirisi *centonlar*(6) için uygulanamaz. Ben kendi zamanımda, Capilupus adı altında bir tane gördüm. Justus Lipsius kendi *Politikalar*'ında yaptığı gibi, bu yazarlar kendi zekâlarını, usta bir doku içinde gösteriyor.

(A) Her neyse, benim bu boş sözlerim ne olursa olsun, bunları gizleme niyetinde değilim; tıpkı bir ressamın güzel bir portre değil de, benim kel kafamla ya da kır saçlarımla yaptığı portremi gizlemeyeceğim gibi. Çünkü burada dile gelen benim mizacım ve benim görüşlerimdir; ben inandığım şeyleri yazıyorum, yoksa inanılması için değil. Ben burada kendimi ortaya çıkarmak amacını taşıyorum; yeni öğrendiklerim beni değişti-

(6) *Centon:* Başka şairlerden alınarak yeniden ustaca yazılan şiirler.

rirse, bu ben, yarın bir başkası olacaktır. İnanılmış olmak için ne arzum, ne de yetkim var; başkalarını yetiştirmek için ben kendimi çok kötü yetişmiş buluyorum.

Geçen gün evimde benim bir önceki denememi okuyan birisi, çocukların eğitimi konusunda kendimi biraz daha açsaydım,[7] daha iyi yapardım, diye görüş belirtti. Hanımefendi, eğer bu konuda daha yeterli olsaydım, yakında dışarı çıkmak için güzel bir işaret veren şu küçük adam için daha iyisini ortaya koymaktan geri kalmazdım (Bir erkek çocuğundan başkasını doğurmayacak kadar yüce ruhlusunuz). Evlenmenizde önemli bir rol oynamam bir yana, bu evlilikten gelecek çocukların tüm büyüklüğü ve gönenci üzerinde de kimi haklarım ve ilgim var. Bununla birlikte, eğitimde bir konunun dışında gerçekte ben bir şey bilmiyorum: İnsan bilgisi içinde bilinen en büyük ve en önemli güçlük, bir çocuğun nasıl yetiştirilmesinde ve nasıl eğitilmesinde yatıyor.

(C) Eğitim de çiftçiliğe benziyor: Ekmeden önceki süreçler, ekmenin kendisi gibi belirli ve kolay, ama ekilenler canlanmaya ve uzamaya başlayınca, bir sürü güçlük ortaya çıkıyor; bunlar insan varlığı için de geçerli; çünkü insanı döllemek güç değil, ama çocuk dünyaya gelir gelmez, onu yetiştirmek ve eğitmek için birçok sıkıntıya ve üzüntüye giriyoruz.

(A) Çocukluk çağlarında kendi eğilimleriyle ilgili öylesine az ve belirsiz işaretler veriyorlar ki, umutlar öylesine belirsiz ve yanıltıcı ki, onların üzerine sağlam bir yargıda bulunmak pek kolay olmuyor.

(B) Kimon'a, Themistokles'e ve binlerce diğer insana bakınız: Bunlar kendi aralarında ne kadar birbirinden ayrılar.[8] Küçük ayılar ve köpekler kendi doğal eğilimlerini gösteriyorlar; oysa insanlar, hemen alışkanlıklar ediniyorlar, yasalar çı-

(7) "Daha çok açıklama yapayım..."

(8) Kimon ve Themistokles gençliklerinde sefih ve ahlaksızdılar. Daha sonra değiştiler. Kimon (510-449) Perslere karşı başarıyla savaşan bir general oldu. Themistokles (525-460) Atinalı general ve devlet adamı. Tüm etkinliklerin denize yönelmesini istedi, yeni limanlar kurdu.

karıyorlar ve birer görüşe sahip oluyorlar; ya da kolayca değişiyorlar ve başka kılıklara bürünüyorlar.

(A) Çocuğun doğal eğilimlerini zorlamak kolay değildir. Bir kez yanlış bir yol seçilince, hiçbir şey başaramayacakları şeyler için onları boşu boşuna yıllarca uğraştırıyoruz. Bununla birlikte, benim görüşüme göre, bu güçlüklerle yüz yüze gelmeliyiz, çocukları her zaman en iyi ve en yararlı amaçlara doğru yöneltmeliyiz ve çocuk devinimlerini üzerinde temellendirdiğimiz şu önemsiz kehanetlere ve tahminler yapmaya pek bağlamamalıyız. Platon bile, bana sorarsanız, kendi *Cumhuriyet*'inde çocuklara büyük yer veriyor.

(A) Madam, öğrenme, büyük bir övünç kaynağı olduğu kadar, yararlı bir hizmettir, özellikle sizin gibi yüksek bir düzeyde yaşama şansına sahip olanlar için: Doğrusu alçak ve kötü ellerde kendi değerini bulamıyor. Diyalektik bir kanıt geliştirmektense, mahkemede hukuksal savunma yapmaktansa ve bir ilaç vermektense, bir savaşı yönetmek, bir halka komuta etmek ve bir prensin ya da tüm bir yabancı halkın dostluğunu kazanmak için daha gururlu davranıyor. Örneğin Madam, tadına varmış olduğunuz ve bir yazarlar ailesinden gelmiş bulunduğunuz için kendi çocuklarınızın eğitimine de bu açıdan bakmayacağınızı sanıyorum; ben size genel alışkanlığın tersine olarak kendi düşüncemi söylemek istiyorum. Bu konuda benim size sunabileceğim tüm hizmet bu kadar olacaktır.

Benim katkım olmayacağı için, çocuğunuzun eğiticisine yükleyeceğiniz sorumluluklar konusunda benim bir diyeceğim olmayacak, çünkü bu sorumluluk birçok öğeyi içinde taşıyacaktır. Yalnız ben ona bir konuda öğüt vermek isterim; bu da onun için inandırıcı olduğu ölçüde olacak. Soylu bir ailenin çocuğu yazılı kültür edinmeye çalışır; yoksa kazanç peşinde koşmaz –çünkü böylesine alçakça bir amaç sanat tanrıçalarının sevgisine ve beğenisine göre değildir; bunlar başkalarını ilgilendirir–, dışarıdaki çıkarlara da bakmaz, ama gerçekten kendisine ait olan değerlere, iç dünyasını zenginleştirecek ve kendisini dona-

tacak olanlara yönelir. Buna göre ben bir bilgin değil, yetenekli bir insan olmasını yeğlerim; bu nedenle ona kafası bilgiyle dolu bir eğitimci değil, iyi yetişmiş bir kılavuzu seçmeniz için dikkatli olmanızı dilerim. Bunun ikisi bir arada olabilir, ama nitelik ve zekâ, bilgiden önce gelmelidir. Çocuğunuzun kendi sorumluluklarını yeni bir yol içinde gerçekleşmesine izin veriniz.

Öğretmenler, bir huniden bilgi akıtırcasına, durmadan kulaklarımıza bağırıyorlar; ve bizim görevimiz, bize söylenenleri yinelemekten ibaret. Bizim eğiticinin bu noktayı düzeltmesini isterim: Daha ilk baştan, elinde olan ruhun erimine göre davransın ve onu kendi yolunun üzerine bıraksın; çocuk kendi ruhuyla şeyleri tatsın, seçsin ve ayırt etsin: Kimi kez yolu ona açsın, kimi kez de ona bıraksın. Konuları yalnızca eğitici seçmesin, hep kendisi konuşmasın, sırası geldiğinde öğrencisini dinlesin. (C) Sokrates ve Archesilaus önce öğrencilerini konuşturuyor, sonra kendileri öğrencilerine sesleniyorlardı. "*Obest Plerumque iis qui discere volunt authoritas eorum qui docent.*"(9) (Öğretenlerin otoritesi, çoğu zaman öğrenmek isteyenlere zarar veriyor.)

Öğrencinin gidişini görmek için öğretmenin onu kendi önünde yürütmesi, onun gücüne ayak uydurması için ne kadar eğilmesi gerektiğini bilmesi doğru olur. Eğer biz aradaki bu orantıya uymazsak, her şeyi berbat ederiz: Bu ölçüyü bulmak ve bu ölçüyü tutturmak, benim bildiğim en önemli arzulardan birisidir: Çocuğun gidişine inmek ve ona kılavuzluk yapmak, yüksek ve güçlü bir ruhun işidir. Ben yukarı çıkarken, inişe göre daha güvenli gider, ayaklarımı yere daha sağlam basarım.

Bizim Fransız uygulamalarını izleyenler ve öğretmen olarak birbirinden ayrı yetenekler taşıyan kafalar için aynı davranış biçimlerini uygulayanlar, tüm öğrenciler için aynı şeyi öğretiyorlar ve onlara aynı ölçüde kılavuzluk yapıyorlar; bu nedenle, eğer bir toplum içinde sadece iki ya da üç öğrenci onların eğitiminin normal meyvelerini topluyorsa, bunda şaşacak bir yan yok.

(9) Cicero, *De Natura Deorum,* I, v, 10.

(A) Öğretmen öğrenciye yalnızca dersteki sözcüklerin hesabını sormamalı, ayrıca anlamını ve özünü de sormalıdır; öğrenci yargısını kendi belleğinin kanıtı için değil, kendi yaşamında nasıl yararlanacağı düşüncesine göre vermelidir. Öğrenci tam olarak neler öğrenmeli, çeşitli konularla nasıl yüz yüze gelmeli, sonra gerçekten kavradıklarını kendi adına uygulamak için birbirinden ayrı yönlerini nasıl seçebilmeli? Bunun için Platon'un eğitim konusunda neler düşündüğünü, çocuğun ilerlemesi için uygulamalıdır. (A) Yenilen yemeği olduğu gibi çıkarmak, sindirim güçlüğünün ve özümlemenin başarısızlığının kanıtıdır. Eğer pişirme sırasında verilen yiyeceğin dokusu ve biçimi değişmemişse, mide de kendi görevini yerine getiremez.

(B) Bizim ruhumuz ancak ikinci elle hareket ediyor; bir başkasının düşüncesine boyun eğiyor ve engelleniyor; kendi dersinin otoritesine hizmet ediyor ve onun tutsağı oluyor. Yürüyüşümüz öylesine sınırlanıyor ve belli yollara kapatılıyor ki, adım atacak özgürlüğümüz kalmıyor. Gücümüz ve özgürlüğümüz söndürülüyor. (C) "*Nunquam tutelae suae fiunt.* "[10] (Her zaman koruma altındalar.) (B) Piza'da, aile ortamı içinde dürüst bir adam gördüm, ama genel öğretileri içinde Aristotelesçiydi: Düşüncesinin temel taşı ve ölçüsü, Aristoteles'in öğretisine uyuyordu; bunun dışında her şey kuruntu ve boştu. Aristoteles her şeyi görmüştü ve her şeyi yapmıştı (söylemişti). Bu öneri biraz genişçe yorumlanınca, Roma Engizisyonu ile uzun süre başı ağrıdı.[11]

(A) Öğretmen her şeyi süzgeçten geçirerek öğrenciye aktarmalı, yalnızca kendi yetkisine ve güvenine dayanarak öğrencinin kafasına bir şey yerleştirmemelidir; Aristoteles'in ilkeleri onun için stoacılardan ya da Epikurosçulardan daha geçerli olmamalıdır. Bu yargı çeşitlemesi onun önüne bırakılmalıdır:

(10) Seneca, *Epist. Moral.*, xxxiii, 10.

(11) Montaigne'in *Yolculuk Günce*'sinden bilindiğine göre, Dr. Girolamo Borro, Papalığın yetkisi üzerine Engizisyon hapishanesinden salındı. Devinim ve gelgit üzerine önemli kitaplar yazdı.

Eğer gücü yeterse, bir seçim yapar, yoksa kuşku içinde kalır. (C) Yalnız aptallar kendi görüşlerine bağlı kalır ve karar kılar.

(A) *Che non men che saper dubbiar m'aggrada.*[12]

(Öğrenmek kadar kuşkulanmak da hoşuma gidiyor.)

Çünkü eğer Platon'un ve Xenephon'un görüşlerini kendi yargısına göre onaylayacak olursa, bunlar artık onların değil, kendisinin görüşleri olacaktır. (C) Bir başkasını izleyen, bir şey izlemiş olmaz. Hiçbir şey bulamaz, dahası, bir şey aramıyordur. "*Non sumus sub rege; sibi quisque se vindicet.* "[13] (Bir kralın egemenliği altında yaşamıyoruz; bırakın herkes özgürce davransın.) Bırakın, en azından ne bileceğini bilsin. (A) Onların mizaçlarını özümlesin, buyruklarına uymasın. Eğer istiyorsa, onları nereden aldığını unutma cesaretini göstersin, ama kendine nasıl mal edebileceğini de bilsin. Gerçek ve akıl hepsinin ortak yanı, bunlar, bu kavramları ilk kez sözcüklere aktaranlara ne kadar ait değilse, son kez söyleyenlere de ait değildir. (C) Bunlar artık *secundum Platonem* (Platon'a göre) olmadığı gibi, *secundum me* (bana göre) de değildir; Platon ve ben benzer şekilde anlıyoruz. (A) Arılar şurda burda çiçekleri yağma ederler, ama sonra bunlardan kendi ballarını üretirler; bu ürün artık kendi mallarıdır, kekik ya da mercanköşk değildir. Benzer biçimde, başkalarından alınan parçalar, kendi malı olsun diye dönüştürülür ve yeni bir yapıt ortaya çıkarmak için karıştırılır; insan bunu kendi akıl gücüne göre yapar. Eğitimi, çalışması, yalnız ona biçim vermeyi amaçlar.

(C) Bırakın kendisine yapılan yardımları gizlesin, neler yapıyorsa, onları ortaya çıkarsın. Yağmacılar ve borç alıcılar, aldıklarıyla binalarını kurarlar ve gösteriş yaparlar, yoksa baş-

(12) Dante, *Cehennem,* xı, 93.

(13) Seneca, *Epist. Moral.,* xxxıı, 4. Romalılar krallardan nefret ederdi. Burada Seneca gerçekte bunu dile getiriyor: "Biz despot egemenliği altında değiliz."

kalarından aşırdıklarını göstermezler. Parlamentodan bir üyeye armağan ve ücret verildiğini görmezsiniz; gördüğünüz şey, ailesinin ve çocuklarının kazandığı onurdur. Hiç kimse gelirini göstermez, yalnız sahip olduklarını açıklar.

Bizim çalışmamızın kazancı, daha iyi ve daha akıllı olmaktır.

(A) Epicharmus'un dediği gibi, gören ve işiten akıldır; bizim aklımız her şeyden yararlanır, her şeyi düzenler; etkin olan odur; egemen olan ve yöneten odur.[14] Geri kalan hepsi kördür, sağırdır ve ruhtan yoksundur. Gerçekte biz, onun kendi başına özgürce bir şey yapmasına izin vermediğimiz için onu köle ve korkak yapıyoruz. Hangi öğretmen öğrencisine güzel konuşma sanatı, dilbilgisi ya da Cicero'un herhangi bir tümcesi üzerine ne düşündüğünü soruyor? Kâhinler için harfler ve heceler nasıl gerçek maddeyi oluşturuyorsa, onlar da bu bilgileri belleğimize öyle yerleştiriyorlar. (C) Bir şeyi öğrenmek, ezberlemekle olmaz; verilenler belleğin korumasına bırakılmaz. Bizim doğru olarak bildiğimiz, geride kalan bir modele bakmadan, gözleri kitaba doğru çevirmeden hazır bulunur. Yalnızca kitaba bağlılık, acıklı bir yeterliliktir! Yalnız kitaba bağlı bilgi, süs yerine geçer, temel olamaz; Platon'a göre gerçek felsefe kesinlik, inanç ve içtenlik ister; diğer bilgiler ise, başka amaç güderse, sadece süsleme görevini yerine getirir.

(A) Benim gençlik çağımın şu iki usta dansçısı olan Palvel ile Pompeo'yu alalım; ben onların, biz oturduğumuz yerden kıpırdamadan bize ayak hareketleriyle dans etmeyi öğretmelerini dilerdim; tıpkı aklımıza dans ettirmeden bizi eğitmek isteyen öğretmenlerimiz gibi: (C) Ya da ata binmeyi, mızrak kullanmayı, lavta çalmayı, ağzını açmadan şarkı söylemeyi öğretmelerini beklerdim; alıştırma yapmadan, konuşmadan yargılamayı öğretmeleri gibi. (A) Oysa bu öğrenim, gözümüzün önüne konulan her şey, yeterince bir kitap hizmeti görebilir: Bir oda uşağının yaptığı gevezelikler, bir hizmetçinin aptallıkları, masada yapılan konuşmalar; bunlar hep yeni materyallerdir.

(14) Plutarkhos, *De la Fortune.*

Bu amaçla insanlarla görüşmek çok uygun olur; yabancı ülkeleri ziyaret etmek de: Yalnız bu görüşmeler bizim Fransız soylularının yaptığı gibi olmamalı, çünkü onlar Santa Rotonda'nın[15] boyunun kaç adım olduğunu ölçüyorlar ya da Signora Livia'nın[16] üzerindeki pantolonun ne kadar zengin işlemeli olduğunu görüyorlar; ya da diğerleri Neron'un yüzünün ne kadar uzun ve dolgun olduğunu bilerek, eski yıkıntılardaki madalyalar üzerindeki yüzlerle karşılaştırıyorlar; ama başlıca işler görenler, bu ulusların mizaçlarını ve âdetlerini aktarıyorlar ve başkalarına karşı bizim beynimizi ovuyorlar ve biliyorlar. Ben çok genç yaşta yabancı ülkeleri dolaşmalarını isterdim ve ilk önce de bir taşla iki kuş vurmalarını; örneğin dilleri bize en uzak olan komşu ülkeleri; eğer bu dilleri erken yaşta öğrenemezseniz, daha sonra ağzınızdaki dil ona göre bükülmüyor.

Ayrıca herkesin benimsediği gibi, bir çocuğu kendi anne babasının yanında yetiştirmek, akla uygun değildir. Bu doğal sevgi onları çok yumuşak, çok hoşgörülü yapıyor – en akıllılarını bile. Çocukların yanlışlarını cezalandırmadıkları gibi, ne gereği gibi sertçe davranıyorlar, ne de tehlikeyi göze alıyorlar. Çocukların terli halde ve üstleri toz toprak içinde eve dönmelerine, sıcak ya da soğuk şeyleri içmelerine dayanmadıkları gibi, huysuz bir ata binmelerine, ne de bir kılıç oyununa girmelerine ve dolma tüfek kullanmalarına izin veriyorlar. Ama bunun başka bir ilacı yok: Eğer bir kimse çocuğunu iyi yetiştirmek istiyorsa, hiç kuşkusuz bu gençliği esirgememeli ve çoğu zaman doktorluğun kurallarını sarsmalıdır:

(B) *vitamque sub dio et trepidis agat*
In rebus.[17]

(Bırakın açık havada ve tehlike içinde
Yaşasınlar.)

(15) Augustus döneminde yapılan eski Pantheon.
(16) Livia, o dönemin bir dansözü olmalı.
(17) Horatius, *Odes*, III, ii, 5.

(C) Yalnızca ruhunu güçlüklere alıştırmak yetmez, kaslarını da alıştırmak gerekir. Eğer ruha yardım edilmezse, çok sıkışır; ona iki görevi (kendi görevi ve bedenin görevi) birden yaptırmak çok fazla gelir. İyice yumuşak ve acılara karşı öylesine duyarlı olan bedenime aynı zamanda çok bağlı olan ruhumun bu arkadaşlığından nasıl sızlandığını biliyorum. Ben okurken arada bir sezinliyorum; benim ahlak kılavuzlarım kendi verdikleri örneklerde ruhun büyüklüğünü ve aklın gücünü, gerçekten derinin sağlamlığına ve kemiğin sertliğine bağlı bir şey gibi ileri sürüyorlar. Böyle doğmuş (bu nitelikte olan) erkekler, kadınlar ve çocuklar gördüm: Bunlar sopa dayağına, benim bir fiske yememden daha çok dayanıyorlar; üstelik dayak yerken ne dillerini oynatıyorlar, ne kaşlarını çatıyorlar. Atletler dayanıklılık denemesinde filozof gibi davranırken, buna yüreklerinden çok sinirleri dayanıyor. Buna göre çalışma güçlüğüne katlanmak, acıya katlanmaya alışmaktır: "*Labor callum obducit dolori.*"[18] (Çalışma, acıya karşı aklı korur.) Eklemlerin dağılması, karın ağrısı, dağlama, zindan ve işkence acılarına karşı onu beden hareketlerinin sertliğine ve üzüntüye alıştırmalıyız. Çünkü hapis ve işkence, içinde yaşadığımız zamana göre, kötü insanlar kadar, iyi insanları da ilgilendiriyor. Bunu deneylerimizle biliyoruz. Yasalara karşı kavga yürütenleri, kırbaç ve ip (darağacı) bekliyor.

(A) Ayrıca çocuğa egemen olması gereken öğretmenin yetkisini, ana babanın varlığı durduruyor ve engelliyor. Ailenin çocuğa verdiği saygıya, onun zenginliği ve evin büyüklüğü de eklenince, bunlar bu yaştaki çocuk için pek yararlı olmazlar.

Şu insan ticareti yapılan okulda, çoğu zaman bir kötülük gözüme çarptı: Bir başkasının bilgisini almak yerine, kendimizinkini vermeye çalışıyoruz, yeni ürünler almaktansa, kendi mallarımızı satmaya çalışıyoruz. Sessizlik ve alçakgönüllülük, diğer insanlarla olan görüşmelerde çok yararlı bir nitelik. Gerektiğinde çocuğu bağışık tutacak, geri çekecek şekilde eğite-

(18) Cicero, *Tusc. Disput.*, II, xv, 36.

ceklerdir; onun önünde aptalca ve münasebetsizce şeyler konuşulduğunda, gücenmeyeceklerdir, çünkü bizim beğenimize göre olmayan her şeyi eleştirmek yersiz kaçar. (C) Çocuk kendi kendini düzeltmekle yetinsin, yapmayı istemediği şeyler için başkalarını kınamasın, toplumsal ahlakla da çelişkiye düşmesin. "*Licet sapare sine pompa, sine invidia.*"[19] (Bir insan gösterişe kaçmadan, kötü niyet taşımadan akıllı olabilir.) Bırakın şu kaba görünüşten olduğu kadar, bir başkası olmak için çocukça tutkuyla bağlandığı daha zeki görünme tutkusundan ve ün yapmak için yenilikleri eleştirmekten de kaçsın.

Şiirin kurallarını istediği gibi kırmak, yalnız büyük şairlere uygun düşer; benzer şekilde, törelerin üstünde ayrıcalıklara sahip olmak da, büyük ve ünlü ruhlar için hoş karşılanabilir. "*Si quid Socrates et Aristippus contra morem et consuetudinem fecerint, idem sibi ne arbitretur licere: Magnis enim illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur.*"[20] (Her ne kadar Sokrates ve Aristippus arada bir töre ve alışkanlıklarla alay etseler de, herhangi bir kimse benzer şeyi yapmak için onlar gibi özgür olamaz; onlar bu ayrıcalıklarını kendi büyük niteliklerinden ve yüceliklerinden alırlar.)

(A) Çocuk kendine layık bir şampiyonla tartışmaya girmek ya da kavga etmek için öğrenmediği gibi, tüm öğrenmiş oldukları da kendisine hizmet etmez; yalnızca kendisine en çok hizmet edecekleri öğrenmelidir. Ona uygun bir sevgiyle birlikte kendi kanıtlarını belli bir incelikle seçecek ve ayıracak şekilde öğretilmelidir ve bu kısa olmalıdır. Gerçeği algılar algılamaz, silahlarını atacak ve kendini ona teslim edecek şekilde öğrenmelidir; isterse bu gerçek kendi rakibinin ellerinden çıkmış olsun, ister kendi düşüncesindeki değişimlerden kaynaklansın. Çünkü yazılı bir buyruğu okumak için bir kürsüye çıkarılmış olmayacaktır. Hiçbir davaya bağlanmayacak, kendi onayladığını savunacaktır. İçinde özgürlüğün yeniden düşünüldüğü bir mes-

(19) Seneca, *Epist. Moral.*, CIII, 5.
(20) Cicero, *De Officiis*, I, 148.

lek edinmeyecek, yanılgılara düşmeyecek, hazır para için ticaret yapacaktır. (C) "*Neque, ut omnia quae Praescipte et imperata sint defendat, necessitate ulla cogitur.* "[21] (Tüm buyrukları ve savları kabul edecek bir zorunluluk altında değildir.)

Eğer öğretmenin mizacı benimki gibi olursa, çocuğu kendi kralının çok dürüst bir hizmetçisi arzusu içinde yetiştireceği gibi, onu özverili ve yürekli de yetiştirir; ama eğer kamu görevinin dışında başka bir göreve bağlarsa, arzusunu soğtumuş olur. Özgürlüğümüzü bozan diğer birçok olumsuzluklar bir yana, bir insanın düşünme gücü özel zorunluluklarla rehine alındığı ya da satın alındığı zaman, o ya bütünlüğünü yitirir, ya daha az özgür olur, ya da sakınımsız ve nankör olur.

Bir kralın yardakçısı, kendi efendisinin lehine konuşmaktan ve düşünmekten başka ne bir hakka sahiptir, ne de başka bir şey isteyebilir, çünkü efendisi onu binlerce kulu arasından seçmiş ve yetiştirmiştir. Bu koruma ve yararlılık haklı olarak onun özgürlüğünü bozar ve gözünü boyar. Bu nedenle, bu insanların dili, bir devlet diline göre alışılmışın tümüyle dışındadır ve devlet işlerinde onlara pek güven olmaz.

(A) Çocuğun konuşmasını yalnız bilinci ve erdemi aydınlatsın; yalnızca akıl ona kılavuzluk etsin. (A) Tek başına dikkatini çekmiş de olsa, kendi uslamlamasında ortaya çıkaracağı yanılgıyı itiraf etmesini ona anlatınız; onun araması gereken başlıca nitelik, yargılama gücü ve içtenliktir. (C) İnatçılık ve kin, daha aşağılık ruhlarda daha çok görülen ortak niteliklerdir; kendi büyük istekliği içinde bunun kötü yanını terk etmek, az görülür güçlü filozoflara özgü bir niteliktir.

(A) Çocuk toplum içindeyken, gözlerini iyice açması için uyarılır, çünkü bana göre genelde ön sıraları daha az yetenekli insanlar kapar ve servetin büyüklüğü büyük yetenekle bir araya pek gelmez. Bununla birlikte, masanın yukarı başında bir halının güzelliğinden ya da Yunan şarabının tadından söz edilirken, öteki uçta konuşmanın netliğini yitirdiğini görmü-

(21) Cicero, *Academica*, II.

şümdür. Orada bulunan herkesin yeteneği ölçülebilir: Bir çoban, bir duvarcı, bir yaya yolcu. İnsan ne alabiliyorsa, onu kullanmalıdır; satabileceği şeyi almalıdır ve hiçbir şeyin boşa harcanmayacağını görmelidir, çünkü diğer insanların aptallığı ve zayıflığı da, onun eğitimine hizmet etmelidir. Herkesin inceliklerini (iyiliklerini) ve alışkanlıklarını inceleyerek, iyiye özenmeli, kötüyü küçümsemelidir.

Onun aklına her şeyi dürüstçe edinme merakı konmalıdır; kendi çevresinde benzeri olmayan neler varsa, onları görmelidir: Örneğin bir bina, bir çeşme, bir insan, eski bir savaş alanı, Caesar ya da Charlemagne'in geçtiği yol:

Quae tellus sit lenta gelu, quae putris ab aestu
Ventus in Italiam quis bene vela ferat.(22)

(Buzul soğuklar hangi toprağı dondurdu, hangisini sıcaklar toza çevirdi ve hangi rüzgâr elverişli yelkenleri İtalya'ya doğru götürmek için esti.)

(A) Birçok kralın ahlakını, olanaklarını edinecek, onlarla bağlaşık kuracak. Bunlar öğrenilmesi çok hoş ve bilmesi yararlı şeylerdir.

Bu insan ilişkilerinde, yalnızca kitapların belleğinde yaşayan insanları anlıyorum ben. Tarih aracılığıyla en iyi yüzyılların şu büyük ruhlarını tanıyacak. Eğer böyle olmasını istersen, tarih boşuna zaman harcama olabilir, ama aynı zamanda onu incelemek paha biçilmez meyve de verebilir. (C) Ispartalıların kendi paylarına ayırdıkları tek inceleme alanı budur, diyor Platon. (A) Bizim gözde yazarımız Plutarkhos'un *Yaşamlar*'ını okuyarak ne yararlar sağlamaz ki! Ama bizim kılavuz (öğretmen) kendi görevinin ne olduğunu anımsasın; öğrencisinin kafasını ne Kartaca'nın yıkımı, ne Hannibal'ın davranışları, ne de Scipio ile pek doldurmasın. Tarihte olanları yargılamak için o

(22) Propertius, IV, iii.

kadar çok şey öğrenmesin. (C) Bana sorarsanız, bizim aklımızın en geniş ölçüde alabileceği konu budur. Kimileri için yalnız dilbilgisi incelenmelidir. Diğerlerine göre felsefe anatomisi, çünkü bunda kendi doğamızın en anlaşılmaz bölümlerine girilir. (A) Plutarkhos'ta öğrenmeye değer çok geniş çalışmalar var; bana göre o bu çalışmaların en iyi ustası. Oysa yüzlerce konuya sadece işaret ediyor; eğer biz de gitmek istersek, gideceğimiz yeri şöyle bir gösteriyor ve kimi kez konuların en canlı bölümlerine şöyle bir dokunmakla yetiniyoruz. Bu pasajlar yerlerinden alınmalı, değerlendirilecekleri yerlere konulmalıdır.

(B) Örneğin onun sözlerinden birisi: "Asya'da yaşayanlar, bir zorbanın köleleridir, çünkü 'Hayır' demesini bilmezler." Bu ise Boetius'a *Gönüllü Kölelik* kitabını yazma fırsatını vermiştir.[23] (A) Plutarkhos'un bir insan yaşamında küçük bir eylemi seçtiğini görmek, ya da önemsiz gibi görünen bir sözü üzerine düşünmeye değer bulmak gibi. Kafaca yetenekli insanların bu kadar özeti sevmeleri üzücüdür: Kuşkusuz ünleri buna değer, ama biz onları daha az değerli buluyoruz. Plutarkhos, kendi bilgisinden çok akıl gücüyle övünmemizi bekliyor; bizi doyumdan çok daha çok istemeye bırakıyor. İyi bir konu üzerinde çok şey söylenebileceğini o anlamıştı; Aleksandridas, konuşmacıların yargıçlara karşı yerinde konuştuklarını, ama sözü çok uzattıklarını anlamıştı: "Ah yabancılar, gerekenleri söylemelisiniz, gerekmeyenleri değil."[24] (C) Bedence yağlı olanlar, bu bedeni şişmanlatıyorlar; bedence zayıf olanlar, onu sözlerle şişiriyorlar.

(A) Dünya ile yakın ilişkiler, bir insanın yargı gücü için olağanüstü bir aydınlık olabilir. Biz kendi içimize sıkışmışız ve onunla sınırlıyız; burnumuzun ucundan ötesini göremiyoruz. Sokrates'e nereden geldiğini sordukları zaman, "Atina'dan" diye yanıt vermemişti; "dünyadan" demişti. Onun düşüncesi

(23) Boetius'un kitabı, *Birine Karşı* adı altında yayına girmiştir. Ölümünden sonra Fransız Kralı'na karşı Protestanların propagandası için kullanılmıştır.

(24) Plutarkhos, *Dicts Notables...*, 214F.

daha dolu ve daha genişti, kendi kenti kadar evreni de içine alıyordu; kendi bilgilerini, kendi arkadaşlığını ve sevgisini tüm insan soyuna yayıyordu; hem bunu bizim birbirimize yaptığımız gibi yapmıyordu.

Benim köyümde bağlar buz tuttuğu zaman, papaz bunu Tanrı'nın insanlara olan öfkesine bağlıyor ve onun yargısına göre yamyamlar boğmacadan ölüyorlar. Bizim iç savaşa bakılırsa,[25] bu savaşta her şey altüst oldu, kıyamet günü geldi, çattı; oysa geçmişte çok daha kötü olayların yaşandığı biliniyor, hem de dünyanın yüzlerce köşesinde; ama yine de güzel günler görmüyorlar mı? (B) Kişisel olarak ben, yasaları çiğnemiş olmalarına ve cezalandırılmamalarına karşın, bu savaşa katılanların yumuşaklığına ve gevşekliğine hayran oluyorum. (A) Birisinin başına dolu yağdığı zaman, dünyanın yarısının fırtınaya ve yağışa tutulduğunu sanıyor. Eğer aptal Fransa Kralı kendi şansını iyi kullanmasını bilseydi, dükün vekilharcı olabilirdi diyen köylü gibi. Onun aklı, kendi dükünün aklından daha çoğunu almıyor. (C) Bizler anlamadan bu yanılgıya düşüyoruz: Büyük sonuçları olan ve zararlı yanılgılar. (A) Ama bu adam kendi kafasında doğa anne imgesini kendi tüm görkemi içinde canlandırabilir; onun yüzünde oldukça genel ve değişmez çeşitlilikleri okuyabilir ve sonra onun içinde yalnız kendini değil, ama çok küçük bir nokta gibi tüm krallığı görebilir. İşte yalnız o şeyleri kendi tam büyüklüğüne göre değerlendirebilir.

Kimilerine göre içinde yalnız bir tek türün bulunduğu bizim şu büyük dünyamız, kendimizi doğru yerden görmemiz için bakmamız gereken bir aynadır. Sözün kısası, bunun bizim öğrencinin okul kitabı olmasını diliyorum. Bu kadar çok çeşitli karakterler, düşünce okulları, görüşler, yasalar ve töreler, bize kendimizi sağlıklı bir şekilde yargılamamızı öğretirler ve yine onun doğal zayıflığını, eksikliğini tanımak için onu yargılamayı öğretirler. Ve bu hafife alınacak bir öğrenim değildir. Bu kadar çok devlet devrimi, bu kadar devlet talihindeki değişim-

(25) O dönemde Din Savaşları vardı.

ler, bizim talihimizin pek de büyük bir mucize olmadığını anlamayı bize öğretiyor. Bu kadar (çok büyük) adlar, zaferler ve fetihler unutulmuşluk mezarında yatıyor; silahlı on eşkıya ile bir araya gelince ve yıkık dökük bir tavuk kümesine saldırıp orayı ele geçirince, adamımızın ölümsüzleşeceği umuduna kapılmak, bizi gülünçleştiriyor.

Tantanalı diğer birçok ulusun kendini beğenmişliği ve birçok büyük sarayın kendini beğenmiş kralı, gözlerimizi kırpmadan kendi parlaklığımıza iyice ve güvenle bakmamızı güçlendiriyor. Bizden önce ölen ve gömülen milyonlarca ve milyonlarca insan, korkmadan başka bir dünyada iyi bir yoldaş bulmak için bizi yüreklendiriyor.

(C) Bizim yaşamımız, diyordu Pythagoras, Olimpiyat oyunları için bir araya gelmiş büyük bir kalabalığa benziyor: Birileri oyunlarda ün kazanmak için bedenini kullanıyor, kimileri para kazanmak için mal getiriyor. Diğerleri ise –kuşkusuz bunlar en kötüleri değil–, seyirci olmaktan öte bir yarar aramıyor ve her şeyin niçin, nasıl geçtiğine bakıyor. Kendi yaşamlarını yargılamak ve düzenlemek için, diğer insanların yaşamlarını gözlüyor.

(A) İnsanların mihenk taşı ve ölçüsü olması gereken tüm yararlı felsefe incelemeleri, örneklere gereği gibi uyabilir. Çocuğa şu öğretilmelidir:

(B) *Quid fas obtare, quid asper*
utile nummus habet; patriae charisque propinquis
Quantum elargiri deceat: Quem te Deus esse
Jussit, et humana qua parte locatus es in re;
Quid sumus, at quidnam victuri gignimur.(26)

(Senin arzu etmene izin verilen şeyler neler,
kazanmak zordur parayı, öyleyse gereği gibi harcanmalıdır;
Tanrı sana ne buyruklar verdi ve şeylerin şeması için
nasıl bir yer gösterdi;
biz neyiz ve yendiğimiz zaman ne göreceğiz.)

(26) Persius, *Satires*, III.

(A) Çocuğa bilmenin ve bilmemenin ne olduğu söylenmeli, öğrenmenin amacı bildirilmelidir. Yiğitlik, ılımlılık ve adalet; tutkuyla açgözlülük arasındaki ayrımın, kölelikle boyun eğme arasındaki ayrımın, kurala aykırı davranma ile özgürlük arasındaki ayrımın ne olduğu; gerçek ve sağlam mutluluğun işaretinin ne olduğu; ölümden, acıdan ve utançtan ne kadar korkmak gerektiği öğretilmelidir.

Et quo quemque modo fugiatque laborem.(27)

(Biz güçlüklerden nasıl kaçınır ya da onlara nasıl dayanırız.)

(A) Bizi hangi güdüler yönetir ve içimizi karıştıran nelerdir? Çünkü bana öyle geliyor ki, onun beynini beslemesi gereken ilk dersler, ona kendini tanımayı, iyi yaşamayı ve haklı ölümü öğretmelidir. (C) Özgür sanatlar arasında, özgür insanı üretecek sanatla başlanmalıdır.

Sanatların hepsi de, tüm diğer şeyler gibi, yaşamımızın oluşumuna ve pratiğine hizmet eder. Bununla birlikte, yaşama doğrudan hizmet edebilen mesleki işlevi olan seçilmelidir.

Eğer biz yaşamımızın bağlantılarını onun kendi doğru ve doğal sınırlarına göre sınırlandırmasını bilirsek, uyguladığımız şekliyle sanatların ve bilimlerin en büyük bölümünün bizim için kullanım dışı olduğunu görürüz. Yararlı olanların içinde bile, oldukları yerde bırakmamız gereken yararsız ve uçurum gibi olanlar bulunur; Sokrates'in eğitimine göre, yararsız olan konuların incelenmesini sınırlamalıyız.

(A) *sapere aude,*
Incipe: Vivendi qui recte prorogat horam,
Rusticus expectat dum defluat amnis; at ille
Labitur et labetur in omne volubilis aevum.(28)

(27) Vergilius, *Aen.*, III.
(28) Horatius, *Epistles*, I, ii.

(Akıllı olmayı göze al,
hemen başla. İyi yaşamayı ertelemek, ırmağı geçmek için suyun akmasını ve kurumasını bekleyen aptal köylüye benzer.
Oysa ırmak akar, hem de gümbür gümbür ve sonsuza kadar.)

Çocuklarımıza öğretilenler büyük bir aptallıktır:

(B) *Quid moveant Pisces, animosaque signa Leonis*
Lotus et Hesperia quid Capricornus aqua.[29]

(Balık burcunun, Aslan burcunun alevli işaretlerinin,
Batı denizinde yıkanan Oğlak burcunun etkisi ne?)

(A) Onların özelliklerinden önce, gök cisimleri üzerine, sekizinci gök katının hareketi[30] üzerine:

Τί πλειάδεσσι κἀμοί;
Τί δ' ἁστράσι βοώτεω (31)

(Ne önemi var benim için,
Ülker Yıldızı ya da sığır çobanı?)

(C) Pythagoras'a yazan Anaksimenes soruyor: Gözlerimin önüne hep ölüm ya da kölelik gelirken, yıldızların gizindeki yargıyı nasıl anlamalıyım? (Çünkü o sırada Pers kralı, Yunanistan'a karşı savaş hazırlığı içindeydi)[32] Her birey böyle söylemeli: Tutkuların, açgözlülüğün, düşüncesizce davranışların ve boş inançların adeta saldırısı içindeyken ve böyle yaşam düşmanlarını kendi içinde taşıyorken, dünyanın devinimlerini düşünmeli miyim?

(29) Propertius, IV, i.
(30) Kopernik'e kadar olan gök bilgisine göre yıldızların asılı olduğu gök tabakası.
(31) Anakreon, *Odes*, XVII, x.
(32) Diogenes Leartes, *Anaksimenes'in Yaşamı*.

(A) Çocuğu daha akıllı, daha iyi insan yapan şeyleri kendisine gösterdikten sonra, ona mantığın, fiziğin, geometrinin ve güzel konuşma sanatının öğelerini açıklamalısınız. Düşünme gücü oluşunca, seçeceği bilimin sonucuna da varacaktır. Derslerini kimi kez sözlü olarak öğrenecek, kimi kez de kitaplardan. Kimi kez de öğretmeni, derslerinin amacına uygun olarak aynı yazarlardan birer özet verecektir. Kimi kez de kolay ve hazır bilgiler verecektir. Eğer öğretmenin kendisi, amacına uygun dersler için kitapları yeterince tanımıyorsa, ona başka kültür adamları yardımcı olmalıdır; böylece yeri geldiğinde, ona gerekli gereçleri sağlayacak, çocuğu bundan kurtaracaktır. Bu dersin Theodore Gaza'nın[33] derslerinden daha kolay ve doğal olmayacağından kim kuşkuya düşebilir? Gaza'nın derslerinde kurallar dikenli ve aptalcadır; sözcükler boş ve cansızdır; hiçbiri akılda kalmaz, aklı uyandırmaz. Orada ruh kendini ısırılmış ve yenilmiş bulur. Oysa bu meyve (çocuk) kıyaslanmayacak kadar büyüktür ve yakında olgunlaşacaktır.

Şeyler şimdi öyle bir duruma vardı ki, gariptir, zeki filozoflar arasında bile, hem düşünce, hem uygulama açısından, düşsel, boş, değersiz ve yararsız konuşanlar var. (A) Bunun nedeni, tüm yaklaşımları yakalayan aldatıcı mantıkta yatıyor. Çocuğa yanına yaklaşılmaz, asık yüzlü, kaşları çatık korkunç bir filozof portresi çizmek, büyük bir yanlışlık olur. Onun yüzüne bu solgun, çirkin maskeyi kim taktı? Ondan daha sevimli, daha mutlu, daha neşeli –nerdeyse aşka eğilimli diyeceğim– ne vardır? O yalnızca yemekli şenlikleri ve bayramları sever. Kederli ve sıkıntılı bir yüz, onun adresinin orası olmadığını gösterir.

Dilbilimci Demetrios, bir gün Delphoi Tapınağı'nda bir arada oturan filozoflara rastlamış ve sormuş: "Ya ben yanılıyorum, ya da sizin şu rahat ve neşeli yüzünüz, aranızda önemli bir şeyi tartışmadığınızı gösteriyor." Bunun üzerine Megaralı Herakleon yanıt veriyor: "Acaba *ballo* fiili gelecek zaman için iki λ ile mi yazılacak, yoksa *keiron* ile *beltion*'un karşılaştırılma-

(33) XV. yüzyılda Yunan dilbilim yazarı.

sında türev mi aranacak? Çünkü genelde felsefi tartışmalar insanları mutlu ve neşeli yapar, asık suratlı ve kederli değil."[34]

(B) *Deprendas animi tormenta latentis in aegro*
Corpore, deprendas et gaudia: Sumit utrumque
Inde habitum facies.[35]

(Hasta bir beden içinde aklın gizli acılarını
ortaya çıkarabilirsin. Ama neşesini de orada bulabilirsin.
Yüz her ikisini de yansıtır.)

(A) Filozofun içinde barındırdığı ruh, kendi sağlığı ile bedeni daha esen kılmalıdır. Rahatlığı ve dinginliği dışa ışık gibi yansımalıdır. Kendi kalıbında dış limanını oluşturmalı, sonuç olarak ince bir gururla, etkin ve neşeli tavırla, sakin ve mutlu bir yüzle donanmalıdır. (C) Bilgeliğin en belirgin işareti, sürekli neşedir; ayın altındaki şeyler gibi her zaman dingindir. (A) *Baroco* ve *Baralipton,* kendi kullarına pislik ve duman veriyorlar.[36] Oysa felsefe böyle yapmıyor: O yalnız kulaktan duyma bir şekilde biliniyor. Nasıl mı? Onun görevi, ruhun fırtınalarını dindirmek, açlara ve ateşi olanlara gülmesini, düşsel değil, gerçek bir şekilde, doğal ve görünür halde öğretmek. (C) Onun amacı erdemdir ve –okullarda öğretildiği gibi– sarp, kayalık ve erişilmez bir dağın tepesine konmamıştır. Ona yakıştırılanın tersine, verimli ve çiçeklerle donanmış güzel yaylada oturmaktadır. Oradan aşağıda, gözlerinin önünde bulunan her şeyi görmektedir. Ama eğer gidilecek yolu bilirseniz, tıpkı gökkubbede olduğu gibi, çimli, gölgeli yollardan, güzel kokan çiçekler arasından, tatlı bir yokuşla oraya varabilirsiniz.[37] Bu yüce erdem, cesur olduğu kadar, güzel, üstün olan, seven bir

(34) Plutarkhos, *artık İş Bırakan Kâhinler,* 338A.
(35) Juvenalis, *Satires,* IX.
(36) Burada skolastik mantıkla alay ediliyor.
(37) Hesiodos'un mitolojisinde, Erdem, ancak engebeli ve yorucu bir yoldan gidilen güzel bir yaylada oturmaktadır.

değerdir; acının, mutsuzluğun, korkunun ve baskının açık, uzlaşmaz düşmanıdır; kendi yoldaşları için doğanın, talihin ve cinsel zevkin kılavuzudur. Onunla yakından görüşenler, kendi zayıflıklarının peşinden onun saçma, kederli, keskin, asık suratlı, tehdit eden ve kızgınlıkla bakan bir portresini edinmezler; dikenli çalılar arasında sivri bir tepeye tünemezler – insanların korkutucu hayaletleri arasına.

Benim bu öğretmenim, kendi görevini bilir ve en azından erdeme duyulan sevgi kadar saygıyı da kendi öğrencisine verir; bizim şairlerin ortak değerleri nasıl izlediğini ona öğretir; Tanrıların Pallas'tan çok, Venüs'ün odasına giden yolu daha çok güçlüklerle doldurduğunu ona anlatır.(38) Kendi aklıyla öğrenme çağına geldiği zaman, neşelenmek için Bradamant ile Angelica(39) arasında bir seçim yapar – birisi doğal güzelliği, etkinliği, soyluluğu, erkeksi olmayan erkekliği ile, ötekinin yumuşak, sevimli, ince ve yapay güzelliği çelişir: Birisi, başında parlak bir tolgayla genç bir erkek kılığına bürünmüştür; ötekisi, incili baş örtüsüyle bir genç kız gibi giyinmiştir: Eğer bu Frigyalı kadınsı çobanı seçerse, kendi aşkını bile yanlış seçmiş olacaktır.(40)

Demek ki öğretmen yeni bir yöntemle ders verecektir: Gerçek erdemin bedeli ve yüksekliği, onun kolaylığında, yararlılığında ve öğrenilmesinin zevkindedir; güçlüklerden öylesine uzak tutulmalıdır ki, çocuklar da yetişkinler gibi sade bir yoldan ve zekice öğrensin. Yaşamı düzenleme, eylem aracı ile olur, zorla değil. Onun en gözdesi olan Sokrates, kendi isteğiyle çaba göstermekten vazgeçiyor ve kendi doğal gidişine bırakıyor. İnsan zevklerini besleyen annedir o. Onlara haklarını verirken, güvenilir ve saf yapıyor. Onları ılımlılaştırırken, soluk alır, tad alır durumda tutuyor. Geri çevirdiklerini kesip ayırırken, geriye bize bıraktıklarına karşı da bizi sivriltiyor: Doğanın bizim için arzuladıklarından bol bol veriyor. Tıpkı bir anne

(38) Venüs, aşk tanrıçası, Pallas, akıl tanrıçası.
(39) Ariosto'nun bu kahramanları birbirine zıt karakterlidir.
(40) Vergilius, *Aeneas*, VII.

gibi, tıka basa yiyecek kadar değil, ama doyuncaya kadar sağlıyor (sarhoş olmaksızın içmeyi, sindirim güçlüğü çekmeden yemeyi, frengiye yakalanmadan cinsel ilişkiyi buyurduğu için, onun koyduğu kurallara zevkin düşmanı diyoruz). Eğer erdem, mutluluğun her zamanki payından kendine düşeni alamazsa, o zaman ondan kaçar ya da vazgeçer ve kendine değişmeyen başka bir erdem oluşturur. Zengin, güçlü ve bilgili olmayı, kokulu bir minder üzerinde yatmayı bilir. Yaşamı sever, güzelliği, şanı ve sağlığı sever. Ama onun kendi özel görevi, bu iyi şeyleri ılımlı bir şekilde kullanmasını ve sürekli şekilde yitirmeyi bilmektir. Bir görev, acıdan (acıklı şeyden) çok daha soyludur; o olmadan yaşamımızın tüm gidişi, doğa dışıdır, bozuktur, biçimsizdir ve yaşamın gidişi içinde onu gerçekte kayalık yollara, dikenli çalılara ve hayaletlere bağlayabilirsin.

Bizim öğrencimiz böylesine garip koşullarla karşılaşırsa, o zaman büyük bir yolculuk öyküsünü ya da akıllıca bir tartışmayı dinlemektense, masal dinlemeyi yeğler. Böyle birisi, arkadaşlarının ateşli gençliğini donatan davul sesine karşı, hokkabazların davul sesine doğru dönmek ister. Gerçekte savaş tozuyla kaplı bir zaferin zevkine dönmek yerine, bir tenis oyunu ya da dans yarışı ödülü kazanmak ister. Bir dükün mirasçısı olsa bile, iyi bir kasabada hiç kimse ona güzel pasta yapmasını öğretmiyorsa, bence öğretmeninin onu hemen sıkı bir denetim altına almasından başka bir yol yoktur; Platon'un buyruklarına göre, çocuklar babalarının varlığına göre değil, kendi ruhlarının yeteneğine göre toplumda yer almalıdır.(41)

(A) Felsefe bize yaşama sanatını öğrettiğine ve çocuklar da bizler gibi onu öğrenmeye gereksinim duyduğuna göre, peki biz niçin onlara felsefe öğretmeyelim?

(B) *Udum et molle lutum est; nunc nunc properandus et acri Fingendus sine fine rota.*(42)

(41) Platon, *Cumhuriyet*, 415, Bc.
(42) Perseus, III, 23.

(Balçık yumuşak ve kullanılabilir; elimizi çabuk tutalım, durmadan dönen çömlekçi çarkında ona biçim verelim.)

(A) İş işten geçtikten sonra bize yaşamayı öğretiyorlar. Yüz kadar öğrenci, Aristoteles'in ılımlılık üzerine dersini öğrenmeden önce suçiçeğine yakalandı. (C) Cicero, iki insanın yaşamını birden yaşadığı zaman bile, lirik şiirleri incelemeye vakit bulamadığını söylüyordu. Bence bu yanlış mantık daha can sıkıcı bir şekilde yararsız. Bizim çocuğumuzun acelesi var: Yaşamının on beş on altı yaşına kadar okul öğrenimine gereksinimi var, geri kalan yılları eylem olmalı. Zorunlu eğitim için elden geldiğince kısa bir zaman ayıralım. (A) Diyalektiğin bu dikenli sorunlarını bir yana bırakınız; bunlar boş şeyler; yaşamımız bununla hiçbir zaman düzelmedi; felsefenin basit uslamlamasını öğretiniz; doğru olanları seçiniz ve uygulayınız: Bunlar Boccaccio'nun bir öyküsünden daha kolay kavranır. Bir çocuk dadısının eteklerinden ayrılır ayrılmaz, bunu öğrenebilir; hem okuma-yazma öğrenmekten çok daha kolaydır. Felsefenin, insanların doğuşu kadar, yaşlılığı için de vereceği dersler vardır.

Ben de Plutarkhos'un kanısını paylaşıyorum: Aristoteles, öğrencisi İskender için ne syllogism (tasım) sanatı üzerine, ne de geometrinin ilkeleri üzerine çok zaman ayırmıştı: Ona hiçbir şeyden korkmaması için kendine güveni öğrettiği kadar, yiğitliği, cesareti ve ruhun yüceliğini, ılımlı olmayı öğretmişti. Böyle bir donanım verdikten sonra henüz çok genç olan İskender'i, dünya devletini ele geçirmesi için sadece otuz bin piyade, dört bin atlı askerle ve kırk iki bin altınla uğurlamıştı. Diğer bilimlere ve sanatlara gelince, diyor Plutarkhos, onu onurlandırırlar, onun yüksekliğini ve kibarlığını överler, ama onlardan bulacağı zevk, kendisinin bunları uygulama arzusuna izin vermez.

(B) *Petite hinc, juvenesque senesque,*
Finem animo certum, miserisque viatica canis.(43)

(43) Persius, *Satires,* V.

(Buraya bakın, gençler ve yaşlılar,
davranışlarınız için sıkı bir kural ve ak saçlıların
mutsuz yaşı için bir yol tedariki.)

(C) Bu nedenle Epikuros mektubunun başında Meniceus'a şunu söylüyordu: "Ne çok genç olanlar felsefeyi reddetsin, ne daha yaşlılar ondan bıksın. Başka türlü davrananlar, mutlu yaşama mevsimi henüz gelmedi ya da mevsim geçti diyenlere benzer."(44)

(A) Tüm bunlara karşın, bu çocuğun bir tutuklu gibi yaşamasını istemiyorum. Kızgın bir öğretmenin iç karartıcı mizacına bırakılmasını istemiyorum. Onun işkence altında tutulmasını, tüm gün çalışmasını, soylu olmayan diğer çocuklar gibi –bir kapıcı gibi–, zihninin bozulmasını istemiyorum.

(C) Onu iç karartıcı bir hava içinde kitaplarını aşırı bir özveriyle ve yalnız incelediğini gördüğünüz zaman, onu buna itmenin yanlış olduğuna inanıyorum: Bunlar onu toplumsal yaşama uyumsuz yapar ve daha iyi uğraşılardan saptırır. Ben kendi zamanımda ne kadar çok insanın bilgiye bir aptal gibi akılsızca koştuğunu gördüm! Karneades kendini bilgiye öylesine çılgınca kaptırmıştı ki, ne saçını, ne tırnağını kesmeye vakit buluyordu.(45)

(A) Ayrıca çocuğunuzun soylu davranışlarının başkalarının uygarlık dışı ve barbar alışkanlıklarıyla bozulmasını da istemiyorum. Eski çağda Fransız bilgeliği dışarıda atasözü gibi değerliydi, ama uzun süre dayanamadı. Gerçekte şimdi bile, Fransız çocuklarından daha kibarları bulunmuyor. Bununla birlikte, normal olarak kendilerinden beklenen umudu boşa çıkarıyorlar ve bir kez büyüyünce, göze çarpar hiçbir şey yapmıyorlar. Akıllı insanların elinde bulundurduğu ve bizim çocuklarımızı gönderdiğimiz okullardan bizde bol

(44) Diogenes Leartes, *Epikurus'un Yaşamı.*
(45) D. Laertes, *Karneades'in Yaşamı.* Karneades (215-1297 Filozof ve ünlü söylevci, Yeni Akademi'nin kurucusu.

bol bulunduğunu duydum – çocukları oralarda serseme çeviriyorlar.

Bizim çocuğumuza gelince, herhangi bir yer, herhangi bir zamanda onun çalışmasına yararlı olabilir: Örneğin bir oda ya da bahçe; masası ya da yatağı; yalnızken ya da birisi eşlik ederken; sabah ya da akşam. Çünkü onun yargılama gücünü ve ahlakını oluşturacak olan felsefe, onun en önemli öğrenimi olacaktır ve her şeyi ilgilendiren bir ayrıcalığa sahiptir. Söylevci İsokrates'e, bir şölen sırasında kendi sanatından söz etmesini rica etmiştir; haklı olarak o şu yanıtı vermiş: "Benim yaptığım şey için şimdi burada zaman yok, burada bulduğumuz zaman için, benim yapabileceğim bir şey yok."(46) Çünkü yemek içmek ve gülmek için bir araya gelmiş insanlara güzel sözler söylemek ya da onlarla tartışmak, çok uyumsuz bir karışım olur. Tüm diğer bilgi dalları için de benzer şey söylenebilir, ama insanı, görevlerini ve işlerini inceleyen felsefeye gelince, onun için tüm aklı başında insanlar tam bir uyum içindedirler: Konuşmanın tatlılık içinde geçmesi için, felsefe ne spor oyunlarında, ne de şenliklerde geri çevrilmelidir.

Platon kendi *Şölen*'ine de felsefeyi konuk etmişti; çok güzel bir konuyu ele alarak, ne kadar yararlı bir şekilde, yere ve zamana uygun bir hava içinde, konukları gevşeterek işlemişti:

Aeque pauperibus prodest, lacupletibus aeque;
Et, neglecta, aeque pueris senibusque nocebit.(47)

(Hem yoksullara, hem zenginlere yararlı; eğer insanlar onu (felsefeyi) ihmal ederse, gençler ve yaşlılar birlikte üzüleceklerdir.)

(46) Plutarkhos, *Masa Konuşmaları*'nın I. kitabı.
(47) Horatius, *Epistles*, I, i.

O bu durumda bile, diğerlerinden daha çok üretimden geri kalmayacaktır. Oysa bir galeride gezindiğimiz zaman, attığımız üç yüz adım bizi yormuyor, belli bir iş için attığımız yüz adım daha yorucu oluyor. Benzer şekilde, bizim dersimiz de, zaman ve yer bakımından bir zorunluluk olmadan bir rastlantıymış gibi geçecek, tüm eylemlerimize karışacak ve duyumsatmadan akacaktır. Oyunlar ve sporlar da öğrenimin önemli bir bölümü olacaktır: Koşu, güreş, müzik, dans, av, atlara binme ve silah kullanma gibi. Gönül ister ki, onun dış dünyayla ve insanlarla olan ilişkileri, bedensel esnekliği, adım adım ruhuyla birlikte oluşsun. Eğitilen bir ruh ya da bir beden değil, bir insandır. Bunları ayrı ayrı ele almak olmaz. Platon'un dediği gibi, ruhu ve bedeni ayrı ayrı değil, bir araba okuna bağlanmış iki at gibi birlikte yönetmek gerekir. (C) Platon'u dinlediğiniz zaman,[48] bedenin eğitimine daha çok zaman ayrılmasını ve aklın eğitiminin, bedeni de eğiteceğini, ama bunun tersinin olmayacağını söylemiyor mu?

(A) Gerektiğinde bu eğitim, okullarda olduğu gibi değil, ama sert bir yumuşaklıkla uygulanmalıdır. Çocukları yazılı derse bir konuk gibi çağırmak yerine, gerçekte onlara dehşet ve acımasızlık sunulmalıdır (gösterilmelidir). Şiddeti ve gücü bir yana bırakırsanız, iyi doğmuş bir çocuğu piçleştirmekten (hiç etmekten) ve aptallaştırmaktan başka bir şey yapmazsınız. Eğer bir çocuğun utançtan ve cezadan çekinmesini istiyorsanız, onu bu alanda katılaştırmayınız. Onu sıcağa ve soğuğa karşı, rüzgâra ve güneşe karşı katılaştırınız; başına gelecek tehlikeleri küçümsemeyi öğretiniz; giyinme, yatma, yeme ve içme konusunda tüm gevşeklikten ve yumuşaklıktan uzak tutunuz; her şeye alışsın. Güzel bir çocuk ya da hanım evladı olmasın, ama dinç ve güçlü olsun. Ben her zaman çocuğu, yetişkini ve yaşlıyı bir arada değerlendirdim. Bununla birlikte, diğer şeyler

(48) Platon'u 1588'den sonra okuyan Montaigne, daha önce olduğu gibi Plutarkhos'un aracılığı ile konuşmuyor, ondan doğrudan doğruya söz ediyor.

arasında, bizim öğretmenlerin yönetiminden hoşlanmadım. Eğer hoşgörülü bir eğilimleri olsaydı, belki daha az zararlı olurlardı. Ama okul, tutsak gençliğin gerçek bir hapishanesi. Ahlakı bozulmamış bir çocuğu ahlakı bozukmuş gibi cezalandırmak, onu bozmaktır. Ders saatinde okula gidiniz: İşkence gören çocukların çığlığını ve öfkeden kuduran öğretmenlerin bağırtılarını dinleyiniz. Şu taze ve çekingen ruhlarda derslerine karşı tat uyandırmak için ne yapmalı? Elde kırbaçla ve korkutucu ters bir yüzle kılavuzluk mu etmeli? Haksız ve zararlı bir yöntem bu. Quintilianus'ın[49] yerinde belirttiği gibi, bu buyurucu otorite ölümcül sonuçlara yol açar – özellikle sopa dayağı ile. Sınıf odalarını kanlı söğüt kamçısı ile donatmak yerine, çiçeklerle ve yapraklarla bezemek ne kadar yerinde olur! Filozof Speucippus'un kendi okulunda yaptığı gibi,[50] ben de Flora (çiçekler tanrıçası) ile Grace'lerin (Venüs'ün üç tanrıça arkadaşı) portrelerini koyarak, neşe ve sevinci getiririm.

Yararlı olduğu yerde, bunu sevinçle karşılasınlar. Sağlıklı yiyecekler tatlılandırılarak çocuğa verilmeli; zararlı olanların tadını bozmalı.

Platon *Yasalar*'ında, kendi kentinin gençliğinin eğlenmesi ve zamanı iyi geçirmesi için ne kadar çok ilgilendiği şaşırtıcıdır; onların yarış, oyun, sıçrama ve dansları üzerine ne kadar çok durur; eski çağda Apollon, Sanat Tanrıçaları ve Minerva'nın denetiminde ve koruyuculuğunda bunlar yapılırdı diyor.

Gymnasia için bin tane kural getiriyor: Edebiyat için az yer veriyor, öyle anlaşılıyor ki, müzik için yalnız şiiri salık veriyor.

(A) Bizim törelerimizde ve davranışlarımızdaki tüm yabancılıklar ve garipliklerden, tıpkı içimize kolayca karışmış düşmandan ve canavardan kaçar gibi kaçınmalıyız. İskender'in vekilharcı Demophon'un mizacından kim rahatsız olmazdı? Şu

(49) Kamçının etkisine inanan Khrysippos'u bir yana bırakan Quintilianus, bunun zihinsel çöküntüye yol açacağına inanıyordu.

(50) D. Laertes, *Speucippus'un Yaşamı.*

gölgede terleyen ve güneşte tir tit titreyen adamdan? (A) Dolma tüfek gürültüsünden değil de, elma kokusundan kaçanları gördüm. Bir başkası sıçandan korkuyordu; bir ötekisi kaymak görünce kusuyordu; bir başkası tüy şilteye dayanamıyordu; tıpkı Germanicus'un horoz görmeye ve ötüşüne dayanamaması gibi. Bunun içine kimi gizli inançlar karışmış olabilir, ama bana sorarsanız, eğer erken davranılırsa, bunlardan kurtulmak olasıdır. Kimi güçlükler bir yana, eğitim benim üzerimde etkili oldu: Bira bir yana, diğer insanların yediği içtiği her şeyi benim midem ayrım gözetmeksizin götürür. Beden henüz esnek iken, bu nedenle tüm yöntemlere ve törelere göre bükülür olmalıdır. Arzuyu ve istenci sınırlamak için, genç adamı tüm uluslara ve arkadaşlara cesurca uyacak koşullara getirmeli; eğer gerekirse, kural dışılığa ve aşırılığa gidilmelidir. (C) Pratik yaşamı (davranışları), alışkanlıklara uymalıdır. (A) Her şeyi yapabilme yeteneğinde olmalı, ama iyi bulduğunu yapmalıdır. Calisthenes, efendisi Büyük İskender ile içki yarışına girişince, gözden düştü; flozoflar bu yarışı iyi karşılamadılar. (Gülecek, çılgınlık yapacak, kralla ters düşecekti.) İşaret etse bile onun güçte ve sıkı davranışta arkadaşlarını aşmasını isterim; gücü ya da bilgisi olmadığından değil, istemediği için kötülükten kaçınmalıdır. (C) "*Multum interest utrum peccare aliquis nolit aut nesciat.*"(51) (Kötülük yapmak istememekle, kötülük yapmayı bilmemek arasında büyük bir ayrım bulunur.)

Fransa'da herhangi bir kimseye göre bu aşırılıklardan çok uzak olan bir soyluyu onurlandırmak için ona konukların önünde sordum: Almanya'da krala hizmet ederken, acaba kaç kez sarhoş olacak kadar içmişti. Üç kez sarhoş olmuştu; bu yetenekte olmayan insanların, bu toplum içinde yaşadıkları zaman büyük güçlüklerle karşılaştıklarını biliyorum. Sağlığına zarar vermeden çeşitli ortamlara çok kolayca uyabilen Alcibiades'in olağanüstü yapısına çoğu zaman büyük hayranlık duymuşumdur. Bir bakarsınız İranlıları gösterişte ve lükste geride bırakır, bir bakarsınız

(51) Seneca, *Epist. Moral.*, xc.

güçlüklere katlanmada ve yetingenlikte Ispartalıları aratmaz.[52] Bir Ispartalı gibi yetişmişti; İyonyalılar gibi zevke düşkündü:

Omnis Aristippum decuit color, et status, et res.[53]

(Aristippus tüm âdetlere, tüm koşullara uyuyordu.)

Öğrencimin de böyle yetişmesini dilerim.

quem duplici panno patientia velat
Mirabor, vitae via si conversa decebit,
Personamque feret non inconcinnus utramque.[54]

(Sırtına paçavralar giyinmiş bir kimse,
yaşamın tüm değişimlerine uyar,
her iki rolü de yerli yerince oynar.)

İşte benim derslerim böyle. (C) Bunu uygulayan ve bilen, bundan daha çok yararlanır. Eğer görürseniz, duyansınız; eğer duyarsanız, görürsünüz.

"Tanrı korusun" diyor birisi Platon'da;[55] filozof çok şey öğrenmeli, sonra sanat üzerine konuşmalı!

"*Hanc amplissman omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis quam literis persequuti sunt.* "[56]

(Bu sanat, her şeyin en büyüğü. İyi yaşama sanatı, edimlerle kazanılır, yoksa kitaplardan kazanılmaz.)

Philiasienlerin prensi Leon, hangi sanatla ya da bilgiyle uğraştığını Karadenizli Herakleitos'a soruyor: "Ben ne sanatı biliyorum ne bilgiyi, ben filozofum," yanıtını alıyor.

Diogenes'e felsefe konusunda ne kadar bilgisiz olduğu söyleniyor. "Yeri geldikçe ilgileniyorum," diye yanıt veriyor.

(52) Plutarkhos, *Alcibiades'in Yaşamı.*
(53) Horatius, *Epitres,* I, xvii, 25.
(54) Horatius, *epistles,* I, xvii.
(55) Platon, *Erastai,* 137 AB.
(56) Cicero, *Tusc. Disput.,* IV, iii.

Hegesias, birkaç kitap okumasını ondan rica ediyor: "Ne hoşsunuz," yanıtını alıyor, "gerçek incirleri resimlerine yeğliyorsunuz, o halde gerçek ve doğal eylemleri niçin yazılı olana yeğlemiyorsunuz?" diye sözlerini bitiriyor Diogenes.(57)

Benim öğrencim derslerini söylemeyecek, ama yapacak. Onları davranışlarıyla yineleyecek. (A) Acaba girişimlerinde sakınımlı mı, davranışlarında iyicil ve adil mi, (C) sözlerinde kibar ve aklı başında mı, hastalıklarında dirençli mi, oyun oynarken alçakgönüllü mü, cinsel isteklerinde ılımlı mı, et ya da balık yerken, şarap ya da su içerken aralarındaki tat konusunda ilgisiz mi, (C) harcamalarında tutumlu mu?

"*Qui disciplinam suam, non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet, quique obtemperet ipse sibi, et decretis pareat.*"(58) (Bir insan olarak eğitimin, gösteriş için değil, yaşamını düzenlemek için alsın; kendine boyun eğmeyi, kendi ilkelerine uymayı öğrensin.)

Düşüncelerimiz sözlerde değil, yaşamımızda yansır.

(A) Ispartalıların niçin yiğitliğin kurallarını yazıya geçirmediklerini ve çocuklarına vermediklerini soran birisine Zeuxdamus şu yanıtı veriyor: Çünkü bunlar âdetlere geçirmek istiyorlar, sözlere değil. 15 ya da 16 yıl sonrasını bizim Latinci okuldakiyle karşılaştırınız; onlar sadece konuşmak için bu kadar zaman harcıyorlar. Dünya her dilin konuşulduğu bir Babil (kulesi): Daha çoğu yerine, daha azını söyleyen adama rastlamadım. Bununla birlikte, yaşamımızın yarısı orada geçiyor. Sözcüklerin anlamını öğrenmek ve onları tümcelerde kullanmak için dört beş yılımızı alıyorlar. Bu sözcükleri daha uzun bir kompozisyon içinde kullanmak için de ayrıca dört ya da beş yıl; onları yeniden özetlemek ve esnek bir tarzda kullanmak(59)

(57) Cicero, agy., IV, iii.

(58) Cicero, *Tusc. Disput.*, II, iv.

(59) Burada söz konusu olan eğitim, dilbilgisinden sonra gelen mantık ve diyalektik.

için de bir o kadar zaman istiyor. Biz tüm bunları kendine bunu meslek edineceklere bırakalım.

Günün birinde Orlean'a yolculuk ederken, Clery'nin yanındaki ovada, Bordeaux'dan gelen iki öğretmenle karşılaştım; aralarında nerdeyse elli adım vardı. Daha ötede, arkalarda, başlarında kontlarıyla bir birlik görünüyordu. Benim yanımdaki adamlardan birisi, birinci öğretmene kendisinden gerilerde gelen soylunun kim olduğunu sordu. Öğretmen, ötedeki birliğin varlığından habersizdi ve arkadaşının sorulduğunu sandı: "O bir soylu değil, bir dilbilgisi öğretmeni, ben de mantıkçıyım," diye gülünç bir yanıt verdi.

Oysa biz burada tersine, bir dilbilimci ya da mantıkçı değil, bir soylu yetiştiriyoruz; bırakalım onlar zamanlarını istedikleri gibi harcasınlar; bizim işimiz ayrı yerde. Yeter ki bizim öğrencimiz şeylerle iyi donanmış olsun; sözler onu fazlasıyla izleyecek; eğer peşinden gelmezlerse, o onları peşinden sürükleyecektir. Ne söyleyeceklerini anlatamadıkları için özür dileyen insanlar görüyorum: Kafaları güzel şeylerle doluymuş ama anlatma yetenekleri eksikmiş; bence bunlar boş sözler. Benim ne düşündüğümü biliyor musunuz? Bunlar, onlara bozuk kavramlar olarak gelen gölgelerdir; içeriden çözemedikleri ve aydınlatamadıkları için, dışarıya da gösteremiyorlar ve ne demek istendiğini kendileri de bilmiyorlar. Onlara bakınız, dünyaya çocuk getirme konusunda nasıl kekeliyorlar; sanki görevleri çocuk doğurmak değil, yalnızca gebe kalmak, bu yetkin olmayan varlığı yalnızca yalamakla yetiniyorlar.(60) Ben kendi adıma şu görüşü ileri sürerken, Sokrates daha bir açıklıkla yöntem olarak kullanıyor: (A) Kafasında canlı ve açık düşünceleri olanlar, isterlerse Bergamask(61) lehçesiyle dile getirebilirler; eğer dilsizlerse, işaretlerle anlatabilirler.

(60) İnanışa göre ayı yavruları biçimsiz doğuyor, ana babaları yalayınca doğal durumlarını alıyor.

(61) *Bergamask,* Venedik'te konuşulan kaba köylü lehçesi

Verbaque praevisam rem nom invita sequentur.[62]

(Şeyleri bir kez öğrenince, sözcükler kendiliğinden gelir.)

Ve düzyazıda şiirsel biçimde söylendiği gibi, "*Cum res animum occupavere, verba ambiunt.*"[63] (Şeyler aklı ele geçirince, sözcükler yığınla gelir.) (C) Ve başka birisi: "*Ipsae res verba rapiunt.*"[64] (Şeyler sözcükleri sürükler.)

(A) Ama adın "den" halini, bağlaçları bilmediği gibi, dilbilgisini de bilmiyor; tıpkı üniformalı uşağını ya da Küçük Köprü'nün balıkçısını bilmediği gibi. Eğer onlara izin verirseniz, size ölümden söz edecekler ve büyük bir olasılıkla, kendi lehçelerinin kurallarını, Fransa'daki en büyük güzel sanat ustalarından daha çok tökezletmeyeceklerdir.

Bununla birlikte, retoriği bilmediği gibi, bu öğretmen nazlı öğrencisi için *captatio benevolentiae* ön-oyununun nasıl oynayacağını da bilmiyordur.[65] Bunu bilmeye gereksinimi de yok. Retoriğin tüm bu ince renkleri, gerçekte gerçekliğin arı ve saf ışığının gölgesinde kaldı. Tüm bu ince teknikler, daha katı ve sert bir yiyeceği (eti) sindirme yeteneğinde olmayan kitleleri eğlendirebilir. Sisam Adası'nın elçisi, Isparta Kralı Kleomenes'e hazırlamış olduğu uzun bir konuşmayla geliyor ve Polykrates'e karşı savaşa ikna etmeye çalışıyor. Elçinin okuması bitince, yanıtını veriyor: Konuşmanızın başlangıcını anımsamıyorum; orta yerini de; sonucuna gelince, benim yapacak bir şeyim yok. Bana göre yerinde bir yanıt; boş sözler edenlerin burnuna iyi bir yumruk.

(B) Peki ya öteki durum? Atinalılar büyük bir yapının tasarısı için iki mimar arasında bir seçim yapacaklardı. Birincisi daha uyanıktı ve yapılacak iş konusunda güzel bir konuşma yaparak kendini tanıttı. Genelde topluluğun beğenisini kazandı.

(62) Horatius, *Şiir Sanatı*, 311.
(63) Marcus A. Seneca, *Karşı Çıkışlar*, III.
(64) Cicero, *De Finibus*, III, v, 19.
(65) *Captatio Benevolentiae:* Okuyucunun ilgisini çekmeye yönelik bir döviz.

İkinci mimar ancak iki üç söz etti. "Atinalı efendiler, onun söylediklerini ben gerçekleştireceğim."[66]

(A) Güzel konuşmalarının en iyi günlerinde, çoğu insan Cicero'ya hayrandı. Oysa Cato ona sadece gülüyordu: "Bizim eğlendirici bir konsülümüz var," diyordu. Yararlı bir söz ya da yerinde bir işaret her zaman uygun düşer.

(C) Kendisinden önce ya da sonra gelen bir bağlama uygun düşmese bile, kendi başına iyidir. (A) İyi bir uyağın iyi bir şiir çıkaracağına inananlardan değilim. Bırakınız şair isterse kısa bir heceyi uzatsın; buna kimse karşı çıkmaz. Eğer buluşları mutlu ise, eğer aklı ve yargısı görevini yapmışsa, ben ona işte iyi bir şair, ama kötü bir dize hazırlayıcısı diyeceğim.

Emunctae naris, durus componere versus.[67]

(Dizeleri kaba olsa da, burnu koku alıyor.)

Onun yapıtını alınız, diyor Horatius, ölçülü dizelerini dikiş yerlerinden ayırınız:

(B) *Tempora certa modusque, et quod prius ordine verbum est,*
Posterius facias, praepones ultima primis,
Invenias etiam disjecti membra poetae.[68]

(Uyak ve ölçüyü kaldırın, sözcüklerin yerlerini değiştirin,
baştakini sona, sondakini başa alın,
şairini darmadağınık halde bulacaksınız.)

(A) Bu noktada o kendini yalanlamayacaktır; parçalar bile güzel olacaktır.

Söz verdiği komediyi hazırlamayınca, kendisini kınayan halka Menandros bu nedenle şöyle seslenmişti: "Yazıldı ve ha-

(66) Plutarkhos, *Devlet İşleri Yapanlar İçin Eğitim.*
(67) Horatius, *Satires,* I, IV.
(68) Horatius, *Satires,* I, IV.

zır, geriye dizelerini eklemek kaldı." Konu ve şeyler aklında hazır olunca, geri kalana az önem veriyordu. Ronsard ile Bellay, Fransız şiirine yenilik kazandırdığından bu yana, küçük çırakların az çok onlar gibi yazmaya çalıştıklarını, soylu sözcükler kullanarak onların ritmini aldıklarını biliyorum. (C) "*Plus sonat, quam valet.* "[69] (Anlamdan çok gürültü.) (A) Halktan insanlara göre hiçbir zaman bu kadar çok şair olmadı. Bununla birlikte, onların ritmlerini kopya etmek kolay olduğu için, birincinin zengin betimlemelerine ve ikincinin ince buluşlarına öykünmeleri de yetersiz kalmıştır.

Peki ama, kimi kıyaslamanın hileli kurnazlığı ile birileri onu rahatsız ediyorsa, ne yapabilir? Jambon su içirir, içmek susuzluğu giderir, demek jambon susuzluğu giderir? (C) Bırakın alay etsin. Yanıt vermektense, gülme kurnazlığını göstersin.

Bırakalım onu Aristippus'un eğlenceli yanıtını kullansın: Niçin onu çözecekmişim? Bağlı olan her şey bana engel olduğuna göre? Birileri Cleanthes'in kurnazca diyalektiğine karşı çıkınca, Khrysippos yanıt verdi: Git çocuklarla hokkabazlık yap, yaşlı bir adamın düşüncelerini kesme. (A) Şu aptalca akıl oyunları, (C) "*Contorta et, aculeata sophismata.* "[70] (Şu dolambaçlı ve ince sofizm), ona bir yalanı benimsetirse, bu tehlikeli olur, ama eğer etkisiz kalır ve onu yalnızca güldürürse, buna niçin dikkat etmesi gerektiğini gerçekten bilmiyorum. Öylesine aptal insanlar var ki, iyi bir sözcük yakalamak için yollarından yüz adım sapıyorlar. (C) "*Aut qui non verba rebus aptant, sed res extrinsecus arcessunt, quibus verba conveniant.* "[71] (Sözcükleri şeylere uygun düşüremeyince, kendi sözcüklerine uydurmak için ilgisiz şeyler arıyorlar.) Ya da şöyle: "*Sunt qui alicujus verbi decore placentis vocentur ad id quod non proposuerant scribera.* "[72] (Kimi çekici sözcüklerin güzelliğine ken-

(69) Seneca, *Epistles*, XL, 5.
(70) Cicero, *Academica*, II.
(71) Quintilianus, *Inst.*
(72) Quintilianus, *Institutiones Oratioriae*, VIII, iii.

dini kaptıran yazarlar, hiç de amaçları olmayan şeyler yazıyorlar.)

Aramaya çıkmak için kendi kanıtımın ipliğini bükmektense, kendi üzerime yamamak için güzel bir deyişi bozmaya hazırım. (A) Oysa olay tersine, sözcükler kullanmak ve izlemek içindir; eğer Fransız gidemiyorsa, o zaman Gaskonyalı gider. Gönül ister ki şeyler ağır bassın; dinleyenin düş gücünü doyursun ve sözcükleri hiç anımsamasın. Kâğıt üzerinde olduğu kadar, ağızdaki sade ve doğal konuşmayı seviyorum; özlü, sinirleri sağlam (canlı), kısa ve yoğun bir konuşma, (C) yoksa zorlanmış ve aniden yapılmış kırılgan ve taranmış değil.

Haec demum sapiet dictio, quae feriet.(73)

(Eğer insanı çarpıyorsa, konuşma stili iyidir.)

(A) Sıkıcı olmaktan çok, anlaşılması zor, sevgiden uzak, düzensiz, kopuk ve gözüpek: Bırakın her parça kendi birliğini kursun (kendine yeterli olsun); bilgiççe değil, keşiş gibi değil, avukat gibi değil, ama askerce, tıpkı Sallustius'un Julius Caesar'ı betimlediği gibi (C) hem onu niçin böyle betimlediğini de bilmiyorum.

(B) Ben çocuğunuzun Fransız gençliğinin giysilerinde gösterdikleri umursamazlığı izlemesini isterdim: Mantonun boynuna sarılmış bir eşarp, omuza doğru kaymış bir şapka, düzgünce çekilmemiş çoraplar: Yabancı süslenmeye karşı gururluca bir küçümsemeyi ve yapaylığa karşı ilgisizliği temsil eder. Bununla birlikte, ben bunu konuşmaya daha iyi uygulanmış buluyorum. (C) Tüm yapmacık tavırlar, özellikle gönlünü özgürlüğe adamış Fransızlara uygun düşmüyor. Bir monarşide, tüm kibar insanlar saraylı gibi giyinmeli. Bu nedenle biz biraz doğal ve küçümseyici olmalıyız.

(A) Güzel bir bedende kemikler ve damarlar nasıl görünmezse, benzer şekilde, güzel bir kumaşta dokuma iplikleri ve

(73) Lucanus, *Pharsalos*.

dikiş yerleri de görünmemelidir. (C) "*Quae veritati operam dat oratio, incomposita sit et simplex.*"[74] (Gerçeğin hizmetinde olan konuşmalar, sade ve süssüz olmalıdır.)

"*Quis accurate loquitur, nisi qui vult putide loqui?*"[75] (İnsan yapmacık bir tarzda konuşmak istemediği sürece, dikkatli konuşur.)

Uzdillilik bizi kendine yönelttiği zaman, şeylerin özüne zarar verir.

Tıpkı giyimde, küçük kafalı insanların kimi özel ya da artık modası geçmiş giysilerle dikkat çektikleri gibi, dilde de, çocukça ve bilgiççe bir tutkuyla yeni deyimler ve az bilinen sözcükler aranır. Ben yalnızca Paris halindeki dili konuşabilsem![76] Dilbilimci Aristophanes, Epikuros'un sözcüklerinin basitliğini ve onun güzel konuşma sanatının amacı olan dildeki açıklığını eleştirirken, hiçbir şey anlamamıştı. Konuşmaya öykünmek kolaydır, bunu tüm bir halk yapar, ama yargılama gücü ve araştırma öyle hızlı gitmez. Okuyucuların çoğu, kendi bedenlerine bir giysi bulmuş gibi, benzer şekilde düşünüyor.

Oysa güç ve sinirler satın alınamaz, ama süs ve giysi alınabilir.

Benim çevremdeki insanların çoğu *Denemeler*'deki gibi konuşuyor,[77] ama benzer şekilde konuşup konuşmadıklarını bilmiyorum.

(A) Atinalılar, diyor Platon, kibar ve anlamlı konuşmaya özen gösteriyor; Ispartalılar kısa konuşuyor; Giritliler, düşüncenin verimliliğine bakıyor, konuşmanın değil – en iyisi onlar.[78] Zenon, iki tür izleyicisi olduğunu söylüyor: Gerçek öğrenime özen gösteren ve *philologous* adını alanlar –bunlar Zenon'un gözdeleri arasında– ve *logophilous* adını alan diğerleri

(74) Seneca, *Epist. Moral.*, XL, 4.

(75) agy., LXXV, 1.

(76) Paris hali, artık Paris'in güneyine taşınmış bulunuyor; yeni yerinde bir iş merkezi var. (Ç.N.)

(77) Yani Fransa'da konuşulanlar.

(78) Platon, *Yasalar*, I, 641E.

ise yalnız dile özen gösteriyor.[79] Bu demek değil ki, iyi konuşmak güzel bir şey değil ya da doğru değil, ama sandığımız kadar iyi değil. Tüm yaşamımıza karışmasından da hoşnut değilim. Önce kendi dilimi iyi öğrenmek isterim, sonra da düzenli görüştüğüm komşuların dilini. Yunanca ve Latince, kuşkusuz büyük bir süs ve kolaylık, ama pahalıya mal oluyor. Benim üzerimde denendiği gibi, ben size daha ucuz bir yol göstereceğim. İsteyen bunu kullanır.

Benim şimdi ölmüş olan babam, en seçkin eğitim biçimi üzerine, bilgin ve akıllı insanlar arasında olası tüm araştırmaları yaptırdıktan sonra, gerçeklikteki eğitimin yararsızlığı üzerine uyarıldı: Çünkü bizim dil öğrenmek için harcadığımız uzun bir süre, onlara hiç pahasına mal oluyordu, (A) Sadece bu nedenle biz eski Yunanlıların ve Romalıların kafa ve bilgi büyüklüğüne varamayız. Ben bunun tek neden olduğunu sanmıyorum. Babamın bu konuda bulduğu çıkar yol, daha ben bebekken ve konuşmaya başlamadan önce, beni bir Almana teslim etmek oldu; sonunda o Fransa'da çok bilinen bir doktor olarak öldü. Bizim dilimizi bilmezdi, ama Latincesi çok iyiydi. İyice seçilerek ve yüksek ücret ödenerek getirtildi ve ben sürekli onun kolları arasına bırakıldım. Ondan daha az bilgili olan iki kişi daha vardı: onlar da benimle ilgileniyor ve birincinin yükünü azaltıyordu. Bana Latinceden başka bir dille seslenmiyorlardı. Geri kalan ev halkına gelince, ne babam, ne annem, ne hizmetçilerden herhangi birisi, benim önümde Latinceden başka bir dille konuşma yasağını çiğniyordu; herkes bu dili benimle konuşabilmek için biraz öğrenmişti.

Herkesin bundan yararlanması, çok güzel bir şeydi. Annemle babam bu yolla yeterince Latince öğrenmişlerdi ve benim hizmetimle daha yakından ilgilenen evin diğer üyeleri gibi, gerekli olduğunda bu dili konşuyorlardı. Sözün kısası, öylesine Latinleştik ki, bu dil çevre köylere de yayıldı; bugün

(79) Yunancadaki *logos*'un iki anlamı üzerine –akıl ve sözcük– bir oyun yapılıyor.

birçok zanaatçının ve aygıtın adı Latincedir. Bana gelince, altı yaşımı geçinceye kadar ne *patois* dilini, ne Arapçayı işitmiştim.[80] Üstelik sanattan ve kitaptan uzak, dilbilgisi ya da kural bilmeden, kamçı yemeden ve gözyaşı dökmeden, öğretmenlerim kadar ben de Latinceyi öğrenmiştim, çünkü başka dille karıştırmıyor ya da konuşurken bozmuyordum. Örneğin eğer okullardaki gibi bana bir yazılı ödev veriyorlarsa (diğer öğrencilere Fransızca verdikleri gibi), bunu kötü bir Latinceden, iyi bir Latinceye çevirmemi istiyorlardı. Örneğin Nicolas Groucchi, *De Comitiis Romanorum*'u yazmıştı; G. Guerente, Aristoteles üzerine bir yorum yazmıştı; George Buchanan, büyük bir İskoç şairdi; Marc A. Muret, dönemin en büyük konuşmacısı diye biliniyordu; (A) benim özel öğretmenlerimin dediğine göre, çocukluğumda bu dili öylesine iyi biliyormuşum ki, bana yaklaşmaya çekiniyorlarmış.[81] Daha sonra Brissac Lordu'nun hizmetinde gördüğüm Buchanan'ın bana dediğine göre, çocuk eğitimi üzerine bir kitap yazmıştı ve benim eğitimimi örnek diye göstermiş ve bizim daha sonra hep çok değerli ve cesur bir insan diye tanıdığımız Brissac Kontu'nun eğitimini üstlenmişti.

Yunanca öğrenmeye gelince, ben bu dili çok az anlıyordum; babam bunu yöntemsel bir yoldan öğrenmemi önerdi, ama yeni bir yoldan; oyunla ve spor yaparken. Kimilerinin matematik ve geometri öğrenirken yaptığı gibi, bir masa üzerinde ve birbirimize karşılıklı top yuvarlar gibi. Çünkü yapılan birçok şey arasında, bilgiyi ve görev yapmayı kendi özgür seçimimle sevmem salık verilmişti; hem de istencimi zorlamadan, kendi ruhumu tatlılık ve özgürlük içinde yücelterek. Babam bu konuda öylesine titizdi ki, çocuğu birden uykudan uyandırmak (onlar biz çocuklardan daha derin uykuya dalar), onların körpe beyinlerini sarsmak, uykularında birden

(80) *Patois,* taşra dili, kuralsız konuşulan dil.

(81) Tüm bu büyük Latinciler Bordeaux'da Guyenne Koleji'nde öğretmendi; Montaigne de, evdeki eğitiminden sonra oraya gönderildi.

yakalayıp kaldırmak yerine, benim müzik sesiyle uyandırılmamı isterdi. Böyle bir hizmet gören bir insan asla eksik olmadı.

Bu örnek, geri kalanları ve böylesine iyi bir babanın sakınımını, sevgisini nasıl ortaya vurduğunu anlamamıza yetişir; yaptığı meyvecilikten, güzel meyveler toplamadığı için de babam asla eleştirilmedi. Bunun iki nedeni vardı: Birincisi, tarla kısır ve elverişsizdi; çünkü her ne kadar ben sağlam ve iyi bir sağlığa sahip olsam da, yapım sakin ve işlenebilir olsa da, buna karşılık ağır tavırlı, edilgin, uykulu bir halim vardı; kimse beni aylaklığımdan söküp alamıyordu, isterse bu oyun oynamak için olsun. Gördüklerimi iyi anlıyordum ve bu ağır mizaç altında gözüpek ve kendi yaşımın üstünde düşünceler geliştiriyordum. Kafam ağır çalışıyordu; ancak yönlendirildiği ölçüde kıpırdıyordu. Ağır anlıyordum; düş gücüm beni zorlamıyordu; tüm bunların dışında, belleğim inanılmayacak kadar zayıftı.

Tüm bunlar göz önüne alındığında, babamın benim için bir şey yapamadığına şaşmamak gerekir.

İkinci nedene gelince, iyileşmek için çılgın bir ivedilik içinde olan bir insan, kendini her türlü öğüde bırakır ve bu iyi adam, kendisi için önemli olan bu konuda başarısızlığa düşmekten son derece korkar; sonunda kendini genel kanıya bırakır; vinç gibi önde gidenleri izler; geleneklerdeki yerini alır.

Böyle bir psikoloji içinde olan babam, henüz altı yaşında olduğum bir sırada beni Guyenne Koleji'ne gönderdi; bu okul henüz yeni gelişiyordu ve Fransa'nın en iyi okulu sayılıyordu. Orada da, babamın bana gösterdiği özene ayrıca bir şey katmak olası değildi; orada da bana özel değerleri olan kişisel öğretmenler seçti; her şeyden önce eğitimimle ilgili olanlara ve okuldaki âdetlere (yöntemlere) karşı özel önlemler aldı. Tüm bunlara karşı orası yine de bir okuldu. Örneğin öğrendiğim Latince, orada bozuldu; bu dili kullanmayı bir yana bıraktım. Benim tüm yeni eğitim yöntemim, üst sınıflara sıçramama yaradı, çünkü on üç yaşında okulu bitirirken, tüm derslerimi vermiş-

tim, ama kendi hesabıma sunabileceğim hiçbir ürünüm yoktu.(82)

Kitaplardan aldığım ilk tad, bana Ovidius'un *Metamorphoses* (*Dönüşümler*) masalıyla geldi. Çünkü yedi sekiz yaşlarındayken, okumak için tüm diğer zevklerden kaçıyordum; özellikle Latince benim ana dilim olmuştu; ayrıca bu kitap bildiklerim arasında okuması en kolay olanıydı ve benim genç yaşıma çok uygun düşüyordu. Çocukların zaman geçirdiği değersiz kitapların adlarını bilmediğim gibi, içeriklerini de bilmiyordum – yine de bilmiyorum.

Bu durumda ben ders kitaplarıma karşı daha az ilgi duyuyordum. Bu aşamada anlayışlı bir öğretmenle tanışıklık kurmam, benim için özellikle bir şans olmuştu; o benim bu ve benzeri tutkularıma göz yummasını bildi. Çünkü bu sayede Vergilius'un *Aeneis*'ini, Terentius'u ve Plautus'u, İtalyan güldürü yazarlarını, her zaman konularının çekiciliği ile okudum. Eğer bu öğretmen bu gidişi kırmak için böylesine bir çılgınlık yapmasaydı, sanırım okuldan kitaplara karşı bir nefretten başka bir şey taşımazdım – tıpkı çoğu soyluların yaptığı gibi. O işini ustaca yürütüyor, hiçbir şey görmemiş gibi yapıyordu; ödevim olan diğer kitapları bana zorlamadan yedirirken, sevdiğim kitapları da gizlice yutturarak açlığımı artırıyordu. Çünkü babamın beni eğitmekle görevli insanlarda aradığı başlıca nitelikler, iyilik (iyi davranış, saygı) ve doğal rahatlıktı. Oysa benim doğamda ağır davranıştan ve tembellikten başka bir kusur yoktu. Tehlike benim kötülük yapmamamda değil, hiçbir şey yapmamamdaydı. Benim kötü olabileceğimi gösteren hiçbir öngörü yoktu, ama yararsız olabilirdim. Aylaklık önceden görülebiliyordu, ama kötülük görülmüyordu.

(C) Sanırım sonradan ortaya çıkanlar da, öngörülenler oldu. Kulağımın içinde çınlayan sızlanmalar bunu doğruluyor: Aylak; arkadaşlığında olduğu kadar görevlerinde, akrabalık

(82) Bu okulda öğrenimin tümüyle Latince mi, yoksa Latincenin diğer derslerinden birisi mi olduğunu açıkça bilemiyoruz. (Ç.N.)

ilişkilerinde ve toplumda sıcak değil. Çok özel (kendine çok bağlı). Ama en suçlayıcı olanlar, şöyle demiyordu: Niçin gidip şunu almıyor? Niçin borcunu ödemiyor? Ama şöyle diyordu: Niçin kolayca yazmıyor? Armağan vermiyor?

Eğer insanlar benden yalnızca görev dışı çalışma isteseydi, ben bunu gönül okşayıcı bulurdum. Ama benim yapmamam gereken işlerin de benden istenmesi haksızlık olduğu gibi, gerçekte kendilerinin yapması gerekenden fazlasının istenmesinin de bir haksızlık olacağı gibi. Bunu benden beklerken, işin iyicil niteliğini ve benim yapmam gereken gönüllü işi siliyorlardı. Benim kendi adıma herhangi bir cömertliğin çok daha fazla beğenilmesi gerekirken, benim hiçbir şey almadığım da görülüyordu. Ben kendi servetimi, benim elimde olduğu ölçüde özgürce hizmete sunabilirdim. Bununla birlikte, eğer ben kendi eylemlerimin büyük tutuşturucusu olsaydım, bu kınamalara şiddetle karşı çıkardım. Kendilerine çok şey yapmadığım için değil, ama daha çok yapabilme yeteneğimde olduğum için benden sıkılan kimi insanlara bunu öğretmek isterdim.

(A) Tüm bunlarla benim ruhum kendisi için büyük heyecanlar istemediği gibi, bildiği konular için kesin ve açık yargılar da istemiyordu; (A) başka bir kimseyi işin içine katmadan kendi başına sindiriyordu. Diğer şeyler arasında, ruhumun kendini şiddete ve güce verme yeteneğinde olmadığına da kesinlikle inanıyorum.

(B) Bu çocukluk yeteneğimden başka bir şeyi göz önüne almalı mıyım? Bir oyunda rol aldığım zaman, sesimde ve jestlerimde kendine güvenen bir yüz ve bedensel esneklik vardı. Çünkü yaşıma göre ileriydi:

Alter ab undecimo tum me vix ceperat annus.(83)

(Gelecek yıl ancak beni on birinci yaşımdan çıkarmış olacak.)

(83) Vergilius, *Eclogue*, VIII, 39.

Buchanan'ın, Guerente'nin ve Muret'nin Latin trajedilerinin baş karakterlerini oynadım; bunların hepsini de, bizim okulumuz saygınlıkla temsil etti.(84)

Bizim okul müdürümüz Andreas Gouveanus, tüm diğer alanlarında olduğu gibi, kıyas kabul etmeyecek şekilde Fransa'nın en büyük müdürü oldu. Beni ise işinin ustası saydı. Aktörlük, soylu çocuklar arasında övülmeyen bir meslek değildi: Sonuç olarak, (eskilerin örneklerini izleyerek) aktörlüğe etkin olarak katılmış bir prens diye güldüm, onur ve ödül kazandım.

(C) Eski Yunanistan'da, tiyatroda oynamak, onurlu insanlar için de övülebilir bir meslekti: "*Aristoni tragico actori rem aperit: Huic et genus et fortuna honesta erant; nec ars, quia nihil tale apud Graecos pudori est, ea deformabat.*"(85) (Kendi tasarısını trajedi aktörü Ariston'a açtı. Doğumu ve talihiyle seçkin bir insandı o; bu tür uğraşılar Yunanlılarda asla onur kırıcı olmadığından, mesleği onu asla küçültmüyordu.)

(B) Çünkü bu tür eğlentileri suçlayanları ben her zaman anlayışsızlıkla suçladım ve yine, değerli aktör arkadaşlarıyla bizim kasabaya girmek istemeyenleri, böylesine kamuya açık şenlikleri halka çok görenleri ben haksızlık yapmakla suçladım. İyi yöneticiler, ciddi bir görev olarak vatandaşları hem spor, hem oyun için bir araya toplamaya özen gösterir; böylece toplumsal dayanışma ve dostluklar artar. Ve sonra onlara herkesin ve hatta yüksek görevlilerin önünde verilenden daha düzenli bir eğlence sunmazsınız. Yüksek görevlilerin ya da kralın (prensin), bir tür babaca sevgiyle ve iyilikle karşılık beklemeden eğlence sunmaları akla uygun düşer. (C) Daha büyük kentlerde, bu tür gösteriler için ayrılan ve kullanılan yerler bulunur: Bunlar daha kötü ve gizli eğlenceleri önler.

(A) Şimdi benim konuya geri dönelim; bir gencin ilgisini çekecek ve duygulandıracak bundan daha iyi bir etkinlik bulunamaz, aksi halde yük taşıyan bir eşek olur. Bir torba dolusu

(84) Hiç kuşkusuz tüm bu piyesler Latince oynanmıştı.
(85) Titus Livius, XXIV, xxiv.

kitap taşıdıkları için kırbaçlanırlar; bununla birlikte, eğer iyi bir şey yapılacaksa, bilginin bizde kalması yetmez, onunla evlenmek gerekir.

BÖLÜM YİRMİ YEDİ

GERÇEĞİ VE YANLIŞI KENDİ YARGI GÜCÜMÜZE GÖRE ÖLÇMEK DELİLİKTİR

Bu bölümde de Aquitania Yıllığı'*ndan alıntılar bulunuyor. Montaigne, kendisinin de sık sık kınandığı çabuk kanıcılık üzerine konuşuyor burada. Bu onu pyrrhonizme (kuşkuculuğa) götürecek olan entelektüel bir sakınımın dışavurumudur.*(1) *Daha sonra, kendi yönteminin tam bilincine vardığı zaman, genelde kendi çevresinde benimsenmiş bulunan doğaüstü açıklamaları geri çevirmek için daha yürekli davranacaktır. 1588'deki* Deneme *III, bölüm xi'de durum böyledir. O zaman bile, kendi düşüncelerinin önemli niteliklerinden birisi olan entelektüel sakınımdan gerçekte vazgeçmeyecektir. Ve bunu* Deneme *I, bölüm xxvii'de doğrulayacaktır. Çünkü çeşitli dönemlerde araya girmiş bulunan kanıtlar elimizde bulunuyor.*

(A) İnanmanın kolaylığını ve kendimizi inanmaya bırakmamızı, düşüncenin basitliğine ve bilgisizliğe vermemiz boşuna değildir: Çünkü bana öyle geliyor ki, eskiden inanç, ruhumuza vurulan bir damga gibi sayılıyordu. Ruhumuz daha gevşek ve daha az dirençli olduğu ölçüde, üzerine bir şeyler basmak daha kolaydı. (C) "*Ut necesse est lancem in libra ponderibus impositis deprimi, sic animum perspicuis cedere.*"(2) (Kefenin bir gözüne konan ağırlık, nasıl o yanı aşağıya çekerse, benzer şekilde, akıl da açık kanıta yol açmalıdır.)

Bir ruh boş olduğu ve onu dengeleyecek ağırlığı bulunmadığı ölçüde, karşılaştığı ilk kanıtın ağırlığı altında o kadar kolayca

(1) Pyrrhon (İÖ 365-275) en büyük kuşkuculardan birisi olan Yunan filozofu.
(2) Cicero, *Academica*, II, ii.

eğilir. (A) İşte bu nedenle çocuklar, halktan insanlar, kadınlar ve hastalar kolayca yönlendirilirler (ya da duyduklarına kolayca inanırlar). Ama öte yandan, bir şey bize gerçek gibi görünmediği için yalnız bu nedenle onu yanlış saymak ve bu şeyi küçümsemeyi sürdürmek, aptalca bir kendini beğenmişliktir. Kendi yeteneklerinin ortalamanın üstünde olduğunu düşünenlerin ortak bir kusurudur bu. Eskiden ben böyle düşünüyordum: Eğer hayaletlerin yürüdüğü ya da gelecek olaylarla ilgili kehanetler, büyücülük ya da benzeri şeyler anlatıyorlarsa, bunlara katılmıyordum:

Somnia, terrores magicos, miracula, sagas,
Nocturnos lemures portentaque Thessala.(3)

(Düşler, büyülü terörler, mucizeler, büyücüler,
geceleyin ölü ziyaretleri, Teselya büyüleri.)

– Bu tür deliliklere katılan yoksul insanlara her zaman üzülüyordum. Şimdi ise, ben de en az onlar kadar acınacak durumda olduğumu anlıyorum. Sonuç olarak kendi deneyimlerim, kendi ilk inançlarımın ötesinde yeni bir şey göstermediği gibi, kendi adıma bir merak eksikliğim de olmadı. Ama aklımın bana öğrettiğine göre, bir şeyi yanlış ve olanaksız diye kesinlikle mahkûm etmek, Tanrı istencinin ve bizim doğa annenin gücünün sınırlarını bilmeyi ileri sürmektir. Ve yine bunları kendi yeteneğimize ve yargı gücümüze göre ölçmenin dünyanın en delice şeyi olduğunu bana öğretti. Eğer aklımızın almadığı şeylere biz hayalet ya da mucize dersek, o zaman bunlar görüş alanımızda sürekli olarak ne kadar kendini gösterir? Eğer kendi elimizde tuttuğumuz şeyleri bile, bulutların arasından anlamaya çalışırsak, o zaman elbette onun anlaşılmazlığını ortadan kaldıran bilgi değil, alışkanlıklardır:

(B) *Jam nemo, fessus satiate vivendi,*
Suspicere in coeli dignatur lucida templa.(4)

(3) Horatius, *Epistles*, II, ii.
(4) Lucretius, II, 1034.

(Artık yaşama doyduk ve yorulduk, kimse göklerin ışıklı tapınağına bakmak zahmetine katlanmıyor.)

(A) Eğer bu şeyler bize ilk kez sunulmuş olsaydı, biz de bunları başkaları gibi inanılmaz bulurduk:

si nunc primum mortalibus adsint
Ex improviso, ceu sint objecta repente,
Nil magis hisrebus poterat mirabili dici,
Aut minus ante quod auderent fore credere gentes.(5)

(Varsayalım ki, şimdi ve ilk kez birdenbire
ölümlülerin gözlerine göründü. Bundan
daha hayran olunası bir şey bulunamaz.
İnsanlar bunları görmeden önce, inceleyemezlerdi.)

Daha önce hiç ırmak görmemiş birisi, ilk kez karşılaştığında onu okyanus sanır. Biz bildiğimiz şeyleri, bunlar arasında en büyük olanlarını, doğanın bu türde üretebildiği en büyükleri temsil ediyor sanırız.

(B) *Scilicet et fluvius, qui non est maximus, eii est*
Qui non ante aliquem majorem vidit, et ingens
Arbor homoque videtur; (A) *et omnia de genere omni*
Maxima quae vidit quisque, haec ingentia fingit.(6)

(Bir ırmak tam bu büyüklükte olamaz, daha büyüğünü göremeyene öyle görünür. Daha büyük ağaç ve insan için de geçerlidir bu. Daha büyüğünü gördüğümüz her türü, biz kocaman sanırız.)

(C) "*Consuetudine oculorum assuescunt animi, neque admirantur, neque requirunt rationes earum rerum quas semper vident.* "(7)

(5) Lucretius, II, 1037.
(6) Lucretius, VI, 674.
(7) Cicero, *De Natura Deorum*, II.

(Hep görmeye alıştığımız şeyler, aklımıza yabancı gelmez; durmadan gördüklerine artık şaşırmaz. Ve bunun nedenlerini araştırmaz.)

Şeylerin büyüklüğünden çok yeniliği bizi nedenleri araştırmaya götürür.

(A) Doğanın[8] bu sonsuz gücünü daha çok saygıyla, kendi bilgisizliğimizi ve zayıflığımızı daha iyi tanıyarak yargılamamız gerekiyor. Güvenmeye değer insanların tanıklık ettiği pek güvenilir olmayan ne kadar çok şey var: Biz bunlara inanmasak, o zaman hiç değilse askıda bırakmalıyız. Çünkü bunları olanaksız diye mahkûm etmek, olasılığın sınırlarını kendini beğenmiş bir cüretle bildiğini ileri sürmektir. (C) Eğer biz olanaksızla, alışılmamış arasındaki ayrımı ya da doğal gidişin düzenine karşı olanla, insanoğlunun kanısına karşı olanlar arasındaki ayrımı anlarsak, o zaman Chilon'un buyurduğu *hiçbir şey çok değil* kuralına hemen gözüpekçe inanamayacağımız gibi, kolayca inanmazlık da etmeyiz.

(A) Foix Kontu'nun, ertesi sabah Kastilya Kralı Joan'ın Juberoth'ta yenileceğini bildiğini ve bunu bize aktarma yollarını Froissard'da okuduğumuz zaman, bununla alay edebiliriz. Benzer şekilde, Papa Honorius aynı gün Kral Philippe August'un öldüğünü bizim yıllıklar söylediği ve Papanın onun için bir ölüm töreni yaptığını, bu törenin tüm İtalya'da yapılması için buyruk verdiğini duyduğumuz zaman, yine güleriz. Çünkü bu tanıklığın otoritesi, bizi inandıracak kadar iyi bir yerde değil.

Başka neler var? Plutarkhos, eski çağda olagelen birçok olayları anlatması bir yana, kesin bir bilgiye dayanarak söylediğine göre, Dominitian zamanında, Antonius'un Almanya'da yitirdiği meydan savaşı, günlerce önceden Roma'da biliniyordu ve yitirdiği gün tüm dünyaya yayıldı. Caesar'ın ileri sürdüğüne göre, çoğu zaman olayları önceden biliyormuş: Bu basit insanların bizim kadar öngörüye sahip olmadıkları için, halkın

(8) Montaigne, "Tanrı'nın sonsuz gücü..." yerine "Doğanın sonsuz gücü..."nü kullanıyor. Çünkü Rönesans'ta artık Tanrı'nın yerini, Doğa alıyor. (Ç.N.)

kendilerini aldatmasına izin verdiklerini söyleyebilir miyiz?[9]

Plinius bunları söz konusu etmeyi sevdiği zaman da, onun yargısından daha kırılgan, daha net ve daha canlı olan başka bir şey var mıdır? Onun daha az önem verdiğim olağanüstü bilgisini bir yana bırakıyorum: Ama bu iki nitelikten hangisinde biz onu geçebiliyoruz? Bununla birlikte, her okul öğrencisi onu yalana inandırabilir ve doğanın yapıtlarının ilerlemesi üzerine ona ders verebilir.

Bouchet'nin kitabında Ermiş Hilarion'nin kutsal kalıtları ile ilgili mucizeleri okuduğumuz zaman, bunları önemsiz sayabiliriz; çünkü ona olan güven, bizim onun tersini söylememizi elimizden alacak kadar büyük değildir. Bununla birlikte, hep aynı doğrultuda gitmek ve tüm tarihi mahkûm etmek bana özellikle sakınımsız görünüyor. Augustinus gibi büyük bir ermiş, Milano'da gözleri görmeyen bir çocuğun, Ermiş Gervais ile Protaise'ın kalıtları üzerinde gözlerinin açıldığına tanıklık ediyor.[10] Kartaca'da yeni vaftiz edilmiş bir kadının, kanser olan başka bir kadını haç işaretiyle iyileştirdiği söyleniyor. Onun yakın arkadaşı Hesperius, evinde rahatsızlık uyandıran ruhları, İsa'nın mezarından getirdiği biraz toprakla kovmuştu; oradan kiliseye götürülen bu toprak; felçli birini hemen iyileştirmişti. Dinsel bir alay sırasında, Ermiş Etienne'in kalıtlarına bir çiçek demetiyle dokunan ve sonra da onu kör gözlerine sürten bir kadın, çoktandır yitirmiş olduğu gözlerini yeniden kazanmıştı; onunla birlikte, birçok mucizeler de gerçekleşmişti.[11] Onu ve kendi tanıklığı için başvurduğu iki piskoposu ne ile suçlayabiliriz? Bilgisizlikle, basit kafa yapısıyla, saflıkla mı, yoksa kötülük ve düzmecelikle mi? İçinde bulunduğumuz çağda, onlarla erdem, dindarlık, bil-

(9) Plutarkhos, *Paulus Aemilius'un Yaşamı.* Burada Caesar'ın anılması, pek güvenli bir kaynağa dayanmıyor.

(10) Augustinus, *Tanrı Kenti,* xii, viii.

(11) İsa'nın peygamberliği ve Hıristiyanlık, önemli ölçüde mucizelere dayanıyor. İnsanlar bu mucize inanışı ile dine daha çok kanıyor. Yalnız ne var ki, ne İsa, ne ermişleri, bir tek hastalığa tanı koymadılar, bir tek ilaç geliştiremediler. (Ç.N.)

gi, düşünme gücü ve yetenek konusunda kendini karşılaştıracak kadar sakınımsız bir insan var mıdır? (C) "*Qui, ut rationem nullam afferent, ipsa authoritate me frangerent.*"[12] (Hiçbir neden gösteremezler, beni yalnız yetkileriyle ikna edebilirler)

(A) Yol açtığı saçma yüreklilik bir yana, anlamadığımız şeyleri küçümsemenin tehlikeli sonuçları olur. Çünkü gerçekle yanlış arasına, kendi güzel kafanıza göre bir sınır çizince ve sonra, reddettiğinizden daha tuhaf kimi şeylere inanmanız gerektiğini anlayınca, bu sınırları terk etmeye zorlanırsınız. Bana öyle geliyor ki, içinde bulunduğumuz din anlaşmazlıklarının bilincimize taşıdığı düzensizlikleri (rahatsızlıkları), Katolikler kendi inançları için kullanıyorlar. Tartışma halinde olan kimi şeyleri kendi düşmanlarına terk ettikleri zaman, kendilerini ılımlı ve iyi bilgiyle donanmış sanıyorlar. Ama geri adım attığınız ve geri çekildiğiniz ya da onların saldırısını kolladığınız zaman, o düşmanın size sağladığı yararı görmemek bir yana, onların en hafif diye seçtikleri maddeler, kimi kez son derece önemli olabilir. Oysa biz, bizim kilisenin politikasının otoritesine ya tümüyle boyun eğmeliyiz, ya da ondan kurtulmalıyız. Ona ne kadar boyun eğmemiz gerektiğine karar vermek de bizim görevimiz değildir. Ayrıca bunu denediğimi söyleyebilirim; kilisenin uygulamaları bana garip ya da boş göründüğü için geçmişte kişisel seçim özgürlüğümü kullanıyordum ve kimi ayrıntıları ihmal etmek için özel bir ayıklama yapıyordum. Sonra bunları bilgin insanlara ilettiğim zaman, bu şeylerin etkin ve sağlam bir temele sahip olduğunu buldum; geri kalan şeylere göre bunu daha az saygıyla benimsetenin sadece aptallık ve bilgisizlik olduğunu gördüm. Kendi düşünce gücümüz içindeki tüm çelişkileri niçin anımsamıyoruz? Dün inanç konusu olan o kadar şeyin bugün bizim için masal konusu olduğunu da? Boş gurur ve merak, bizim ruhumuzun iki belası. Merak yüzünden burnumuzu her yere sokuyoruz; ötekisi bize bir şeyi tam olarak çözmeden ve kararsızca bırakmamızı yasaklıyor.

(12) Cicero, *Tusc. Disput.*, I, xxi.

BÖLÜM YİRMİ SEKİZ

DOSTLUK ÜZERİNE

Her toplumun, her çağın kendine özgü bir "dostluk" anlayışı vardır. Örneğin Rönesans'ta babanın oğluna duyduğu sevgi, Montaigne ailesinde gördüğümüz gibi, bir dostluk sayılabilir. Yine Montaigne, kendi eşine dostça sevgi besliyordu. Dostça sevgide, bir eşitlik, bir saygı vardır. Rönesans'ta geleneksel inançların ve kültürün dışına çıkılırken, yeni bir insan anlayışı ile birlikte, dostluk anlayışı da değişiyor, "insancıl" bir içerik kazanıyordu. Kadın hakları söz konusu olmasa bile, kadına karşı bir saygı başlıyordu. Kadın sadece cinsel doyum kaynağı ve "nikâhlı bir hizmetçi" olmaktan çıkıyordu. Cinsel doyum, salt tepisel düzeyde kalmıyor, cinsel eş, aynı zamanda bir sevgi kaynağı da oluyordu.

Rönesans bu anlayışı da, daha önceki dönemlerin kültüründen, Yunan ve Latin klasiklerinden alacaktır.

(A) Bir tabloda sanatçının çalışmasına bakarken, bende onu izleme merakı uyandı. Kendi yeteneğini en iyi yoldan uygulamak için, duvarlar arasında en güzel ve en uygun yeri seçmiş, sonra sadece çeşitliliği ve yeniliği içeren ve fantastik bir çekici resme dönüşen gülünçlüklerle boş yerleri doldurmuş. Düzeni ve orantısı bulunmayan, belli bir biçimden yoksun çeşitli parçaların her birine yamanmasıyla ortaya çıkan şu gülünç ve korkunç beden gerçekte ne ola ki?

Desinit in piscem mulier formosa superne.(1)

(Balık kuyruğu ile biten güzel bir kadın.)

(1) Horatius, *Ars Poetica*, 4.

Ben kendi ressamımla ikinci noktaya kadar gidebilirim, ama birinci ve en iyi bölümünde kalıyorum, çünkü benim yeteneklerim güzel sanat kurallarına göre süslenmiş, biçim almış, zengin içerikli bir resmin sorumluluğunu yüklenecek kadar öteye gidemez. Böylece ben Etienne de la Boetius'tan bir resim almaya karar verdim; böylece işin tüm geri kalanı onurlanmış olacak: Demek istediğim, onun *Gönüllü Kölelik* adını verdiği, ama bu adı bilmeyenlerin *Birine Karşı* adıyla tanıdıkları bir inceleme. İlk gençliğinde,(2) tiranlara karşı özgürlüğü onurlandırıyor ve deneme tarzında yazıyordu. Uzun süre bu kitap sağduyulu insanlar arasında dolaştı, hem de sağlam bir yapıt olduğu kadar, soylu bir yapıt olarak da büyük saygı ve beğeni gördü. Bununla birlikte, en iyi yapıtını vermek için daha çok eksiği var. Daha olgun çağında onu tanıdığım zaman, eğer benimki gibi bir tasarımı olsaydı ve kendi düşüncelerini yazıya geçirseydi, az bulunur değerde, çok şeye sahip olabilirdik ve antik kültürün onuruna daha çok yaklaşırdık, çünkü özellikle bu alandaki doğal yeteneklerinde onunla karşılaştırılabilecek hiç kimse bilmiyorum. Bununla birlikte, ondan kazara geriye kalan bu incelemeden başkası yoktur ve onu bir kez yazıp bıraktıktan sonra bir daha görüp görmediğini bilmiyorum: *Ocak Fermanı* üzerine birkaç *Düşünce,* iç savaş sırasında ün kazandı. Onun edebiyatından geri kalanlarından bulabildiklerim bu kadar. (C) Benim yayınlamış olduğum küçük kitabının dışında, ölüm dudaklarının arkasındayken, son vasiyetiyle birlikte, kitaplığını ve yazılarını bırakırken, bunu da bırakmıştı. Bizi ilk kez karşılaştırdığı için, bu inceleme yazısına özellikle borçluyum. Çünkü kendisiyle karşılaşmadan çok önce bu yazı bana bırakılmıştı ve kendisinden önce adını tanımıştım. Tanrı dilediği sürece aramızda, kendi çağımızda elbette benzeri görülmeyen ve izine rastlanmayan tam ve yetkisiz bir dostluğa giden yol başlamış oldu. Bunun böyle olması için rastlantıya bağlı

(2) Boetius (1530-1563); Montaigne onun yazısından söz ederken, "henüz on sekizine varmamıştı..." diyor.

birçok koşullar gerekliydi ve talih ancak üç yüz yılda bir böyle bir fırsat verir insanlara.

Öyle görünüyor ki, doğa bize dostluk yolundan daha güzel hiçbir şey hazırlamadı. (C) Aristoteles, iyi yasa koyucularının adaletten çok dostluğa özen gösterdiklerini söylüyor.[3] (A) Çünkü toplumun en yetkin aşaması, dostluktur. Çünkü (C) genel olarak, cinsel zevkin ya da çıkarın, toplumsal ya da özel gereksinimin hazırladığı ve beslediği dostluğun tüm biçimleri, daha az soylu, daha az güzeldir –bu nedenle daha az dostça olur–; dostluğun kendisinden çok başka nedenleri, amacı ve meyvelerini bu dostluğun içine karıştırmaz. Bu eski dört türü de dostluğa karıştırmaz: Doğal, toplumsal, konukseverlik, cinsel ilişki: Özellikle buna uymaz.

(A) Çocuklardan babaya daha çok bir saygı söz konusudur; dostluğu karşılıklı güven beslediği ve baba-çocuk arasında aşırı bir eşitsizlik bulunduğu için aralarında bir dostluk olmaz; doğal görevlere zarar verir. Çünkü babanın tüm gizli düşünceleri çocuğa iletilemez; çünkü yakışık almayan yakınlığa yol açar; ayrıca dostluğun ilk görevlerinden olan uyarılarını ve azarlamalarını babaya yöneltebilir. Aralarında oluşacak engellerden kaçınmak ve doğal olarak kendi aralarında yıkıma yol açmamak için, töre gereği babanın çocuklarını öldürdüğü toplumlar olduğu gibi, çocukların babalarını öldürdüğü toplumlar da var.[4] Aristippus'un tanıklık ettiği gibi, bu doğal bağı –babaların çocuklarına olan doğal bağı– küçümseyen filozoflar var: (A) Çocuklar kendisinden geldiği için onlara sevgi göstermesi gerektiği söylendiği zaman, tükürmeye başlıyor ve bunun da kendisinden çıktığını söylüyor; hem bizler, diyor, bit ve kurtçukları da oluşturabiliriz.[5] Ve Plutarkhos'un, kardeşiyle barıştırmak istediği bir başkası, şu karşılığı veriyor: "Aynı delikten gelmiş olmak benim için önemli değil."

(3) Aristoteles, *Nicomachaean Ethics,* VIII, 1.
(4) Montaigne bunu daha önce bölüm 23'te anmıştı.
(5) Yazarın sağlığında Aristippus'un adı geçmiyor.

Gerçekte kardeş adı güzel bir ad ve temiz sevgiyle dolu: Bu nedenle ben ve Boetius kardeşlik bağı kurduk. Ama biri zengin, öteki yoksul olduğu zaman mallarını karıştırmak ya da paylaşmak, çok zararlı olur ve kardeşlik bağını gevşetir. Kardeşler aynı yolda ve aynı kervan içinde yollarına giderken, birbirlerine ister istemez çarparlar, çarpışırlar. Ayrıca gerçek ve yetkin bir dostluğu doğuran bu uygunluk ve bağlılık niçin kendi aralarında bulunuyor? Baba ile oğlu doğal yapı bakımından tümüyle birbirinden uzak olacağı gibi, kardeşler de uzak olabilir. Bu benim oğlum, bu benim babam, ama vahşi, kötü ve aptal birisi. Ve sonra, bu dostlukları bize yasa ve doğal zorunluluklar buyurduğu ölçüde, bizim daha az seçim hakkımız ve gönüllü özgürlüğümüz bulunur. Bizim kendimize bağlı özgürlüğümüz, sevgiden ve sevgiye bağlı dostluktan başka kendine özgü bir şey üretir. İleri yaşına kadar hoşgörülü ve eşi bulunmaz bir babaya sahip olduğum, babadan oğula ünlü bir aileden geldiğim ve kardeşçe uyum konusunda örnek oluşturduğumuz için ben dostluk konusunda her şeyi denemeye girişmedim.

(B) *et ipse*
Notus in fratres animi paterni.(6)

(Ve ben babaya olduğu kadar kardeşlerine olan sevgisi için tanınıyorum.)

(A) Her ne kadar erkeğin kadına olan tutkusu kendi seçimlerinden ileri gelse de, dostluk bu duyguyla karşılaştırılamayacağı gibi, ikisine de aynı rol tanınamaz. Tutkunun ateşi; kabul etmeliyim ki:

neque enim est dae nescia nostri
Quae dulcem curis miscet amaritem.(7)

(6) Horatius, *Odes*, II, ii.
(7) Catullus, *Epigrams*, LXVI, 17.

(Çünkü hoş bir acıyı aşkın kaygılarına katan
tanrıça bizi tanımıyor değil.)

daha etkin, daha keskin ve daha acı. Bununla birlikte bu sakınımsız, uçarı, dalgalı ve değişken bir ateştir; tutku ateşidir; yalnızca bir köşemizi tutan saldırgan ve geri çekilen bir ateş. Dostluk ateşi genel, evrensel bir sıcaklık taşır; gerektiğinde ılımlı ve karşılıklıdır; sabit ve değişmez bir dostluk; asla acı ve keskin olmayan bir tatlılık ve eşitlik içerir. Ayrıca aşkta bizden kaçan delice bir istek vardır:

Come segue la lepre il cacciatore
Al freddo, al caldo, alla montagna, al lito;
Ne piu l'estima poi che presa vede,
Et sol dietro a chi fugge affretta il piede.(8)

(Bir tavşanın peşinde soğukta ve sıcakta,
derede ve tepede giden bir avcı gibi,
onun bir kez yakalandığını görünce, artık peşini bırakıyor.
Ama av kaçınca, peşinden gidiyor.)

Ayrıca dostluğun sınırları içine girince, yani bilerek yakınlık kurulunca, gevşiyor, baygınlık geçiriyor. Sevinç onu yitiriyor, sanki söz konusu olan bedensel bir doyummuş ve bedenin içine girmiş gibi.

Dostluk ise tersine, arzu edildiği ölçüde sevinç veriyor; ruhsal bir olay olarak geçerli olduğu sürece ruhumuz aranıyor; sevinç verdiği sürece besleniyor, büyüyor. Bu kararsız duygular, daha önce yetkin dostluk altında bende yer buluyordu; kendi dizeleriyle bunu dışavuran Boetius'tan söz etmiyorum. Böylece bu iki tutku birbirini bilerek bende yer etti, ama hiçbir zaman karşılaştırılmadan: Birincisi, aşağıda gideni alaylıca gözleyerek, yükseklerde kendi uçuşunu kendini beğenmişçe sürdürüyor.

(8) Ariosto, *Orlando Furioso*, x, vii.

Evliliğe gelince, yalnız girişin serbest olduğu bir pazar olması bir yana (süresi kendi arzumuzun dışında kalan koşullara bağlı olarak baskı altındadır ve bir zorlamadır), dostluktan başka bir amaçla gerçekleştirilir. İçine karışmış olan ve çözülmesi gereken binbir şey, yaşayan bir sevgiyi koparmaya yetişir. Oysa evlilikte kendi dostluğundan başka bir ilişkiye yer olmamalıdır. Ayrıca sıradan kadınlar bu ilişkiye ve dostluğa yanıt verecek, bu kutsal birleşmeyi besleyecek yetenekte değildir. Hem ruhları da sıkı ve kalıcı bir düğümü iyice tutacak kadar yeterince sağlam değildir. Eğer gerçekte bu böyle olagelmiyorsa, eğer istence ve özgürlüğe bağlı bir ilişki kurulabilse, orada ruhlar yalnızca sevince boğulmazlar, ayrıca bedenler de bir birlik içinde paylaşılır – (C) ve orada insan kendini tümden verir (evliliğe bağlanır): Dostluk daha tam ve bol olur. Oysa kadınların bu aşamaya geldiğini gösteren örnekleri göremiyoruz; (C) eski felsefe okulları bu dostluğu ortak bir şekilde dışta bırakıyor.

(A) Yunanlıların şu öteki serbestliği, bizim törelerimizi iğrendiriyor. (C) Sevgili çiftler arasında büyük bir yaş ayrımı, hizmet anlayışı bulunuyor, bizim burada aradığımız yetkin birliğe yeterince yanıt vermiyordu: "*Quis est enim iste amor amicitiae? Cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem.*"(9) (Gerçekte bu dostça aşk da ne? Niçin hiç kimse çirkin bir gence ya da yakışıklı bir yaşlıya âşık olmuyor?) Çünkü ben bunu konuştuğum zaman, Akademi'nin yaptığı resim bile bunu bana itiraf etmiyor: Venüs'ün oğlunun(10) körpe bir gençliğin çiçekleri üzerindeki sevgilinin yüreğine ilk çılgınlığı esinlemesi, yalnızca bedensel güzelliğe, yanlış bir imaja dayanıyordu ve ölçüsüz bir tutkuyu ortaya çıkarabilecek aşırı ve saldırgan bir duyguyu üretiyordu. Çünkü henüz akla dayalı olamazdı, henüz doğum aşamasındaydı, filiz verecek çağında değildi ve akıl henüz kendini

(9) Ciccro, *Tusc. Disput.,* IV, xxxiii.
(10) Venüs'ün oğlu Cupid. "Akademi", Platon'un okulu olan Akademia.

gösteremiyordu. Bu çılgın tutku, zayıf bir yüreği yakalıyordu, izleme olanakları zengindi, saygınlıkların ilerlemesindeki gözde durumu ve diğer öteki temel alışverişi Akademi kınıyordu. Eğer daha soylu bir yüreği aydınlatabilseydi, yolları da daha soylu olurdu: Felsefi eğitim, din için saygın öğrenim dersleri, yasalara baş eğme; kendi ülkesinin yararı için canını verme: Cesaret ve bilgelik örnekleri, adalet: Bedeni artık çoktan beridir solduğu halde, kendini ruhunun inceliği ve güzelliği ile benimsetecek bir aşk çabası; bu zihinsel birlikle daha sağlam, daha kalıcı bir uzlaşma umudu kurmak. Bu izleme uygun bir zamanda başarıya ulaştığı zaman, ruhsal bir güzelliğin araya girmesiyle, ruhsal bir istek kavramı seven kişide ortaya çıkar. Seven için bu güzellik her şeyden önce gelir: Bedensel güzellik –sevenin tam karşıtı olarak– ikincil ve rastlantısaldır. Bu nedenle, sevgili en büyük saygıyı görür ve tanrıların da böyle yeğlemesini ister. Şair Aischylus, Achilleus ile Patroclus'un aşkında, seven rolünü Yunanlıların en güzeli ve henüz gençliğinin ilkbaharında olan Achilleus'a verdiği için sertçe kınanmıştı.

Bu genel ortak yan, kendi görevlerini ve ağır basan yanlarını bir kez gerçekleştirince, artık hem özel, hem kamu yaşamı için yararlı meyvelerini verir. Hermodius ile Aristogiton'un[11] kurtarıcı aşklarının tanıklık ettiği gibi – özgürlüğe giden yolu temel hak alan bir ülkenin kabul ettiği bir töredir bu. Bu nedenle kutsal ve tanrısal diye bilinmiştir. Onlara göre tiranların uyguladığı şiddet ve insanların korkaklığı birbirine tersti. Sonuçta Akademi'nin lehine söylenecek bir şey varsa, o da dostlukla biten bir aşktır; bu da stoacıların aşk tanımına yeterince uymaktadır: "*Amorem conatum esse amicitiae faciendae ex pulchritudinis.*"[12] (Aşk, sizi güzelliği ile çeken bir kişinin dostluğunu edinme arzusudur) Şimdi de daha eşit ve yerinde bir aşkı betimlemeye geliyorum. "*Omnino amicitiae, corroboratis*

(11) Hermodius ile Aristogiton, Atina tiranı Hipparkhos'u öldürmüşlerdi.
(12) Cicero, *Tusc.*, IV, xxxiv.

jam confirmatisque ingeniis et aetatibus, judicandae sunt. "[13] (Yaşlanmayla birlikte karakterler oluştuğu ve onaylandığı zaman, dostluğun ne olduğuna tam karar verilebilir)

(A) Zaten bizim dost ve dostluk diye normal olarak adlandırdığımız, kimi fırsatlarla ya da elverişli ilişkilerle bağlanmış olan tanışıklıklar ve yakın görüşmelerdir; ruhlarımız da böylece birbiriyle yakınlık kurar. Benim sözünü ettiğim dostlukta, ruhlar birbirine öylesine evrensel bir şekilde karışır ve kaynaşır ki, bunları birbirine bitiştiren sınırlar ortadan kalkar ve bir daha görünmez. Eğer onu niçin sevdiğimi söyletmek için beni zorlarsanız, buna ancak şu yanıtı vererek açıklayabilirim: (C) Çünkü o olduğu için, çünkü ben olduğum için.

(A) Tüm söylemlerimin ve özellikle söyleyebildiklerimin ötesinde, bu birliğe hangi açıklanamayan ve kaçınılmaz gücün aracılık ettiğini bilmiyorum. (C) Birbirimizi görmeden önce birbirimizi karşılıklı arayış ve karşılıklı duyma ilişkilerimiz, bana göre göğün (tanrının) izin verdiği akla dayalı ilişkilerden çok, bizim sevgi konusunda gösterdiğimiz çabaya bağlıdır. Çünkü birbirimize adlarımızla (ünlerimizle) sarılıyoruz. Bir kent içinde ve büyük bir şenlik sırasında, rastlantı sonucu ilk kez karşılaştığımız zaman, birbirimizi öylesine kavrıyor, tanıyor ve aramızda öylesine bir bağ kuruyoruz ki, o sırada başka hiç kimse bize bu kadar yakın olamıyor. Dostum çok güzel Latince bir *Satir* yazdı, yayınladı: Burada birdenbire yetkinliğe varan yakınlığımızı açıklıyor ve hoşgörülmesini istiyor. Çok geç başlamıştı ve çok kısa sürmüştü bu dostluk: İkimiz de yetişkin insanlardık[14] ve o benden biraz daha yaşlıydı; bizim çok gevşekçe başlayan ve sakınımlı görüşmelerle geçen diğer dostluklar gibi yitirecek zamanımız yoktu. Bu dostluğun kendisinden başka izleyecek bir ideali bulunmuyordu. Bu özel bir saygı, özel bir görüşme değildi; iki, üç, dört, bin değildi; işin içine hangi özel saygının (hangi öz maddenin) girdiğini bilmiyorum,

(13) Cicero, *De Amicitia,* xx, 74.
(14) O sıralarda Montaigne 25, Boetius 28 yaşındaydı.

ama benim tüm istencimi kavradı, aldı götürdü, onunkinin içine attı ve onunkinin içinde yitindi; (C) bunlar onun tüm istencini kavradı, getirdi benimkinin içine kattı ve benzer bir açlıkla, benzer bir özdeşleşme ile benimkinin içinde yitindi. (A) Gerçeğe uygun olarak yitindi dedim; kendimiz için hiçbir şey gizlemedik; benim ya da onun olan hiçbir şey yoktu.

Romalı konsülün önünde, Laelius, Gracchus'un en yakın arkadaşı Caius Blosius'a soruyor: (Tiberius Gracchus'un öldürülmesinden sonra onunla işbirliği yapanlar da izleniyor) Senin için ne değer taşırdı? Öteki yanıt veriyor: Her şey. – Nasıl her şey? diye sözlerini sürdürüyor. Peki, eğer bizim tapınaklarımızı ateşe vermeyi sana buyursaydı? – Bana asla böyle bir şey buyurmadı, diyor Blosius. – Hayır, ama eğer buyursaydı? diye ekliyor Laelius. – Ona boyun eğerdim.(15) Gerçekte o Gracchus'un iyi bir dostu olsaydı, diyor tarihçiler, bu son ve cüretli itirafla konsülleri tahrik etmezdi; Gracchus'un arzusu olan güveni elden bırakmazdı. Oysa bu yanıtı kışkırtıcı gibi kabul edip suçlayanlar, işin gizemini anlamıyordu ve hem bilgisiyle, hem gücüyle Gracchus'un istencini kendi elinde tutuyordu. (C) Onlar vatandaştan çok dosttular; dosttan daha dost ve kendi ülkelerinin düşmanıydılar; tutkunun ve karışıklığın dostu. Birbirlerine tam güvenmişlerdi; birbirlerinin iplerini ellerinde tutuyorlardı. Bu çifti erdemin ve aklın kılavuzluğu yönetiyordu (bu olmadan koşuma bağlanmaları olanaksızdı) ve Blosius'un yanıtı, olması gerektiği gibi verilmişti. Eğer eylemleri birbirinden ayrı düşseydi, bana göre, ne birbirlerinin dostu olurlardı, ne de kendi kendilerinin. (A) Ayrıca bu yanıt, benim sormak istediğimden başkasına karşılık değil: Eğer kendi istencin kendi kızını öldürmeyi buyuruyorsa, onu öldürür müydün? diye sormak isterdim. Bunun böyle geçeceğine dair ortada hiçbir tanık yok; çünkü kendi istencimden kuşkum olmadığı gibi, böyle bir arkadaşın istencinden de kuşkulanacak değilim. Dünyadaki tüm kanıtların gücü, kendi arkadaşımın niyetlerinden ve karar-

(15) Cicero, *De Amicitia,* XI, 33-9.

larından kuşkulanmama yetmez. Ne nitelikte olursa olsun, onun edimlerinden hiçbirisi, nedenini hemen ortadan çıkarmadan benim önüme konulamaz. Ruhlarımız işte böyle bir birlik içinde birbirine bağlanmıştır; birbirlerini ateşli bir sevgiyle düşünürler; bu sevgi bizim tüm içimize işlemiştir ve ben yalnız onun düşüncesini kendiminki kadar bilmekle kalmam, ayrıca ona kendimden daha çok güvenirim.

Başkalarının ortak dostluğu bizimkinin düzeyine varamaz: Ben öteki dostlukları da, herhangi birisi kadar biliyorum, ama (B) kuralları birbirine karıştırmamak gerekir, yoksa düş kırıklığına uğrarsınız. Diğer dostluklarda dizginleri elinde tutarak akıllıca ve dikkatle davranmak gerekir: Bağ, hiç bozulmayacakmış gibi bağlanmamıştır. Bir arkadaşı sev (diyor Chilo), ama bir gün nefret edecekmişsin gibi; ona diş bile, ama bir gün sevecekmişsin gibi. Yüksek dostluk ilişkilerinde oldukça nefret edilebilecek olan bu kural, sıradan dostluk ilişkilerinde kurtarıcıdır ve yeri geldiğinde, Aristoteles'in bu çok bilinen sözü kullanılmalıdır: "Ah dostlarım, (dünyada) hiç dost yoktur."(16)

(A) Bu soylu ilişkide, diğer dostlukları besleyen hizmetler ve iyilikler, göz önüne almaya değmez: Burada söz konusu olan, bizim tam istencimizin birbirine karışan duygusudur. Çünkü böyle bir dostluk için –stoacıların ne dediği önemli değil– kendi gereksinimlerim konusunda elimden gelen çok şeyin olacağını sanmıyorum ve kendime yapacağım iyilikler için de bir minnet duymayacağım, çünkü böyle bir dostluğun birliği gerçekten yetkin olacağı için, böyle karşılıklı bir görev duygusunu da yitirecekler, kendi aralarında bölünme ve ayrım sözcüklerini kovacaklar, bunlardan nefret edeceklerdir; örneğin iyilik, zorunluluk, minnettarlık, rica, teşekkür ve diğerleri. Gerçekte her şey aralarında ortaktır; arzu, eşyalar, kadınlar, çocuklar, onur ve yaşam; (C) Aristoteles'in tanımına göre, evli çiftler iki bedende birbirlerine uygun düşen tek ruhtur, (A)

(16) Erasmus, *Apophthegmata*, VII.

bu nedenle ne birbirlerine bir şey verirler, ne de alırlar. İşte bu nedenle, yasa yapıcıları bu kutsal bağlılığı onurlandırmak için, eşler arasında karşılıklı armağan vermeyi yasaklamışlardır; böylece her şeyin ikisine ait olduğunu göstermek istemişlerdir; böylece kendi aralarında demek ki bölüşecek ya da paylaşacak hiçbir şeyleri yoktur.

Benim sözünü ettiğim dostluk türüne gelince, eğer birinin diğerine bir şey vermesi olası olsaydı, veren kimse kendi arkadaşını buna zorlamış olabilirdi, çünkü kendi aralarında iyilik yapmaktan başka bir şey aramazken, maddi bir şey veren, gerçekte daha eliaçık davranmış olur, çünkü o arkadaşına kendi en çok arzu ettiği şeyi vererek sevincini gerçekleştirir.

(C) Filozof Diogenes parasız kaldığı zaman, arkadaşına para istediğini söylemiyor, ama parasını geri vereceğini söylüyor! (A) Bunun gerçekte nasıl geçtiğini göstermek için, eskilerden tipik bir örnek vereceğim.

Korentli Eudamidas'ın iki dostu vardı: Birisi Syconlu Chariksenus, öteki Korentli Aretheus. Kendisi yoksulluk içinde ölürken, iki varlıklı arkadaşı için şu vasiyeti bıraktı: "Yaşlı çağında olan anneme bakmasını ve beslemesini Aretheus'a vasiyet ediyorum. Chariksenus'a ise, kızımla evlenmesini ve ona verebileceği en büyük drahomayı vermesini vasiyet ediyorum. Eğer bu iki kişiden birisi ölecek olursa, geri kalan onun yerini almalıdır."

Bu vasiyetnameyi ilk görenler, alay etmekten geri kalmadılar, ama bunu öğrenen mirasçılar, vasiyeti sevinçle karşıladılar. Bunlardan Chariksenus beş gün sonra öldü; onun yerini alma olasılığı Aretheus'a açıktı; yaşlı anneye özenle baktı; varlık olarak beş yüz talente sahipti; bunun yarısını kendi öz kızının evlenmesi için ayırdı; yarısını ise, düğününü aynı gün yaptığı Eudamidas'ın kızına verdi.(17)

Burada eksiksiz bir örnekle karşılaşıyoruz: Çünkü burada çokyönlü bir dostluk var; sözünü ettiğim bu dostluk, bölünemi-

(17) Samsatlı Lukianos'dan, *Dostluk Üzerine*, xxii.

yor: Her biri kendini dostuna tümüyle veriyor, başkasıyla paylaşacak bir şeyi kalmıyor.

Sevdiğine vermek için iki, üç ya da dört katına sahip olmadığı, birçok ruhu ve arzusu bulunmadığı için de, tersine üzülüyor. Ortak dostluklar paylaşılabilir: İnsan bir dostlukta güzelliği sevebilir; bir başkasında görüşme kolaylığını, bir ötekisinde eliaçıklığı, babalık ya da kardeşlik duygusunu paylaşabilir ve böylece sürüp gider. Ama bu dostlukta ruhun ve yönetimin üstünlüğüne sahip olan dostluk, çift olamaz. (C) Eğer bunlardan ikisi de aynı zamanda yardım isterse, önce hangisine koşarsınız? Eğer tersine bir istekte bulunurlarsa –aralarında anlaşmazlık varsa–, önce hangisine gidersiniz? Eğer birisi, ötekinin yararına olan bir sırrını size veriyorsa, o zaman bu işin içinden nasıl çıkarsınız? Tek ve en önemli dostluk, diğer tüm bağları çözer. Başkasına açmayacağıma dair yemin ettiğim bir gizi, bu yemini bozarak ancak kendime açabilirim. Bir insanın böyle iki katına çıkması büyük bir mucizedir; üç katına varmaktan söz edenin yüksekliğini bilmiyoruz. En üst dereceye varanın eşiti olamaz. Eğer birisi benim iki dostumu da eşit olarak sevdiğimi, onların ikisi de, beni kendilerini sevdiğim kadar sevdiklerini ileri sürerse, burada kardeşler topluluğunu çoğaltmış olur ve bunlardan birisi ötekine daha çok bağlanır.

(A) Öykünün geri kalanı, daha önce söylediklerime uygun düşüyor: Çünkü Eudamidas, dostlarını yardıma çağırdığı zaman, onlara bir lütuf ve kayrada bulunuyor. O dostlarına kendi cömertliğini bırakıyor; bu cömertlik onlara iyilik etme olanağı tanıyor. Hiç kuşkusuz dostluğun gücü, onun yapmış olduğunda, Arethreus'un yaptığından daha çok kendini göstermiş oluyor. Sözün kısası, bu olaylar, bunları tatmayanların düş güçlerini aşar. (C) Cyrus, genç bir askere, yarışı kazanacak atı için ne bedel istediğini sorduğu zaman, askerin verdiği yanıt beni çok onurlandırıyor: Acaba asker kendi krallığına karşı atı vermek ister miydi? – "Elbette hayır, efendim," diyor asker, "eğer

dostluk kurmaya layık birisini bulursam, o zaman atımı seve seve bu dostluk için veririm."[18]

Bence yanlış söylemiyor, çünkü yüzeysel yakınlık kurabilecek insanları bulmak kolaydır; ama hiçbir çekince koymadan kendi içimizin derinliklerinde yakınlık kurduğumuz dostluklara gelince; şurası açık ki, bizim tüm güdülenmelerimiz açık ve kesin olmalıdır.

Bizi bir tek amaçla bağlayan bu işbirliğinde, bu amacı özellikle ilgilendiren yetkinlikleri sağlarız. Benim doktorumun ya da avukatımın hangi dinden olduğu önemli değil. Bu görüşün bana verilecek dostluk hizmetiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Evde hizmetçilerimle olan ilişkilerimde de aynı yolu tutuyorum: Ayak işlerime bakan adamın iffetli olup olmaması ile pek ilgilenmiyorum; onun iyi çalışıp çalışmadığına bakıyorum. Beygircinin aptalca işler yapacağından pek korkmadığım gibi, ahçının da bir bilgisizden daha çok sövüp saymasına aldırış etmiyorum. Herkesin yaptığı gibi, dünyanın nasıl olması gerektiği değil, benim bu dünyada nasıl davranmam gerektiği beni ilgilendiriyor:

Mihi sic usus est; tibi, ut opus est facto, face.[19]

(Ben böyle yapıyorum; siz anladığınız gibi yapın.)

Ben masamdaki dostluk için, hoşa giden birisini seçiyorum, akıllı olanı değil; yatakta, erdemliden önce güzelliği; toplumsal bir işte yetenekli olanı; hatta erdemli olmayanı; diğerleri de bu minval üzere.

(A) Bir sopaya ata biner gibi yapıp çocuklarıyla oynayan, ama kendisini bu durumda gören adama, çocuk sahibi olmadan bu davranışını kimseye söylememesini rica eden filozof gibi; çünkü o da çocuk sahibi olduğu zaman, içinde benzer bir heyecan doğacak, o zaman doğru karar verecektir: Ben de ancak söyleyeceklerimi deneyecek insanlara seslenmek isterim.

(18) Ksenophon, *Kyru Paideia,* VIII, iii.
(19) Terentius, *Heautontimorumenos,* I, i.

Ama genel anlayışın böyle bir dostluktan ne kadar uzak olduğunu, ne kadar az bulunduğunu bilerek, yerinde bir yargının bulunabileceğini beklemiyorum.

Çünkü Antik Çağ'ın bu konuda bize bıraktığı yazılar, kendi duyumsadıklarıma göre zayıf bulunuyor. Bu konudaki gerçekler, filozofların kendi kurallarını aşıyor:

Nil ego contulerim jucundo sanus amico.[20]

(Aklım başımda olduğu sürece, bunu zevkli arkadaşlığa değişmem.)

Eski Çağ'da Menandros, yalnız arkadaşının gölgesiyle karşılaşan kimsenin mutlu olduğunu söylüyordu.[21] Eğer arkadaşlığın ne olduğunu gerçekten tattıysa, böyle söylemekte haklıydı. Çünkü ben gerçekte yaşamımın tüm geçmişini karşılaştıracak olursam, Tanrı'ya şükür tatlı ve rahat geçirdim; önemli acılardan uzak ve tam bir kafa rahatlığı içinde; doğumumla birlikte kazandığım doğal yeteneklerimle yetindim ve başka yetenekler de aramadım: Eğer bu dostumun bana verdiği tüm dört yılın tatlı arkadaşlığını ve toplum içindeki yoldaşlığını geri kalanla karşılaştıracak olursam, bunlar sadece bir duman, karanlık ve sıkıcı bir geceden başka bir şey değil. Onu,[22] yitirdiğimden bu yana.

quem semper acerbum,
Semper honoratum (sic, Dii, voluistis) habebo.[23]

(Ben o güne hep acı veren, asla onurlandırmayan
bir gün gibi bakacağım – çünkü Tanrı böyle istedi.)

(20) Horatius, *Satires*, I, v.
(21) Plutarkhos, *Kardeşçe Dostluk Üzerine*, 82c.
(22) Yani arkadaşı Boetius'u.
(23) Vergilius, *Aeneas*, V, 49.

Bezgince sürüklenmekten başka bir şey yapmıyorum; bana sunulan zevkler bile, beni avutmak yerine, onu yitirmenin acısını ikiye katlıyor. Biz bir bütünün yarı parçalarıydık; bana öyle geliyor ki, onun payını çaldım.

Nec fas esse ulla me voluptate hic frui
Decrevi, tantisper dum ille abest meus particept.(24)

(Artık hiçbir zevkin tadını çıkarmaya hakkım yok,
benimle paylaşan olmadığına göre.)

Her şeyde ikinin birisi olmaya o kadar alışmıştım ki, şimdi kendimi yarımdan fazla bulmuyorum.

(B) *Illam mae si partem animae tulit*
Maturior vis, quid moror altera,
Nec charus aeque, nec superstes
Ihteger? Ille dies ultramque
Duxit ruinam.(25)

(Erken gelen bir vuruş benim ruhumun yarısını alıp götürdüğüne göre,
Öyleyse bedenimin geri kalan yarısıyla niçin burada can çekişeceğim?
O gün ikimizi de aldı götürdü.)

(A) Onun da benim eksikliğimi arayacağı gibi, benim onun eksikliğini aramadığım bir edim ya da bir düşünce yok. Çünkü dostluk görevini yerine getirdiği kadar, yetenekte ve erdemde de beni son derece aşıyordu.

(24) Terentius, agy.
(25) Horatius, *Odes*, II, xvii.

Quis desiderio sit pudor aut modus
Tam chari capitis.(26)

(Bu kadar değerli bir baş ağlayarak
niçin yüzümü kızartıyor ve beni engelliyor?)

O misero frater edempte mihi!
Omnia tecum una perierunt gaudia nostra,
Quae tuus in vita dulcis alebat amor.
Tu mea, tu moriens fregisti commoda, frater;
Tecum una tota est nostra sepulta anima,
Cujus ego interitu tota de mente fugavi
Haec studia atque omnes delicias animi.
Alloquar? audiero nunquam tua verbo loquentem?
Nunquam ego te, vita frater amabilior,
Aspiciam posthac? At certe semper amabo.(27)

(Ah, ne mutsuzum kardeşim, seni yitirdiğim için!
Sen yaşarken tatlı aşkının beslediği tüm sevinçler de
seninle birlikte öldü. Sen ölürken kardeşim, benim
tüm mutluluğum da parçalandı.
Seninle birlikte tüm ruhumuz mezara indi.
Seni yitirdiğim için aklımdan tüm düşüncelerimi,
ruhumdan tüm zevklerimi kovdum.
Artık seninle konuşamayacak mıyım?
Sesini asla duymayacak mıyım?
Kardeşimi, yaşamımın en değerli insanını
artık göremeyecek miyim?
Ama hiç değilse, seni her zaman seveceğim.)

Ama biraz da şu on altı yaşındaki genci dinleyelim.

Daha iyisini yaratma kaygısını taşımadan ve kendi yapıtlarının arasına kattıkları bu yapıtı, kötü bir amaçla yayınlamış

(26) agy., I, xxiv.
(27) Catullus, LXVIII, 2 of.

olanların, bizim ulusal hükümetin politikasını bozmak ve değiştirmek istediklerini bildiğimden bu yana, oraya yerleşmek için eski kararıma geri döndüm. Amacım, yazarın düşüncelerini ve edimlerini bilmeyenlerin onun ününe zarar vermemesi. Onun bu konuyu salt alıştırma amacıyla çocukluğunda ele aldığını onlara söyleyeceğim; çünkü onlar kendilerinin ortak bir alanı olarak onu yüzlerce kez karıştırdılar. Kuşkusuz yazdığına inanıyordu, çünkü oynarken bile yalan söylememenin bilincindeydi. Ayrıca daha ötesini de biliyorum: Eğer seçimi kendi elinde olsaydı, Sarlat'ta doğmak yerine Venedik'i seçerdi;[28] hem de haklı olarak. Ama ruhuna iyice bastırdığı başka bilgece bir söz vardı: İçinde doğmuş olduğu yasalara boyun eğmek ve titizce uymak.

Kendi ülkesinin barışı için ne ondan daha iyi bir vatandaş olabilirdi, ne de ülkesini seven başka birisi; ne de kendi zamanının karışıklıklarının ve yeniliklerinin düşmanı. O kendi yeteneklerini bunları söndürmek için kullanabilirdi, yoksa karıştırmak için değil. O kafa yapısını, içinde yaşadığı yüzyıl için değil, diğer yüzyıllar için oluşturmuştu.

Oysa ben bu ciddi yapıta karşılık, onun yaşamının aynı mevsiminde geçen daha şen, daha şakacı birini yazabilirim.

(28) Sarlat (Fransa), Boetius'un doğduğu yer.

BÖLÜM YİRMİ DOKUZ

ETIENNE DE LA BOETİUS'UN YİRMİ DOKUZ SONESİ

Bu bölüm, 1580 ve 1588'e kadar olan tüm baskılarda, burada yer alan Boetius'un 29 sonesine bir giriş diye görülüyor.

Montaigne kendini ve arkadaşını cumhuriyetçi ayaklanmaya karşı savunur. Yasaya olan saygısı nedeniyle, sonelerin içinden kimilerinin çıkartılmasını onaylayabilirdi, ama dürüstlüğü ve yargısı için ödün veremezdi. Onun eylemi, o yüzyılın en iyi şiirleri arasında bulunan ve sapkın diye sınıflandırılan bir kitabı (onun kendi Denemeler'*ini) mahkûm eden yargıçları haklı bulan kararı reddetmesi ile karşılaştırılabilirdi.*

Montaigne, Boetius'un kimi şiirlerini 1572'de yayınladı ve onları Foix Kontu'na adadı.

(A) Hanımefendi, bana ait olan hiçbir şeyi size sunmuyorum; bunun nedeni, zaten hepsinin size ait olması, ya da asla size layık olmaması. Ama bu dizeler nerede okunursa okunsun, sizin adınızı taşısın ve böylece şu koca Corisande d'Andoins'e kılavuzluk etme onuruna sahip olsun. Bu yetenek, bana kalırsa yalnız size özgü, çünkü Fransa'da çok az kadın şiiri sizin kadar iyi değerendirir ve sizin kadar yararlanır. Ayrıca sizin güzel ve zengin müzik eşliğinde okumanız kadar başka hiçbir kimse onlara canlılık ve yaşam kazandıramaz. Doğanın size vermiş olduğu sayısız güzellikler arasında Hanımefendi, bu dizelerin değerlendirilmesi de size layık olmalıdır. Çünkü benim kanıma göre Gaskonya'dan sizin gibi özgün düşünceli, incelikli başka birisi çıkmadı, daha zengin bir el dizeler vermedi. Daha önce bastırdığım ve sizin yakın akrabanız Bay de Foix'ya

adadığımdan geri kalanları kabul edeceğiniz için bir kıskançlık göstermemelisiniz; bir gün kulağınıza fısıldayacağım gibi Hanımefendi, bunları gençliğinin en ateşli bir çağında daha güzel, daha soylu bir sıcaklıkla, daha canlı ve daha kaynayan bir kanla ortaya çıkardı. Diğerleri ise, evlilik peşindeyken ve eşinin gönlünü kazanmak için yazıldı, ama bilmem nedense, evliliğin soğuk bir tadı var. Kişisel olarak ben bir şiirin ancak bu kadar uçarı ve kayıtsız işlendiği zaman bu kadar neşeli olabileceğini düşünüyorum.

(C) *Ces vers se voient ailleurs.*

(Bu dizeler başka yerde görülüyor.)

BÖLÜM OTUZ

ILIMLILIK ÜZERİNE

Ilımlılık klasik bir erdemdir. Bu bölüm Montaigne'in düşüncesinde önemli bir adımdır. Şakadan ciddiliğe doğru giderken, düşünceleri aşk ve evlilik üzerine sürer. Din adamlarının ve (görevleri ruhları ve bedenleri iyileştirmek olan) doktorların niçin üzüntü ve acı arasında ilaç aradıklarını araştırır. Kimi kez İnkaların korkunç kurbanlarında görüldüğü gibi, her iki ilaç da genelde ılımlı değildir ve çoğu insanın –yaşamın armağanı ve doğal zevkler de içinde olmak üzere– doğanın armağanına az değer verdiğini gösterir.

(A) Bizim dokunmamız adeta hastalık doğuruyor; kendi başına iyi ve güzel olanları elle dokunarak bozuyoruz. Eğer biz erdemi çok kaba ve şiddetli bir arzuyla kavrayacak olursak, bu erdem bozulacaktır. Erdemin aşırılık bilmediğini söyleyenler, içinde aşırılık olduğuna göre bunun artık erdem olmaktan çıkacağı için, sözcükle oynamıyorlar:

Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui,
Ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.(1)

(Erdeme ulaşmak için kendi çabalarında eğer çok uzağa gidiyorlarsa,
Bilge akılsız, haklı haksız adını almalıdır.)

Felsefenin esnek bir gözlemidir bu. Bir erdemi hem çok sevebilirsiniz, hem de kendi başına haklı olan bir eylem içinde

(1) Horatius, *Epistles*, I, vi.

aşırı davranabilirsiniz. Bu eğilime tanrısal ses uyuyor: Gerektiğinden çok akıllı olmayınız, ama ılımlıca akıllı olunuz.[2]

(C) Bizim soylu büyük insanlarımızdan birisinin, kendi düzeyindeki insanların dindarlık örneğini aşacak şekilde dindarlık göstererek dine zarar verdiğine tanık oldum.

Ben aşırıya kaçmayan ılımlı karakterleri sevdim. İyilik yapmak için gösterilen ölçüsüzlük beni sarsmasa da, şaşırtıyor ve ona Hıristiyan adı vermekte güçlük çekiyorum. Ne oğlu Pausanias'a ilk eğitimi veren ve onun ölümünde ilk taşı atan anne, ne gençlik ateşiyle sırasından çıkıp düşmanı başarıyla püskürten oğlunu öldürten diktatör Posthumius, bana "adil" görünüyor; sadece tuhaflık.[3] Ben bu kadar vahşice ve pahalı bir erdemi ne başkasına salık veririm, ne de dinlerim.

Bir yay, hedeften öteye attığı bir oku, hedefin önüne düşmüş gibi isabet ettirmemiş olur; benzer şekilde ben de şiddetli bir ışıkla karşılaştığımda, karanlığa girmişim gibi gözlerim iyi görmüyor.

Platon'da[4] Callicles, felsefenin aşırısının zararlı olduğunu söylüyor ve vereceği yararın sınırlarının ötesine gidilmemesini salık veriyor. Ölçülü bir şekilde ele alınan felsefe, zevkli ve yararlıdır, ama sonunda bir insanı vahşi ve kötücül yapabilir; insan bu yüzden dinleri ve toplumun yasalarını küçük görebilir; toplumsal ilişkilerin düşmanı ve insan zevklerinin düşmanı olabilir; kentlerin yönetiminde yararsız olabilir; başkalarına, kendine bile yardımcı olmaz; bu suç işlemeden tokat yemek olur. Söyledikleri doğru; aşırı felsefe bizim özgür yapımızı köleleştirir ve talihsiz bir incelikle, doğanın bizim için çizmiş olduğu güzel ve düz yoldan saptırır.

(A) Kendi eşlerimize gösterdiğimiz sevgi tümüyle törelere uygundur: Ama ilahiyat dizginleri bize bırakmıyor ve bunu sınırlandırıyor. Akrabalar arasında yasaklanmış sınırlar içinde

(2) *Romalılar* 12:3. Montaigne bunu *Tevrat*'ın Latince çevirisinden okuyor.
(3) Sicilyalı Diodoroso, xı, x.
(4) Platon, *Gorgias*, 484C.

kalan evlilikleri Saint Thomas'ın mahkûm ettiğini daha önce bir yerde okuduğumu anımsıyorum: Diğer tehlikeler arasında, böyle bir kadına karşı gösterilen ölçüsüz bir dostluk olabilir, çünkü gerektiği gibi eğer evlilik sevgisi onlar arasında tam ve yeterince bulunursa, buna bir de kuşkusuz akrabalığın getirdiği (sevgi de) eklenecektir; o zaman koca aklın sınırlarını aşacaktır.

Dinbilimleri ve felsefe gibi insanların törelerini düzenleyen bilimler, her şeye el atarlar. Onların dikkatinden ya da yargısından kaçan özel ve gizli bir etkinlik yoktur. (C) Yalnız acemi çaylaklar kendi özgürlüklerini eleştirirler; onların organları da tıpkı kadınlar gibi birleşmeyi arzuladığınız ölçüde ancak yaklaşılabilir ve doktora göstermekte çok utangaç davranırlar. (A) Buna göre kocalara şunu öğretmek istiyorum: (C) Çok arzulu olanlar varsa: (A) Eşleriyle yattıkları zaman, ılımlı davranmadıkları ve ölçüyü kaçırdıkları zaman, bunlar olağan kabul edilebilir ve yasal olmayan durumda (evlilik dışı ilişkilerde), çapkınlıklara ve aşırılıklara kaçabilirler. Bu oyunda ilk sıcaklığın bizi teşvik ettiği utanmasızca okşamalar, yalnızca yersiz kaçmakla kalmaz, ayrıca onlara zarar da verir. Kadınlar hiç değilse bir yandan utangaçlığı öğrensinler. Gerektiğinde nasıl olsa her zaman yeterince uyanıktırlar. Ben yalnızca doğal ve sade olduğu ölçüde bilgi verdim.

(A) Evlilik hem dinsel, hem ciddi bir bağdır: İşte bu nedenle ondan alınacak cinsel zevk sınırlı, ciddi ve ağırbaşlılıkla birlikte olmalıdır; evlilikteki cinsel zevk akıllıca ve görev gereği olmalıdır. Başlıca görevi dünyaya çocuklar getirmek olduğuna göre, kimileri çocuk alma umudu olmazsa, ya da kadınların yaşı artık geçmişse, ya da kadın gebeyse, acaba yine de birleşmeye izin var mıdır diye araştırıyorlar. (C) Platon'a göre bu bir tür insan kıyıcılığı oluşturur. (B) Kimi uluslar, (C) birçokları arasında Muhammetçiler, (B) gebe kadınlarla birleşmekten nefret ederler; diğer uluslar da aylık dönemler (âdet) sırasında cinsel ilişkiden nefret ederler. Zenobia[5] kocasını bir tek bir-

(5) Palmira kraliçesi ve Kral Odenathus'ın eşi.

leşme için kabul ediyordu; bu bir kez olunca, gebeliği boyunca ona istediği gibi başıboş davranma izni veriyor ve bir daha yeniden başlamak için ona izin veriyordu: Buyrun size güzel ve soylu bir evlilik örneği!

(C) Platon, cinsel doyum özlemi çeken, ama yoksun olan bir şairden şu öyküyü alıyor: Bir gün Jüpiter, eşine karşı öylesine ateşli bir istek duyuyor ki, yatağa kadar gitme sabrını bile gösteremiyor ve onu yere yatırıyor; zevkin şiddetiyle, gökte kendi sarayında diğer tanrılarla aldığı kararın büyüklüğünü ve önemini unutuyor: Daha önce anne babasından gizlice onun ilk kez kızlığını giderirken nasıl zevk aldıysa, yine aynı zevki almakla övünüyor.

(A) Pers kralları kendi eşlerini kırda yaptıkları şenliklere çağırıyorlardı; ama şarap bir kez onları iyice ateşleyince, cinsel isteğin dizginlerini elden bırakıyorlardı; ölçüsüz isteklerine onları karıştırmamak için yeniden evlerine gönderiyorlar ve onların yerine, saygıya gerek duymadan ilişki kuracakları kadınları getiriyorlardı.(6)

(B) Her zevk ve her saygınlık her toplumda ve her insanda yer etmemiştir: Epaminondas ahlaksız bir genci içeri attırdı; Pelopidas onun özgür bırakılması için yalvardı.(7) Bu rica geri çevrildi, ama onun yerine Epaminondas başka bir genci (bir pezevengi) önerdi ve bunun bir komutana değil, bir dosta armağan olduğunu söyledi. (C) Sophokles, Perikles ile birlikte, bir yüksek yargıca eşlik ederken, oradan güzel bir oğlanın geçmekte olduğunu gördü: "Ne güzel bir oğlan," dedi Perikles'e. "Yalnız elleri değil, gözleri de temiz olan birine gelmeli," dedi Perikles, "yargıca değil."

(A) İmparator Aelius Verus, başka kadınlarla aşk yapmaya gidiyordu, bundan yakınan eşine verdiği yanıtta bunu vicdan nedeniyle yaptığını söyledi, çünkü evlilik, bir onur ve

(6) Plutarkhos, *Evliliğin Kuralları*, 146E.

(7) Epeminondas (İÖ 418-362) Tebaili general ve devlet adamı. Pelopidas, kralın dostu ve general.

saygınlık işiydi, yoksa bir cinsel düşkünlük ve ahlaksızlık işi değil.

(C) Bizim eski kilise yazarları, kocasının aşırı ve ölçüsüz cinsel isteklerine yanıt vermeyen bir kadının, kocasını boşadığını onurla anıyorlar. (A) Sözün kısası, aşırı ve taşkın olduğu zaman bizim kınamayacağımız bir cinsel ilişki yoktur.

Peki ama, ciddi olarak konuştuğumuz zaman, insan zavallı bir hayvan değil midir? Doğal koşulları nedeniyle tam ve saf bir cinsel zevki pek tadamaz: Bu sorunu akılla çözmekte güçlük çeker; kendi yoksunluğunu sanat ve çalışkanlıkla artırmasaydı, bu kadar zayıf olmayacaktı:

(B) *Fortuna miseras auximus arte vias.*[8]

(Kendi sanatımızı, yazgımızın yoksunluğunu artırmak için kullandık.)

(C) İnsan aklı, yapay ilaçlarla hastalığımızı iyileştirdiği ve acılarımızı azalttığı zaman, kendi sanatını çalışkanlıkla ve yerinde kullandığı gibi, bize ait olan cinsel isteklerin miktarını ve tatlılığını aptalca azaltmaya çalışıyor. Eğer ben bir felsefe okulu kuracak olsaydım, daha doğal olan başka bir yol tutardım – yani uygun ve sağlıklı bir yol; nerede duracağımı bilmek için kendimi yeterince güçlendirirdim.

(A) Bizim ruh ve beden doktorlarımızın kendi aralarında bir düzenle bir araya geldiklerini, ruh ve beden hastalıklarımız için acı vermekten, bize işkence etmekten başka bir şey yapmadıklarını göz önüne getirelim. Yaşlılar, gençler, kıl gömlekliler,[9] uzaklara yalnız başlarına giden sürgünler, ölünceye kadar hapis cezası giyenler, kamçı cezasına çarptırılanlar ve diğer cezalılar bu nedenle vardır, ama yalnız şu koşulla ki, acılar ger-

(8) Propertius, III, vii.

(9) Bedene eziyet vermesi için giyilen kıl gömlekler; eziyet çeken beden, cinsel isteklerden uzaklaşıyor, ruh arınıyor...muş. (Ç.N.)

çekten çektirilsin ve fena acılara yol açsın. (B) Ve böyle bir şey, Midilli Adası'na sürgün edilen Galileo adındaki adamın başına gelmemeliydi: Ona verilen cezanın bir zevk dünyasına dönüştüğü ve orada gününü gün ettiği Roma'ya bildiriliyor; bunun üzerine eşine ve evine geri dönmesi buyuruluyor ve böylece cezası, gerçek duygularına uyarlanıyor.[10] (A) Eğer bir insanın sağlığı ve mutluluğu oruç tutarak artıyorsa, onun için balık etten daha iştah açıcıysa, bu kimse sağlık reçetesini bir yana bırakabilir; tıpkı başka doktorların yazdığı ilaçların zevkle ve severek yutulmasının bir insan üzerinde hiçbir etkisinin olmaması gibi. Acı ve güçlükler, bunların etkilerine yardımcı olan koşullardır. Sürekli ravent alan bir kimse için, bunun etkinliği zararlı olabilir.[11] Bir şeyin midemizi iyileştirmesi için, midemize zarar vermesi (incitmesi, yaralaması) gerekir: Genel kurala göre, şeyler kendi zıtlarıyla iyileşirler, çünkü acı acıyı giderir (hastalık hastalığı iyi eder).

(B) Bu görüş, diğer çok eski kimi görüşler gibi tüm dinleri içine almıştı; öldürdüklerimizle, insan kıyımlarımızla Göğün (Tanrının) ya da Doğanın hoşuna gidebileceğimizi bize düşündürmüştü. (C) Ayrıca babalarımızın zamanında Amurath,[12] Isthmus'u ele geçirdiği zaman, babasının ruhu için altı yüz Yunan gencini kurban etti; böylece dökülen kanlar, şu ölmüş adamın günahlarını bağışlatacaktı.[13] (B) Ve bizim zamanımızda ele geçirilen bu yeni topraklar, bizim topraklara göre kullanılmamış ve saftı; her yeri ekilebilir durumdaydı: Tüm heykeller, korkunç zalimlik örneklerinden geri kalmaksızın insan kanıyla sulandı. İnsanlar yakıldı, yarı yarıya yakıldı; yüreklerini ve barsaklarını sökmek için ateşten geri çekildi. Diğerleri, kadınlar bile, derileri canlıyken soyuldu ve kanlı derileri böylece di-

(10) Tacitus, *Annals* (*Yıllıklar*), VI, iii.

(11) Ravent bitkisi, müshil olarak kullanılıyor.

(12) Amurath, Osmanlı sultanı Orhan Bey'in oğlu I. Murat (1319-89) olmalı. (Ç.N.)

(13) Anlatan Laonicus Chalcocondylas, *Yunan İmparatorluğu'nun Çöküş Tarihi*.

ğerlerini gizlemek için örtü hizmeti gördü. Bundan geri kalmayan direnme ve cesaret örnekleri de bulunuyor. Bu kurbanlık zavallı insanlar, yaşlılar, kadınlar, çocuklar, birkaç gün öncesi kendi kurbanlarına sunak için sadaka dilenirken, topluluk içinde şarkı söyleyerek, dans ederek boğazlanmaya gidiyorlardı.

Meksika Kralı'nın elçileri, efendilerinin büyüklüğünü göstermek için, Fernando Cortez'e[14] önce şunu söylediler: Krala bağlı otuz vasal-lord bulunuyordu ve bunların her biri yüz bin savaşçı toplayabilirdi; bunlar göğün altındaki en güzel ve en güçlü kentte oturuyorlardı; her yıl tanrılara adamak üzere elli bin adamı olduğunu da sözlerine eklediler. Gerçekte dendiğine göre, komşusu olan büyük uluslarla savaş çıkarıyordu, bunun nedeni yalnızca ülkenin gençlerini savaşçı yetiştirmek değildi, ayrıca kendi kurbanları için savaş tutsakları bulmaktı. Başka bir yerde bulunan bir kasabada, Cortez'e hoşgeldiniz demek için, elli insanı birden kurban ettiler. Başka bir olayı daha anlatacağım: Cortez bu halkların kimilerini yendiği zaman, onu tanımak ve dostluğunu kazanmak için haberciler gönderdiler; haberciler ona şu amaçla üç çeşit armağan sundular: "Efendi, işte beş köle; eğer etle ve kanla beslenen mağrur bir tanrı isen, bunları ye, sana daha fazlasını getiririz. Eğer iyi bir tanrı isen, işte sana tütsü ve tüyler; eğer bir insansan, o zaman bu kuşları ve meyveleri kabul et."[15]

(14) Fernando Cortez (1485-1547): İspanyol general. 1521'de Aztek İmparatorluğu'nu yıktı.

(15) Lopez de Gomara, *Meksika Tarihi*, 1554.

BÖLÜM OTUZ BİR

YAMYAMLAR ÜZERİNE

Burada sözü edilen yamyamlar, Brezilya kıyılarında yaşıyorlardı. Montaigne, Girolamo Benzoni'nin Historia Del Mondo Novo (Yeni Dünyanın Tarihi) *da içinde olmak üzere, Yeni Dünya'nın ele geçirilmesiyle ilgili çok şey okudu. Başta İspanyollar olmak üzere, gerçekte Yeni Dünya'nın ele geçirilmesi sırasında, yerli halktan çok insan öldürüldü; büyük kıyımlara girişildi, çoğu ortadan kaldırıldı. Nasıl olsa onlar Hıristiyan değildi, öyleyse insandan sayılmayabilirdi!*

Öyle anlaşılıyor ki, Montaigne yamyamlar üzerine, kulaktan dinlediklerine göre bilgi edinmiş.(1)

Zaten Tacitus'un Germania'*sındaki gibi vahşilerin idealleştirilmesini ilk kez Montaigne'de görüyoruz; bu ideal, tüm zamanların ahlakçıları için değerli olan eski bir gelenektir. XVI. yüzyılda bunun temsilcileri azdı, ama bu konuda sürüp giden çalışmalar, Montaigne'den Rousseau'ya vardı.*

Montaigne'de ilkellere karşı duyulan hayranlık, çelişkili bir durumdadır ve kimi kez sanat *ve* akıl *idesine karşıt olarak* doğa *idesini yüceltir. Benzer şekilde, Rousseau'da da uygarlık tümüyle aklın ürünüdür, yapaydır, buna göre suçlanır görünüyor. Oysa bu Montaigne'in öğretisinde geçici bir abartmadır, çünkü o geleneksel akla boyun eğen bireysel düşüncenin sapmasından kaygılanıyordu.*

İlkel toplumların tanınması, eski insanın dünya görüşünü önemli ölçüde değiştirmiştir. Önce mal mülk tutkusunun ilkellerde olmadığı gözlenmiştir. Ayrıca din adamları toplumun sırtında asalak bir sınıf oluşturmaktadır.

(1) Aslında Benzoni *Atlantis*'i konu edinmişti.

Yamyamlıktan, savaşlardan uzak, kendilerini çocuklarının hizmetine adayan ilkel topluluklar da vardır – Trobriyandlar örneğinde görüldüğü gibi.

(A) Kral Pyrrhos,[2] İtalya'ya geçtikten sonra, Romalıların kendisine karşı gönderdikleri ordunun olağanüstü düzenini görünce, "Bilmiyorum" dedi, "bunlar hangi barbarlar (Yunanlılar yabancı her insana 'barbar' diyordu), ama bu ordunun düzeni hiç de barbar değil." Flaminius da onların ülkesine askerleriyle geçince ve (C) Philippos da kendi krallığında Romalıların kamp düzenini gördüğünde aynı şeyi söylemişti. (A) Biz ortak görüşleri benimserken, benzer şekilde temkinli olmalıyız; bunları akıl yoluyla yargılamalıyız, yoksa toplumun genel kanısına göre değil.

Benim yanımda uzun süre kalan bir adamım, daha önce Villegaignon'un aldığı ve Fransa'nın Antarktik adını verdiği ve bizim yüzyılımızda ortaya çıktığı yerde on ya da on iki yıl kalmıştı. Sınırsız genişlikte toprakların (Brezilya'nın) ortaya çıkarılması, bana üzerinde düşünmeye değer görülmüştü. Bizden daha büyük bu kadar insan bu bir tek toprak üzerine bu kadar çok yanıldığına göre, diğer ülkelerin de ortaya çıkmayacağından pek emin değilim. Gözlerimiz karnımızdan büyük olduğu ve merakımız yeteneklerimizi aştığı için korkuyorum. Her şeyi kucaklıyoruz, ama rüzgârdan başka bir şey ele geçirmiyoruz.

Platon'un Solon'a anlattığına göre, Tufan'dan çok yıllar önce, Celebitarık Boğazı'nın önünde, Atlantis adı verilen büyük bir ülke varmış ve bunu, Mısır'da Sais kentindeki rahiplerden öğrenmiş. Bu ülke, Asya ve Afrika bir araya gelse bile, onlardan daha büyük kalırmış. Bu ülkenin kralları yalnız-

(2) Pyrrhos (İÖ 318-272): İtalya'da Romalılara karşı verdiği savaşlarla ünlü. Askalon'da kazandığı zafer öylesine pahalıya mal olmuştu ki, generallerine dönmüş, "Eğer böyle bir zafer daha kazanırsam, yitirdim demektir," demişti. Getirdiği götürdüğünden çok zafere, "Pyrrhos'un Zaferi" deniyor. (Ç.N.)

ca bu adaya sahip değilmiş, ayrıca Afrika'da genişliği Mısır'a kadar, Avrupa'da Toskana'ya kadar olan yerleri Asya'ya kadar adımlamış ve Akdeniz kıyılarındaki ülkeleri, ta Karadeniz'e kadar kendi boyunduruğu altına almış. Bu amaçla İspanya'yı, Galya'yı ve İtalya'yı aştılar; Atina'ya geldiklerinde Yunanlılar onları durdurdular. Ama kısa bir süre sonra, Atinalılar ve onlar, bir tufanda boğuldular. Büyük bir olasılıkla bu büyük su taşkınları yerin oturulabilir yerlerinde garip değişiklikler ortaya çıkardı; ileri sürüldüğüne göre, Sicilya İtalya'dan ayrıldı:

(B) *Haec loca, vi quondam et vasta convulsa ruina,*
Dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
Una foret.(3)

(Bu yerler, dendiğine göre şiddetli bir çırpınmayla birbirinden ayrıldı; oysa bir tek kara parçasıydı.)

(A) Kıbrıs Suriye'den ve Eğriboz Adası Biotiya'dan (Yunanistan) ayrılırken, başka yerlerde ayrılmış parçalar, aralarına çamur ve kum dolarak birleştiler:

sterilisque diu palus aptaque remis
Vicinas urbes alit, et grave sentit aratrum.(4)

(İçinde kayıkla dolaşılabilen verimsiz bataklıklar şimdi kentleri barındırıyor ve ağır sapanları taşıyor.)

Yeni Dünya denilen bu ada ile arada büyük bir benzerlik var; çünkü neredeyse İspanya'ya değiyor; inanılmaz bir su taşkını onu bugünkü yerine, bin iki yüz fersah öteye çekmiş olabilir. Ayrıca günümüzün modern denizcilerinin ortaya çıkardı-

(3) Vergilius, *Aeneis,* III, 414.
(4) Horatius, *Ars Poetica,* 65.

ğına göre, orası bir ada değil, tümüyle bir anakaradır; bir yanıyla Doğu Hint Adaları'na uzanır; öte yanıyla iki kutbun altında olan yerlere. Eğer oralardan ayrılmış olsaydı, arada dar bir geçit kalırdı ve bu nedenle ada demeye layık olmazdı.

(B) Öyle anlaşılıyor ki bizimki gibi büyük bedenlerde, kimileri doğal, ötekileri ateşli hareketler var. Benim zamanımda, bölgemizde bulunan Doroigne Irmağı'nın gösterdiği değişikliği, sağ kıyısına doğru eğildiğini ve yirmi yıl içinde kendi temelinde birçok binayı kazandığını gördüğüm zaman, bununla olağanüstü bir altüst olmanın gerçekleştiğini anlıyorum. Çünkü eğer her zaman böyle aksaydı ya da gelecekte de böyle yapsaydı, dünyanın şekli tersine dönerdi. Ama gidişi değişiyor: Kimi zaman bir yana eğiliyor, başka bir zaman öte yana; kimi kez de gidişini değiştirmiyor. Ayrıca nedenlerini tanıdığımız şu aniden gelen taşkınlardan söz etmiyorum. Medoc'ta,(5) deniz kıyısında, kardeşim Sieur d'Arsac, yerin kumların altına gömüldüğünü ve denizin yuttuğunu görüyor. Kimi binaların tepeleri yine de görünüyor; gelirleri ve çayırlık alanları iyice azalıyor. Orada oturanların dediğine göre, epeyce bir zamandır, deniz kendilerine doğru öylesine ilerliyormuş ki, dört fersahlık yer yitirmişler. Bu kumlar –ilerleyen– denizin öncüleriymiş. (C) İri kum tepelerinin önde yürüdüğünü ve yer kazandığını görüyorlar.

(A) Kimilerinin Aristoteles'te ortaya çıktığını söylemek istediği Antik Çağ'dan bir tanıklık var(6) – eğer bilinmeyen şu güzel kitap onunsa. Anlattığına göre kimi Kartacalılar, Cebelitarık Boğazı'nın dışında denize açılmışlar, uzun zaman gitmişler, ağaçlarla kaplı, büyük ve derin ırmakların suladığı verimli bir ada bulmuşlar, ama burası diğer anakaralara çok uzakmış. Yerin güzelliği ve verimliliği onları ve başkalarını çekince, eşleri ve çocuklarıyla oraya gitmişler, yerleşmeye başlamışlar. Giderek insanların azaldığını gören Kartaca beyleri, oraya gi-

(5) Medoc: Bordeaux'nun yakınlarında, Atlas Okyanusu kıyısında.

(6) Sözü edilen kitap, *Secreta Secretorum* olabilir. Montaigne bunu G. Benzoni'den alıyor.

decekleri ölüm cezasına çarptırılacaklarını söylemişler; aksi halde orada çok çoğalacaklarını, birinin diğerinin yerini alacağını ve kendi devletlerini yıkacaklarını söylemişler. Ama Aristoteles'in bu anlattıkları, bizim yeni ülkelere uymuyor.

Benim bu adamım sade ve kaba bir adamdı; onun niteliği, iyi tanıklık etmesinden ileri geliyordu, çünkü zeki insanlar, daha özenle, daha çok şeye dikkat ediyorlar, ama onları yorumluyorlar; kendi yorumlarını değerlendirmek ve inandırıcı kılmak için, kendi tarihlerini biraz değiştirmekten geri kalmıyorlar: Bir şeyi size asla saf haliyle sunmuyorlar, gördükleri yüze göre eğiyorlar, gizliyorlar. Yargılarına güven vermek ve sizi çekmek için, konuyu uzatıyor, şiddetlendiriyor ve bile bile kendi yanlarına çekiyorlar. Düzmece buluşlar yapmaması ve onlara gerçek yüzü yakıştırmaması için, ya da çok dürüst adam olmalı ya da çok sade ve hiçbir önyargısı olmamalı. Benim adamım da böyle birisiydi. Bu bir yana, bu deniz yolculuğunda tanımış olduğu birçok denizciyi ve tüccarı bana birçok kez tanıştırdı. Böylece topografların ne dediğini ayrıca araştırmadan, onun söyledikleriyle yetiniyorum.

Bulundukları yerleri bize özel olarak anlatan topograflar gerekli bize. Bununla birlikte, Filistin'i ziyaret etme önceliğine sahip oldukları için, dünyanın tüm geri kalanları üzerine konuşma hakkını kendilerine tanıyorlar. Gönül ister ki, herkes bildiğini ve bildiği kadarını yazsın, ama yalnız bu konuda değil, tüm diğer konularda da; çünkü bir insan bir ırmağın ya da kaynağın doğası üzerine bilgi ya da deneyim sahibi olabilirken, başka birisi herkesin bildiğini bilebilir. Bu küçük yerde at koşturmak isterken, tüm doğayı yazmaya kalkışabilir. Böyle bir kusurdan, çok büyük yanlışlıklar doğabilir.

Şimdi konumuza geri dönelim; bana anlatıldığına göre, bu insanlar arasında ilkel ya da barbar denilecek bir şey yokmuş, ama herkes alışık olmadığı şeylere barbar diyormuş. Gerçekte, öyle anlışılıyor ki, kendi ülkemizin görüşlerinin ve âdetlerinin dışında başka bir gerçeklik ölçüsüne ve akla sahip değiliz. Ken-

di ülkemizde biz her zaman en iyi dini, en iyi hükümeti ve her şeyin en iyisini ve tam kullanımını buluruz. Doğada kendi başına yetişen meyvelere biz nasıl vahşi diyorsak, bu insanlar da aynı anlamda "vahşi"dir. Oysa gerçekte, vahşi dediklerimizi biz kendi sanatımızla değiştiriyor, saptırıyoruz. Gerçekte daha canlı ve güçlü olanları, daha yararlı bulduklarımızı, biz kendi çürümüş beğenilerimize uydurmak için sadece bozuyoruz. (C) Bununla birlikte, tarım bilmeyen bu ülkelerde, ayrı bir çeşitleme olarak üretilen ve bizim zevkimize göre çok nefis olan meyveler varsa, biz onları kendimize rakip biliyoruz. (A) Yapaylığın bizim güçlü ve büyük annemiz üzerinden saygınlık kazanması akla uygun değil. Onun ürünlerini, güzelliğini ve zenginliğini kendi buluşlarımızla öylesine yükledik ki, onu tümüyle boğduk. Her ne kadar onun saf ışığı yine parlasa da, bizim boş ve gereksiz girişimimizi iyice utandırıyor:

(B) *Et veniunt ederae sopte sua melius,*
Surgit et in solis formosier arbutos antris,
Et volucres nulla dulcius arte canunt.(7)

(Ekilmeyen sarmaşık daha iyi büyüyor,
En güzel çalılar yalnız mağaralarda boy atıyor,
Ve sanatı bilmeyen kuşlar daha güzel ötüyor.)

(A) Bizim tüm çabalarımız, yalnız küçük bir kuşun yapabileceği ve kendi amacına uygun güzellikte ve yapıda bir yuvayı yapamayacağı gibi, zayıf bir örümceğin ağını da öremez. (C) Tüm şeyler diyor Platon, ya doğanın ürünüdür, ya rastlantının ya da sanatın; birinci ve ikinci ürünler en büyükleri ve en güzelleridir; daha az güzel ve eksik olanlar, üçüncülerdir.(8)

(A) Bu insanlar insan kafasını çok az geliştirdikleri ve kendi doğal kökenlerine daha yakın kaldıkları için bana barbar

(7) *Propertius,* I, ii.
(8) Platon, *Yasalar,* x, 888A.

görünüyorlar. Günümüzde bile doğanın yasalarına göre yönetiliyorlar ve bizim yasalarımız onları çok az bozmuş. Ama onların saflığı beni öylesine sinirlendiriyor ki, daha önce, yani olanı bizden daha iyi değerlendirecek insanların zamanında bilinselerdi, daha iyi değerlendirirlerdi, bu saflıkları daha iyi bilinirdi, diyorum. Lykurgos'un ve Platon'un onları tanımaması beni rahatsız ediyor, çünkü bana öyle geliyor ki, gözlemlerin bu insanlar üzerine bizi düşündürdükleri, Altın Çağ'ı betimleyen güzellikleri şairlerin betimlemelerini yalnızca aşmakla kalmıyor, bunun yanında insanın mutlu koşulları üzerine olan ustaca kurguları da, felsefenin kavram ve arzularını aşıyor. Deneyimlerle gördüğümüz gibi, böylesine arı ve sade bir saflığı gözlerinin önüne bile getiremezler; bizim toplumun bu kadar az bir sanatla sürebileceğine inanamazlar. Ben de Platon gibi diyeceğim: Bu ulusta herhangi bir ticaret bilinmiyordu; yazılı kültür hiç yoktu; sayılar bilinmiyor; yargıç adı geçemiyor, politik üstünlük yok; kölelik yer etmemiş, zenginlik de bilinmiyor, yoksulluk da; sözleşme yok, miras yok, malların bölünmesi yok; yalnız yorucu olmayan çalışmalar var; yalnız ortak akrabalara ilgi var; ne giyecek, ne tarım, ne metal biliniyor; şarap ya da tahıl üretimi yok. Yalan, ihanet, kendini gizleme, açgözlülük, kıskançlık, kötüleme, bağışlama sözleri, yadırgayıcı sözler bilinmiyor. Platon tasarladığı *Cumhuriyet*'te yetkinlikten ne kadar uzaklarda bulunuyor:

(C) "*viri a diis recentes.* "[9]

(Tanrılardan henüz yeni gelen insanlar.)

(B) *Hos natura modos primum dedi.*[10]

(İşte doğanın verdiği ilk yasalar.)

(9) Seneca, *Epist. Moral.*, xc, 444.
(10) Vergilius, *Georgia*, II, 208.

(A) Ayrıca çok güzel bir ülkede ve ılıman iklimde yaşıyorlar; benim kaynaklarımın bana bildirdiğine göre, oralarda insanlar pek hastalanmıyorlarmış; yaşlanınca çöken, dişleri dökülmüş, titreyen bir insanın bulunmadığı konusunda bana güvence verdiler. Yüksek dağlarla içerilere kapalı deniz kıyısında oturuyorlar, arada geniş düzlükler kalıyor. Bizde benzeri görülmemiş balık ve et bolluğu var, yalnızca pişirerek yiyorlar. Oraya ilk kez atı ile giden birisi, sonra oraya birkaç yolculuk yapmakla birlikte, bu durumu öylesine korku saldı ki, atı tanımadan önce oklarıyla öldürdüler. Oturdukları evler çok uzun, iki ya da üç yüz kişiyi alacak büyüklükte; ağaç kabuklarıyla kaplanmış, bir ucuyla yere tutunurken, tepeden birbirlerine dayanarak destek alıyorlar, tıpkı bizim büyük ahırlarımız gibi; çatıları yere kadar iniyor ve koruyucu görevini yapıyor. Öylesine sert ağaçları var ki, bunları kesici olarak kullandıkları gibi, kılıç yapmakta ve yiyeceklerini pişirmek için ızgara yapmakta da kullanıyorlar. Pamuktan yapılmış yataklarını bizim denizcilerin hamakları gibi çatıya asıyorlar. Herkesinki ayrı ayrı, çünkü kadınlar kocalarından ayrı yatıyor.

Güneşle birlikte kalkıyorlar, kalktıktan hemen sonra yemek yiyorlar; o gün içinde ayrıca yemek yemiyorlar. Yemekte bir şey içmiyorlar; tıpkı Suidas'ın anlattığı Doğu halklarının yalnız yemeğin dışında içtikleri gibi. Gün içinde çok içiyorlar, istedikleri kadar. İçecekleri köklerden yapılıyor, rengi bizim koyu şarabınkine benziyor. Ilık içiliyor ve ancak iki ya da üç gün korunabiliyor. Tadı biraz keskin, ama asla başa vurmuyor, mideye iyi geliyor; alışık olmayanlar için barsak yumuşatıcı; bilenler için çok hoş bir içecek. Ekmek yerine, bizim kişnişli pastaya benzer bir tür beyaz madde kullanıyorlar. Benim tatma fırsatım oldu; şekerli ve biraz yavan.

Tüm günlerini dans ederek geçiriyorlar. En genç olanları, ok ve yayla avlanmaya gidiyor. Kimi kadınlar içecekleri ısıtmakla ilgileniyor; bu onların başlıca görevleri. Sabahleyin yaşlılardan birisi, henüz yemeğini yemeden önce, evin bir ucun-

dan öteki ucuna kadar yürüyor, bu yüz metrelik yolda hep aynı sözleri söyleyip duruyor. İnsanlara iki şeyi salık veriyor: Düşmanlarına karşı uyanık olmak, eşlerine karşı dostluk göstermek. Bu ikinci görevi yinelemekten asla geri kalmıyorlar, çünkü içkilere tadını veren ve ısıtan kadınlar. Benim kendi evimde olduğu gibi, birçok yerde de yatak stilleri ve kordon işleri kadar, tahtadan kılıçlarını, kavga sırasında kollarına taktıkları ağaç bileziklerini, bir ucu açık olan ve dans sırasında sesiyle ritm tuttukları büyük bastonlarını görebilirsiniz. Başlarını tam tıraş ediyorlar, ağaçtan ya da taştan yapılmış tıraş bıçaklarıyla bizden daha iyi tıraş oluyorlar. Ruhların ölümsüzlüğüne inanıyorlar; tanrılara layık olan ruhlar, gökte, güneşin doğduğu yerde kalıyorlar. Kötü ruhlar ise, Batı'ya gidiyor.

Kimi din adamları, peygamberleri ya da buna benzer birileri var, ama dağda oturdukları için pek insan içinde görünmüyorlar. Din adamları ortada göründüğünde, birçok köy birden şenlik ve açık hava toplantıları yapıyor – her bir tahıl ambarı bir köy sayılıyor ve biri diğerine nerdeyse bir fersah ötede. Şu peygamber açık havada insanlara sesleniyor, onları erdemli olmaya ve görevlerini yapmaya çağırıyor. Bununla birlikte, tüm ahlaksal anlayışları iki şey üzerinde toplanıyor: Savaşta cesaret ve eşlere beslenen sevgi. Peygamber olacakları önceden bildiriyor; giriştikleri işlerden neler beklemeleri gerektiğini söylüyor; savaşa gitmelerini ya da savaştan kaçınmalarını açıklıyor, ama yalnız şu koşulla ki, eğer tahmin ettikleri doğru çıkmazsa, ya da söylenenden başka türlü olursa, o zaman –eğer onu ele geçirebilirlerse– yalancı peygamberlikten dolayı cezalandırıyorlar ve parçalara ayırıyorlar. Bu nedenle, bir peygamber bir kez yanıldı mı, artık görünmez oluyor.

(C) Peygamberlik bir tanrı vergisidir:[11] Bu nedenle, bunu kötüye kullanan düzmece insanlar cezalandırılmalıdır. İskitlerde, kâhinler önceden söylediklerinde yanıldıkları zaman, elleri ve ayakları bağlanıyor, öküzlerin çektiği ve fundalarla dolu bir

(11) Cicero, *De Divinatione*, I, i, 1.

arabaya yatırılıyor ve ateşe veriliyor.[12] Bununla birlikte, kendine bağlı olanlara, insani sınırlar içinde kalarak davrananlar, eğer ellerinden geleni yapıyorlarsa, bağışlanabilirler. Oysa diğerleri, bizim bilgimiz dışında kalan ve olağanüstü bir yetenekle güveni kötüye kullananlar, verdikleri sözde başarısız olanlar, bu nedenle ve bu aldatıcı cesaretleri yüzünden cezalandırılmaları gerekmez mi?

(A) Bu insanlar, uzaklarda, dağların ötesinde oturanlarla savaşıyorlar. Savaş yerine çıplak gidiyorlar, üzerlerine yaylarından, ucu sivri ağaç kılıçlarından başka bir şey almıyorlar. Savaşta olağanüstü dayanıklılık gösteriyorlar ve her zaman kanla ve ölümle bitiriyorlar, çünkü kaçmak ve korkmak nedir bilmiyorlar. Herkes öldürdüğü düşmanın başını savaş ganimeti olarak getiriyor ve kendi oturduğu yerin girişine asıyor. Tutsakları uzun süre iyi halde tuttuktan ve ellerinden gelen bakımı sağladıktan sonra, her tutsağın sahibi bir tanışma toplantısı yapıyor: Tutsağın bir koluna bir sicimi bağlıyor (C) ve onun saldırısına uğramaktan çekindiği için biraz uzakta duruyor, (A) bağlanan öteki kolun ipini ise en yakın arkadaşına veriyor; sonra herkesin gözleri önünde tutsağa kılıçla vuruyor ve öldürüyorlar. Bundan sonra kurbanı kebap yapıyor ve hep birlikte yiyorlar, orada bulunmayan dostlarına birer parça gönderiyorlar. Sanıldığı ve eskiden İskitlerin yaptığı gibi amaçları bununla beslenmek değil, aşırı bir öç alma duygusunu dışa vurmak.

Bunun bir kanıtı olarak, düşmanlarıyla ittifak yapan Portekizliler, onlara (yamyamlara) karşı başka bir öldürme yöntemi kullanıyorlardı: Onları tutsak aldıklarında, beline kadar yere gömüyorlar, dışarıda kalan kısımlarına ok yağdırıyorlar, sonra asıyorlar: Onlara göre buranın insanları, komşularına kötülük tohumları saçmayı biliyorlardı ve her türlü kötülükte kendilerinden daha çok ustaydılar; kendilerinden daha serttiler; böylece kendi eski yöntemlerini bıraktılar ve onlarınkini aldılar.

(12) Herodotos, *Tarih*, IV.

Beni üzen bizim onlar gibi korkunç barbarca uygulamalara başvurmamız değil, beni üzen, onların yanlışlarını yerinde bir şekilde yargılarken, kendi yanlışlarımız karşısında iyice kör kalmamız. Bence canlı bir insanı yemek, ölü bir insanı yemekten daha barbarca. Tümüyle duyumsama yeteneği olan bir canı işkenceyle parçalamak ve işkence etmek daha barbarca. Bir insanı öldürdükten sonra kızartıp yemek değil, canlıyken parça parça kızartmak, köpeklere ve domuzlara parçalatıp yem etmek daha barbarca. (Biz sadece okumakla kalmadık, ayrıca belleklerimizde taze bir şekilde saklıyoruz: Yalnız Eski Çağ'daki düşmanlarımız arasında değil, ama kendi vatandaşlarımız ve komşularımız arasında da görev ve din adına daha kötüsü yapılıyor.)

Stoacı okulun önderleri Khrysippos ve Zenon, gerektiğinde insan ölüsünün kullanılmasında ve bunlardan yiyecek çıkarılmasında hiçbir kötülüğün olmayacağını düşünmüşlerdi: Caesar, Alesia kasabasını kuşattığı zaman, bizim atalarımız, savaşta yararı olmayan yaşlıların, kadınların ve diğer insanların açlığı gidermek için yenilmesine karar verdiler.

(B) *Vascones, fama est alimantis talibus usi*
Produxere animas.(13)

(Böyle yiyecek yiyen Gaskonların
Ömürlerini uzattıkları iyi biliniyor.)

(A) Bizim tıp adamlarımız, ister dışarıdan olsun, ister içeriden, sağlığımız için bunu kullanmaktan kaçınmıyorlardı. Oysa ihaneti, ahlaksızlığı, zorbalığı, yırtıcılığı her gün kendi içimizde hoş gören hiçbir kuralsızlık bulunmaz.

Öyleyse biz aklın kurallarına göre bu insanlara barbar diyebiliriz, ama her türlü barbarlıkta onları aşan şeyler bize göre değil. Savaş tümüyle soylu ve yüce gönüllü insanların işidir; in-

(13) Juvenalis, *Satires,* xv, 93.

san hastalığı kabul ettiği ölçüde hoşgörülebilir ve güzeldir: Bunlar arasında cesaretten başka kıskanacak bir şeyi yoktur. Yeni topraklar ele geçirmek için savaşmasına gerek yok, çünkü gereksinim duydukları her şeyi onlara bolca veren sınırsız doğadan çalışmadan ve yorulmadan yararlanıyorlar; böylece sınırlarını genişletmeye de gerek kalmıyor. Onlar, doğal gereksinimleri neleri buyuruyorsa, sadece onları arzu edecek şu mutlu durumda bulunuyorlar. Bunların ötesinde kalan her şey, onlar için yararsız. Aynı yaş kümesi içinde bulunanlara "kardeş", kendilerinden küçük olanlara "çocuk" diyorlar; yaşlı insanlara gelince, bunlar tüm diğer insanların babası sayılıyor. Yaşlılar tüm mallarını bölmeden topluluğa miras olarak bırakıyorlar; doğa insanları dünyaya getirdiği için, bunları da kendi yaratıklarına bağışlıyor.

Eğer komşuları onlara saldırmak için dağları aşıyor ve bu düşmanlar üstün geliyorsa, zaferin kazancı şan oluyor, erdemde ve cesarette üstünlük ise bir ayrıcalık sayılıyor. Çünkü yenilmişlerin mallarıyla bir işleri yok ve böylece hiçbir şeye gereksinim duymadıkları kendi ülkelerine dönüyorlar; içinde bulundukları durumun mutluca tadını çıkarmaktan ve onunla yetinmekten başka bir şeye de gereksinim duymuyorlar. Yeri gelince, bunlar da benzer şeyi yapıyorlar. Tutsak aldıklarına yenilmiş olmayı itiraf etmelerinin ve bunu kabul etmenin dışında bir fidye sözü etmiyorlar. Bir yüzyıl boyunca, sözle ya da bakışıyla yenilmezliğin büyüklüğünden vazgeçmektense, ölmeyi kabul etmeyen bir tek tutsak çıkmadı. Bağışlanmayı istemektense, ölmeyi ve yenilmeyi yeğlemeyen bir tek tutsak bulamazsınız. Tutsaklar yaşamı daha çok sevsinler diye, çok iyi davranıyorlar. Ama öte yandan, onların kafalarını, kendilerini bekleyen ölüm korkusuyla meşgul ediyorlar, uğrayacakları işkenceyle, bedenlerinin nasıl parçalara ayrılacağı ve onların sayesinde yapılacak şöleni anlatıyorlar. Tüm bunların bir tek amacı var: Ağızlarından zayıf ya da önemsiz birkaç söz almak ya da onlarda kaçma arzusu yaratmak ve böylece onları korkuya sal-

ma üstünlüğünü ele geçirmek ve dirençlerini kırmak. Çünkü gerçekte işin aslını sorarsanız, tek gerçek zafer işte bu noktada yatıyor:

(C) *victoria nulla est*
Quam quae confessos animo quoque subjugat hostes.(14)

(Düşmanın kafasına egemen olmadığınız
ve yenildiğini itiraf ettirmediğiniz sürece,
gerçek zafer yoktur.)

Eski zamanlarda, tam savaş eri olan Macarlar, düşmanlarının kendilerinin insaflarına kalmalarının ötesinde bir yarar aramıyorlardı. Çünkü bir kez bu yenilme itirafını alınca, bir de bir daha kendilerine karşı silahlanma sözünü koparmanın dışında, tutsaklara zarar vermeden ve fidye almadan bırakıyorlar.(15)

(A) Düşmanımız üzerinden kazandığımız yararları, temelde bizim olmadığı halde bize mal ederiz. Daha sağlam kollara ve bacaklara sahip olmak, bir yükçüye özgü niteliktir, yoksa erdemle ilgili değildir. Bedensel çeviklik ölü ve bedensel bir niteliktir; düşmanımızı çelmelemek için bir vuruş şansıdır, gözlerini güneşin ışıklarıyla kamaştırmaktır; bu bir ustalık ve bilgi işidir; korkak ve değersiz bir insana bir kılıç vuruşu yetişir. Bir insanın değeri ve ünü, yürekte ve istençte yatar. Gerçek onuru işte orada yatar. Yürekli insan olmak, kol ve bacak işi değildir, cesaret ve sağlam ruh işidir. Bu sahip olduğumuz atın ya da silahların işi değildir, bizim kendimizdedir. Cesaretinde inat edendedir, (C) "*Si succiderit, de genu pugnat.* "(16) (Yere düşse bile, diz üstü savaştı.) (A) Ölüm hemen yakında olsa bile, kendine güveni asla bırakmaz. Ruhunu teslim ederken bile, yine

(14) Claudianus, *De Sexto Consulatu Honorii*, 248.
(15) Nicolas Chalcocondylas, *De La Décadence De L'Empire Grec*, V, ix.
(16) Seneca, *De Constancia*, II.

de düşmanına sertçe ve küçümserce bakar; o bize değil, şansına yenilmiştir, öldürülmüştür, yenilmemiştir.

(B) En yürekli insanlar, kimi kez en şanssız insan olabilir.

(C) Ayrıca zafere koşarken, başarılı yenilgiler de olabilir. Salamis, Plataea, Mycale ve Sicilya, güneş altında asla bir daha görülmeyen en güzel dört zafer bacılardır; Thermopylai Geçidi'nde Kral Leonidas ile adamlarının uğradığı görkemli bozgunu, birlikte gerçekleştirmişlerdi.

Komutan Ischolas yenilirken, kim ondan daha büyük bir arzu ve tutkuyla zafere koştuğunu sanmıştı? Onun kendi yıkımını güvence altına aldığı kadar başka kim kendi kurtuluşunu bu kadar incelikle ve özenle güvence altına almıştı?[17] Onun görevi, Peloponez'de Arkadlılara karşı bir geçidi savunmaktı. Yerin doğal durumu ve düşmanla kendisi arasındaki güçlerin orantısızlığı karşısında, bunu başaramayacağını anladı ve düşmanla savaş alanında karşı karşıya gelmek zorunda kaldı. Öte yandan, bu görevi başaramamanın kendi erdemine ve Ispartalılar adına yakışmayacağını düşündü; böylece bu iki uç arasında bir orta yol tuttu: Birliğinde bulunan en gençleri, ülkesinin savunması ve hizmeti için ayırdı ve geri gönderdi. Geçidi, ölümleri daha az değer taşıyan ve düşmana daha çok pahalıya mal olacak yaşlı askerlerle savunmaya karar verdi. Ve savaş böyle geçti. Çünkü büyük bir kıyım olduktan sonra bile, her yandan Arkadlılarla çevrilmiş olarak, kendisi ve adamları kılıçtan geçtiler. Yenenler için yenilenlerden daha iyi bir zafer anısı olabilir miydi? Çarpışmadaki görevinizde yatıyor gerçek zafer, yoksa kurtuluşta değil; bunun onuru yenmekte değil, savaşmakta yatıyor.

(A) Kendi öykümüze geri dönelim: Bu tutuklular, iki ya da üç aylık tutsaklıkları sırasında kendilerine yapılanlar karşısında çökmek yerine, tersine, neşelerini koruyorlar. Başlarına geleceklerin uygulanması için, efendilerini sıkıştırıyorlar.

(17) Sicilyalı Diodoroso, XV, xii.

Efendilerine meydan okuyorlar, aşağılıyorlar ve korkaklıkla suçluyorlar, kendi ülkelerine karşı yitirdikleri savaşları sayıp döküyorlar. Böyle bir tutsağın yazdığı ve içinde şu sözlerin geçtiği bir şarkıyı biliyorum: Hepsi de cesurca gelsinler ve onu yemek için toplansınlar, çünkü aynı zamanda bedeniyle yemek ve yiyecek hizmeti gören kendi atalarını ve babalarını da yemiş olacaklar. Bu kaslar, diyor, bu et, bu damarlar, sizinkilerindir, siz zavallı aptalların. İçinde bulunan kendi atalarınızın organlarının maddesini tanımıyor musunuz? Tadına varınız, onda kendi etinizin tadını bulacaksınız! Asla barbarlık kokmayan bir düşünce. Onların nasıl öldüklerini anlatanlar ve bu ölüm edinimi betimleyenler, tutukluların kendilerini öldürenlerin yüzlerine tükürdüklerini ve onlara dudak büktüklerini gösteriyorlar. Gerçekten de, son soluklarını verinceye kadar, başlarına gelenleri cesaretle karşılamaktan, sözle ya da yüz anlatımlarıyla meydan okumaktan geri kalmıyorlar. Bizimle karşılaştırıldığında, bunların tam vahşi olduklarını söylemek, yalan değildir. Çünkü ya onlar gerçekten vahşidir, ya da biz; çünkü var oluş bakımından onlarla aramızda aşılmaz bir uzaklık bulunuyor.

Erkekler birçok kadınla evlenirler ve bir erkek ne kadar ünlü bir yiğitse, sahip olduğu kadın sayısı da o oranda artar. Onların evliliğinde güzel bir niteliği not etmeye değer: Bizde kadınlar erkeklerin başka bir kadınla dostluk aldırmasını ve sevgisini kazanmasını nasıl büyük bir kıskançlıkla engellemeye çalışırsa, onlarda ise aksine, erkeğin daha çok kadına sahip olması için benzer kıskançlık gösteriliyor. Kocalarının ününü her şeyden daha çok ilgilendirdiği ve kocanın değerine tanıklık ettiği için, elden geldikçe daha çok kadın eş bulmak için özen gösteriyorlar ve arayış içine giriyorlar.

(C) Bizim kadınlarımız bu bir mucizedir diye bağırıyorlar, ama değil: Evlilikle ilgili bir erdem, ama çok eskilere dayanıyor. *Tevrat*'ta Lia, Raşel, Sarah ve Yakup'un kadınları, kendi kocalarına güzel hizmetçiler sağladılar. Livia, kendi aleyhine

olarak Augustus'un zevkine hizmet etti. Kral Dejotarus'un eşi Stratonike, kendi kocasına yalnızca güzel bir kız bulmakla kalmadı, ondan olan çocukları özenle yetiştirdi ve kocasının düzeyine varmalarını sağladı.[18]

(A) Tüm bunları, bağlı oldukları törelerin zorunlu gereği ve eski âdetlerinin otoriter baskısı ile, düşünmeden ve yargılamadan yaptıklarını düşünmemek ve başka bir seçenek bulamayacak kadar aptal kafalı oldukları yargısına varmamak için, nelere yetenekli oldukları konusunda birkaç örnek vermek gerekiyor. Az önce verdiğim savaş şarkısı bir yana, başka bir aşk şarkısı örneğini size sunuyorum:

Ah engerek, yerinde dur, yerinde dur,
Bırak bacım senin renklerinden kemerine bir örnek alsın.
Ben sevgilime sunayım diye o bir kemer yapacak.
Senin güzelliğin ve renklerin,
Her zaman diğer yılanlardan önce gelecek.

İlk iki dize, şarkının nakaratıdır. Bir yargıda bulunabilmek için, ben artık bu şiir üzerine yeterince bilgiye sahibim: Bu düşlemenin barbarlığın tümüyle dışında olması bir yana, baştan sona *anakreontik*.[19] Ayrıca tatlı bir dil kullanıyor, ses uyumu hoşa gidiyor ve dizeler, Yunan şiirlerinde olduğu gibi bitiyor.

Bunların arasında üçü, Okyanus'un bu yanındaki bilgileri almanın nasıl barış ve mutluluklarını yitirmeleri pahasına olacağını ve alışverişin onların yıkımına mal olacağını bilmeden –korkarım bu yıkım şimdiden başlamıştır– üzücü bir şekilde, yeniliğe olan arzuları yüzünden oyuna geliyorlar, kendi bölgelerinin tatlılığını bırakıp bizimkilerini görmeye geliyorlar, bunu da Kral IX. Charles'ın zamanına denk getiriyorlar.[20] Kral onlara uzun uzadıya seslendi; bizim yaşam tarzımızı ve saray

(18) Lia ve Sarah, gerçekte Yakup'un karılarıydı.
(19) Anakreon, Teos'un (Ege bölgesi) büyük aşk şairiydi (İÖ 540).
(20) 1562'de Rouen, kralcı güçlerin eline geçmişti.

törenlerini, güzel bir kentin (Rouen) yapısını gösterdi. Bundan sonra birisi onlara görüşlerini, daha hayran olunası başka bir yer bulunup bulunmayacağını sordu. Verdikleri yanıtta üç şeyi belirttiler, ama üçüncüsünü unuttuğum için üzgünüm; neyse ikisi aklımda. Birincisi, bu kadar koskoca adamların, bu güçlü görüşlü insanların kralın çevresinde bulunurken sakallı olmaları ve silah taşımaları çok tuhaflarına gitmişti; içlerinden birini komutan seçmektense, bir çocuğa boyun eğselerdi, daha iyi ederlerdi; ikincisi (öyle bir konuşma yöntemleri var ki, biri diğerine "yarım" diyor), bizim aramızda insanların yarısı tam bir rahatlık içinde yaşarken, diğer yarısı bunların kapısında dileniyor, açlıktan ve yoksulluktan bir deri, bir kemik kalıyor. Böylesine bir haksızlığa katlanan bu yarı bölümdeki insanların ötekileri boğazlarından sıkmamasını ya da evlerini ateşe vermemesini garip buluyorlar.

Bunlardan birisiyle uzun uzadıya konuştum (Ama benim dilmaçım benim düşüncelerimi öylesine aptalca aktarıyordu ki, bundan pek zevk almadım). Kendi adamları arasında üstün bir yere sahip olmanın ona ne yararlar sağladığını sorduğumda (çünkü o bir kaptandı ve bizim denizcilerimiz ona kral diyordu), savaşta en önde yürüdüğünü söyledi. Peki ne kadar adamla savaşa gidiyordu? Bana açık bir alanı gösterdi; orası ne kadar insan alabilirse demek istiyordu; bu da dört ya da beş bin insan olabilirdi. Acaba savaş bitince, yetkisi de sona eriyor muydu? Hayır, yine geçerliydi; kendisine bağlı olan köyleri ziyaret ettiği zaman, ormanda sık çalılıkların arasından rahatça geçmesi için, kendisine yol açıyorlarmış.

Tüm bunlar hiç de fena değil, ama nedense çizme giymiyorlar!

BÖLÜM OTUZ İKİ

TANRININ BUYRUKLARI SAKINIMLI BİR ŞEKİLDE ELEŞTİRİLMELİDİR

Tanrının insanlara verdiği öğüdü, insanların araştırmaması gerektiği Rönesans'ta genel bir konuydu. Montaigne bu konuyu Din Savaşları'na enine boyuna uyguluyor: Savaşlarda, Tanrının zaferi kazanacaklardan yana olduğunu söyleyemeyiz. Montaigne'e göre, Yeni Dünya'nın pagan yerlileri, bunu savaşan Hıristiyanlardan daha iyi biliyorlardı.

Bu bölüm de, Avusturyalı don Juan'ın, Ekim 1571'de, Lepante'deki zaferinden az sonra yazıldı. Montaigne, bizim aklımızın varabileceği alanla, tanınmayacak alanı birbirinden ayırıyor ve bizi, somut gerçeklik alanındaki yargılarımızı sınırlamaya ve gerçekleri kabul etmeye çağırıyor.

(A) Aldanmanın gerçek alanı ve konusu, bilinmeyen şeylerdir. Birincisi, bunların yabancılığı, güvenme nedeni olur; ikincisi, bizim güncel yargılarımızın konusu olmayınca, bu aldanmalara karşı savaşma olanağı elimizden alınmış olur. (C) Bu nedenle Platon, tanrıların niteliğinden söz etmenin, insanlardan söz etmekten daha kolay ve doyurucu olduğunu açıklıyor. Çünkü dinleyicilerin bilisizliği, gizli bir konunun istenildiği gibi kullanılmasına en güzel olanakları veriyor.(1)

(A) Ve böylece, hakkında en az bildiklerimizin daha sağlamca inanç taşıdığı şeyler olduğu ortaya çıkıyor ve hiç kimse, bize masal anlatanlardan daha çok bunlara inanmıyor, örneğin simyacılar, kâhinler, müneccimler (yıldız falcıları), el falcıları, tabipler, "*id genus omne*" (bu türden her insan) gibi. Eğer gö-

(1) Platon, *Kritias*, 107B.

ze alabilsem, bunlara Tanrının amaçlarını her gün yorumlayan ve deneten bir sürü insanı da katardım; çünkü tanrısal istencin gizemlerinde, bunlar her olayda ortaya çıkan nedenleri saptıyorlar, onun işlerinin anlaşılmaz nedenlerini görüyorlar. Olayların çeşitliliği ve sürekli uyumsuzluğu, onları köşeden köşeye, Doğudan Batıya fırlatıyor, ama bunlar yine de topun peşinde koşuyorlar ve aynı kalemle aklı karalı desenler çiziyorlar.

(B) Bir Amerikan yerli toplumunda övgüye değer şu gözlem yapılmış: Bir çarpışmada ya da savaşta güç duruma düştükleri zaman, böyle bir yanlışlık yaptıkları için tanrıları güneşten bağışlanmalarını istiyorlar; çünkü bunu haksız bir iş gibi kabul ediyorlar; mutluluklarını ya da mutsuzluklarını tanrısal nedene bağlıyorlar ve kendi yargılarını ve sözlerini güneşin istencine bırakıyorlar.

(A) Bir Hıristiyan için her şeyin Tanrıdan geldiğine inanmak yetişiyor; bunlar Tanrının incelemeye gelmeyen kutsal aklının tanınmasıyla birlikte kabul edilir ve hangi yüzle gönderilmiş olursa olsun, hep iyi yanıyla alınır. Bununla birlikte, uygulamada yanlış bulduğum yan, bizim dinimizi, kendi girişimlerimizin mutluluk ve gönenç getirmesine göre onaylamak ve desteklemek. Bizim dinimiz, olayların onayına bağlı kalmadan başka temellere de sahiptir, çünkü bu akla uygun kanıtlara ve tam kendi beğenisine alışık olan halk, olaylar düşmanca olup, aleyhlerine döndüğü ve inançları sarsıldığı gün, tehlikeli olur. İçinde bulunduğumuz Din Savaşları'nda olduğu ve Rochelabeille[2] Savaşı'nda ortaya çıktığı gibi, Protestanlar bu son savaşta üstünlük kazanınca, bunu Tanrının yardımıyla kazandıklarını söyleyerek, kendi şanslarından yararlanmasını bildiler; daha sonra Montcotour'da ve Jarnac'ta yenilince, bunu Baba'nın cezalandırmasına (ve kamçılamasına) benzettiler. Çünkü kendileri tümüyle O'nun etkisi altında bir halktı (O'nun insafına kalmışlardı), aynı koyundan iki post çıkabilirdi, aynı ağızdan hem sıcak, hem soğuk nefes yayılabilirdi. Bu

(2) Mayıs 1569'da Protestanlar, Katoliklere karşı üstünlük kazandılar.

nedenle halka gerçekliğin doğru temellerini açıklamak yerinde olur.

Birkaç ay önce Avusturyalı don Juan'ın komutası altında, Türklere karşı iyi bir zafer kazandık.[3] Oysa başka bir zaman, bizim yenilgimizle biten bir savaş da Tanrının hoşuna gitmiş olmalı.[4] Sözün kısası, tutarsızca konuşmadan, tanrıların işlerini bizden yana yorumlamak olanaksızdır.

Bu sapkınlığın[5] başlıca öncüleri olan Arius ile onun papası Leon, çeşitli zamanlarda, ama birbirine tam benzer ve tuhaf bir şekilde öldükleri zaman (çünkü her ikisi de mideleri ağrıdığı için yaptıkları tartışmayı yarıda bırakmış, lavaboya gitmiş, orada birden ölmüşlerdi), bunun nedenini kim araştırdı? Olay, ölümlerin geçtiği yerlere bağlanmış ve Tanrının bir öç alması sayılmıştı. Ayrıca buna, ayakyolundayken öldürülen Heliogabalus örneği de eklenebilir.[6] Irenaeus da benzer bir yazgıyı paylaştı.[7]

(C) Tanrı bize, beklenmesi gereken iyinin başka, korkulması gereken kötülüklerin başka olduğunu anlatmak istediği kadar, bu dünyanın şansının ve şanssızlığının da ayrı ayrı olduğunu anlatmak istiyor; kendi gizli gücüne göre bunları kullanıyor ve uyguluyor; bunlardan aptalca yararlanma olanağını elimizden alıyor. İnsan aklıyla bundan yararlanmak isteyenlerle alay ediyor. Bir kez vuranlar, buna karşılık iki kez yara alıyorlar. Saint Augustus, kendi karşıtlarına güzel bir akıl verdi: Bir çatışmada kararı veren silahlar, akıldan çok bellektir. (A) Güneşin kendi ışınlarıyla bize gönderdiği aydınlıktan memnun olmalıyız. Güneşten daha çok ışık almak için gözlerini havaya

(3) Hemen Kıbrıs'ın fethinin peşinden, İnebahtı'nda Osmanlılar'ın yitirdiği deniz savaşı (1571).

(4) 1588'deki bu savaşı kimlere karşı yitirdiklerini yazar açıklamıyor.

(5) Arius (280-336): İskenderiye doğumlu din adamı; Aryan mezhebinin kurucusu ve ünlü bir sapkın.

(6) Heliogabalus (218-222) arasında Roma imparatoru ve güneş rahibi. Roma'ya Suriye tanrısını getirince, öldürüldü.

(7) Irenaeus, İzmir doğumlu, Lyon (Fransa) rahibi oldu ve öldürüldü.

kaldıranlar, eğer bu davranışları yüzünden cezalanırlarsa, bunu tuhaf karşılamamak gerekir; gözleri kör olur. (C) "*Quis hominum potest scire consilium dei? Aut quis poterit cogitare quid velit dominus.*"(8) (İnsanlar arasında Tanrının amaçlarını kim bilebilir? Ya da Rab'ın ne istediğini kim anlayabilir?)

(8) *Tevrat,* Süleyman'ın bilgeliği, 9, 13.

BÖLÜM OTUZ ÜÇ

CİNSEL İSTEKLERDEN YAŞAM PAHASINA KAÇMAK ÜZERİNE

Bu bölüm, ilk zamanlarda Hıristiyanlığın stoacılığa ne kadar yakın olduğunu gösteriyor. Buradaki deneme, Ermiş Hilarion üzerinedir ve Jean Bouchet'nin Aquitania Yıllığı'*ndan yararlanarak yazılmıştır. Buna göre, demek 1572'de yazılmış olabilir.*

(A) Daha önce de söylediğim gibi, eski görüşlerin çoğu bir noktada birleşiyor: İyi yaşamak dururken kötü yaşamaktansa, bir insanın ölmesi daha iyidir; aşağıdaki eski kuralın söylediği gibi, kendi yaşamımızı sıkıntılardan ve acılardan korumak, doğanın kendi yasalarını sarsmaktır:

Ou une vie tranquille, ou une mort heureuse.
Il est bien de mourir quand la vie est acharger.
Mieux vaut ne pas vivre que de vivre dans le melheur.(1)

(Ya asude bir yaşam, ya mutlu bir ölüm.
Yaşam bir yük olunca ölmek daha iyidir.
Sefalet içinde yaşamaktansa, ölmek daha iyidir.)

Bununla birlikte, ölümü küçümsemeyi bu derece öteye götürmek; onu, onurlarımızı, varlıklarımızı, büyüklerimizi ve bizim şans adını verdiğimiz diğer kayraları ve zenginlikleri bizden ayırmak; yeni saldırıya eklemeksizin, sanki akıl bunla-

(1) Öyle anlaşılıyor ki, Gnomica'nın Yunan şiirleri antolojisinden alınmış ve Crispin bunları 1569'da yayınlamış.

rı terk etmemiz için bizi yeterince ikna etmemiş gibi, bunlar Seneca'nın bir yazısı elime geçinceye kadar sürdü gitti. Seneca bu yazı parçasında Lucilius'a, imparatorun sarayında güçlü ve büyük yetkiye sahip bir adamın görkem ve zevk içinde geçen yaşamından vazgeçtiğini, yalnız bir yaşam sürmek için, dünya tutkusundan el etek çektiğini, rahat ve filozofça bir yaşam sürdüğünü anlatıyor. Seneca ekliyor: "Benim kanıma göre ya bu yaşamı bırak, ya yaşamın kendisini; daha yumuşak bir yolu izlemeni sana salık veririm; yanlış bağlandığın yerden kopacağına, ayrıl, eğer ayrılamazsan, o zaman bağları kopar. Bir kez düşmektense, hep sallantıda kalan insandan daha korkağı yoktur."(2) Ben bu öğütü stoacıların sert yaşamına uygun buluyorum, ama bunun Epikuros'tan alınmış olması çok gariptir; çünkü bu sonuncusu, Idomeneus'a tam benzeri şeyler yazmıştı.

Bununla birlikte, sanırım kendi insanlarımız arasında da benzer özellikler saptadım, ama daha çok Hıristiyan ılımlılığı ile. Ermiş Hilarion, Poitiers (Fransa) piskoposuydu ve Aryanlara karşı düşmanlığı ile ünlüydü; Suriye'de bulunan ve annesinin yanında bırakılan biricik kızı Abra'nın ülkesinin en ünlü beylerinden birisiyle evlilik hazırlığı içinde olduğunu öğrendi; bu çok olağandı, çünkü kız iyi bir eğitim görmüştü, varlıklıydı ve çiçeği burnunda bir gençti. Piskopos kızına (bizim de bildiğimiz gibi) bu evliliğin vereceği tüm sevgiden ve zevkten, tüm yararlardan vazgeçmesini yazdı; yolculuğu sırasında daha büyük ve daha değerli bir talip bulmuştu; bu damat adayı, ayrı bir güce ve üne sahipti; kızına paha biçilmez giysiler ve mücevherler sunabilecekti. Babanın amacı, kızını dünya zevklerinden uzaklaştırmak, yaşam zevkini kırmak ve Tanrı ile buluşturmaktı, ama ona göre en güvenilir ve en kısa yol, kızının ölümüydü; bu nedenle tüm yakarmalarında ve dualarında Tanrıdan kızını bu dünyadan almasını ve kendine çağırmasını durmadan diledi durdu; böylesi daha uygun olacaktı; dileği yerine

(2) Seneca, *Epist. Moral,* xxii, 3.

geldi: Kendisi döndükten kısa bir süre sonra, kızı öldü; bundan özel bir sevinç duydu. Öyle görünüyor ki, bu adam, bu yola başvuranları geride bıraktı ve bu yalnızca onun kendi kızıyla sınırlıydı. Bununla birlikte, bu öykünün sonunu burada kesmek istemiyorum: Ermiş Hilarion'nin eşi, kocasının istenci ve amacı yönünde kızlarının öldüğünü duyunca, onun bu dünyadan gidişine çok sevindi; sonsuz ve göksel yaşamın asudeliğini iyice kavradı; benzer bir dilekte kendisi için de bulunmasını kocasından ısrarla istedi. Çok geçmeden her ikisinin de birlikte paylaşmış olduğu ölüm açık kollarla geldi.(3)

(3) Jean Bouchet, *Aquitania Yıllığı,* 1557, s. 16-21.

BÖLÜM OTUZ DÖRT

RASTLANTI ÇOĞU ZAMAN AKILLA BİRLİKTE YÜRÜR

Roma Katolik kilisesinin sansürü, Montaigne'in talih üzerine olan yazılarından rahatsızdır. Çünkü dinsel inanışa göre yazgı vardır ve bu da Tanrıya bağlıdır. Oysa talih ya da rastlantı her zaman vardır ve güvensiz, dönek olabilir. Sorun böyle ele alındığında, Tanrının kararsız ve güvensiz olduğu sonucuna varılabilir. Böyle bir anlayış, onun şanı ve yüceliği ile bağdaşmaz.

Bu denemede Montaigne çeşitli tarih ya da anı kitaplarından yararlanıyor. Çağdaşı Cervantes gibi, Antik kültürü bildiği kadar, çağdaş kültürü de yakından izliyor. Bu denemenin 1572'de yazıldığı söylenebilir.

(A) Talihin çeşitli değişkenliği, bize her çeşit yüzüyle gösterilmelidir. Onun bir edimi, şu anlatacağım olaydan daha kasıtlı olabilir mi? Valentinois Dükü,(1) Korneto Kardinali Adrian'ı zehirlemeye karar vermişti. Dükün Vatikan'daki evine, Adrian ile birlikte, dükün kendi babası Papa Aleksander VI da yemeğe gelecekti. Dük kilercisiyle oraya bir şişe zehirli şarap gönderdi ve şişenin iyi korunması için adamını uyardı. Ama papa oğlundan önce geldi ve kilerciden içecek istedi. Getirdiği şarabın papa hazretlerine iyi geleceğini sanan kilerci, hemen papaya sundu. Peşinden dükün kendisi de yemek sırasında çıkageldi. Kimsenin kendi şişesine dokunmadığını sanan dük, açılan şişeden içti. Babası hemen yerinde çöküverdi; oğul ise

(1) Dük, Cacsar Borgia (ö. 1507): Usta ve entrikacı bir politikacı. Rakiplerine karşı hep acımasızca davrandı. Machiavelli, onu *Hükümdar* kitabında konu edindi. (Ç.N.)

uzun bir sancılı hastalık döneminden sonra, daha kötü bir şanssızlıkla karşılaşmak üzere iyileşti.(2)

Kimi kez öyle anlaşılıyor ki, talih bizimle sözün tam anlamıyla oynuyor. Örneğin Estrée Beyi (o sırada Vandome Beyi'nin bayraktarıydı) ile Liques Beyi (Ascot Dükü'nün ordusunda teğmendi)- ikisi birlikte, her ne kadar ayrı ayrı kamplarda olsalar da, Fouquolle Beyi'nin kız kardeşinin taliplisiydiler; sonuçta Liques Beyi başarılı oldu. Ama düğün günü, yatağa girmeden önce, yeni gelinin onuruna (ya da ona armağan etmek üzere) bir mızrak kırmaya karar verdi; Estrée Beyi'nin katıldığı bir çarpışmaya girişti ve rakibi üstün gelince, güveyi tutsak alındı. Kendi şansını sonuna kadar kullanmak isteyen Estrée Beyi, geline de el koydu.

Conjugis ante coacta novi dimittere collum,
Quam veniens una atque altera rursus hyems
Noctibus in longis avidum saturasset amorem.(3)

(Bir ya da iki uzun kış gecelerinde
Aşka olan açlığını gidermeden önce
Yeni kocasının kollarından alınacağından korktu.)

Ama sonra, nezaket gereği, gelin tutuklunun kendisine verilmesini rica etti; sözü yerine getirildi: Fransız soyluluğu, kadınların istediğini hiçbir zaman geri çevirmez.

(C) Yazgı bir tür artiste benzemiyor mu? Konstantinople İmparatorluğu'nu, Helena'nın oğlu Konstantin kurmuştu; yüzyıllarca sonra Helena'nın oğlu Konstantin, onun sonunu getirdi.

(A) Kimi kez talihin bizim mucizelerimize rakip olması hoşuna gidiyor. İnanıldığına göre, Kral Clovis, Angouleme'i kuşattığı zaman, tanrısal bir kayrayla duvarlar kendiliğinden çöktü. Bouchet'nin kimi başka yazarlardan aldığı öykülere gö-

(2) Guicciardini, *İtalya Tarihi*, IV.
(3) Catallus, LXVIII, 81.

re, Kral Robert, bir kenti kuşattığı sırada, Ermiş Aignan bayramını kutlamak üzere Orleans'a gitti; bir ara ayin sırasında duasını ederken kuşatılmış kentin duvarları, saldırıya uğramadan –kendiliğinden– yıkıldı.(4) Bizim Milano Savaşı sırasında ise, tam tersi oldu. Çünkü komutan Renzo, bizim adımıza Arona kasabasını kuşattığı sırada, duvarın geniş bir bölümünün altına patlayıcı koydu ve duvar birdenbire yerden fırladı; bir bütün halinde yere öylesine dik bir halde düştü ki, bundan daha kötü bir kuşatma olamazdı.

Talih, kimi kez doktorluk yapıyor. Jason Phereus'un, göğsünde bir tümör olduğu için doktorlar artık onu terk ettiler. Ama o hiç değilse ölerek bundan kurtulmak istiyordu: Bir savaş sırasında, düşmanın en yoğun olduğu yere kendini fırlattı; tam da tümörün olduğu yerden yaralandı; yara iyileşti.

Talih, ressam Protogenes'i kendi sanatında geçmedi mi? Ressam, yüzü tümüyle yorgun ve bitkin bir köpeğin resmini yapmıştı. Resim genelde başarıyla çizilmişti, ama köpeğin ağzındaki köpük ve salyaların çizilmesini bir türlü başaramıyordu. Bu durum ressamın canını sıktı; süngeri tuttu ve resme fırlattı, amacı resmi baştan sona silmekti: Ressamın şansı yaver gitti; sünger hayvanın ağzının olduğu yere rastgeldi ve sanatın yapamadığını, sünger vuruşu başardı.

Talih kimi kez bizim öğütlerimizi yönetmiyor mu, onu düzeltmiyor mu? İngiltere Kraliçesi Isabella, yanında bir ordu ile oğluna yardım etmek ve kocasına karşı çıkmak için Zelanda'dan krallığına geçti. Eğer tasarlamış olduğu limana çıkmış olsaydı, orada düşmanları beklediği için, savaşı yitirmiş olacaktı, ama talih onu başka bir yere gönderdi; orada tam güvenlik içinde oldu.(5) Bir köpeğe taş atan, ama onun anasını öldüren eski bir adam, şu dizeyi söylemekte haklı değil midir?

La fortune a meilleur advis que nous.(6)

(4) J. Bouchet, *Acquitaine Yıllıkları.*

(5) Froissart, *Tarih ve Kronik*, 1559.

(6) Menandros'un bir dizesi. Fransızcaya çeviren, Montaigne'in kendisi.

(Talih bizden daha iyi öğüte sahiptir.)

(C) Icetes, Adrana'da (Sicilya) kalmakta olan Timoleon'u öldürtmek için iki askere para verdi. Askerler onu öldürmek için kurban keseceği bir anı seçtiler. Kalabalığın arasına karıştılar; işe koyulma zamanının geldiğini bildirmek için birbirlerine işaret ederken, üçüncü bir asker geldi, onlardan birisinin kafasına büyük bir kılıç darbesi indirdi ve kaçıp gitti. İşin ortaya çıktığına ve bozulduğuna inanan ikinci suikastçı, kurban kesim yerine gitti, tüm gerçekleri açıklayacağını söyleyerek korunmasını diledi. Tam suikastın hesabını verirken, üçüncü adam, cinayet suçundan yakalandı; kalabalık onu azarlayarak Timoleon'a doğru sürükledi; toplantının soylu üyelerine teslim etti. Öldürdüğü kimsenin, kendisinin babasının katili olduğunu söyleyerek bağışlanmasını diledi. Talihinin yardımıyla hemen orada tanıklar buldu: Gerçekten de, öldürdüğü daha önce babasını öldürmüştü ve o da haklı olarak öcünü almıştı. Kendi babasının öldürülmesinin öcünü alırken, Sicilya halkının babasının canını kurtarmıştı ve bu şansı iş için on gümüş lira ile ödüllendirildi. Burada talih, insan aklının kesin kurallarını aşıyordu.(7)

(B) Sonuç: Buradaki olay, onun iyiliğinden ve saygısından yana uygulanacak şekilde ortaya çıkmıyor mu?

Baba ve oğlu iki Ignatii, Roma'da Triumvirate'in (üçlü yöntemin) sivil haklarını ellerinden aldığını görünce, kendi canlarını birbirlerine güvendiler ve tiranların zalimliğinden kurtulmaya karar verdiler. Kılıç ellerinde birbirlerine doğru koştular; kılıçların uçları iki eşit ölümcül yara açtı ve bedenlerini bu iki soylu düğümle birleştirdi; yaraları birbirine yapışık halde, sevgilerini ve yaşamlarının geri kalanını öylece bitirdiler.(8)

(7) Plutarkhos, *Timoleon'un Yaşamı.*
(8) İskenderiyeli Appianos, *Romalıların İç Savaşları.*

BÖLÜM OTUZ BEŞ

POLİTİKALARIMIZIN EKSİKLİKLERİ

Montaigne'in babası, iyilikseverlik ve aile yaşamı üzerine sağlıklı görüşlere sahipti. Bu iki kısa bölüm arasındaki ortak bağlantı, sivil yönetim (policy) sözcüğü ile kuruluyor. Bu deneme, 1572'de yazılmış olabilir.

(A) Artık ölmüş olan ve açık bir yargı gücüne sahip babam, bu yargısını doğal yeteneği ve kendi deneyimleri üzerine dayandırmıştı. Bir keresinde bana bizim kentlerimizde belli bir yerin saptanması planını yürürlüğe koyma arzusunda olduğunu söyledi: Bir şeye gereksinim duyanlar, oraya gidecekler, bu amaçla oraya yerleştirilmiş bulunan görevliye işlerinin kaydını yaptıracaklar; örneğin: (C) "İnci satmak istiyorum, satılık inci arıyorum" gibi. (A) Falanca kimse Paris'e gitmek için bir küme insan oluşturmak istiyor; başka birisi, şu şu niteliklerde bir hizmetçi arıyor; bir ötekisi iş arıyor; adamın birisi işçi arıyor; şu ya da bu kimse kendi gereksinimine göre başvuracak. Öyle görünüyor ki, bu karşılıklı görüşme olanakları, toplum işlerinde önemsiz sayılmayacak rahatlıklar sağlayacak. Çünkü her seferinde alım satım için birbirlerini arayanlar bulunur, ama birbirlerini bulamadıkları için, sıkıntıda kalırlar.

Bizim zamanımızda ve gözlerimizin önünde, çok büyük iki kişinin yiyecek bulamadıkları için ölmüş olduklarını, büyük bir utanç içinde öğrenmiş bulunuyorum. Bunlardan birisi, İtalya'da Gregorius Giraldus ve diğeri Almanya'da Sebastian Castalio. Eğer yerleri bilinseydi, onları evlerine iyi koşullar içinde

çağıracak ya da onlara yardım gönderecek yüzlerce insan çıkardı.(1)

(C) Babamın ev işlerinin yönetiminde benim övebileceğim, ama izleyemeyeceğim bir kuralı vardı. Evde muhasebecinin ellerine teslim edilen, ev gelir giderlerinin kaydına ek olarak, evde geçen önemli olayları günü gününe kaydedecek bir de sekreteri vardı. Artık aklımızda kalmayanları öğrenmek ne zevk vericiydi! Güçlükleri çözüme kavuşturmak da bir o kadar yararlıydı. Şu işe ne zaman başlanmıştı ve ne zaman bitmişti? Montaigne şatosuna maiyetiyle birlikte hangi önemli kişiler gelmişti? Ne kadar kalmıştı? Yolculuklarımızı, evde bulunmadığımız günleri, evlilikleri ve ölümleri, aldığımız iyi ya da kötü haberleri kayda geçiyordu. Önemli hizmetçilerin ya da benzerlerinin değişmesi. Bu eski âdeti herkesin kendi evinde yeniden canlandırmasını dilerim. Bana gelince, bunu ihmal ettiğim için kendimi aptal buluyorum.

(1) Giraldi, Antik tanrılar ve onların gömülme törenleri üzerine çalışmalarıyla ünlüydü. Yoksulluk içinde öldü (1552). Castolio 1563'te öldü.

BÖLÜM OTUZ ALTI

GİYİNME ALIŞKANLIĞI ÜZERİNE

Montaigne bu denemesini, Martin du Bellay'den yararlanarak yazıyor. Törelerin, alışkanlıkların eleştirilmesi yazarımızda özel olarak göze çarpıyor. Fransızların alacalı, ya da uyumsuz giyimlerini nükteli bir şekilde ele alıyor. Bir yandan parlak ve göz alıcı, öte yandan insana garip gelen fantastik renkler.

Yazılış tarihi, aşağı yukarı 1572 olabilir.

(A) Ben ne zaman âdetlerimizin engellerini yıkmak zorunluluğu duysam, tüm yolların engellendiğini görüyorum. Şu soğuk mevsim boyunca, iklimin kendilerini çıplak giyinmeye zorladığı Kızılderililer, Magripliler ya da başlangıçta olduğu gibi, yeni ortaya çıkan ve çıplak yaşayanlar üzerine biraz çene çalıyorum. Tanrının sözleri "güneşin altındaki her şey" aynı yasaya bağlıdır dediğine göre, aklı başında insanlar, böye bir düşünce karşısında, doğal yasaları, insan eliyle –tasarlanarak– yapılan yasalardan ayırır ve hiçbir düzmeceye yer verilmeyen evrenin düzenine başvurur. Buna göre her şey kendi varlığını sürdürmek için iğne ve iplikle hazırlandığına göre, gerçekte kusurlu ve gereksinim içinde bulunan tek varlık biz insanların olması ve başka varlıkların yardımına başvurmadan yaşayabilmesi, inanılmaz bir şeydir. Bence bitkiler, ağaçlar, hayvanlar ve canlı olan ne varsa, havanın zararlarına karşı korunmak için, doğal yoldan yeterince donanmışlardır.

Proptereaque fere res omnes aut corio sunt,
Aut seta, aut conchis, aut callo, aut cortice tectae.(1)

(1) Lucretius, IV, 936.

(Bu nedenle, nerdeyse tüm canlılar ya deriyle,
ya ipekle, ya kabukla, ya ağaç kabuğuyla örtülüdürler.)

Bununla birlikte, bunlar yapay ışıklarla günün aydınlığına boğulduğu gibi, bizler de, geçici olarak aldıklarımızla, kendi olanaklarımıza göre ışığa batıyoruz. Bizim için olanaksız olanları, olanaklı yapanın alışkanlıklar olduğunu görmek kolaydır, çünkü giyimle hiçbir tanışıklıkları olmayan bu uluslar, bizlerle neredeyse aynı gök altına yerleşmişlerdir. Bizim için en nazik nokta, bedenimizin her zaman açık bıraktığımız yanlarıdır: (C) Gözler, ağız, burun, kulaklar; bizim atalarımız gibi köylüler de, göğüs ve karın bölgelerini (açıkta bırakırlardı). (A) Eğer doğuştan başlayarak iç çamaşırı ve Yunanlılar gibi pantolon giymiş olsaydık, o zaman kuşkusuz doğa parmakların ucunda ve ayak altında yaptığı gibi, bedenimizin mevsimlerin şiddetine karşı açık kalan kısımlarını da daha kalın deriyle donatırdı.

(C) Bu bize niçin inanılmaz gibi geliyor? Benim giyim tarzımla, benim köylümün giyim tarzı arasındaki uzaklık, köylüm ile çıplak dolaşan arasındaki uzaklıktan daha çok.

Özellikle Türkiye'de ne kadar insan dinsel inanç gereği çıplak dolaşıyor.(2)

(A) Kışın ortasında yalnızca bir gömlek giydiği halde neşesini yitirmeyen bir serseriye, kulaklarına kadar sarılıp sarmalanan birisi, buna nasıl dayandığını soruyor: "Sizin yüzünüz tümüyle açık, benim yalnızca her yanım," yanıtını alıyor.

İtalyanlar sanırım Floransa dükünün çılgınlığı üzerine bir öykü anlatıyorlar: Böyle çok az giyindiği halde, soğuğa nasıl dayandığını efendisi ona soruyor, oysa efendinin kendisi, iyi giyindiği halde, soğuğa dayanamıyor. "Benim kuralımı izleyiniz," diye yanıt veriyor; "tıpkı benim tüm giysilerimi üzerimde taşıdığım gibi, siz de giysilerinizi üzerinizde taşıyınız, soğuktan etkilenmezsiniz." Kral Massinissa, yaşlı çağına kadar soğukta,

(2) Türkler üzerine bilgi sahibi olan G. Postel'in anlattıklarına göre.

rüzgârda ya da yağmurda başına bir şey giymiyordu. Benzer durum İmparator Severus için de söyleniyor.

Mısırlılarla Persler arasında geçen savaşlarda, Herodotos'un ve başkalarının dikkatini çeken bir şey olmuştu: Ölüler arasında Mısırlıların kafaları daha sertti, çünkü Persliler çocukluktan başlayarak başlarında takke ya da sarık taşıyorlardı; oysa ötekiler başlarını her zaman tıraş ediyorlar ve örtmüyorlardı.(3)

(A) Kral Agesilaus, ölünceye kadar yaz kış hep aynı giysiyi üzerinde taşıdı. Suetonius'un dediğine göre, Caesar her zaman birliklerinin önünde yaya ve başı açık yürüyordu – hava ister güneşli olsun, ister yağışlı. Benzer davranış Hannibal için de söyleniyor:

tum vertice nudo
Excipere insanos imbres caelique ruinam.(4)

(çıplak başının üzerine
sağnaklar ve seller boşanıyordu.)

(C) Pegu Krallığı'nda(5) uzun süre kalan ve orada yaşadıklarını yazan bir Venedikli, kadınların ve erkeklerin her yerlerini örttüklerini, ama at üstünde bile çıplak ayakla gittiklerini yazıyor.

Ve Platon ise, tüm bedenimizin sağlığı için, ayağımıza ve başımıza doğanın verdiğinden başka hiçbir şeyi giymememizi ısrarla salık veriyor.(6)

(A) Bizim kraldan sonra (gerçekte en büyük krallardan birisiydi), Polonyalıların seçtikleri kral, ister yaz olsun, ister kış, hiç eldiven takmadığı gibi, içerde ve dışarıda hep aynı başlığı giyiyordu.

(3) Herodotos, III, xii.
(4) Silius Italicus, *De Bello Punico*, I.
(5) Doğu Hint Adalarında.
(6) Platon, *Yasalar*, xii, 942D.

(B) Ben giysilerimi düğmelemeden ya da bağlamadan nasıl dışarı çıkamıyorsam, benim komşum köylüler, kendilerini bu durumda bağlanmış gibi sanıyorlar. Varro'nun ileri sürdüğüne göre, tanrıların ya da yöneticilerin önünde baş açık durmamız buyurulduğu zaman, bu bizim hem sağlığımız içindi, hem de havanın zararlarına karşı korunmak içindi, yoksa saygıdan ileri gelmiyordu.(7)

(A) Konumuz soğuklar iken, Fransızlar da karışık renkler giydiğine göre –ama ben giyinmem, tıpkı babam gibi ak ve kara giyinirim–, burada konuyu değiştirelim ve komutan Martin Du Bellay'ın Luxemburg Seferi sırasında gördüklerini aktaralım: Öyle bir don oluyor ki, donmuş olan şaraplar, baltayla ya da satırla kırılıyor, askerlere tartı ile dağıtılıyor ve sepetlerde taşınıyor.(8) Ovidius buna iki parmak yakındır:

Nuddaque consistunt formam servantia testae
Vina, neç hausta meri, sed data frusta bibunt.(9)

(Şarap kabının dışında taş gibi kalıyor, kabının biçimini koruyor;
Artık o sıvı bir içecek değil, ama sert bir parça
bize içecek diye verilen.)

(B) Azak Denizi'nin ağzı öylesine donmuştu ki, orada Mitridatların komutanı düşmanlarına karşı tekmeyle savaşmış ve savaşı kazanmıştı; yaz geldiğinde, bu kez denizde savaşmış ve yine kazanmıştı.

(C) Romalılar Placentia yakınlarında Kartacalılarla yaptıkları savaşta büyük güçlükler çektiler; çünkü savaş alanına gidenlerin elleri ayakları donuyor ve parmakları uyuşuyordu; oysa Hannibal askerlerini ısıtmak için tüm kamplarında ateş

(7) Plinius, *Hist. Nat.*, xxvii, 6.
(8) Du Bellay, *Anılar*, x.
(9) Ovidius, *Trista*, III, x.

yakıyor ve uyuşan yerlerine sürmek için yağ dağıtıyordu; böylece bedenin gözeneklerini dondurucu rüzgâra karşı koruyordu.

Yunanlıların Babil'den kendi ülkelerine dönüşleri, baş edebildikleri güçlüklerle ve acılarla ünlüdür. Bu güçlüklerden birisi de Ermeni dağlarında karşılaştıkları kar fırtınasıdır; bu fırtınada üzerlerinde taşıdıklarını ve yollarını yitirdiler; tümüyle kuşatılmış bir durumda bir gün ve bir gece yiyeceksiz, içeceksiz kaldılar, hayvanların çoğu öldü; birçoğu dolu tanesiyle ya da kar parıltısıyla gözlerini yitirdi; bir bölümünün organları dondu ya da bilinçlerini yitirmedikleri halde, soğuktan hareketsiz kaldı.(10)

İskender, kışın meyve ağaçlarını soğuktan korumak için toprağa gömen bir halkla karşılaşıyor.(11)

(B) Giyim konusuna dönelim: Meksika Kralı, günde dört kez giysi değiştiriyor; bir giydiğini asla bir daha giymiyor. Çıkardığı giysiler her zaman ödül ya da armağan olarak veriliyor. Benzer şekilde, mutfak ya da yemek kapkacakları ve tabakları hiçbir zaman ona ikinci kez hizmette bulunmuyor.(12)

(10) Ksenophon, *Anabasis,* IV.
(11) Sicilyalı Diodoroso, *İskender,* xVII, xviii.
(12) Lopez de Gomara, *Amerikan Yerlilerinin Genel Tarihi,* II.

BÖLÜM OTUZ YEDİ

GENÇ CATO

Genç Cato,[1] *alçakça yaşamaktansa kendi canına kıymış olmasına karşın (çünkü Hıristiyanlık bu edimi yasaklamıştır), Rönesans Çağı'nda çoğu Hıristiyan için felsefe ve ahlak kahramanıydı (Dante'de, Beatrice'nin cennetteki kılavuzudur). Bu deneme 1572'de yazılmış olmasına karşın, onu duyduğu hayranlık daha eskilere gitmektedir. Daha sonra onun yerini başkaları almaya başlar. 1580'e kadar, Plutarkhos'un* Cato'un Yaşamı'*ndan sekiz alıntı yapmıştır.*

Konu bir yerde Antik Çağ'ın stoacıları ile, Hıristiyanlar arasındaki ortak ve ideal bir ahlak arayışıdır. Bu anlayış genelde kişisel özveriye, yetingenliğe ve erdemli davranışlara dayanır.

(A) Başka birisini kendime göre yargılamak gibi ortak bir yanılgıya asla düşmüyorum. Başkalarının tümüyle benden başka niteliklere sahip olduklarına kolayca inanıyorum. Ben bir biçime bağlanmak için, başkalarının yaptığı gibi, kimseyi buna zorlamıyorum, çünkü benimkinin aksine binbir çeşit yaşam biçimi olduğuna inanıyorum ve öyle algılıyorum. Ve ben genel görüşün tersine, diğer insanlarla aramızdaki benzerlikten çok, ayrımları benimsemeye hazırım. Başka birisi istediği sürece kendi var olma biçimimi ve ilkelerimi ona aktarmaya ve onu başka ilişkiler olmadan yalnız kendi modeline göre benimsemeye hazırım. Ben cinsel perhiz yapmıyorum, ama Feui-

(1) Genç Cato (İÖ 95-46) Roma devlet adamı, Caesar'a karşı çıktı. 46'da Utica'da yenilince, kendi kılıcıyla kendi canına kıydı. Bir stoacı gibi yaşadı ve öldü.

lant'larla Capuchin'lerin[2] (cinsel bakımdan) kendilerini tutma konusunda içtenlikle bilgi edinmekten ve gidişlerini iyi bulmaktan geri kalmıyorum: Düşünsel olarak ben kendimi onların yerine koymaya hazırım.

Onlar benden başka oldukları ölçüde ben onları seviyor ve onurlandırıyorum.[3] Herkesin kendi başına yargılanmasını ve benden ortak bir örnek çıkarılmamasını özellikle arzu ediyorum.

(A) Benim kendi zayıflığımı, kendilerinin güçlü düşüncelerine borçlu olmamı hiçbir şekilde etkilememeli. (C) "*Sunt qui nihil laudent, nisi quod se imitari posse confidunt.*[4] (Ancak öykünebildiklerine övgü yağdıran insanlar var.) (A) Yerin balçığından, bulutlara, hiçbir kahramanlık ruhunun varamayacağı yüksekliğe iz bırakmadan tırmanıyorum. Edimlerim uymasa bile, kurala uygun yargıya sahip olmak ve hiç değilse şu birinci bölümü (aklın yargılama yetisini) bozulmaktan sakınmak, benim için çok şey. Bacaklarım direnmese bile, iyi niyete sahip olmak da bir şeydir. İçinde yaşadığımız yüzyıl, en azından içinde yaşadığımız hava öylesine ağır ki, erdem yalnız uygulamada görülmemekle kalmıyor, ayrıca düşüncede de ona rastlanmıyor. *Erdem,* öyle anlaşılıyor ki yalnız okul sözlüklerinde bulunuyor:

virtutem verba putant, ut
Lucum ligna.[5]

(erdemi yalnızca bir sözcük,
kutsal koruyu da kerestelik ağaçlar sanıyorlar.)

(C) "*Quam vereri deberent, etiamsi percipere non possent.*" (Onu –erdemi– anlayamadıkları zaman bile, ona saygı duymalıdırlar.)

(2) Feuillant: Ermiş Bernard tarikatına yakından bağlı olanlar. Capuchinler: Ermiş François tarikatına bağlı olanlar.
(3) Montaigne, Feuillantların tarikatı eliyle gömüldü. Geride kalan eşi, onun *Denemeler*'ini bu tarikata bıraktı.
(4) Cicero, *Tusc. Disput.,* II, i, 3.
(5) Horatius, *Epistles,* I, vi.

Erdem odaya ya da kulağa olduğu kadar dilin ucuna takılacak adeta bir süs eşyasıdır.

(A) Artık erdemli bir davranışı bilmiyorlar: Erdemin yüzüne sahip olanlar, özüne sahip değiller, çünkü biz erdemi kendi çıkarımız, korkumuz, ünümüz, âdetlerimiz gibi başka nedenler uğruna kullandık. Bizim o esnada yaşayageldiğimiz adalet, cesaret ya da iyilik, başkalarının gözünde böyle adlandırılır; toplum önündeki yüzü içinde benzer değerlendirme geçerlidir, ama çalışan birisi için bunlar erdem değildir. Orada önerilen başka bir amaç vardır; başka bir güdülenme vardır. (A) Erdem yalnız kendisinin yaptığını ve kendisi için yapılanı tanır.

(C) Pausaniaların egemenliği altında yaşayan Yunanlılar, Potidaea'da(6) Mardoniux'lara ve Perslere karşı savaşı kazanınca, kendi törelerine uygun olarak, ele geçirilen ganimetin en büyüğünü Ispartalılara verdiler. Ama en güzel erdem yargıcı olan Ispartalılar, o gün kendi canını en çok tehlikeye atan bir bireye bu ödülün verilmesine karar verdiler; bu kişi de Aristodemus'tan başkası değildi; oysa ona da hiç ödül vermediler, çünkü Thermopylai Savaşı'nda yaptığı hataları temizlemek için cesaretle öne atılmıştı ve cesaretle ölmek isterken, geçmişteki utancını silmeyi güvence altına alma arzusu taşıyordu.

Bizim yargıçlarımız hâlâ hastalar ve bizim ahlak yoksunluğumuzu izliyorlar. Benim zamanımın açık yürekli insanlarının çoğu, eskilerin güzel ve soylu şanlarını kararttıklarına tanık oluyorum; bunlara kötü bir yorum getiriyorlar, değersiz nedenlerle özünü saptırıyorlar.

(B) Ne büyük esneklik! Bana en güzel ve en saf bir edim veriniz, ben onda gerçeğe uygun elli tane kötülük eğilimi bulayım! Tanrı bilir, eğer bir kimse bunlar üzerinde ayrıntılarıyla inceleme yapmak istese, ne kadar kavram değişikliğini kendi içimizde bulacaktır. (C) Bu insanlar kara çalmakta ustadırlar; kötülükte ağır ve üşengen değildirler.

(6) Bu yerin adı Potidaea değil, Plataeae; Yunanlıların Perslere karşı zafer kazandıkları yer.

Bu büyük adları değerden düşürmek için ne kadar yorgunluğu göze alınıyorsa, ben de onlara omuz vermek ve yükseltmek için bir o kadar gönüllüyüm. Bilgelerin biz hepimiz için örnek diye seçtiği bu az bulunur insanları, maddi koşullarım elverdiği ölçüde ve kendi adıma gözde niteliklerini yorumlayarak onurlandırmakta duraksamayacağım. Bununla birlikte, tüm çabalarımızın ve tüm düşüncelerimizin onların layık olduğunun gerisinde kaldığına inanmak gerekir. Elden gelen en güzel erdemi betimlemek, iyi insanların görevidir. Eğer heyecanlarımız bu kadar büyük ruhların etkisi altında bizi kendimizden geçirirse, bu durum uygunsuz kaçmaz. Bunun tersini yapan insanlar, (A) daha önce de dediğim gibi, bunu ya kötülük eğiliminden yapıyorlar ya da bir kusur işliyorlar; ya da erdemi kendi doğal saflığının görkemi içinde kavrayacak kadar yeterince zeki olmayanlar ve algılama gücü yeterince güçlü olmayanlar, aksine davranıyorlar, çünkü bu yönde değerlendirmiyorlar.

Plutarkhos'un saptamasına göre, kendi zamanının kimi insanları, Genç Cato'nun ölümünü, onun Caesar'dan korkmasına verdiler; burada kızmaya hakkı var, ama bu olayı onun tutkusuna bağlayanların onu ne kadar incittiğine de ayrıca bakmak gerekir.(7) (C) Ne aptallar! Sıradan insanların utanç verici diye yargılamasındansa, o şan kazanmak için yerinde ve soylu bir davranışta da bulunabilirdi. (A) Bu büyük insan, doğanın insan erdeminin ve dayanıklılığının nereye kadar varabildiğini göstermek için seçtiği gerçek bir örnek oldu.

Bununla birlikte, bu zengin konuyu burada inceleyecek durumda değilim. Ben sadece Cato ile ilgilenen ve ikinci olarak da Cato'ya övgü yağdırırken kendi aralarında rakip olan beş Latin şaire değineceğim. İmdi, iyi yetişmiş bir çocuk, ikisi zayıf, üçüncüsü daha güçlü olan, ama kendi gücünün aşırılıklarına yenilen diğerleriyle karşılaştırıldığında, dördüncüye

(7) Plutarkhos, Herodotos'un *Kötü Yürekliliği Üzerine*, 649H.

varmadan önce iki ya da üç derecelik bir yeteneğe gerek olduğunu göz önüne almalı ve bu noktada ellerini önünde hayranlıkla kavuşturmalıdır. Hiçbir insan aklının alamayacağına dair yemin edeceği uzaklıkta bulunan sonuncu çocukla karşılaşmasına gelince, onun karşısında yıldırımla vurulmuşa dönecek ve apışıp kalacaktır. İşte o olağanüstülük burada: Biz şiiri yargılayacak ve yorumlayacak olanlardan çok, şairlere sahibiz. Şiir yazmak, değerlendirmekten çok daha kolaydır. Aşağı bir düzeydeki şiiri sanatın kurallarına göre yargılayabilirsiniz. Ama iyi, özlü ve tanrısal şiir, kuralların ve aklın üstündedir. Her ne kadar sağlamlığı ve ağırbaşlılığı ile ayırt edilmiş olsa da, gerçekte biz onda bir ışık parıltısından başka bir şey göremeyiz. Bizim yargılama gücümüzü asla etkileyemez: Sadece onu kendine hayran bırakır ve sevindirir. Onu algılamayı bileni kamçılayan çılgınlık, onu (şiiri) okuyan üçüncü kişiyi de çarpar, tıpkı mıknatısın iğneyi yalnız çekmekle kalmayıp, ona da kendi çekme gücünü aktarması gibi.

Bu etki tiyatroda daha kolay görülür: Sanat tanrıçalarının kutsal esini, şairi önce öfke, acı ve nefretle yakalar, onu kendi dışına çıkarır, şairin aracılığı ile oyuncuyu çarpar, sonra sırasıyla tüm seyircileri. (Manyetik etkiyle) iğneler bir zincir oluşumu içinde birbirini çeker.

Benim ilk çocukluk yıllarımda şiir benim içime işleyecek ve taşıyacak güce sahipti. Bununla birlikte, bende doğal olarak bulunan bu duygu, çeşitli şiir biçimleriyle beni çok yönlü etkiledi – daha iyi ya da daha kötü olmasıyla değil, ama renklerinin çeşidiyle: Önce hoş ve neşeli bir akışkanlık gördüm; sonra keskin ve yüce bir esneklik; en sonra olgun ve değişmez bir olgunluk. Vereceğim örnekler size bunu daha iyi anlatacaktır: Ovidius, Lucanus, Vergilius;[8] işte yol üzerindeki (yarıştaki) bizim insanlar.

(8) Buradaki sıraya uyulmamış.

(A) *Sit Cato, dum vivit, sane vel Caesare major.*(9)

(Bırakın Cato yaşadığı zamanda Caesar'dan daha büyük olsun.)

diyor onlardan birisi.

Et invictum, devicta morte, Catonem.(10)

(Ve Cato ölümü yenerken, yenilgisizdi.)

diyor bir ötekisi. Bir başkası ise Caesar ile Pompeius arasındaki iç savaştan söz ediyor:

Victrix causa diis placuit, sed victa Catoi.(11)

(Tanrılar yenenlerin davasını seçti, Cato ise yenilenlerin.)

Dördüncüsü ise Caesar'a övgüler yağdırıyor:

Et cuncta terrarum subacta,
Pratear atrocem animum Catonis.(12)

(Tüm topraklar onun ayakları altında,
Cato'nun gururlu ruhunun dışında.)

Sonra koro şefi, en büyük Romalıların adlarını sergiledikten sonra, şöyle bitirdi:

His dantem jura Catonem.(13)

(Cato onlara yasaları yazdırdı.)

(9) Martialis, VI, xxxii.
(10) Manilios, IV, 87.
(11) Lukianos, *Pharsalos*, I.
(12) Horatius, *Odes*, kitap II.
(13) Vergilius, *Aeneis*, VIII

BÖLÜM OTUZ SEKİZ

AYNI ŞEYE NASIL HEM GÜLÜYOR HEM AĞLIYORUZ

Duygusal çatışmaların karmaşıklığını anlamak, büyük insanları bayağıca yorumlamaktan kaçınmamıza yardımcı olacağı gibi, onların acılarını anlamamıza da yardımcı olacaktır.

(A) Kendi tarih kitaplarımızda okuyoruz; Antigonos'un düşmanı Kral Pyrrhos, aralarında geçen savaşta yenilmiş ve öldürülmüştür; Antigonos, hiç boşuna gitmediği halde, oğluna düşmanın başının getirilmesini söyler ve bu kesik başı görünce, birden ağlamaya başlar.(1) Öte yandan Dük René de, bozguna uğrattığı Dük Charles'ın(2) ölümüne üzüldü ve onun gömülmesi sırasında yas tuttu. Öte yandan, Auroy Meydan Savaşı'nda, Montfort Kontu, Charles de Blois'ya karşı üstün geldi, zaferi kazanan, kendi düşmanının ölüsünü görünce, çok üzüldü; burada birden bağırmamak gerekir:

Et cosi aven che l'animo ciascuna
Sua passion sotto el contario manto
Ricopre, con la vista hor' chiara hor bruna.(3)

(Ve böylece ruh kendi tutkularını
karşıt bir görünümle örter.
Yüzümüz bir neşeli görünür, bir kederli.)

(1) Plutarkhos, *Pyrrhos'un Yaşamı.*
(2) Cesur Charles'i, 1477'de Lorraine Dükü René II yenilgiye uğratmıştı.
(3) Petrarca, *Sone*, LXXXI.

Caesar'a Pompeius'un kesik başı gösterildiği zaman, bu çirkin ve tatsız görüntüden, Caesar'ın başını öteye çevirdiğini söylüyor tarihçilerimiz.(4) Aralarında uzun yıllar akıllıca görüşme ve arkadaşlık olmuştu devlet işlerinin yürütülmesinde; aynı yazgıyı paylaşmışlardı, birbirlerine hizmet etmişlerdi. Aralarında ittifak kurmuşlardı; bu davranışın –başkalarının sandığı gibi– yanlış ve düzmece olmadığına inanmak gerekir:

tutumque putavit
Jam bonus esse socer; lachrimas non sponte cadentes
Effudit, gemitusque expressit pectore laeto.(5)

(ve şimdi iyi bir kayınpeder
rolü oynamanın selamet olduğunu düşündü;
Yalancı gözyaşları döktü, neşeli göğsünden iniltiler geldi.)

Çünkü gerçekte davranışlarımızın çoğu örtülü ve allı pulludur; ancak arada bir doğrudur.

Haeredis fletus sub persona risus est.(6)

(Bir mirasçının ağıtları, maske altında gülüşlerdir.)

Bununla birlikte, bu olayları yargılarken, ruhlarımızı çoğu zaman çeşitli duyguların sarstığını göz önüne almalıyız. Dendiği gibi bedenimizde çeşitli mizaçların bir toplamı bulunur ve beden yapılarımıza göre en baskın olanı normal olarak bize egemen olur; benzer durum ruhumuz için de geçerlidir: Her ne kadar çeşitli duygular onu sarsmış olsa da; yalnız birisinin meydana sahip olması gerekir. Bununla birlikte, tam zafer kazanılmış değildir, ruhlarımızın bükülebilir ve dönüşebilir olması ne-

(4) Plutarkhos, *Caesar'ın Yaşamı.*
(5) Lucanus, *Pharsalos,* 1037.
(6) Publius Syrus.

deniyle, zayıf olan birisi, yitirilmiş yerleri yeniden elde edebilir ve onlara karşı kısa bir saldırıya geçebilir. Bu nedenle –doğayı safça izleyen– çocukların aynı şeye hem gülüp, hem ağlamalarının yanında, aramızdan kimileri de, kendi dileklerine uygun olarak çıktıkları yolculuklarda, ailesinden ve dostlarından ayrılırken yüreği titrediği için övünemez. Eğer gözlerinden yaş gelmese bile, en azından ayaklarını atın üzengilerine tasalı ve hüzünlü bir şekilde koyar. İyi yetişmiş bir kızın yüreğini ısıtan soyluluk ateşi ne olursa olsun, kollarını kocasının boynuna dolamadan önce, annesinin boynuna dolar. Hem şu neşeli yoldaşın ne dediği de pek önemli değildir:

Est ne novis nuptis odio venus, anne parentum
Frustrantur falsis gaudia lachrimulis,
Ubertim thalami quas intra limina fundunt?
Non, ita me divi, vera gemunt, juverint.(7)

(Bizim yeni gelinler Venüs'ten nefret mi ediyorlar,
Yoksa gerdek odasının eşiğinde bol bol
Timsah gözyaşları döken anne babalarıyla alay mı ediyorlar?
Eğer bu gözyaşları içtense, ben de ölmek isterim.)

Demek ki, artık asla yaşamak istemeyen bir insanın ölümüne üzülmek tuhaf kaçmaz.

(B) Ben oda hizmetçime çıkıştığım zaman, bunu tüm içtenliğimle yapıyorum; bunlar gerçek azarlamalar, yoksa yapmacık ilenmeler değil. Ama bu dumanlı hava bir kez geçince, eğer onun bana bir gereksinimi varsa, bunu seve seve yaparım; hemen sayfayı çeviririm. (C) Ona aptal ya da inek dediğim zaman, bunu bir etiket gibi yapıştırmıyorum; daha sonra ona iyi bir arkadaş dediğim zaman da, kendimle çeliştiğime inanmıyorum. Hiçbir nitelik bizi saf halde ve evrensel olarak sarmıyor. Eğer aptal görünüşlü olmayan birisiyle ko-

(7) Catullus, *De Coma Berenices,* LXVI, 15.

nuşuyorsam, o gün içinde kendime homurdanmadan edemiyorum: Seni aptalın teki! Bununla kendimi tanımlamış oluyorum.

(B) Eğer birisi beni kendi eşime karşı bir soğuk, bir sevecen gördüğü zaman, bu duygularımdan birisinin yapay olduğunu düşünüyorsa, bu onun aptallığından başka bir şey değildir. Neron, boğmaya gönderdiği annesinden selam verip ayrılırken, yine de bu ayrılık onu duygulandırmıştı; korku ve acıma duydu.(8)

(A) Dendiğine göre, güneş ışıklarını sürekli bir akışkanlık içinde yaymıyor, ama yeni ışınlarını durmadan peş peşe gönderiyor, böylece aradaki kesintiyi algılayamıyoruz:

(B) *Largus enim liquidi fons luminis, aetherius sol*
Inrigat assidue coelum candore recenti,
Suppeditatque novo confestim lumine lumen.(9)

(Çünkü ışığın doğurgan kaynağı güneş,
Durmadan yeniden doğan bir aydınlıkla göğü ışığa boğuyor,
Durmadan ışık üstüne ışık salıyor.)

Bizim ruhumuz da kendi oklarını birbirinden ayrı, ama sezilmeden fırlatır.

(C) Artabanos, yeğeni Kserkses'i görünce, onun yüzündeki ani değişiklikten dolayı tersledi. Oysa yeğeni, Yunanistan üzerine sefere giderken, Çanakkale Boğazı'ndan geçecek ordusunun büyüklüğünü düşünüyordu gerçekte. Çünkü o önce kendi hizmetinde olan binlerce adamı gördüğünde bedeninde tatlı bir ürperti duymuş, bunu yüzündeki sevinç ve coşkuyla dışavurmuştu. Sonra birden, o yüzyıl içinde başarısız olan insan-

(8) Neron'un annesi Agrippina, öldürülürken bağırıyor: "Böyle bir canavarı dünyaya getiren anneyi karnından bıçaklayın." Annesi ölürken, Neron ağlamıyor.

(9) Lucretius, V, 282.

ları düşünmüş, kaşlarını çatmış ve birden ağlamaya başlamıştı.[10]

(A) Bizi inciten birine karşı, kararlı bir istençle, öç almayı sürdürüyoruz; kazandığımız zaferden özel bir zevk duyuyoruz... Ve ağlıyoruz, oysa ağlamamızın nedeni bu değil ki; ortada değişen bir şey olmadı ki, ama ruhumuz şeylere başka bir gözle bakıyor ve bu bakış da başka bir yüzle temsil ediliyor: Çünkü her şeyin kendi açısı ve birbirinden ayrı parıltısı var. Akrabalıklar, eski dostluklar ve sevgiler, birden düşüncemizi kavrıyor ve kendi koşullarına göre etkiliyor, ama değişim öylesine hızlı oluyor ki, gözümüzden kaçıyor.

(B) *Nil adeo fieri celeri ratione videtur*
Quam si mens fieri proponit et inchoat ipsa.
Ocius ergo animus quam res se perciet ulla,
Ante oculos quarum in promptu natura videtur.[11]

(Hiçbir şey görülmüyor
Düşünceden ve aklın eyleminden daha hızlı;
Gözlerimizin önünde bulunan ve doğanın gözlerimizin
önüne koydukları arasında,
Ruhen devingen olanı.)

(A) Ve eğer biz bunu sürekli bir bütün içinde durmadan yinelemek istersek, o zaman kendimizi aldatmış oluruz. Timoleon, soylu bir kararla öldürdüğü insan için ağladığında, ne özgürlük kazandırdığı vatanı için ağlıyordu, ne de tiran için, kendi kardeşine ağlıyordu. Görevinin bir yarısını yerine getirmişti, bırakalım diğer yarısını da gerçekleştirsin.

(10) Herodotos, VII, xiv.
(11) Lucretius, III, 183.

BÖLÜM OTUZ DOKUZ

YALNIZLIK ÜZERİNE

Montaigne de, birçok eski filozof ve devlet adamı gibi kendi konutuna çekiliyor; zamanını değerlendirmek için aklın bilgeliğini, iyiliğini ve dinginliğini araştırıyor. Onun "dükkânın arkasında kendine bir oda ayırmak" tavsiyesi, dünyadan ruhsal çekilişi anımsatan gerçek bir yalnızlıktır. Yalnızlığa çekilmek, bir keşiş gibi yaşamak değil, ama toplumdan ayrı yaşamaktır – saray çevresinden ve dünya telaşından uzak durmaktır. Rönesans'ta görüldüğü şekliyle, her zaman büyük ve hayranlık duyduğumuz bir kişinin yanında yaşamaktır (Thomas Morus, her zaman yaşlı Pico ile yaşamıştı). Montaigne, ermişçe yalnızlık içinde yaşamakla, sıradan insanın yalnızlığı arasına keskin bir sınır koyuyor.

Zaten büyük çalışmalar, ancak güncel kaygılardan uzak kalarak ortaya çıkarılabilir. Kendini saydırmak çabası içinde olanlar, ün peşinde koşanlar, elbette büyük sabır isteyen ve uzun erimli çalışmaları gerçekleştiremezler. Çağımızın medyatik ortamı, yetenekli bir insanın kendini tutkuyla kültürel ya da sanatsal bir çalışmaya vermesini olumsuz etkiliyor. Bizim ortamda var olmak, *meydanda, ortalıkta olmak anlamına geliyor. Dış görünüşün öne çıkarılması anlamına geliyor.*

Montaigne, bu bölümde özellikle Seneca'dan alıntılar yapıyor. Soylu, varlıklı bir aileden gelmekle birlikte, Montaigne stoacılara daha çok yakınlık duymuştur. Kendini büyük çalışmalara vermesi, Latin kültürüyle yetişmesi kadar, stoacı felsefenin de sayesinde olmuştur.

(A) Yalnız yaşamla, etkin yaşam arasındaki şu uzun karşılaştırmaları bir yana bırakalım. Tutkuyla açgözlülük arasındaki

açıklığı örten şu uzaklığı da. "Biz yalnız kendimiz için değil, ayrıca toplumun gönenci için de doğduk."[1] Biz de dans edenlerin yanına gitmeyi göze alalım. Eğer aksine şu mevkiler, görevler, dünyanın şu telaşı, bir insanın kendi çıkarı için aranmıyorsa, o zaman kendi göğüslerine vursunlar. Bizim yüzyılımızda öne geçmek isteyen insanların kötü yöntemi, sonun buna pek değmediğini açıkça gösteriyor. Tutkunun kendisi bize yalnızlık zevki veriyor diye yanıtlayalım: Yalnızlık toplumdan çok bizden mi kaçıyor? Dirseklerini kullanmak için daha fazla yer arıyor mu?

Her yerde iyi ya da kötü olmak için neden bulunur, ama eğer Bias'ın[2] sözü gerçekse, eğer kötüler çoğunluktaysa, ya da bin kötü bir iyi etmiyorsa:

(B) *Rari quippe boni: Numero vix sunt totidem, quot Thebarum portae, vel divitis ostia Nili.*[3]

(İyi insanlar az bulunur, tıpkı Thebai duvarlarının kapıları, ya da verimli Nil'in ağzı gibi.)

(A) Kötü alışkanlıklar toplum içinde çok tehlikelidir. Ya zayıflar gibi olmak ya da onlardan nefret etmek gerekir. Onlar çok olduğu için onlara benzemek de, birbirlerine benzemedikleri için onlardan çok nefret etmek de tehlikelidir.

(C) Deniz yolculuğuna çıkan bezirganlar, aynı gemiye kimlerin bineceğine özen göstermekte haklıdırlar; bu insanlar sefih, ağzı bozuk ve kötü olabilirler: Böyle bir topluluk şanssızdır. Büyük bir fırtınayı kendisiyle birlikte geçmekte olan ve tanrıları yardıma çağıran insanlara Bias şaka yollu şöyle demişti: "Susunuz, tanrılar sizin benim yanımda olduğunuzu anlamasınlar!"

Size daha göze çarpıcı başka bir örnek: Hindistan'da kral naibi Albuquerque, denizde büyük bir fırtına sırasında, omuz-

(1) Platon'a ait olan bu özlü sözü Cicero aldı ve Latince dili içinde yaygınlaştırdı.
(2) Bias: Yunan dünyasının yedi bilgesinden birisi; İÖ VI. yüzyılda yaşadı.
(3) Juvenalis, xiii, 26.

larına bir çocuğu alıyor: Yazgılarını böylece birbirlerine bağlarken, çocuğun günahsızlığı, Tanrı indinde ona bir güvence verebilir, aracı olabilir, onu kurtarabilir.

(A) "Bilge kişi her yerde mutlu olamayacağı gibi, bir sarayın kalabalığı içinde de olamaz," diyor Bias, eğer bir seçme şansı olsa, onların gözünden bile kaçar. Gerekirse buna katlanır, ama eğer bu seçim kendisine bağlı olursa, sonuncu durumu yeğler. Eğer başkalarının kötülüğüne karşı mücadele etmek zorunda kalırsa, demek ki kötülüklerden tümüyle uzak olmadığını düşünür.

(C) Hiç kimse (bir şey) insan kadar toplum dışı ya da toplumsal değildir: Birinci özelliği kötülüğüne bağlıdır, ikinci niteliği doğasına.

(B) Charondas,[4] kötülerle görüşenleri kötücül diye yanına yaklaştırmıyordu.

Antisthenes, kötülerle görüştüğü için kendisini kınayan kimseye bence yerinde bir yanıt vermemişti, çünkü doktorun da hastalar arasında yaşadığını söylemişti: Eğer doktor hastalara yardım ediyorsa, buna karşılık, hastalık bulaştırmakla, onları sürekli görerek ve dokunarak onların sağlığına zarar da veriyor.

(A) Bence sonuç her zaman aynı: Kendi keyfimize göre zamanımızı kullanmak. Bununla birlikte insanlar her zaman en elverişli yolu aramazlar. Çoğu zaman işlerini terk ettiklerini düşünürler, oysa sadece değiştirmişlerdir. Bir aileyi yönetmek, tüm bir ülkeyi yönetmekten daha az kolay değildir: Ruh nerede kendi uğraşısını bulursa, orada kendi bütünlüğü içindedir ve ev işleri daha az önemli olabilir, ama daha az usandırıcı değildir. Ayrıca biz kendimizi saray çevresinden ve pazar yerinden kurtarırken, kendi yaşamımızın önemli acılarından kurtaramıyoruz.

ratio et prudentia curas,
Non locus effusi late maris arbiter, aufert.[5]

(4) Charondas, Sicilyalı yasa yapımcısı ve Pythagoras'ın izleyicisi.
(5) Horatius, *Epistles,* I, xi.

(acıları akıl ve bilgelik alır götürür,
yoksa engin bir denizin açıldığı yerler değil.)

Tutku, açgözlülük, kararsızlık, korku ve dünya istekleri (tensel istekler) biz yer değiştirince değişmezler:

Et post equitem sedet atra cura.(6)

(Ve atlının arkasına kara bir kaygı biner.)

Bu kara kaygılar çoğu zaman bizi manastıra ya da felsefe okullarına kadar izler. Ne çöller, ne çatlak kayalıklar, ne kıl gömlekler, ne perhizler bizi ondan ayırır:

haeret lateri letalis arundo.(7)

(ölümcül ok böğrüne saplanıp kaldı.)

Yolculuklar yapan birisinin hiç değişmeden döndüğünü Sokrates'e aktarıyorlar: "Doğrudur," yanıtını veriyor, "çünkü kendini de birlikte götürmüştü."

Quid terras alio calentes
Sole mutamus? Patria quis exul
Se queque fugit?(8)

(Niçin gidip başka güneşle ısınmış ülkeler aramalı?
Ülkesinden kaçan,
kendinden de kaçmış olmaz mı?)

Eğer öncelikle kendini ve kendi ruhunu yüklerin ağırlığından kurtarmazsan, tıpkı bir gemi hareketsiz olduğu zaman, yüklerinin onu daha az zorlaması gibi, bu yükler her harekette ağırlığını daha çok duyurur. Bir hastanın yerini değiştirdiğiniz zaman, ona iyilik yapmaktan çok zarar vermiş olursunuz, onun

(6) Horatius, *Odes,* III, i.
(7) Vergilius, *Aeneis,* IV, 73.
(8) Horatius, *Odes,* II, xvi.

hastalığını bir torbanın içinde sallamış gibi olursunuz. Bu nedenle kalabalığın içinden çekilmek, başka bir yere gitmek yeterli değildir: İçimizde taşıdığımız koşullardan da kurtulmalıyız. Biz kendimize el koymalı ve kendimize geri vermeliyiz.

(B) *Rupi jam vincula dicas*
Nam luctata canis nodum arripit; attamen illi,
Cum fugit, à collo trahitur pars longa catenae.(9)

(Zincirlerimi kırdım diyorsun,
Tıpkı bir köpeğin uzun çabadan sonra zincirini kırması gibi,
Ama kaçarken, bir parçasını da boynunda taşıyorsun.)

Zincirimizi kendimizle birlikte taşıyoruz: Tam bir özgürlük değil bu, dönüp geride bıraktığımıza bakıyoruz, aklımızda yalnızca onlar var.

Nisi purgatum est pectus, quae Praelia nobis
Atque pericula tunc ingratisinsinuandum?
Quantae conscindunt hominem cuppedinis acres
Sollicitum curae, quantique perinde timores?
Quidve superbia, spurcitia, ac petulantia, quantas
Efficiunrt clades? Quid luxus desidi esque?(10)

(Eğer içimiz arınmamışsa, kavgalarla, fırtınalarla
Boşuna yüz yüze gelmez miyiz? Acı kaygılar insanın
İçini parçalar, ayrıca korkular da!
Ve kendini beğenmişlik, kösnüllük, öfke,
Ne çok yıkımları sürüklerler peşlerinden?
Ne çok lüksü ve tembelliği?)

(A) Kötülük, bizi ruhumuzdan yakıyor: Oysa o (ruh) kendi başına kurtulamaz:

(9) Persius, *Satires*, V, 158.
(10) Lucretius, V, 43.

In culpa est animus qui se non effugit unquam.(11)

(Ruh suçludur, kendi başına kurtulamaz.)

Öyleyse onu geri getirmeli ve geri almalıyız: Gerçek yalnızlık budur ve kalabalık içinde olduğu kadar, kral sarayında da tadına varılabilir, ama en güzel zevki insan kendi başınayken alır.

Oysa kendi başımıza yaşamaya giriştiğimize ve bize eşlik edeceklerden vazgeçtiğimize göre, öyleyse kendi mutluluğumuz da kendimize bağlı olsun; bizi başkalarına bağlayan bağlardan kendimizi kurtaralım; kendi yaşamımızı sürmek ve gerçekten yalnız olmak için, kendi üzerimizde erk kazanalım ve kendi keyfimize göre yaşayalım.

Stilpon, içinde yaşadığı kentte yangın çıkınca, eşini, çocuklarını ve eşyalarını yitirmiş, kendisi kaçıp kurtulmuştu; Demetrios Poliorketes, onu ülkesinin yıkıntıları arasında üzüntüsüz bir yüzle görünce, zarara uğrayıp uğramadığını sormuştu. Hayır yanıtını vermiş, Tanrıya şükür kendinden bir şey yitirmemişti. (C) Filozof Antisthenes de şaka yollu benzer şeyi söylüyordu: İnsan kendini sular üzerinde yüzebilen gereçlerle donatmalı ve onlarla birlikte yüzerek denizde batmaktan kurtulmalı.(12)

(A) Kuşkusuz anlayışlı bir insan kendi başına ise, yitireceği bir şey yoktur. Nola kentini barbarlar yıkıp yağmaladıkları zaman, oranın piskoposu her şeyini yitirmişti ve tutsak düşmüştü; bunun üzerine Tanrısına yakardı: Bu yitimi duymaktan beni koru, çünkü bana ait olan bir şeye henüz dokunmadılar. Onu zengin eden zenginlikler, onu iyi halde tutan mallar henüz zarar görmemişti.

İşte, zararlardan kurtulabilecek hazineleri iyi seçmek, hiç kimsenin elinin ulaşamayacağı yere saklamak ve yalnız kendimizce ortaya çıkarmak. İnsanın kadın eşleri, çocukları, malları ve eğer edinebilirsek... Her şeyin üstünde sağlığı olmalı. Bununla birlikte, mutluluğumuz onlara bağlı olacak kadar da ba-

(11) Horatius, *Epistles,* I, xiv.
(12) Diogenes Leartes, *Antisthenes'in Yaşamı.*

ğımlı olmamalıyız. İşyerimizin arkasında yalnız bizim için bir odamız olmalı, orada gerçek özgürlüğümüzü sağlamalıyız, kendi yalnızlığımızı bulmalıyız. Orada olağan konuşmamız kendimizin olmalı, kendimizle olmalı ve öyle özel olmalı ki, dış dünya ile görüşme, bir iletişim orada yer bulmasın; sanki eşimiz, çocuklarımız, malımız, arkadaşlarımız ve oda uşağımız olmamalı; eğer onları bir fırsatla yitirecek olursak, onlarsız yapabilmek için yeni bir deneyime gereksinim olmasın. Kendi başına kalabilecek yetenekte bir ruha sahibiz; o kendine eşlik edebilir; saldıracak ve kendini savunacak, alacak ve verecek gücü vardır. Can sıkıcı bir aylaklık içinde bağdaş kurup bekleriz diye bu yalnızlıktan çekinmemeliyiz:

(B) *in solis sis tibi turba locis.*(13)

(Yalnızlık içinde kendi başınıza bir dünya olunuz.)

(C) "Erdem," diyor Antisthenes, "kuramsal bir düzenleyici, söz ya da eylem olmadan kendine yetişir."

(A) Binlerce alışılmış eylemlerimiz arasında, bizimle ilgili bir tane bulunmayabilir. Şu duvarın yıkıntıları üzerine tırmanmaya çalışan ve öfkeyle kendinden geçmiş adam, dolma tüfeklerin yaylım ateşine hedef olmuştur. Ve yüzü yara izleriyle dolu, benzi atmış, yüzü açlıktan solmuş ötekisi, birinciye kapıyı açmaktansa, kırmasına kararlı: Orada kendileri için bulunduklarını mı düşünüyorsunuz? Onları hiçbir kimse görmeyebilir; bir başkası onların ne yaptığıyla ilgilenmez ve kendini aylaklığa, zevklere verir. Ve şu ötedeki nezleli, gözü çapaklı, pasaklı adam gece yarısı kendi çalışma odasından çıkmış geliyor: Onun kitaplarda daha iyi, daha mutlu ve daha akıllı olmanın yollarını aradığını mı düşünüyorsun? Hayır, azıcık aramıyor. Bu ortamda ölecek ya da Plautus'un dizelerinin sonraki ölçüsünü ve bir Latince sözcüğün nasıl yazıldığını öğreneceksiniz. Kim sağlığı, dinlenmeyi ve yaşamı, en yararsız şana ve üne kar-

(13) Tibullus, IV, xiii.

şı, kullanımda olan sahte paraya karşı bile bile değişmek istemez? Bizim kendi ölümümüz bizi yeterince korkutmuyor, ayrıca kendi eşlerimizin, çocuklarımızın ve hizmetimizde olanlarınkini de yüklenelim. Kendi işlerimiz bize yeterince üzüntü vermiyor, öyleyse dostlarımızın ve komşularımızın bizi üzecek, kafamızı döndürecek üzüntülerini de yüklenelim.

Vah! Quemquamne hominem in animum instituere, aut Parare, quod sit charius quam ipse est sibi?(14)

(Nasıl, bir insan kendinden daha çok seveceği
Birisine ruhunda yer verir mi?)

(C) Bana öyle geliyor ki, en etkin ve en güçlü yıllarını dünyaya veren Thales gibi bir örneğin peşinde gidenlerin yalnızlığı daha akıllıca ve daha yerindedir.

(A) Başkaları için yeterince yaşadık: Yaşamın bu son parçasını da artık kendimize ayıralım. Kendi düşüncelerimizi ve eğilimlerimizi kendimize ve kendi rahatımıza geri getirelim. Bir köşeye çekilmeyi güven içinde geçirmek, hafife alınacak bir iş değildir. Başka işleri buna karıştırmadan bile, bizi yeterince meşgul eder. Tanrı kendi köşemize çekilmemize izin verdiğine göre, kendimizi buna hazırlayalım; yükümüzü hazırlayalım; ve zamanında yoldaşlarımızla vedalaşalım. Bizi başka yerlere bağlayan ve bizden uzaklaştıran şu şiddetli tuzaklardan kendimizi kurtaralım. Kendimizi bu bağlardan koparalım, sonra şunu ya da bunu sevelim, ama kendimizden başkasıyla evlenmeyelim. Demek istediğim şu: Geri kalan bizim olsun, ama ayrılırken bizim derimizi soymayacak ve bizden bir parça koparmayacak şekilde bizden ayrılabilsin, bize bitişmesin, yapışmasın. Dünyanın en büyük şeyi, kendine ait olmayı bilmektir.

(C) Topluma hiçbir şey veremeyeceğimize göre, onunla bağları koparmanın zamanıdır. Vereceği olmayan bir insan, al-

(14) Terentius, *Adelphi,* I, i.

mayı kendine yasaklamalıdır. Kendi gücümüz bizi başarısızlığa uğratıyor; bu güçlerimizi kendi içimize çekelim ve kendimize saklayalım. Her kim ki dostluğun ve yoldaşlığın görevlerini kendi içinde çevirebilir ve birbirine karıştırabilirse, bunu gerçekleştirsin. Bir insanı başkalarının üzerine yük yapan bu çöküşte, bırakalım onun kendisi için de bir yük, bir şanssızlık ve yararsız olmasından sakınsın. Kendini şımartsın, kıymetli tutsun, özellikle de yönetsin; böylece kendi aklına saygı göstererek ve kendi bilincinden korkarak, utanmadan kendi varlığı içinde sendelemekten kaçınsın. "*Rerum est enim ut satis se quisque vereatur.*"(15) (Kendi kendine yeterince saygı gösterenler, gerçekte çok az.)

Ne diyor Sokrates, gençler eğitim görmeli, yetişkin insanlar iyi edimlerde bulunmalı, yaşlılar tüm toplum ve askerlik hizmetlerinden çekilmeli, zorunlu bir işte çalışmadan kendi köşelerinde yaşamalı.

(A) Emekliye ayrılma konusunda bu özdeyişlere daha uygun düşen mizaçlar bulunur. Gevşek ve zayıf bir algılama gücüne sahip olanlar; duygu ve istençte kırılgan olanlar, ne kölece çalışmalı, ne de kolay işleri kabul ederler, bu öğüte, her şeye açık kolla hoş geldin diyen şu meşgul ve etkin akıllara göre daha çok eğilim gösterirler; çünkü ötekiler her şeyi kucaklar, her yerde her şeyin yükümlülüğünü alır; her şeyden etkilenir, her şeye kendini sunar, kendini öne atar. Bize dışarıdan iyi bir şey geldiği zaman, hoşumuza gittiği sürece onu kullanmalıyız, ama onu kendimize önemli bir temel yapmadan, böyle bir şey yapılmıyor; ne akıl, ne doğa bunu ister. Niçin başkalarının gücüne göre doğanın yasalarına karşı çıkalım ve kendi mutluluğumuzu bir köle yapalım. Hem ayrıca talihin kazalarını paylaşmak, elimizde bulunan rahatlıktan kendimizi yoksun bırakmak; birçok kimsenin sofulukla ve kimi filozofların da kendi aklıyla yaptığı gibi kendine hizmet etmek, sert yatakta yatmak, kendi gözlerini oymak, servetini ırmağın ortasına atmak, acı çekmeyi aramak, tüm bunlar aşırı bir erdemin uygulamalarıdır.

(15) Quintilianus, x, 7.

Daha katı ve güçlü doğalar, kendi saklı yerlerini anlı şanlı ve örnek oluşturacak şekilde yapsınlar:

Tuta et pervula laudo,
Cum res deficiunt, satis inter vilia fortis:
Verum ubi quid melius contingit et unctius, idem
Hos sapere, et solos aio bene vivere, quorum
Conspicitur nitidis fundata pecunia villis.(16)

(Şansım yaver gitmediği zaman
Az ve güvenilir bir şeye sahip olduğum şeyle övünüyorum,
bu az şeyle yetiniyorum, ama eğer talih bana daha iyi davranıyorsa
ve bana bolluk veriyorsa, gelirleri güzel topraklara dayalı
insandan daha akıllı ve mutlu birisinin olmadığını açıklıyorum.)

Bu denli uzağa gitmeden, benim yapacak yeterince işlerim var. Talih beni gözetlediği zaman, bu beni talihsizlik için hazırlamaya da yetiyor; rahatlık içindeyken kendimi kötü geleceğe -aklım ulaşabildiği ölçüde- hazırlıyorum, tıpkı kendimizi mızrak oyunlarına ve turnuvalara, barışta savaş oyunlarıyla savaşa hazırladığımız gibi.

(C) Talihinin koşulları kendisine izin verdiği ölçüde, altın ve gümüş kapkacak kullanan ve kendini düzeltmeyen filozof Arceliaus'u azıcık olsun beğenmiyorum; eğer bunlardan kurtulup daha alçakgönüllü bir yol tutsaydı, onu daha çok beğenirdim.

(A) Doğal gereksinimlerimizin nereye kadar uzandığını biliyorum; kapımdaki dilencinin benden daha neşeli ve daha sağlıklı olduğunu göz önüne getirerek, kendimi onun yerine koyuyor ve ruhuma onunkinin eğimini vermeyi deniyorum. Ve diğer örneklere de başvururken ve her ne kadar ölüm, yoksulluk, küçümsenme, hastalık peşimde olsa da, böyle bir sabrı benden daha az gösteren birisinin korkusuna kapılmamaya kararlıyım. Adi bir zekâ-

(16) Horatius, *Epistles*, I, xv.

nın, güçlü bir zekâdan daha çok etkili olabileceğine ya da aklın etkilerinin alışkanlıkların etkilerine ulaşabileceğine inanmıyorum. Ayrıca bu rastlantıya bağlı rahatlığın (eşyalara sahip olmanın) ne kadar güvensiz olduğunu bilerek, bunların tam zevkine vardığım zaman bile, benim Tanrıdan en büyük dileğim, beni kendimle ve içimde benimle birlikte doğanlarla mutlu etmesidir.

Nezle oldukları zaman yutmak için yol çantalarında bir yığın hapla yolculuklara çıkan, ellerinde ilaçları olduğu ölçüde daha az korkan sağlıklı genç insanlar biliyorum. Yapılması gereken de budur; ayrıca eğer ciddi hastalıklarla karşı karşıya kalacağını biliyorsan, o zaman kendini yatıştırıcı ve sakinleştirici ilaçlarla donat.

Böyle bir yaşam için (köşeye çekilmek için) seçmemiz gereken uğraşı, ne yorucu olmalı, ne de can sıkıcı; aksi halde böyle bir uğraşıyı boşuna aramış oluruz. Böyle bir seçim herkesin kendi beğenisine bağlıdır; örneğin benim beğenim kendi işlerimi yönetmeye uygun değildir; böyle bir uğraşıyı sevenler kendini buna ılımlıca vermelidir:

Conentur sibi res, non se submittere rebus.(17)

(Şeylere boyun eğmek yerine, şeyleri kendilerine boyun eğdirmeye çalışmalılar.)

Sallustius'un dediği gibi, aksi halde iş yönetimi bir kölelik olur. Tıpkı bahçe işlerinde olduğu gibi, bunun kimi yanları daha kabul edilebilir bir durumdadır. Bu alçak ve değersiz kaygı arasında gergin ve kaygılı bir ara yol bulunabilir; birileri bunun içine tümüyle kendini bırakırken, bir başkası tam bir gevşeklik içinde her şeyi yıkıma terk edebilir:

Democriti pecus edit agellos
Cultaque, dum peregre est animus sine corpore velox.(18)

(17) Horatius, *Epistles*, I, i.
(18) agy.

(Demokritos'un ruhu bedeninden uzaklarda,
uzayda hızla dolaşırken, sürüleri tarlalarını ve
harmanlarını kırıp geçiriyor.)

Bununla birlikte, genç Plinius'un, dostu Cornelius Rufus'a verdiği öğüdü dinleyelim: "Bu tam ve rahat köşeye çekildiğin yerde, şu bayağı ve alçak ev ve mal işlerini başka insanlara bırakmanı, kendini yalnız senin olabilecek yazı işlerine bırakmanı salık veririm." O bu sözlerle iyi bir ünü demek istiyordu; Cicero gibi bir mizaçla yaşamayı söylemek istiyordu: Devlet işlerinden el ayak çekmek ve köşeye çekilince ömrünü kalıcı şeyler yazarak geçirmek!

(B) *usque adeo ne*
Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter?(19)

(Eğer bildiğini başkası bilmiyorsa,
O zaman senin bildiğin bir hiç değil mi?)

(C) Dünyadan çekilmekten ve ona dışarıdan bakmaktan söz edildiğine göre, bu akla uygun görünüyor, ama bu işin sadece yarısı; çünkü artık dünyada olmayacakları zamanın işlerini hazırlıyorlar, olmayacakları dünyadan almayı amaçladıkları bir tasarının ürünlerini topluyorlar; ne gülünç çelişki! Kendini dine vermek uğruna yalnızlık arayanların düşüncesi, gelecek yaşam için Tanrının umutlandırdıklarıyla cesaretlenirken, çok daha akla uygun düşüyor. Onların Tanrı tasarısı, iyilikte ve güçte sonsuzluktur; ruh kendi arzularını tam bir özgürlük içinde doyurabilir. Sonsuz bir sağlık ve kıvanç edinecekleri için acılar ve ağrılar onların yararına olur: Yetkin bir duruma geçecekleri için ölüme kucak açarlar. Alışkanlıkları, kurallarının sertliğini azaltır; tensel zevkleri, bunları yadsımayla geriye itilir ve uyutulur, çünkü bu zevklerin sürdürülmesi, kullanılması-

(19) Persius, *Satires*, I, 23.

na ve uygulanmasına bağlıdır. Mutlu bir halde sonsuz olan bu tek öteki dünya amacı, buradaki (bu dünyadaki) rahat yaşamımızı gerçekten terk etmeye değer. Kendi ruhunu, gerçekten ve sürekli olarak bu canlı inancın ve umudun ateşiyle yakanlar, yaşamın tüm diğer biçimlerinin ötesinde, kendi yalnızlığı içinde tensel zevke dayalı ve hoş bir yaşam kurabilirler.

(A) Ne sonuç, ne de bu öğüt (Plinius'un öğüdü, Ç.N.) bana yetiyor: Biz her zaman tavadan ateşe düşüyoruz. Bu kitap uğraşısı, diğer uğraşılar kadar sıkıntılıdır ve en önemli ilgi alanımız sayılması gereken sağlığımız için de bir o kadar zararlıdır. Bununla birlikte, kitaplardan aldığımız zevki uyumaya bırakmamalıyız, çünkü açgözlülüğü, işleri tutumlu kullanmayı ve kösnül istekleri onun sayesinde yitiririz.

İştahlarımızın güvenilmez isteklerine karşı ve gerçek zevklerle, acıyla karışık alacalı zevklerimizi birbirinden ayırmak için bilgeler bizi yeterince uyarıyorlar. Çünkü diyorlar, zevklerin çoğu bizi boğmak için okşuyor ve sarıyor, tıpkı Mısırlıların *Phlistae* adını verdikleri hırsızlar gibi. Eğer kafayı bulmadan önce baş ağrımız başlıyorsa, o zaman çok içmekten kaçınmalıyız. Oysa zevkler bizi yanıltmak için önden yürüyor ve sonrasını gizliyor. Kitaplar zevk vericidir, ama eğer onlarla her zaman uğraşmak bizim en güzel yanımız olan neşemizi ve sağlığımızı yitirmemize yol açıyorsa, onları terk etmeliyiz. Ben de kitapların götürdüklerinin getirdiklerinden daha çok olmaması gerektiğini düşünenlerden birisiyim. Uzun süren bir hastalık sonucu zayıflayan ve sonunda kendini doktorların insafına bırakan, çiğnemeyeceği bir reçeteye uyan hastalar gibi, ortak yaşamdan sıkılan ve iğrenen, bu nedenle bir köşeye çekilen bir insan da, kendi yaşamını aklın kurallarına göre oluşturmalı, kendi düşüncesi ve yeteneği ile düzenlemelidir. Her türlü çalışmadan ayrılmalı, genelde bedenin ve ruhun rahatına engel olan tutkulardan kaçmalı, kendi mizacına en uygun olan yolu seçmelidir:

Unusquisque sua noverit ire via.(20)

(Bırakın herkes gideceği yolu kendisi seçsin.)

(A) İster evde olsun, ister çalışmada, avda ya da tüm diğer işlerde, zevkin son sınırlarına kadar gitmeli, ama bunların arasına üzüntü girmeye başlayınca, işte orada durmalı. Rahat bir soluk almak için işlerden ve uğraşılardan uzak durmamız kadar, gevşek ve cansız bir boş zamanın bizi öteki uca çekmesinden kaçınmak için hoşumuza gitmeyen şeylerden sakınmalıyız. Kısır ve can acıtıcı bilgilerin çoğu, kitleler için oluşturulmuştur; bu bilgi dallarını dünyanın hizmetinde olanlara bırakmalı. Ben ise, beni okşayan hoş ve kolay kitapları seviyorum, ya da beni avutan ve yaşamımı ve ölümümü düzenlemeyi bana öğreten kitapları:

tacitum sylvas inter reptare salubres,
Curantem quidquid dignum sapiente bonoque est.(21)

(Sağlıklı ormanlarda sessizce gezinirken,
Akıllı ve iyi bir insana layık soruları düşündüm.)

Akıllı insanlar güçlü ve gayretli bir ruhla kendilerine tam ruhsal bir dinlenme hazırlayabilirler. Benim ruhum sıradan bir ruh olduğuna göre, bedensel zevklerle ben kendimi desteklemeliyim – benim fantezime en yakın olan yılları son zamanlarda benim yaşım benden çaldığı için, geri kalan yıllarımı sonraki mevsimlerime uygun düşecek şekilde ve kendi zevkime göre eğitiyor ve sivriltiyorum. Yılların bizden peşpeşe ve yumruğuyla söküp aldığı yaşamın zevklerini kullanmayı, dişlerimizle ve pençelerimizle elimizde tutmalıyız:

(B) *Carpamus dulcia; nostrum est*
Quod vivis: Cinis et manes et fabula fies.(22)

(20) Propertius, II, xxv.
(21) Horatius, *Epistles,* I, iv.
(22) Persius, *Satires,* V, 151.

(Var oluşun zevklerini derleyelim,
Yaşamın zamanı bize aittir; bir gün sen
Yalnızca kül, gölge ve boş bir sözcük olacaksın.)

(A) Oysa Plinius ile Cicero'nun bize önerdiği şanlı sona gelince, bu benim hesabımın dışında. Bir köşeye çekilmeye en ters düşen bir şey varsa, o da tutkudur. Şan ve dinginlik aynı yatakta yatamazlar. Benim gördüğüm kadarıyla bu insanlar yalnız kollarını ve bacaklarını kalabalığın içinden çekmişler; ruhları, eğilimleri her zamankinden daha çok oraya bağlı kalmış:

(B) *Tun', vetule, auriculis alienis colligis escas?*(23)

(Seni yaşlı çapkın, demek başkalarının zevkini
okşamak için çalışıyorsun?)

(A) Sürü (insan sürüsü) içine daha iyi dalmak için, daha güçlü bir hareketle daha ileri atılmak için geri geri gittiler sadece. Onların hedefi azıcık şaştıklarını görmek hoşunuza gidiyor mu? İki ayrı okuldan gelen, birisi arkadaşı Idomeneus, ötekisi yine arkadaşı Lucilius için yazan ve onları(24) işlerinden, önemli görevlerinden el çekmeye, bir köşeye çekilmeye ikna etmeye çalışan iki filozofun öğütlerini karşı karşıya getirelim. Siz (diyorlar) şimdiye kadar yüzerek ve sağda solda dolaşarak yaşadınız; limana varınca ölüyorsunuz. Yaşamınızı aydınlığa adadınız; geri kalan yıllarınızı karanlığa veriyorsunuz. Eğer meyvelerini bırakmazsanız, yaşamın uğraşılarını terk etmek de olanaksızdır. İşte bu nedenle anlı şanlı olmaktan vazgeçiniz. Daha önceki edimlerinizin ışıklarının sizi fazla aydınlatması ve sizi ininize kadar izlemesi tehlikelidir. Başkalarının onayıyla gelen zevklerinizden vazgeçiniz. Bilginize ve yeterliliğinize gelince, eğer sizi bunlar düzeltmişse, bunun için kaygılanmayınız, etkilerini yitirmeyeceklerdir. Üzerine çok az şey bildiği sanat için niçin bu kadar çok çaba harcadığını soran bir öteki adama; berikinin verdiği şu yanıta bakalım: "Benim için

(23) agy., I, 19.
(24) Idomeneus: Epikuros; Lucilius: Seneca.

azıcık yetişir, bir tane yetişir, bir tane olmasa da yetişir." Doğruyu söylüyor: Siz ve arkadaşınız, bir tiyatro seyircisi oluşturmak için ya da kendi başınıza yeterlisiniz. Tüm bir halk sizin için bir tek kişi, bir insan da sizin için tüm bir halk olsun. Kendi aylaklığından ve saklandığı yerden anlı şanlı insan olmayı istemek, kötü bir tutkudur. İnlerinin önüne gelince izlerini silen hayvanlar gibi olmak gerekir. Başkalarının sizin için ne söyledikleriyle artık ilgilenmeyiniz, kendinize ne söylediğinizle ilgileniniz. Kendi yerinize çekiliniz ve önce kendinizi orada karşılayacak hazırlığınızı yapınız; eğer kendinizi nasıl yöneteceğinizi bilmiyorsanız, o zaman kendinizi kendinize güvenmek çılgınlık olur. Kalabalık içinde olduğu gibi, insanın tek başına da uğrayacağı yollar vardır. Kendinizi öyle bir adam yapınız ki, çarpık adım atacak diye bir kaygınız olmasın, kendinizden utanınız ve kendinize saygı duyunuz:

"*Observentur species honestae animo.* "[25]

(Bırakınız aklınıza onurun örnekleri yerleşsin.)

(A) Kendinizi her zaman Cato, Phokion ve Aristeides ile birlikte düşününüz; onların gözlerinde deliler bile kendi yanlışlarını gizlerler. Onları kendi eğilimlerinizin denetimcisi yapınız: Eğer düşünceleriniz yollarından saparsa, onlara duyulan saygı, düşüncelerinizi doğru yola getirecektir.[26] Kendi kendinizden memnun olmanız, yalnız kendinizden bir şey almanız ve kendi ruhunuzun hoşuna gidecek belirli ve sınırlı düşünceleri açıp kapamanız için sizi bu yolda tutacaktır. Sonra tanıdıkça daha çok yararlandığımız bu gerçek servetlerle, yaşamınızı ve adınızı daha çok yaymadan yetininiz.

Doğal ve gerçek felsefenin öğütleri bunlardır; yoksa gösterişçi ve lafçı diğer ikisinin[27] felsefesi değil.

(25) Cicero, *Tusc. Disput.*, II, 88 xxii.

(26) Seneca (*Epist. Moral.*) da örnek olarak Cato, Scipio ve Laelius'u öneriyor. Oysa Montaigne, Atinalı büyük general Phokion'u ve doğruluğu ile ün salmış devlet adamı Aristeides'i öneriyor.

(27) Bu iki filozof Plinius ile Cicero'dur.

BÖLÜM KIRK

CİCERO ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Burada karşılaştırılacak olan filozof çiftlerden bir yandan Cicero ile Genç Plinius, öte yandan çift Epikuros ile Seneca'dan bir önceki bölümde söz edilmiş, aralarındaki koşutluk gösterilmişti. Montaigne yazıda ciddi bir stilden çok, komik olanı yeğliyor – örneğin Terentius'da olduğu gibi.

(A) Bu iki çift arasında yine çelişkili bir nokta. Cicero ile Genç Plinius'un yazılarından, kendini beğenmiş bir tutkunun niteliğine tanıklık edebilecek birçok ayrıntılar alınabilir: Tüm dünyanın bildiği gibi, kendi dönemlerinin tarihçilerinden rica ettikleri arasında kendilerinin kayda geçirilmesinin unutulmaması da bulunuyor. Talih ise adeta kızmış gibi, bu tarihçileri eskiden beri yitirdiği halde, bu ricaların boş gururunu bize kadar getirdi.(1) Bu düzeyde bulunan insanların kafalarının bayağılını aşan bir şey varsa, o da gevezeliklerden ve boş sözlerden bir ün kazanmayı araştırırken, bunu kendi dostlarına yazdıkları mektuplarda bile kullanmış olmalarıdır. Ama mektuplardan kimileri gönderilme fırsatı bulmayınca, bu mektuplar için geçirdikleri uzun uykusuz geceler boşa gitmesin diye, kendileri yayınladılar. Dünyanın hanımefendisi Roma'nın ve kamu işlerinin iki yüksek yönetici konsülün, kendi sütannelerinin dillerini duyurarak bundan ün kazanmak için boş zamanlarını kullanmaları ve iş kotarmaları uygun düşüyor mu? Basit bir okul müdürü geçimini sağlamak için bundan daha kötüsünü yapar mı?

(1) Ciccro, Luxeius'a, Genç Plinius da Tacitus'a kendileri için tarihlerinde bir yer verilmesini yazmışlardı.

Eğer Ksenophon ile Caesar'ın eylemleri kendi parlak dillerinin çok ötesine gitmiş olmasaydı, bunları yazabileceklerine asla inanamazdım. Bu ikisi kendi sözlerini değil, yaptıklarını salık vermenin yollarını aradı. Eğer iyi konuşma yetkinliği, kamuya mal olmuş büyük kişilere bir değer katmış olsaydı, o zaman Scipio ile Laelius kendi komedyenlerinin onurlarına ve bir Afrikalı kölenin kullandığı Latincenin tüm inceliklerine ve tatlılığına boyun eğmezlerdi:(2) Çünkü bu yapıtların güzelliği ve üstünlüğü, bunların gerçekten onlara ait olduğuna dair uygun bir kanıt oluşturuyor ve Terentius bunu kabul ediyor. (B) Eğer benim bu inancım sarsılacak olursa, bundan çok rahatsızlık duyacağımı bildirmek isterim.

(A) Kendi yerine uygun düşmeyen niteliklerle bir insanı değerlendirmeye çalışmak, bir tür alaycılık ve incitici olur; isterse bu nitelikler övgüye değer olsun ya da bu nitelikler kendi ilkeleri arasında bulunmasın: Örneğin bir kralın iyi bir ressam ya da mimar olduğu için övülmesi gibi, ya da dolma tüfekle iyi ateş ettiği ya da iyi halka oyunu(3) oynadığı için övülmesi gibi. Bu övgüler, kendi yerine uygun işler yapan birisi için ileri sürülmediği sürece, yerinde olmaz; şöyle ki, adaletin ve bilginin görevi insanları barışa ve savaşa götürmektir. Bu tarzda düşünecek olursak, Cyrus çiftliği için, Charlemagne de güzel yazı stili ve edebiyat bilgisi için övülebilir. (C) Ben kendi dönemimde, garip bir şekilde öğrendiğim gibi, meslek ünleri gerçekte yazı yazmak üzerine kurulu büyük insanlar, kendi meslek yeteneklerini yadsıyor, stillerini bozuyor, stilin inceliğinde bilgisizlik taslıyordu; oysa bizim Fransızlara göre bu nitelikler ancak yetenekli insanlarda bulunurdu, ama onlar kendileri için daha iyi nitelikleri salık veriyorlardı.

(B) Demosthenes'in yoldaşları, Philippos'un elçisi oldukları sırada, bu kralın güzelliğini, güzel konuşmasını ve içkiden

(2) Burada söz konusu olan köle, Terentius'dir; yazdığı komediler kimi kez Scipio'dan ve Laelius'tan bilinmiştir.

(3) Atlıların yaptıkları gösterilerde, koşu sırasında asılı bir halkanın kapılması.

anladığını övüyorlardı. Demosthenes ise bu övgünün bir kraldan çok bir kadına, bir avukata, bir hazır yiyiciye daha uygun düşeceğini söylüyordu:

Imperet bellante, prior, jasentem
Lenis in hostem.(4)

(Bırakın önce düşmanı yensin,
Yenilen için insaflı olsun.)

İyi avlanmayı bilmek ya da dans etmek onun işi değildir:

Orabunt causas alii, caelique meatus
Describent radio, et fulgentia sidere dicent;
Hic regere imperio populos sciat.(5)

(Ötekiler yasal savunma yapacaklar,
Pergel kullanarak yıldızların devinimini ölçecekler,
Parlak yıldızları betimleyecekler,
O ise insanları yönetmeyi bilecek.)

(A) Plutarkhos daha öteye gidiyor, bu nitelikte çok iyi görünmenin daha az gerekli olduğunu, zamanını boş geçirmektense, daha gerekli, daha yarar şeyler için geçirilmesini öne sürüyordu. Makedonya Kralı Philippos oğlu Büyük İskender'in bir şölen sırasında en iyi müzisyenlerle yarışırcasına şarkı söylediğini duymuş: "Böyle güzel şarkı söylemeye utanmıyor musun?" diye sormuş. Bu aynı Philippos'a karşı bir müzisyen kendi sanatını savunurken ne demişti: "Tanrı korusun, efendimiz, eğer müzikten benden daha iyi anlıyorsanız, sizin adınıza bundan daha büyük bir şanssızlık olamaz!"

(B) Bir kral, kendisini rahatsız eden birine Iphicrates gibi yanıt vermelidir: "Neyinizle övünüyorsunuz? Orduda asker

(4) Horatius, *Carmen Saeculare,* 51.
(5) Vergilius, *Aeneis,* VI.

misiniz? Okçu musunuz? Mızrakçı mısınız?" diye soran bir elçiye o şu yanıtı vermişti: "Bunların hiçbirisi, ama bunların hepsine komuta eden insanım."

(A) Antisthenes, çok iyi flüt çalan İsmene'ye övgü yapılınca, bunun değersiz olduğunu söylemişti.(6)

(C) Bu *Denemeler*'in dili üzerine birinin durduğunu öğrendiğim zaman, o kimsenin sessiz durmasını daha doğru sayarım. Çünkü böyle birisi sözcüklerin değerini artırmaz, tersine azaltır; yerdiği ölçüde çarpıtır. Ben yanılmış olabilirim, ama aldığından daha çoğunu veren benim gibi başka yazarlar pek bulunmaz. İyi ya da kötü, hiçbir yazar kendi kâğıdı üzerine benden daha öz şeyler aktarmamıştır. Ben daha çok yer kazanmak için, sadece başlıca düşünceleri bir araya getirdim. Eğer bunları istediğim gibi geliştirseydim, bu hacim birkaç kez artabilirdi. Hiçbir sözcük eklemeden göz önüne serdiğim ne kadar çok öykü var; bunlardan birazını soyup alan yazarlar, sonu gelmeyen deneme yazıları çıkarabilirlerdi. Ben yalnızca bunlardan yararlanmaya bakmadım. Bunlar çoğu zaman benim konumun ötesinde daha zengin, daha gözüpek tohumları içlerinde taşıyorlar ve kendi yazılarında daha ince bir tonu dile getiriyorlar. Ben bunun ötesine geçmek istemediğim gibi, bu benim düşüncelerimin özüyle karşılaşacak insanlar için de aynı zamanda geçerlidir. Şimdi konuşma yeteneğine yeniden dönelim: Sözcükleri her zaman kötü kullanmakla, onları nasıl kullanmayı bilmemek arasında pek ayrım yapamıyorum. "*Non est ornamentum virile concinnitas.*"(7) (Süs bir erkeğe uygun düşmez.)

(A) Akıllı adamların dediği gibi, bilgiye ilgi yalnız felsefede olur. Edimlere ilgi ise erdem sayılır; bu yargılar her yerdeki ve her sınıftaki insana uygun düşer.

Diğer iki filozof –Epikuros ile Seneca– için de benzer şeyler geçerlidir, çünkü onların dostlarına yazdıkları mektuplarda

(6) İsmene: Yunan mitolojisinde Kral Oedipus'un kızı, Antigones'in kız kardeşi.

(7) Seneca, *Epist. Moral.*

yazın sanatının ölümsüz olacağının umudunu veriyorlardı; oysa iyi bir son için başkalarının övüngenliği ile uzlaşım içinde olmak ise başka bir yoldur. Çünkü eğer gelecek yüzyıllar içinde yine de işleri yönetecek kadar ün kazanmak istiyorlarsa, çekildikleri köşede yalnızlıktan korkuyorlarsa, o zaman hiç boşuna üzülmesinler, çünkü nasıl olsa bu yazdıkları mektuplar kadar kamu işlerini de yerine getirdikleri sürece, sonrakiler üzerine yeterince etkili olacaklar, adlarına uygun düşen ünlerini güvence altına alacaklardır. Bu konuda ondan okuduğumuz ve onun niteliğini gösteren bir öyküyü buraya eklemek isterim. Kamu önünde konuşması gerekiyordu ve istediği gibi hazırlanmak için yeterince zamanı yoktu. Eros adında kölelerinden birisi kendine geliyor ve konuşmanın ertesi güne ertelendiğini haber veriyor. Cicero bu habere o kadar çok seviniyor ki, kölesini özgür bırakıyor.(8)

(B) Bu mektuplarla ilgili bir şey demek istiyorum: Benim dostlarım bu konuda söyleyeceklerimin olduğunu ileri sürüyorlar. (C) Eğer benim de böyle sesleneceğim kimseler olsaydı, ben de seve seve kendi isteklerimi bu yazı biçimine sokardım. Daha önce olduğu gibi,(9) beni çeken, destekleyen ve ileri götüren ilişkiler gerekli. Çünkü diğerlerinin yaptığı gibi havayla haberleşirken, bunu yalnızca düşlerimde gerçekleştirebilirim; ciddi şeyleri düzmece insanlarla yürütebilirim; oysa ben tüm aldatmaların yeminli düşmanıyım. Şimdi yaptığım gibi çok yönlü halka ilgi göstermek yerine, eğer güçlü ve sevdiğim bir arkadaşa seslenebilseydim, o zaman daha iyi gözlem yapan ve daha güvenilir olurdum. Ben kendimi aldattığım sürece, başarım da daha büyük olur. (B) Ben doğal olarak senli benli ve özel yaşama uyan bir stile sahibim, ama benim dilimin tüm biçimleri gibi, kamu ile görüşmelere uymayan bana özgü bir biçim: Çok yoğun (özetle anlatan), düzensiz, kesik kesik ve kişisel. Güzel sözleri bir ipe saplar gibi yazılan resmi mektup-

(8) Plutarkhos, *Krallar ve Büyük Komutanlar*, 208A.

(9) Daha önce mektuplaştığı yakın dostu Boetius'u söylemek istiyor.

ları bilmiyorum. Uzun uzadıya sevgi ve hizmet gösterilerini dile getiren mektupları yazacak ne yetenek var bende, ne öyle bir beğeni. Ben böyle bir stile inanmadığım gibi, inandığımdan öteye gitmek de benim hoşuma gitmiyor. Böyle bir anlatım günümüze çok uzak: Biçimsel nezaketin böylesine köleci ve alçak orospuluğu görülmedi. Yaşam, ruh, sofuluk, hayran olma, köle, serf, tüm bu sözcükler öylesine bayağıca (halk dilince) kullanılıyor ki, bir insanın yüzüne karşı ve daha saygınca söylemek istedikleri zaman, nasıl söyleyeceklerini bilmiyorlar.

Dalkavuk olmaktan ölümüne nefret ediyorum: Bu nedenle doğal olarak kuru, duygusuz, çiğ bir konuşmaya kendimi atıyorum; bu da beni ne de olsa kendini beğenmiş diye tanıtıyor. (C) Sözlerden çok, yapılanlardan onur duyuyorum; ruhumun büyük bir sevinçle yürüdüğü yerde, alışkanlıklara bağlı girişimleri unutuyorum. (B) Adandığım şeylere kendimi zayıfça ve gururla sunuyorum. Kendimi neye daha çok seviyorsam, ona daha az sunuyorum: (B) Bana öyle geliyor ki, sözlerin dile getirdikleri benim anlattıklarımı eksik bıraktığı ölçüde, tüm bunları insanların benim içimde okumaları gerekiyor.

(C) İnsanlara hoş geldiniz derken, veda ederken, teşekkür ederken, ya da selam verirken, hizmette bulunurken, bizim görgü kurallarımızın törensel yasa sözlerine göre iltifatla ilgili olanlarını kimse benim kadar kısır, aptalca bir dille söylemiyor.

Yalnız soğuk ve gevşek insanlar benden aracılık yapmamı ya da tavsiye mektubu istediler.

(B) İtalyanlar mektup basımında çok öndeler. Sanırım bende yüz ayrı cilt basılı mektup var. Örneğin Annibal Coro'nunkiler[10] en iyileri. Tutkularım kalemimi alıp kendi başına götürdüğü zaman, kadınlar için karaladığım kâğıtlar şimdi elimde olsaydı, onların içinde bir ya da iki sayfa, kendini bu çılgınlığa kaptıran aylak gençliğe okutmaya değerdi. Ben mek-

(10) Annibal Caro (1507-1566). Şair ve edebiyat adamı, *Aeneis*'in çevirmeni.

tuplarımı her zaman ivedi olarak ve başını sonunu hiç düşünmeden yazdım; söyleyip yazdırmaktansa, kendi elimle yazmayı seviyorum, çünkü beni izleyebilen ve kopyalarını çıkarabilen birini bulamıyorum. Beni silinmemiş, karalanmamış yazılarımla tanıdığı kadar, ikiye katlanmamış ve kenarları olmayan kâğıtlarımla da tanıyan büyük adamlarla haberleşiyorum. Mektuplarımın beni en çok yoranı, değerleri en az olanlar: Yorgunluk belirtisi gösterir göstermez, duygularımın katılmadığını anlıyorum. Tasarlamadan yazmaya başlıyorum, birinci tümce ikinciyi taşıyor. Günümüzde yazılan mektuplar, içerikten çok kenar süsü ve giriş özelliği taşıyorlar. Bir mektup yazıp kapatmaktan ve mühürlemektense,(11) bir tek mektup yazmayı ve bu işi bir başkasına bırakmak isterim; ben söyleyeceklerimi bitirdikten sonra, mektubun sonuna bıraktığımız şu nezaket dilini, istek ve sunuları eklemeyi de ona bırakmak isterim. Mektupları bir dizi kalite ve sıfatlardan özgür bırakacak yeni âdetlerin yerleşmesini de arzuluyorum. Bir yanlışlık yapmak korkusuyla yasa ya da finans adamlarına yazmaktan çoğu zaman kaçınıyorum. Görevler değişiyor, bunlara yerli yerince seslenme güçlüğü, herkese çeşitli onursal sıfatı aslına uygun olarak vermek gerekiyor. Bu sıfatlar onlar için o kadar değerli ki, insan bunları birbirine karıştırmadan ya da bir harekete yol açan unutkanlık yapmadan edemiyor. Bunları başlıklı sayfalara ya da baskıya gönderdiğimiz kitapların ilk sayfalarına aktarmayı özellikle nezaketsizce buluyorum.

(11) Montaigne'in yaşadığı yüzyılda mektuplar katlanarak gönderiliyor, zarf kullanılmıyordu.

BÖLÜM KIRK BİR

ÜNÜN VE ŞANIN BİREYSELLİĞİ ÜZERİNE

(A) Bu dünyadaki tüm düşler arasında bizim en çok benimsediğimiz ve en evrensel olanı, ünü ve şanı benimsemektir: Bu imajı, cismi ve tutunacak bir yanı olmayan bu basit sözü izlemek için (gerçek servetimiz olan) varlıklarımızı, yaşamımızı, dinginliğimizi, sağlığımızı terk etmeye kadar gidiyoruz:

La fama, ch'invaghisce a un dolce suono
Gli superbi mortali, par si bella,
E un echo, un sogno, anzi d'un sogno un ombra
Ch'ad ogni vento si dilegua et sgombra.[1]

(Tatlı sesiyle kendini beğenmiş ölümlüleri
Büyüleyen, onlara güzel gelen bu ün,
Bir yankıdan, bir düşten başka bir şey değildir,
Her yel esişinde dağılır ve uçar.)

Ve insanların en akıl dışı mizaçları arasında, öyle anlaşılıyor ki, filozoflar bile, daha sonra ancak ve istemeye istemeye kendilerini bundan kurtarıyorlar.

(B) Bu (ün), boş düşlerin içinde en tersi, en inatçısı olanıdır: (C) "*Quia etiam bene proficientes animos tentare non cesset.*"[2] (Çünkü erdem yolunda ilerlemiş olanları bile ayartmaktan geri kalmıyor.) (B) Akıl kadar hiçbir şey övüngenliği suçlamamıştır, ama bunun kökleri içimize öylesine işlemiş ki, bilmiyorum acaba bir insan çıkar da bundan açıkça kurtulabilir mi? Onu yadsımak için her şeyi söyledikten ve her şeye inan-

(1) T. Tasso, *Kurtarılmış Kudüs*, şarkı XIV.
(2) Augustinus, *Tanrı Kenti*, V, XIV.

dıktan sonra, içeriden öylesine bir eğilimle aklınıza karşı çıkıyor ki, ona direnmek için pek olanaklarınız kalmıyor.

(A) Cicero'nun da dediği gibi, Ün'e karşı savaşım verenler, bu konuda yazdıkları kitapların üzerinde adlarını taşımasını ve küçümsedikleri ünü kendileri de kazanmak istiyorlar. Tüm diğer şeyler ticarete dönüşüyor: Gerektiğinde kendi servetimizi ve canımızı dostlarımıza emanet ediyoruz; ama sıra ünümüzün paylaşılmasına ve kendi şansımızı başkasına armağan etmeye gelince, bunu pek göremiyoruz.

Catulus Luctatius, Simbriyanlara[3] karşı verdiği savaşta, düşman önünde kaçan askerlerini durdurmak için tüm çabasını harcıyordu; sonra kendisi de kaçanların arasına karıştı, tam bir korkak gibi davrandı; böylece askerleri düşman önünden kaçmıyor, ama kendisini izliyor olacaklardı: Oysa o başkalarını paylaşmak için kendi şanını terk ediyordu.

İmparator Charles, 1537'de Provence'i işgal ettiği zaman, Leyva, kralın sefer için kararlı olduğunu görünce ve bu nedenle büyük bir ün kazanacağına inanınca, onun bu görüşüne karşı çıktı ve savaştan vazgeçmesini istedi. Amacı şuydu: Bu tasarının tüm onuru ve ünü efendisine ait olacaktı; onun yargısına ve öngörüsüne göre, bu girişime herkes karşıydı.

Brasidas öldüğü zaman,[4] Trakyalı elçiler onun annesini avutmak için onun gibi hiçbirisinin yitirilmediğini söyleyecek kadar abartılı övgüler yağdırdılar; anne ise böyle bir övgüyü, özellikle de bunu herkesin duymasını istemedi: "Bana bunu söylemeyin, bu Isparta kentinin benim oğlumdan daha büyük ve yiğit evlatlara sahip olduğunu biliyorum," dedi.

Crecy Meydan Savaşı'nda, henüz çok genç olan Galler Prensi, askerlere öncülük ediyordu; önemli çarpışmalar da onun bulunduğu yerde geçti. Ona eşlik eden lordlar, savaşın sert geçtiğini görünce, Kral Edward'a hemen haber gönderdi-

(3) Simbriyanlar: İÖ II. yüzyılda, Tötonlarla birlikte Galyayı işgal edenler.
(4) Brasidas, Pelopennez Savaşları sırasında bir generaldi. İÖ 422'de öldürüldü.

ler ve yardımını istediler. Kral oğlunun durumunu sordu, sağ ve atının üstünde olduğu yanıtını aldı ve şöyle dedi: "Onun uzun süredir dayandığı bu savaşta gidip onurunu çalmak istemem; başına gelecek ne olursa olsun, bu onur onun olacaktır." Ne kendisi gitti, ne de yardım gönderdi; eğer kendisi gitseydi, o olmadan her şeyini yitirmiş olacağını söyleyeceklerdi ve böylece tüm başarı da kraldan bilinecekti: (C) "*Semper enim quod postremum adjectum est, id rem totam videtur traxisse.*"(5) (Her zaman son gücün zaferi kazandığı sanılır.)

(B) Roma'da çoğu insanın dediği gibi, Scipio'un önemli başarılarının bir bölümünü Laelius'a borçluydular; gerçekten de o kendisi için bir kaygı taşımadan her zaman Scipio'un büyüklüğü ve başarısı için yardımcı oldu.

Isparta kralı Theopompos'a adamın birisi, komuta etmesini bildiği sürece halkın ayaklarının dibinde kalacağını söylediği zaman, kral şu yanıtı vermişti: "Hayır, çünkü onlar baş eğmesini iyi biliyorlar."

(C) Soylularla görüşme hakkına sahip olan kadınlar, kendi cinsiyetlerine karşın, Lordlar Kamarası'ndaki duruşmalara katılma ve kendi görüşlerini bildirme hakkına sahiptiler: Benzer şekilde soylu papazlar da, mesleklerine karşın kralın savaşlarına yalnız dost ve hizmet eri diye değil, ayrıca kişisel olarak da katılıyorlardı.

(5) Titus Livius, XXVII, XLV.

BÖLÜM KIRK İKİ

ARAMIZDAKİ EŞİTSİZLİK ÜZERİNE

Montaigne Denemeler'*inde bir tek olayı ya da konuyu alıp baştan sona işlemiyor, daha çok olaydan olaya geçiyor, çeşitli örnekler veriyor. Yazılar* mozaik *oluşturuyor. Yazarımız çeşitli kaynaklardan yararlanıyor, bir yazdığını daha sonra değiştiriyor.*

Bu bölümdeki yazılar –öyle anlaşılıyor ki–, 1572'de yazılıyor. Plutarkhos'un Ahlaksal Yapıtlar'*ından alıntılar yapılıyor.*

Montaigne için her ne kadar "felsefe yapmak için değil, yaşamak için düşünüyor"(1) *dense de, onun aklı insanın düşünme yeteneğinde ve bilgeliğindedir.*

Doğa'nın insanları eşit akılla ve eşit yetenekle donatmadığını Montaigne iyi bilir. Çünkü önce Latin dilini öğrenmiş, Latin kültürü içinde yetişmiş, yaşamı düşünsel olarak algılamıştır.

Öte yandan soylularla halk arasında da büyük bir eşitsizlik vardır. Bu ikinci eşitsizlik doğadan ya da insan yeteneğinden değil, toplumsal yapıdan kaynaklanır.

Daha sonra "İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı" *üzerine Rousseau da bir deneme yazacak ve bu görüş onunla tanınacaktır.*

(A) Plutarkhos bir yerlerde insanlar arasındaki büyük uzaklığın hayvanlar arasındakinden daha çok olduğunu söylüyor. O bize akıl yeterliliğinden ve iç yeteneklerden söz ediyor. Gerçekte, kendi algılamama göre, Epaminondas tanıdığım kimi insanların o kadar üstündeydi ki, (bunu insanların sağduyusuna göre değerlendiriyorum), bu insanın bir insana olan uzaklığının, bir insanın hayvanlara olan uzaklığından daha çok olduğunu söyleyeceğim:

(1) Roger Judrin: *Montaigne*, s. 17, Seghers.

(C) *hem vir viro quid praestat.*[2]

(Ah! Bir insandan ötekine ne uzaklık!)

Zekâlar arasında, yerle gök arasındaki hayaletler kadar bir derece var.

(A) Bununla birlikte, insanların değerlendirilmesi konusunda, kendimiz dışında her şey yalnız niteliğine göre değerlendiriliyor. Biz bir atı gücüne ve yeteneğine göre övüyoruz:

(B) *volucrem*
Sic laudamus equum, facili cui plurima palma
Fervet, et exultat rauco victoria circo.[3]

(Biz bir atı hızı için övüyoruz,
Sirkte seyircilerin gürültülü bağırmaları
Kolayca ödül getiriyor.)

(A) Atı koşum takımı için övmüyoruz; bir tazıyı boynundaki kolyesi için değil, hızı için övüyoruz; bir şahini kanatları için övüyoruz, yoksa bağırtısı ya da ayak kayışları için değil. Benzer şekilde niçin biz insanları da sahip oldukları gerçek niteliklerine göre değerlendirmiyoruz? Çünkü bir insanın bir sürü hizmetçisi, güzel bir sarayı, toplum üzerine etkisi ve iyi bir geliri olabilir: Tüm bunlar onun çevresindedir, kendisinde değildir. İnsan hiçbir zaman gözü kapalı alışveriş etmez. Eğer bir at almak istiyorsanız, üzerindekileri çıkarıyorsunuz, onu çıplak halde görüyorsunuz. Ya da eğer eskiden prenslere sunulduğu gibi, ata sadece süs takılı olsaydı ve önemli olmayan yerleri örtülseydi, böylece kıllarının güzelliği ve sağrısının genişliği ile oyalanmayacak, en yararlı organları olan bacakları, gözleri ve ayakları (toynakları) ile ilgilenecektiniz:

(2) Terentius, *Eunuque (Harem Ağası)*, II, ii, 232.
(3) Juvenalis, *Satires*, VIII, ivii.

Regibus hic mos est: Ubi equos mercantur, opertos
In spiciunt, ne, si facies, ut saepe, decora
Molli fulta pede est, emptorem inducat hiantem,
Quod pulchrae clunes, breve quod caput, ardua cervix.[4]

(Krallar böyle yapar: At aldıkları zaman,
Çoğu zaman topal bir ayak ve güzel bir yele ile olduğu gibi,
Alıcılar bunlara kanarlar, atları üstündeki örtüleriyle incelerler;
Geniş sağrılarına, zarif başlarına ve mağrur boyunlarına
ağzı açık bakarlar.)

Bir insan tıpkı bir paket gibi sarılıp sarmalandığı zaman, onu niçin yargılamalı? O bize kendine (kendi özüne) ait olmayan bölümlerini gösteriyor, gerçekten kendi değerini gösteren kısımlarını ise bizden gizliyor. Bizim aradığımız kılıcın değeri, yoksa kının değil, onu kınından ayırınız, belki de beş para vermezsiniz. Onun kendisine değer biçmeli, yoksa süsüne değil. Eski bir yazarın[5] çok hoş bir şekilde dediği gibi: "Onu niçin öyle uzun boylu sandığınızı biliyor musunuz? Çünkü çamur ayakkabısı ile birlikte ölçüyorsunuz." Kaide heykele ait değildir.[6] Üzerinde gezindiği sırıkları alınız, o kendini zenginliğini ve madalyalarını bir yana bırakarak ve tek gömleği ile göstersin. Bedeni (organları) iyi çalışıyor mu? Sağlığı yerinde mi, keyfi yerinde mi? Nasıl bir ruha sahip? Ruhu güzel mi, tüm bölümleri mutlu mu? Sahip olduğu zenginlikler kendisinin mi, yoksa alıntı mı? Talihin onunla bir işi yok mu? Çekilmiş kılıçları gözleri açık mı bekliyor? Onun için ağız mı önemli, soluk aldığı boğaz mı? Dingin mi, dengeli ve mutlu mu? Bizim öğrenmemiz gerekenler bunlar; aramızdaki o büyük uzaklığa göre yargımızı vermeliyiz. Acaba:

sapiens, sibique imperiosus,
Quem neque pauperies, neque mors, neque vincula terrent.

(4) Horatius, *Satires*, I, ii.
(5) Sözü edilen yazar, Seneca.
(6) Seneca, *Epist. Moral.*, LXXVI, 31.

Responsare cupidinibus, contemnere honores
Fortis, et in seipso totus teres atque rotundus,
Externi ne quid valeat per lovoe morari,
In quem manca ruit semper fortuna?(7)

(Akıllı ve kendinin efendisi,
Onu ne yoksulluk, ne ölüm, ne zincir titretiyor.
Peki ama tutkularına kafa tutacak, iltifatları
Küçümseyecek cesareti var mı?
Tümüyle kendi içine kapanmış; yuvarlanmasını önlemek için
Üzerine hiçbir nesnenin tutunamayacağı kadar
Yuvarlak ve kaygan, şans bile ona zarar verebilir mi?)

Böyle bir adam, krallıkların ve düklüklerin yüz kulaç üstündedir; o kendi başına bir devlettir.

(C) *Sapiens pol ipse fingit fortunam sibi.*(8)

(Akıllı insan kendi yazgısına kendisi biçim verir.)

(A) Başka ne arzu edebilir o?

Non ne videmus
Nil aliud sibi naturam latrare, nisi ut quoi
Corpore sejunctus dolor absit, mente fruatur,
Jucundo sensu cura semotus metuque?(9)

(Doğanın bizden
Acılardan uzak bir beden, mutluluk içinde
Ve kaygılardan, korkulardan uzak bir ruhtan
Başka bir şey istemediğini görmüyor muyuz?)

Bu insanı, sıradan, aptal, alçak, uşak ruhlu, dengesiz, tutkunun sürekli bir ileri, bir geri sürüklediği başka birisiyle karşılaştırınız: Böyle birisi hep başkalarına bağımlı olur; yerle gök

(7) Horatius, *Satires,* II, vii.
(8) Plautus, *Trinummus,* II, ii.
(9) Lucretius, II, 16.

ne kadar birbirine uzaksa, o da bize o kadar uzaktır. Ama alışkanlıklarımız bizi öylesine kör etmiştir ki, bu gibi şeylere ya çok az dikkat ediyoruz ya da hiç etmiyoruz; bir köylü ile bir kralı, (C) bir soylu ile sıradan birisini, bir devlet adamını ve bir vatandaşı, bir zengin ile bir yoksulu birlikte göz önüne aldığımız zaman, onlar arasında yalnız ayakkabı ayrımı görüyoruz.

(C) Trakya'da kral, kendi halkından hoş tavırları ve aşırılıklarıyla ayırt ediliyordu. Onun ayrı dini, yalnız kendine ait bir tanrısı vardı: Bu tanrı Mercurius'du ve diğer insanlar ona hayranlık gösteremezdi; halkın tanrıları olan Mars'ı, Bacchus'ü ve Diana'yı kral küçümserdi.

Gerçekte bunlar birer görünüştü, özde hiçbir ayrım yapılmıyordu.

(A) Çünkü tıpkı sahnede gördüğünüz komedyenlerin dük ya da kralın havasına bürünmeleri gibi; ama az sonra birden ve yeniden kendi özgün koşulları olan doğal yoksul birer uşak ve hamala dönüşüyorlar. Benzer şekilde, kralın gösterişli havası da halkın gözlerini kamaştırıyor:

(B) *Scilicet et grandes viridi cum luce smaragdi*
Auro includuntur, teriturque Thalassima vestis
Assidue, et Veneris suderom exercita potat.(10)

(Çünkü o üzerinde altına takılı parlak ve
En güzel suların iri zümrütlerini taşıyor,
Deniz yeşili güzel kumaşlar giyiniyor,
Venüs'ün teriyle susuzluğunu gideriyor.)

(A) Perdenin arkasında sıradan, bayağı birisi duruyor; kulları arasında belki de en alçağı odur. (C) "*Ille beatus intorsum est. Istius bracte ata felicitas est.*"(11) (Birisi içindeki mutluluğun tadını çıkarıyor, ötekisi görünüşteki.)

(10) Lucretius, IV, 1123.
(11) Seneca, *Epist. Mor.*, CXIX.

(A) Korkaklık, kararsızlık, tutku, öfke ve kıskançlık onu ötekisi gibi çalkalıyor:

Non enim gazae neque consularis
Summovet lictor miseros tumultus
Mentis et curas laqueata circum
Tecta volantes.[12]

(Gerçekte ne hazineler, ne konsül baltası,[13]
Yüreğimizin zalim kaygılarını dağıtıyor,
Ne de altın kaplama duvarların çevresindeki korkuları.)

(B) Ve silahlı adamların arasında bile kaygı ve korku onun boğazını sıkıyor:

Re veraque metus hominum, curaeque sequaces,
Nec metuunt sonitus armorum, nec fera tela;
Audacterque inter reges, rerumque potentas
Versantur, neque fulgorem reverentur ab auro.[14]

(Gerçekte korkular ve insanın peşini bırakmayan kaygılar ne kılıçların şiddetinden, ne savaş gürültüsünden çekiniyor; Kralla ve güçlü insanlar arasında gözüpekçe yaşıyorlar, Altının parlaklığı onlarda hiç saygı uyandırmıyor.)

(A) Ateşli hastalık, baş ağrısı ya da damla hastalığı onu (kralı) bizden ayırt ediyor mu? Yaşlılık omuzlarına çöktüğünde, okçuları bu yükü taşıyacaklar mı? Ölümün dehşeti onu felç ettiği zaman, kibar oda uşakları onu bundan kurtaracaklar mı? Kıskanç ve sinirli olduğu zaman, önünde şapka çıkarmamız onu bunlardan kurtaracak mı? Dört ayaklı karyolası altın ve incilerle bezenmiş olabilir, ama idrar yollarını tıkayan bir taşın verdiği şiddetli ağrıyı önlemez:

(12) Horatius, *Odes*, II.
(13) Roma'da yüksek görevlilerin önünde taşınan sopalara sarılı balta. (Ç.N.)
(14) Horatius, *Odes*, II, xvi.

Nec calidae citius decedunt corpore febres,
Textilibus si in picturis ostroque rubenti
Jacteris, quam si plebeia in vesta cubandum est.[15]

(Eğer yoksul şiltesi üzerinde yatıyorsanız,
İşlemeli yataklarda yatmak,
Ateşinizi daha hızlı düşürmez.)

Büyük İskender'in yardakçıları, Jüpiter'in[16] oğlu olduğuna onu inandırmak için çaba harcıyorlardı. Ama günün birinde yaralandı, yarasından akan kana baktı: "Peki buna ne diyeeksiniz?" diye sordu, "bu kırmızı ve saf insan kanı değil mi? Bu kan, Homeros'un tanrıların yarasından akıttığı kanla aynı renkte değil?"[17]

Şair Hermodorus, güneşin oğlu diye adlandırdığı Antigonos'a şiir yazıyordu; o buna karşı çıktı: "Benim lazımlığımı boşaltan kişi, bunun böyle olmadığını biliyor," dedi.[18] Ne de olsa o da bir insan. Eğer onun kendisi kötü doğmuş olsaydı, dünyaya egemen olmak onu düzeltemezdi.

(B) *puellae*
Hunc rapiant; quicquid calcaverit hic, rosa fiat.[19]

(Bırakın kızlar
onun için saçlarını yolsunlar, gezindiği yerlerde güller bitsin.)

Peki ama ruhu kaba ve aptalsa, onun için ne yapılabilir? Sevinç ve cinsel zevkler bile, güç ve akıl olmadan algılanamaz:

haec perinde sunt, ut illius animus qui ea possidet,
Qui uti scit, ei bona; illi qui non utitur recte, mala.[20]

(15) Lucretius, II, 34.
(16) Jüpiter, Romalıların Zeus'u, yani tanrıların tanrısı ve efendisi.
(17) Lucretius, II, 34.
(18) Plutarkhos, *Isis ve Osiris Üzerine*. Burada sözü edilen şairi Montaigne yanlış anımsıyor.
(19) Persius, II, 38.
(20) Terentius.

(Bu şeyler sahip olanların yüreği gibidir;
Kullanılmasını bilenler için iyidir;
İyiye kullanmayanlar için kötüdür.)

(A) Talihin servetlerinin –oldukları gibi– tadını çıkarmak için, duygulara sahip olmak gerekir. Bizi mutlu eden onlara sahip olmak değil, tadını çıkarmak:

Non domus et fundus, non aeris acervus et auri
Aegroto domini deduxit corpore febres,
Non animo curas: Valeat possossor opertet,
Qui comportatis rebus bene cogitat uti,
Qui cupit aut metuit, juvat illum sic domus aut res,
Ut lippum pictae tabulae, fomenta podogram.(21)

(Hasta olduğumuz zaman, bedenin ateşini ve ruhun acılarını
Sağaltan ne bir evdir ne de tarlalar, ne de tunç ya da altın,
Edindiğimiz serveti kullanmak için
Sağlığımızın yerinde olması gerekir.
Korku ya da kaygı çektiğimiz zaman,
Tablolar gözü çapaklılar, merhemler damla hastası için
Ne ise, ev ve mallar da aynı şeydir.)

Aptalın teki o, ne tat alma duygusu var, ne zevki. Yunan şarabının tadını, burnu tıkalı bir insandan daha çok zevkle içmiyor. Ya da bir atın süslü koşumundan daha fazla anlamıyor. (C) Tıpkı Platon'un dediği gibi, sağlık, güzellik, güç, servet ve bizim iyi diye adlandırdığımız her şey, haksızlık edenler için kötüdür, doğru olanlar için iyidir; ya da bunun tersi.(22)

(A) Ve sonra, bedenin ve ruhun kötü olduğu bir durumda, neye yarar bu (canımızın dışındaki) mallar? Bir iğnenin verdiği rahatsızlık ya da ruhumuzun çektiği acı, dünyayı yönetme zevkini elimizden almaya yeter. Damla hastalığının ona vere-

(21) Persius, *Satires,* II, Horatius, *Epistles,* I, ii.
(22) Platon, *Yasalar,* II, 661 C-D.

ceği ilk ağrıya, (B) onun Sör ya da Majeste diye çağrılmasının yardımı olmaz.

Totus et argento conflatus, totus et auro.(23)

(Altın ya da gümüşe kakılmış her şeyiyle.)

(A) Saraylarının ve büyüklüğünün anılarını yitirmez mi? Eğer öfkeliyse, sahip olduğu krallık onun yüzünün kızarmasını, ya da renginin solmasını, bir deli gibi dişlerini gıcırdatmasını önleyebilir mi? Eğer doğuştan iyiyse ve yetenekliyse, onun krallığı mutluluğuna çok az şey katar:

Si bentri bene, si lateri est pedibusque tuis, nil
Divitiae poterunt regales addere majus.(24)

(Eğer mideniz, ciğerleriniz ve ayaklarınız sağlamsa,
Kral hazineleri sizin mutluluğunuza bir katkıda bulunmaz.)

O bunun boş bir görüntü ve aldatmaca olduğunu biliyor. Evet, belki de o Seleukos Kralı'nın görüşünü paylaşabilir: Eğer bir adam, bir hayaletin ağırlığını biliyorsa, onu yerde bulduğu zaman, kaldırma zahmetine katlanmaz; çünkü diyor, iyi bir kralın üzerinde büyük ve zor yükler vardır.(25) Kendimizi yönetmekte ne kadar çok güçlük çektiğimizi bildiğimiz için, kuşkusuz başkalarını yönetmenin kolay bir şey olmadığını da iyi anlarız. Buyruk vermeye gelince –bize ne kadar zevk verici gelir–, yönetilmenin yönetmekten çok daha kolay olduğuna iyice inanıyorum; benzer şekilde, sorumluluk yüklenmektense, çizilmiş bir yolda gitmek daha kolaydır:

(B) *Ut satius multo jam sit parere quietum,*
Quam regere imperio res velle.(26)

(23) Tibullus, I, II.
(24) Tibullus, I, i.
(25) Plutarkhos, *Yaşlılar Hâlâ İş Yapmalı mı?*, 183D.
(26) Lucretius, V, 1126.

(Öyle ki, devleti yönetme görevini yüklenmektense,
Rahatça boyun eğmek çok daha kolaydır.)

Öte yandan Cyrus da, eğer diyor, komuta edenler daha değerli olmasaydı, kimse bir başkasına buyruk veremezdi.

(A) Bununla birlikte, Ksenophon'un anlattığı Kral Hieron daha öteye gidiyor: Kralların cinsel zevk almaları, vatandaşlara göre daha kötü koşullarda geçer, çünkü bu konudaki rahatlık ve kolay ulaşabilirlik, bizim karşılaştığımız tatlı-acılığı onlara bırakmaz:

(B) *Pinguis amor nimiumque potens, in taedia nobis*
Vertitur, et stomacho dulcis et usca nocet.(27)

(Hoşumuza giden yemekleri çok yiyince nasıl midemizi bozuyorsa,
Aşırı sevmek de, çok geçmeden nefrete dönüşüyor.)

(A) Koro çocukları bizim kadar müzikten zevk alıyor mu? Fazla doyum onları daha çok sıkıyor. Şölenler, danslar, gülünç oyunlar, turnuvalar, bunları sık sık görmeyenlere ve görmeye can atanlara zevk verir, ama her zaman görmeye alışık olanlar için artık tadı kaçar ve hoşa gitmez; benzer şekilde, başı dönünceye kadar cinsel doyum kazananlara kadınlar artık zevk vermez olur. Bir insanın susamak için vakti olmazsa, içecekten zevk almaz. Cambazların oyunları bizi eğlendirir, ama onlara angarya gelir. Bunun gibi, prensler için de kimi kez şenliklerde kılık değiştirmek, halktan, aşağı tabakadan insanlar gibi yaşamak zevk vericidir:

Plerumque gratae principis vices,
Mundaeque parvo sub lare pauearum
Caenae, sine aulaeis et ostro,
Solicitam explicuere frontem.(28)

(27) Ovidius, *Amores,* II, xix.
(28) Horatius, *Odes,* III, xxix.

(Çoğu zaman değişiklikler büyüklerin hoşuna gider,
Bir yoksulun basit çatısının altında
Temiz ve bol yemekler, halısız yerde oturan insanların
Alnındaki kırışıklıkları giderir.)

(C) Hiçbir şey bolluk kadar bıkkınlık vermez, engel çıkarmaz. Hareminde üç yüz kadın barındıran büyük beylerin cinsel isteğini başka ne uzaklaştırabilir? Av alanına yedi bin şahinden daha azı ile gitmeyen atalardan geriye hangi zevk ve avlanma biçimi kalır?

(A) Ayrıca büyüklük görkeminin, en tatlı zevklere bile biraz engel çıkardığına inanıyorum; çünkü çok fazla parlak ve herkesin gözleri önünde geçiyor.

(B) Bilmem nedense, biz krallardan yanılgılarını saklamalarını ve üstünü örtmelerini bekleriz. Çünkü bizim için kötü davranış sayılan şeyleri, halk onlar için tiranlık, yasaları küçümseme diye düşünür. Ayrıca kötülük eğilimi bir yana, öyle görünüyor ki, buna halka kötü davranma zevkini ve gözlemlerini ayaklar altına almayı da ekliyorlar. (C) Gerçekte Platon, *Gorgias* adlı kitabında, bir tiranı kendi sitesi içinde istediğini yapan insan diye tanımlıyor. (B) Çoğu zaman işte bu nedenle, halk içinde kendi kötülüklerini yaymaları, kötülüğün kendisinden daha çok zarar veriyor. Her insan ihbar edileceğinden ve göz altında tutulacağından korkuyor: Oysa yüzlerindeki anlatıma ve düşüncelerine kadar denetliyorlar; herkes onlarla ilgilenme ve yargılanma hakkına sahip olduğunu düşünüyor. Ayrıca lekeler de, yerleri büyüdükçe daha çok görünüyor, alındaki bir ben ya da siğil, yara izi gibi kalıyor.

(A) İşte bu nedenle şairler, Jüpiter'in aşklarını aslından başka bir yüzle gösteriyorlar; ondan bildikleri birçok aşk serüveni arasında, onun görkemine ve büyüklüğüne uyan bir teki bilinmiyor.

Neyse biz yine Hieron'a dönelim: Kendi ülkesinin sınırları içine hapsedilmiş gibi, özgürce yolculuklara çıkamadığı için krallık içinde ne kadar rahatsızlık duyduğunu anlatıyor; her

davranışı da toplum içinde kendisine bir baskı gibi geliyor. Gerçekte, bizim krallarımızı, hiç tanımadıkları konuşmacılarla masalarında çevrili olarak, ama tek başlarına oturduklarını gördüğümüz zaman, onlara imrenmekten çok, acırız.

(B) Kral Alfonso, eşeklerin krallardan daha iyi koşullarda olduğunu söylüyordu; eşekler çayırlarda istedikleri gibi otlanırlar, oysa uşaklar krallarının her yaptığına izin vermez.

(B) Kralların ayrıcalıkları gerçekte düşseldir. Servetin her derecesi, biraz da prensliklerin imajını taşır. Caesar kendi döneminde Fransa'da adalet gücüne sahip olan tüm beylere küçük krallar diyor. Gerçekte, Sör unvanları bir yana, hepsi de bizim krallar gibi yaşıyorlardı. Saraydan uzakta, taşrada yaşayanlara, örneğin Brötanlara bakalım; bir kenara çekilmiş evinde kendi kuralları, memurları, kendi uğraşısı ve günlük törensel yaşamı içinde yaşarlar. Sonra düşüncelerinin yüksekliğine bakalım; bunlardan daha kralca olan var mıdır? Onun feodal efendisi, tıpkı Pers Kralı gibi, yılda bir kez anılır; ve onu, sekreterinin kaydını tuttuğu eski kuzenlerinden birisi gibi tanır. Gerçekte, bizim yasalarımız yeterince özgürlük tanır ve yönetimin ağırlığı, sıradan bir Fransız vatandaşına yılda iki kez dokunur.

Önemli kulluklar ve hizmete hazırlık, yalnız bu işlere uygun düşenleri ve uşaklık yaparak onur kazananları, zengin olanları ilgilendirir, çünkü evini döşemek isteyenler, yuvasını kaygısız ve davasız yönetenler, Venedik Dükü kadar özgürdür:

(C) "*Paucos servitus, plures servitutem tenent.* "[29] (Çok az insan kölelik zincirine vurulmuştur, çoğu ise kendini ona zincirler.)

(A) Oysa Hieron, insan yaşamının en olgun ve en tatlı meyvesini içinde taşıyan tüm dostluklardan ve karşılıklı görüşmelerden kendisinin yoksun kaldığına dikkat çekiyor.[30] "Çünkü," diyor, "istesin ya da istemesin, bana borçlu olan kimden iyi bir niyet ya da sevgi bekleyebilirim? Beni geri çevirmeyeceğini bildi-

(29) Seneca, *Epist. Moral.*, xxii, ii.

(30) Siracusa'nın Hieron adlı iki tiranı var; Montaigne bunlardan hangisinden söz ettiğini söylemiyor. (Ç.N.)

ğim bir kimsenin alçakgönüllü ve saygın davranışına önem verebilir miyim? Bizden korkanların gösterdiği onur, asla onur değildir; onların saygısı benim krallığımadır, yoksa kişiliğime değil."

(B) *maximum hoc regni bonum est,*
Quod facta domini cogitur populus sui
Quam ferre tam laudare.(31)

(Kral olmanın en büyük yararı,
Halkın yalnızca kralın her yaptığına katlanması değil,
Ayrıca onun her yaptığını övmesi.)

(A) İyi krala olduğu kadar kötü krala da, nefret ettikleri ya da sevdikleri krala aynı saygıyı gösterdiklerini görmüyor muyum? Aynı gösteriler ve törenler benden öncekilere yapıldı, benden sonrakilere de yapılacak. Eğer benim kullarım benden nefret etmiyorsa, bu onların bana iyi duygu beslediklerini göstermez. İstedikleri zaman bana sevgi gösterisinde bulunduklarına göre, ben niçin işin yalnızca bu yanını alacakmışım? Onların hiç birisi aramızdaki dostluk için beni izlemiyor, çünkü bu kadar az görüşmenin ve ilişkinin olduğu yerde bir dostluk kurulamaz. Benim yüksek yerim, beni tüm insan ilişkilerinin dışına çıkarıyor: Arada büyük bir orantısızlık ve dengesizlik var. Beni töre ve görenek gereği izliyorlar; benim talihim bunu daha da artırıyor. Bana tüm söyledikleri ya da yaptıkları, yalnızca bir dış görünüş. Benim büyük gücüm onların özgürlüğünü her yandan bağladığına göre, ben kendi çevremde maskeli ve iki yüzlü insanlardan başkasını görmüyorum.

Bir gün dalkavukları İmparator Julianus'u, doğru adaleti için övüyorlar: "Böyle bir övgü için seve seve gurur duyardım," yanıtını veriyor, "eğer haksızlık ettiğim zaman yerilseydim, ya da eleştirilseydim."

(B) Kralların tüm gerçek ayrıcalıkları, ortalama şansa sahip olan insanlarla ortaktır; onlar da bizim gibi yemek yerler ve uykuları gelir. Onların silahları, bizimkinden daha iyi bir çelikten

(31) Seneca, *Thyestes*, II, i.

yapılmamıştır. Taçları onları ne yağmurdan korur, ne güneşten. Bir tacın onuruna ve iyi bir talihe sahip olan Diocletianus,[32] özel yaşamın keyfini sürmek için bunlardan vazgeçti. Ama kısa süre sonra yeni bir devlet bunalımı ortaya çıkınca, yeniden görev alması için yalvaranlara şu yanıtı verdi: "Bahçeme kendi elimle diktiğim ağaçların ve tohumlarını serptiğim kavunların güzel düzenini görseydiniz, beni ikna etmeye çalışmazdınız."

Anacharsis'in[33] kanısına göre, bir devlet için en büyük mutluluk, insanlar arasında eşitliğin sağlanmasıdır; onursal üstünlük ise, erdeme göre ve kötülüğün karşıtı diye alınmalıdır.

(A) Kral Pyrrhos, İtalya'ya geçmeye çalışınca, onun akıllı danışmanı Cyneas, ona bu tutkusunun yararsız olduğunu duyumsatmak istedi: "Ah, efendimiz, bu büyük girişiminizle hangi amacı güdüyorsunuz?" diye sordu. – "İtalya'nın efendisi olmak için," diye hemen yanıt verdi. – "Peki bu gerçekleştikten sonra?" – "Afrika'ya gideceğim ve orayı kendime boyun eğdireceğim; en son olarak da tüm dünyaya egemen olduğum zaman gidip mutluca yaşayacağım ve rahat edeceğim." Bunun üzerine Cyneas yanıtını verdi: "Tanrı aşkına söyleyiniz efendim, eğer istediğiniz bunlarsa, zaten içinde yaşadığımız durum da böyle değil mi? Şu can attığınız yere niçin şimdiden gitmiyorsunuz ve bir sürü yorgunluklara ve tehlikelere kendinizi atıyorsunuz?"

Nimirum quia non bene norat quae asset habendi
Finis, et omnino; uoad crescat vera voluptas.[34]

(Arzularının sınırlarını bilmediği için bunlar görünüş,
Gerçek zevklerinin nereye kadar uzandığını bilmediği gibi.)

Bu bölümü bitirmek istiyorum, çünkü bu konuyla ilgili olarak bulduğum dize özellikle güzel: "*Mores cique sui fingunt fortunam.* "[35] (Herkesin kendi karakteri kendi yazgısını çiziyor.)

(32) 284-305 yılları arasında Roma İmparatoru.
(33) Anacharsis: İskitli filozof; İÖ 589'da Atina'ya geldi, Solon'un dostu oldu.
(34) Lucretius, V, 1431.
(35) Erasmus, *Özdeyişler*, II, IV.

BÖLÜM KIRK ÜÇ

SAVURGANLIĞI ÖNLEME YASASI[1]

XVI. yüzyılda, Yeni Dünya'nın yağmalanmaya başlaması ve oradaki zenginliklerin Avrupa'ya gemilerle taşınması, bu anakara üzerinde servetin artmasına ve orta sınıfın doğmasına yol açan en önemli nedenlerden birisidir.

Oysa Avrupa'da, güzel giyinmek, altın takılara sahip olmak yalnız saray çevresine, soylulara özgü bir ayrıcalıktır. Halktan insanların da güzel giyinmesi ve iyi yaşaması, soyluların ayrıcalığına karşı bir girişim gibi algılanır.

Öte yandan göz kamaştırıcı bir yaşam sürmek, aynı zamanda yıkımlara da yol açar. Bu nedenle bu yüzyılın ikinci yarısında bir dizi savurganlığı önleme yasaları çıkarılır.

Montaigne, Amyot'un Sicilyalı Diodoroso'dan Fransızcaya yaptığı çeviriden yararlanır.[2]

(A) Masada (yiyecekte) ve giyimde yapılan delice ve boşuna harcamaları düzenlemeye çalışan yasalar, öyle anlaşılıyor ki, amacına ters düşüyor. Bunun doğru yolu insanda altına ve ipeğe karşı, boş ve yararsız şeyler oldukları gerekçesiyle bir küçümseme uyandırmak olmalıdır, çünkü biz halkı en olmayacak yollardan engellerken, lüksün onurunu ve değerini artırıyoruz. Böylece yalnız prenslerin kalkan balığı yiyebileceğini, ipekli ve altın işlemeli giyeceklere sahip olacaklarını açıklamış oluyoruz: Bunları halka yasaklamak, herkesin böyle şeylere iş-

(1) *Des Loix Somptuaires*, diyor Montaigne, "Savurganlığı Önleme Yasası" (Men'i İsrafat Kanunu'nun) karşılığı olmalı. (Ç.N.)

(2) Amyot (1513-93): Fransız hümanistlerinden ve çevirmen. Sicilyalı Diodoroso ya da Sicilyalı Diodoroso, Eski Çağ'da yaşamış Yunanlı tarihçi.

tahını kabartmaktan başka bir şeye yaramaz. Krallar artık böyle büyüklük belirtisi olan şeyleri bıraksalar iyi olur; nasıl olsa yeterince başka şeyleri var: Böyle bir özür kraldan başka herkes için hoş görülebilir. Yerlerini ve görünüşlerini bizden ayırt etmek için böylesine çürümeden ve bu zararı bu kadar çok geliştirmeden daha iyi yaşam biçimlerine sahip olan ulus örneklerini biliyoruz. Bu birbirinden ayrı şeylerde, otoritenin ayağını kolayca ve hızla yerleştirmek ne göz kamaştırıcı bir âdet. Kral Henri II'nin yasını tutarken,(3) henüz bir yıl öncesine kadar biz sarayda ipekli giyiyorduk; oysa ipekli şimdiden soylu olmayanların giysisi oldu çıktı; eğer birisinin böyle giyindiğini görüyorsanız, onu hemen halktan biri diye sayıyorsunuz. Özel giysi –halk arasında– yalnız doktorlara ve cerrahlara özgüydü. Her ne kadar herkes benzer giysileri taşısa da, insanlar arasında yine de görünüşteki nitelikleri seçebiliyorsunuz.

(B) Kirli deri giysiler ve bezden yapılmış giyecekler nasıl da askerler arasında birdenbire onur kazandı; ince ve zengin giysiler ise, küçümsendi ve kınandı.

(A) Krallar şu harcamaları bir terk etse, buyruğa gerek kalmadan tüm bunlar bir ay içinde bitebilir; biz hepimiz de onları izleriz. Yasa ise tersine, mor renkli giyeceklerin ve altın takıların, cambazlar ve fahişeler dışında herkese yasaklandığını bildirmelidir.

Zeleucus, Locrienlerin bozuk ahlakını düzeltmek için benzer bir düzenlemeye gitmişti. Şu buyrukları çıkarmıştı: "Hiçbir özgür kadın, yanında birden çok oda hizmetçisi ile dolaşamayacak, içkili olduğu durumlar bunun dışında; gece kentin dışına çıkamayacak. Bir kadın toplum içinde fahişelik yapmıyorsa, üzerinde ne altın süsler taşıyabilecek, ne de işlemeli giysiler giyebilecek. Geçimini ahlaksız yoldan kazanan kimselerin dışında hiç kimse parmağında altın yüzük taşıyamayacağı gibi, Milet kentinde dokunmuş giyecek benzeri zarif giysiler de giyemeyecek." Böylece, saydığımız utanç verici davranışların dışın-

(3) Adı geçen kral 1559'da kazara öldürülmüştü.

da, o kendi vatandaşlarını yararsız ve zararlı şeylerden ustaca uzaklaştırıyordu.

Onur ve istek yoluyla insanları söz dinlemeye çekmek, çok yararlı bir yoldu. Bizim krallarımız dış görünüşe bağlı tüm reformları yapabilirler; onların eğilimleri yasa yerine geçer: "*Quidquid principes faciunt, praecipere videntur.*"[4] (Prenslerin herhangi bir eylemi, bir buyruk gibi görünür.) Ülkenin geri kalan bölümü, sarayın kuralını kural gibi alır. Bizim gizli organlarımızı ortaya çıkaran şu bayağı pantolon yırtmacı prenslerin hoşuna gitmesin; giyilmesi hiç de rahat olmayan şu erkek hırkası, ne kadar kaba ve ağır; şu uzun kadın saç örgüleri; yoldaşlarımızı selamlarken onlara ve kendi ellerimize kondurduğumuz öpücükler daha önce prenslere özgü bir tören olmalı. Ve soylu birisi, sanki kendi yatak odasından çıkmış gibi, yanında kılıcını taşımadan yaka paça açık saygın bir yere geliyor; bizim atalarımızın ve bu krallığın soyluluğunun özel özgürlüğüne aykırı biçimde, onlarda uzaklarda, birkaç fersah ötede başımız açık dolaşıyoruz. Biz de onların çevresindekiler gibi, diğer yüzlerce insan gibi, kralların *üçte-birliklerine, dörtte-birliklerine*[5] sahibiz. Ve benzeri yeni, zararlı buluşlar: Çok geçmeden değersiz oldukları ortaya çıkacaktır. Bunlar yüzeysel yanlışlar, ama yine de kötü bir işaret. Sıvaların çatladığını, duvarların yarıldığını gördüğümüz zaman, bu bizim için tüm yapının çökeceğini gösteren işaret oluyor.

(C) Platon *Yasalar* adlı kitabında,[6] gençlerin giyimlerinde, davranışlarında, danslarında, beden hareketlerindeki alıştırmalarında, şarkılarında sürekli bir biçimden diğerine geçme özgürlüğüne sahip olmaları kadar dünyada hiçbir şey siteye zarar vermez diyor. Durmadan kendi değer yargılarını değiştir-

(4) Quintilianus, *Declamation,* kitap III.

(5) *Üçte-birlik:* Dişiye göre üçte bir ağırlıkta olan av şahinleri için deniyor; *dörtte-birlik* deyimini yazarımız kendisi uyduruyor!

(6) Platon, *Yasalar,* VII.

mek ve kendi buluşlarını onurlandırmak da; burada tüm ahlak çürür ve eski kurumlar küçümsenir, aşağılanır.

Yalnızca kötü olanların dışında ve mevsimlerin, rüzgârların, yaşamların, insan mizaçlarının değişimi de içinde olmak üzere tüm değişimler korku yaratır; hiçbir yasa gerçek bir güvene sahip değildir; Tanrı'nın ihsan ettiği bunun dışındadır, çünkü bunların doğuşunu kimse bilmediği gibi, başka türlü olduklarını görenler de yoktur.

BÖLÜM KIRK DÖRT

UYKU ÜZERİNE

Klasik felsefeye göre bilge insan heyecanlanmaz. Savaşla sık sık ilgilenen Montaigne, uyku sorununu, savaş zamanlarına ilişkin bir örnek diye alıyor.

(A) Akıl bize hep aynı yolda gitmemizi, ama her zaman aynı hızla gitmememizi buyuruyor; her ne kadar bilge kişinin kendi doğru yolundan sapmaması için kendi tutkularına izin vermemesi gerekse de, bir önyargıda bulunmadan bu yolu terk edebilir; dev gibi yerinde kıpırtısız kalmadan adımlarını sıklaştırabilir ya da yavaşlatabilir. Eğer erdem canlanmış olsa, sanırım onun nabzı, düşmana saldırıya giderken, yemeğe gideceği zamana göre daha hızlı atar – dahası, kızışması ve heyecanlanması gerekir. Bu nedenle, benim dikkatimi çeken bir durum var; buna göre büyük insanlar büyük girişimlerinde ve önemli işlerinde dengelerini tümüyle korurlar, uykularını azaltmazlar.(1)

Büyük İskender, Dara'ya karşı verdiği büyük savaş anı geldiğinde, o sabah geç vakte kadar derin bir uyku içindeydi; öyle ki, Parmenion onun odasına girmek, yatağına yaklaşmak ve uyandırmak zorunda kaldı, iki üç kez adını çağırdı, yaklaşan savaşa hemen gitmek gerektiğini söyledi.(2)

İmparator Otho,(3) canına kıymaya karar verdiği akşam, özel işlerini düzene koydu, paralarını arkadaşları arasında pay-

(1) Seneca'nın anıları; (akıllı insan tutarlı davranır, işiyle sözü her zaman birbirine uyar).
(2) Plutarkhos: *İskender'in Yaşamı*, bölüm II.
(3) İmparator Otho (32-69), Vitellus'un askerlerine yenilince, kendi canına kıydı.

laştırdı, vuruşunun iyice etkili olması için kılıcını keskinletti, sonra arkadaşlarının kendi yerlerine çekilmelerini bekledi, peşlerinden öylesine derin bir uykuya daldı ki, oda uşakları onun horladığını bile duyuyorlardı.

Bu imparatorun ölümü, şu büyük Cato'nunkine çok benzer, çünkü Cato kendi canına kıymaya hazırlanırken ve Utica Limanı'ndan gönderdiği senatörlerinden haber beklerken, derin bir uykuya dalmış, soluk alışverişi bitişik odadan bile duyulmuştu. Limana gönderdiği adamı geri dönmüş ve kabaran denizin, senatörlerin rahatça yelken açmalarını engellediğini bildirmek için onu uyandırmıştı. Peşinden bir başkasını limana göndermiş, yine uyumak için yatağa girmişti ve senatörlerin gidişini bildiren son haber gelinceye kadar bu böyle sürüp gitmişti.

Onun bu davranışını İskender ile karşılaştırmak için bir örnek daha var: Catalina'nın suikast girişimi sırasında, halk temsilcisi Metellus, bir buyruk yayınlamış, Pompeius'un ordusuyla birlikte geri dönmesini istemişti. Cato tek başına buyurultuya karşı çıkmış, Senato'da birbirlerine kaba sözler söylemişler ve tehditler savurmuşlardı. Ama ertesi sabah karar Halk Forumu'nda onaylanmıştı. Ama halktan insanların ve Pompeius'un müttefiki olan Caesar'ın desteklediği Metellus, yabancı paralı askerlerin ve gladyatörlerin eşliğinde oraya geldi. Cato'nun kendi kararlılığından başka bir dayanağı yoktu; oysa aile yakınları, hizmetçileri ve diğer birçok insan kaygı içindeydi. Öyle ki geceyi birlikte yemeden, içmeden, kendilerini bekleyen tehlike içinde geçirdiler. Eşi ve kız kardeşleri evinde ağlarken ve dövünürken, o ise tersine herkesi rahatlatmaya çalışıyordu. Her zaman olduğu gibi akşam yemeğini yedikten sonra, yatmaya gitti ve ertesi sabaha kadar derin bir uyku çekti; öyle ki, halk kürsüsünden bir arkadaşı gelip, kavgaya gitmesi için onu uyandırıncaya kadar uyudu. Bu adamın yaşamından geri kalan bölümlerinde yaşadığı olaylara bakarak nasıl büyük bir cesarete sahip olduğu konusunda bir yargıya varabiliriz:

Onun ruhu böylesi olayların o kadar üstündeydi ki, bu gibi olaylara, sıradan olaylardan daha çok yer vermiyordu.

Augustus Sicilya'daki deniz savaşında Sextus Pompeius'u yenerken, tam savaşa gideceği sırada birden derin bir uykuya dalmıştı. Gidip savaş işareti vermesi için arkadaşları onu uyandırmak zorunda kalmıştı. Ama bu olay Marcus Antonius'un onu kınamasına da fırsat vermişti, çünkü sadece gözlerini açıp askerlerinin savaştaki duruşuna bakma cesaretini göstermediği gibi, Agrippa gelip zaferin kazanıldığını bildirinceye kadar askerlerinin yanına bile gitmemişti.

Öte yandan genç Marius'un durumu daha da kötü olmuştu (çünkü Sulla ile karşılaşmasının son gününde,(4) ordusuna savaş buyruğu verince, bir ağacın gölgesine dinlenmek için çekilmiş, öylesine derin bir uykuya dalmıştı ki, ancak bozgun başladıktan sonra ve adamları kaçarken uyanmış, savaşın nasıl geçtiğini görmemişti): Dendiğine göre yorgunluk onu o kadar tüketmiş ve o kadar uykusuz kalmıştı ki, artık canı dayanamaz olmuştu.

Bu konuda doktorlar, yaşamımızı bağlayacak kadar uykunun önemli olup olmadığına karar vermelidirler. Çünkü Makedonya Kralı Perseus Roma'da tutukluyken, uyumasına engel olunarak ölümüne yol açılmıştı; oysa Plinius, insanların uyumadan uzun süre yaşayabileceklerini ileri sürüyor.

(C) Herodotos, insanların yarım yıl uyuduğu, yarım yıl da yaşadığı ulusların bulunduğunu söylüyor.(5)

Ve bilgin Epimenides'in yaşamını yazanlar, onun aralıksız elli yedi yıl uyuduğunu söylüyorlar.(6)

(4) Plutarkhos, *Sulla'nın Yaşamı,* bölüm XIII.
(5) Herodotos, *Tarihler,* kitab IV.
(6) Diogenes Leartes, *Epimenides'in Yaşamı.*

BÖLÜM KIRK BEŞ

DREUX MEYDAN SAVAŞI

Dreux Meydan Savaşı 19 Aralık 1562'de geçti. Bir yanda Katolikler vardı, öte yanda reformcu kiliseye ait Protestanlar. Birincilere Montmorency'nin başkomutanı Mareşal Saint André ile Guise Dükü komuta ediyordu. Zafer bunların oldu. Protestanların komutaları ise Condé ile Coligny idi.

(A) Bizim Dreux Savaşı'nda az rastlanır bir sürü olaylar yaşanmıştı. Guise Dükü, komuta ettiği güçlere mola verdirirken ve oyalanırken, ününe yakışmayan işler yapıyordu; oysa mareşal ordusunu ileri sürerken, bizim topçuların ateşine yakalanmıştı: Düşmanın geri çekildiğini beklemektense, ona yandan saldırmak ve ağır kayıplar verdirmek daha iyiydi. Ama bana göre tutkusuzca çarpışanların kolayca itiraf edecekleri gibi, yalnız komutanın değil, ayrıca her askerin amacı ve hedefi, zafere toptan bakmak olmalı, yararı ne olursa olsun, hiçbir özel rastlantı onu bu noktadan saptırmamalıdır.

Philopoimen,[1] Machanidas ile karşılaşırken, çarpışmayı başlatmak için öncü güç olarak ileriye bir okçu birliği ile mızraklı birlik gönderdi. Düşmanları onları hemen orada bozguna uğrattı; bu başarıdan sonra, hemen harekete geçtiler, onların peşine düştüler. Philopoimen ise, askerlerinin uyarmalarına karşın, ne yerinden kıpırdadı, ne de adamlarını korumak için düşmana doğru yürüdü. Onların kendi gözleri önünde avlanılmasına ve parçalanmasına izin verdikten sonra, süvarilerinin terk ettiği düşmanı üzerine kendi piyadeleriyle saldırıya geçti.

(1) Philopoimen (İÖ 253-184): Akha birliğinin şefi. Romalıların ilerleyişi karşısında Yunanistan'ın birliğini korumaya çalıştı.

Ispartalılar kazandıklarını sandıkları anda, dağılmaya başladılar, o da onların sonunu kolayca getirdi, Machanidas'ın peşine düşmeye başladı.

Bu olay, Guise Dükü'nün durumuna çok benziyor.

(B) Agesilaus'un Boetianlara karşı verdiği çetin savaşta (orada bulunan Ksenophon, hiç bu kadar kanlı savaş görmediğini aktarıyor), Agesilaus talihin kendisine sunduğu fırsatı geri çeviriyor; kesin zafere ulaşacağını önceden gördüğü halde, Boetianların birliklerinin geçmesine ve onların arkadan saldırmasına izin veriyor; çünkü bu savaşta cesaretten çok, sanatın daha önemli olduğunu söylüyor. Olağanüstü bir ateşlilikle kendi cesaretini göstermek için de, onlara baştan saldırıya geçiyor, ama iyice başarısız oluyor ve kendisi de yaralanıyor. Bunun üzerine savaştan çekilmek zorunda kalıyor ve başlangıçta kabul etmediği noktaya geri dönüyor. Boetianların geçmesi için onlara yol açıyor. Onlar geçtikten sonra, artık tehlikenin dışına çıkmışlar gibi dağınık halde gideceklerini tasarlıyor. Peşlerinden gidiyor ve yandan saldırıya geçiyor. Bu durumda bile düşmanlarını tam bozguna uğratamıyor. Bununla birlikte adım adım geri çekiliyorlar, kendilerini güven içinde bulunca-ya kadar dişlerini gösteriyorlar.

BÖLÜM KIRK ALTI

ÜNLÜ ADLAR

Platon felsefesi ünlü adlara gerçek bir değer verir. Montaigne ise bu konuda kuşkuludur. Yaşarken ünlü olan birçok insan, öldükten sonra değerini yitirebilir.

(A) Yeşil bitkilerin ne kadar çeşitli olması önemli değildir; biz hepsine birden salata diyoruz. Benzer şekilde ben de, adları göz önüne alarak onlardan bir türlü yapacağım.

Bilmem nedense her ulusun kötü yanından aldığı kimi adlar vardır; biz ise Jehan, Guillaume, Benoit'yı iyi karşılamayız.

Bunun gibi, kralların soy ağacı, öyle görünüyor ki, kaçınılmaz olarak bundan etkilenmiş, örneğin Mısır'da Ptolemeus adını taşıyan krallar; İngiltere'de Henry adını taşıyan krallar; Fransa'da Charles'ler; Fransa'nın Aquitania bölgesindeki Prens Guillaume'lar; Guyenne adı bunlardan gelmiştir deniyor; soğuk bir rastlantıyla, Platon'da da böyle türetmelerin olduğuna inanılıyor.(1)

Yine, önemli değil ama garip kaçması bakımından bellekte tutmaya değer bir örnek vereceğim. Bir göz tanığının anlattığına göre, İngiltere Kralı İkinci Henri'nin oğlu Normandiya Dükü Henri, Fransa'da bir şenlik düzenlemişti.

O kadar çok soylu insan bir araya gelmişti ki, zamanı hoş geçirmek için dük onları adlarına göre kümeler yapmaya çağırdı. İlk kümede Guillaumelar vardı; sıradan soyluların ve hizmetçilerin dışında, aynı adı taşıyanlardan yüz on süvari masaların çevresine oturdu.

(1) Platon, *Cratylus*'ta bugün bize hayali gelen birçok sözcük kökü bulunuyor.

(B) Masalara oturmak nasıl adlara göre yapılmışsa, yemekleri de adlarının ilk harflerine göre dağıtmak bir o kadar eğlenceli olacaktı; paylaşmayı İmparator Geta gibi yapıyordu:[2] *M*outon (koyun), *m*arcassin (domuz yavrusu), *m*erlis (karatavuk) *m*arsouin (domuz balığı) vd.

(A) Yine dendiğine göre, iyi ada sahip olmak iyidir; güven verir, adı iyiye çıkar; ama gerçekte güzel, söylenmesi ve akılda tutulması kolay olan bir ada sahip olmak daha uygun düşer, çünkü krallar ve diğer büyükler böylece bizi daha kolay tanırlar ve kolay kolay da unutmazlar. Bize hizmet edenler arasında bile, adı dilimizin ucuna daha kolay gelenleri, bir iş için daha önce çağırıyoruz. Kral İkinci Henri'nin Gaskonya bölgesindeki soyluların adlarını hiçbir zaman doğru dürüst söyleyebildiğine tanık olmadım. Kraliçenin hizmetçi kızlarından birisine kendi aile adıyla sesleniyordu, çünkü ilk adı krala tuhaf geliyordu.

(C) Sokrates de babaların kendi çocuklarına güzel bir ad vermeleri için dikkat etmelerini istiyor.

Benzer şekilde, bizim Poitiers'deki büyük Notre-Dame Kilisesi'nin kuruluşu da adını Marya adlı bir kızdan alıyor: Ahlaksız bir genç o bölgede kalırken, genç bir kıza rastlıyor ve adını soruyor; bizim kurtarıcımızın annesi Bakire Meryem'in kutsal adına o kadar çok saygı duyuyor ki; kızı oradan kovmakla kalmıyor, o andan sonra kendi gidişini de düzeltiyor.[3] Bu mucize üzerine orada bir kilise yapılıyor.

(C) Sözcükle ve işitilerek yapılan konuşmalar dindarca olunca, doğrudan doğruya ruhtan gelir; benzer şekilde olan diğerleriyse, bedensel duyularla gelir: Bir keresinde Pythagoras birkaç genç adamla birlikteydi; bunların şenliğin havasıyla ateşlendiklerini, gizli birtakım planlar kurduklarını, iffetli ka-

(2) İmparator Geta (211-12) yılları arasında, yirmi bir yaşındayken Roma'nın başına geçti. İmparatorluğu kardeşiyle paylaştı, ama kardeşi onu öldürttü.

(3) Sözü edilen kilise Roma döneminde yapılmış. Notre Dame, Marya (Meryem) anlamında.

dınlara gidip evlerinde saldıracaklarını anladı. Bunun üzerine müzik çalan kızlara tonun değiştirilmesini söyledi; ağır ciddi müzikle onların ateşlerini tatlı bir şekilde azalttı ve yatıştırdı.

(A) Daha sonraki kuşaklar, günümüzdeki Reform hareketinin doğru ve titiz olduğunu söylemeyeceklerdir! Çünkü bunlar yalnız yanlışlara ve kötülüğe karşı savaşmıyorlar, bizim dünyamızı dindarlıkla, alçakgönüllülükle ve uysallıkla, barışla, her türlü erdemle doldurmuyorlar, ayrıca bizim eski Hıristiyan adlarına karşı savaş açacak kadar ileri gidiyorlar ve onların yerine daha çok inanç kokan Mathusalem, Hezekiel gibileriyle dünyayı dolduruyorlar.

Bizim soylu komşularımızdan birisi, geçmiş dönemlerin bizim zamanımıza olan üstünlüğünü duyduğu zaman, bizim günlerimizin soyluluğunun gururunu ve görkemli adlarını anımsatmayı unutmadı.

Yine Fransızca yazılarda Latince adların sonuna bizim eklerden getirmediği, bu adları değiştirmediği ve bozmadığı için Jacques Amyot'a teşekkür ediyorum.(4) Bu dil tutumu ilk başta bize biraz sertçe görünüyor, ama halen kullanıma geçmiş durumda; Plutarkhos'tan yapılan çeviriler bize güven veriyor; tuhaflıkları ortadan kaldırıyor. Olayları Latince yazan yazarların, bizim adlarımızı olduğu gibi bize geçmelerini ben her zaman diledim, çünkü Vaudemont, *Vallemontanus* diye değişirken (Fransızca bir ad Latinceleştirilirken) ve bu adlara Yunanca ya da Latince giysi giydirilirken, adlar konusunda nerede olduğumuzu bilmiyor ve onları artık tanımıyoruz.

Bu konuyu kapatmak için diyeceğim ki, adları insanların bulundukları topraklara ve beyliklere göre çağırmak kötü bir alışkanlık; bu yolla soylar birbirine karışıyor ve tanınmaz oluyor. İyi bir ailede yetişmiş genç bir adam, onurlandığı ve tanındığı bir ad altında, bir toprak parçasını miras alıyorsa, bunu isteyerek terk etmek istemez; ölümünden on yıl sonra toprak bir başkasına geçecek, yeni sahip de benzer şekilde davranacaktır.

(4) Amyot (1513-93). Çevirmen ve hümanist yazar.

Bu insanları tanımak için nerelerde bulunduğumuzu tahmin ediniz. Örnek aramak için kendi krallık ailemizin uzağına gitmeye gerek yok; ne kadar paylaşma varsa, o kadar da adlar var; bununla birlikte, ilk kökü yitirmiş bulunuyoruz.

(B) Bu değişimde o kadar çok serbestlik var ki, ben kendi zamanımda, bulunduğu yüksek yer nedeniyle biraz olağan dışı bir şekilde yetişen ve hemen kendisine bir soy ağacı verilen, ama babasını bilmeyen bir kimseyi tanımadım. Bir şans işi olarak, en karanlık aileler, bu aldatmacaya daha da uygun düşüyor. Kendi hesaplarına göre krallık soyundan gelen ne kadar çok soylu var Fransa'da? Sanırım diğer soydan olanlardan daha çok. Benim dostlarımdan birisi böyle birisi olduğunu kendi diliyle bana söylemedi mi? Bir derebeyinin bir başkasıyla olan kavgası yüzünden bir araya gelmişlerdi; gerçekte ötekisi, sıfat ve ilişkiler açısından birtakım ayrıcalıklara sahipti ve genel soylu sınıfının biraz üstünde yetişmişti. Bu ayrıcalıklı olma konusunda, herkes onunla eşit olmaya çalışıyor; her biri aynı kökten olduğunu, adlarının benzerliğini, kimi silahlara sahip olmayı ya da aile nüfus kâğıtlarının varlığını ileri sürüyordu. En azından, deniz – ötesi bir kralın torunu olduklarını ileri sürüyorlardı.(5)

Akşam yemeği hazırlanırken, bu aynı bey, kendi yerine oturacağı yerde, iyice eğilerek gerilere doğru gitti, o ana kadar onlarla eşit bir şekilde yaşadığı için bu prenslerin kendisini bağışlamalarını diledi, ama onların eski durumlarını öğrenince, yeniden onları kendi derecelerine göre onurlandırmaya başladı; bu kadar prens arasında kendisine bir yer yoktu. Bu şaka bittikten sonra, onlara binbir azarla seslendi: "Tanrı adına, atalarımız neyle yetinmişse ve biz ne isek, onunla yetinelim; eğer bu kadarını elimizde tutabilirsek, bize yeter. Atalarımızın servetlerini ve koşullarını reddetmeyelim; şu aptalca düşlerden kurtulalım, çünkü onlar bize böyle bir şey bırakma yüzsüzlüğünü göstermediler."

(5) Denizaşırı krallar, Haçlı Seferlerine giden krallar.

Aile armaları da, soyadlarından daha güvenilir değildir. Ben altın yonca yapraklı, ağzında silahıyla şaha kalkmış aslanlı bir arma taşıyorum. Evimde özel bir halde oturmak için bu şekil bana ne ayrıcalık taşıyacak? Damadın birisi bunu başka bir aileye taşıyacak. Yoksul adamın birisi onu ilk arması yapacak; böyle bir belirsizlik ve el değiştirme başka bir yerde bulunmaz.

(A) Neyse bu düşünceler beni başka bir konuya çekiyor. İşin derinliğine biraz daha yakından bakalım ve Tanrı aşkına, ün şan uğruna dünyayı altüst ettiğimiz şeyin temeline bir göz atalım. Büyük bir çabayla peşinde olduğumuz bu ünü nereye oturtacağız? Bu adı taşıyan Michel ya da Norbert, onlar özen gösteriyor, onları ilgilendiriyor.

(A) Doğa onlardan bize hoş bir oyuncak vermiştir. Michel ya da Norbert, topu topu nedir ki? Üç dört tane kalem vuruşu; öncelikle o kadar çok değişiyor ki, bu kadar zaferin onuru kime ait diye sormak isterim.

non levia aut ludicra petuntur
Praemia.(6)

(Hafif ya da değersiz bir bedel
Aramıyorlar.)

Burada sorun, bu adlardaki alfabe harflerinin, Fransa'nın seyisleri aracılığı ile yaptıklarıdır; kendi şanı uğruna giriştiği bu kadar çok kuşatmalar, savaşlar, yaralanmalar ve tutuklamalardır.

Nicolas Denisot yalnızca kendi adının harfleriyle ilgilendi; bu harfleri ayrı şekilde dizerek örneğin "Conte d'Alsinois" yaptı; böylece kendi şiirlerini ve tablolarını üne kavuşturdu.(7)

(6) Vergilius, *Aeneis*, XII.

(7) N. Denisot, Ronsard'ın kolej arkadaşlarından. Aynı sözcükte, harflerin yerlerini değiştirerek yeni sözcükler türetmekle ünlüydü.

Oysa tarihçi Suetonius, yalnızca adının anlamına bağlandı ve babasının adı olan *Lenis*'den ("*sa*skin") yoksun kalınca, *Tranquillus* adını alarak yazılarıyla ün kazandı.(8)

İkinci olarak, ortak ad ve soyadı taşıyan ne kadar çok insanın bulunması.

Aynı adı ve soyadı taşıyan ne kadar çok soy ve kişi bulunuyor? Çeşitli soylar içinde, yüzyıllarda, ülkelerde ne kadar çok? Tarih üç Sokrates, beş Platon, sekiz Aristoteles, yedi Ksenophon, yirmi Demetrioses ve yirmi Teodores tanıdı. Tarihin bilmediği kaç kişi var, siz kestirin. Benim at bakıcımın kendine Büyük Pompeius adını vermesine kim engel olabilir?

Her şeyden sonra, benim seyis bir kez öldükten sonra, Mısır'da başı kesilen başka bir adama onu hangi güç ya da olanak bağlamaz ya da geçmişin bir onurundan yararlanma için aynı ortak bağla birleşmez?

Id cinerem et manes credis curare sepultos?(9)

(Küllerin ve ruhların, onların mezarlarında
bunlarla ilgilendiğine inanıyor musun?)

(C) Bu iki arkadaştan hangisi, insanlar arasındaki bu ortak değere sahip: Bizim dudaklarımızdan sık sık dökülen şu ünlü dizeyi Epaminondas'ın kendisi duyuyor mu?

Consilis nostris laus est attonsa Laconum?(10)

(Benim övgülerim Isparta'nın şanını kırptı.)

Ve Scipio Africanus bunları duyar mı:

(8) *Tranquillus*, *Lenis* ile aynı anlamda.
(9) Vergilius, *Aeneis*, IV.
(10) Bu Yunanca dizeyi Cicero Latinceye çevirmiş, *Tusculanes*, kitap V.

A sole exoriente supra Maeotis paludes
Nemo est qui factis me aequiparare queat?(11)

(Meotides bataklığının üstünde yükselen güneşin ötesinde,
Başarıları benimkine eşit olacak kimse bulunmaz.)

Yaşayan kalanlar, bu seslerin tatlılığı ile hareket ediyorlar; ölü insanlarla rekabet için kıskançlığa düşenler, düşünmeden kendi heyecanlarını onlara yüklüyorlar; sırası gelince kendilerinin de düşünüleceğini sanıp yanılıyorlar. Böyle bir şeyi yine de Tanrı bilir!

Bununla birlikte:

ad haec se
Romanus, Graiusque, et Barbarus Induperator
Erexit, causas discriminis atque laboris
Inde habuit, tanto major famae sitis est quam
Virtutis.(12)

(Romalı, Yunan ya da Barbar fatihler
bu nedenle ayaklandılar;
Kendilerini tehlikeye atmalarının ve
çalışmalarının nedeni buydu:
Üne olan susamışlıkları, erdeme göre ne kadar ağır basıyordu.)

(11) Ennuis, Scipio Africanus'un mezar taşı yazısı.
(12) Juvenalis, *Satirler*, x.

BÖLÜM KIRK YEDİ

KENDİ YARGILARIMIZIN BELİRSİZLİĞİ

(A) Bu dize ne güzel söylüyor:

Επέων δὲ πολὺς νώμος ἔνθα καὶ ἔνθα (1)

Bir konuda iki yanlı konuşmak için her olasılık vardır. Örneğin:

Vinse Hannibal, et non seppe usar' poi
Ben la vittoriosa sua ventura. (2)

(Hannibal savaşları kazandı, ama
Zaferlerinden yararlanmayı bilmedi.)

Eğer bir kimse, bizim son zamanlarda Montcontour'da kazandığımız zaferin peşine düşmekle yanlış yaptığımızı, ya da İspanya Kralı'nın Saint-Quentin'de bize karşı kazandığı zaferden yararlanmadığı için onu eleştirmek isterse, bize şunları söyleyebilir: Bu yanlışlıklar talihinin onun başını döndürmesinden ileri geliyordu ve daha başlangıçta boğazına kadar mutlu olan ruhu yüzünden, daha çok büyüme isteğini yitirdi; henüz kazanmış olduklarını bile sindirmekte güçlük çekiyordu; kucağını iyice doldurmuştu, daha çoğunu kavrayamazdı: Yazgının onun elleri arasına verdiği böyle bir kayraya layık değildi; çün-

(1) *İlyada,* xx; Yunancadan Fransızcaya çeviriyi Montaigne yapmış.

(2) 1569'da Montcountour'da Protestanları yenen Anjou Dükü, onların peşinden gitmek yerine, Niort'u kuşatmıştı. 1557'de Saint-Quentin'de Fransızları yenen İspanya Kralı Felipe II için Paris yolu açılmıştı, ama o zafer kazandığı yerde kaldı ve bu zaferinden yararlanmadı.

kü eğer düşmanlarının kendi ayakları üzerine kalkmasına izin veriyorsa, bundan ne kazanıyor? Düşmanları aralarında bir bağlaşma kurduktan ve bir araya geldikten sonra, öç almak için yeniden silahlanınca, onları izlemeyi umut edebilir mi? Ya da göze alabilir mi?

Dum fortuna calet, dum conficit omnia terror.(3)

(Talih yükseldiğinde, terör her şeyin sonunu getirdiğinde.)

Peki ama, bir insan yitirdiklerinden daha iyi ne bekleyebilir? Savaş, kılıçla dokunmanın kazanç sayıldığı kılıç oyununa benzemez. Düşman ayakları üzerinde olduğu sürece, savaş daha çetin olarak yeniden başlayabilir. Eğer savaşa son verilmiyorsa, bu bir zafer sayılmaz. Oricum kasabasının yakınlarında Caesar'ın güç durumda kaldığı bir çatışmada, Pompeius'un askerlerine yaklaştı ve eğer onların generalleri yenmeyi bilseydi, kendisinin her şeyi yitirebileceğini söyledi. Sıra kendisine geldiğinde, mahmuzlarını başka türlü takacaktı.

Peki ama niçin aksini söylemeyelim? Açgözlülüğe bir son vermeyi bilmemek, aceleciliğin ve doyumsuzluğun bir sonucudur; Tanrı'nın kayralarını kötüye kullanmak, verilen ölçüyü aşmaktır; zaferden sonra tehlikeye atılmak, yazgının bağışladığı kayraya bir darbe indirmektir. Askerlik sanatının en büyük bilgeliğinden birisi, düşmanı umutsuzluğa itmemektir. Bağlaşıklar savaşında, Sulla (Sulla) ile Marius, Marses'leri bozguna uğratınca, geriye kalan bir birliğin vahşi hayvanlar gibi saldırıya geçtiğini görünce, onları durdurmayı düşünmediler.

Ravenna zaferinde, eğer Foix Beyi fazla ateşli hareket etmeseydi ve düşmanı çok hızla izlemeseydi, kendi ölümüyle de kirlenemeyecekti.(5) Silahlarıyla kurtulmanın ötesinde tüm

(3) Lucanus, *Pharsalos.*
(4) Plutarkhos, *Caesar'ın Yaşamı,* bölüm xı.
(5) 1512'de İspanyolları yenen Foix, onların peşine düşünce, öldürüldü.

olanaklarını elinden aldığınız bir adama saldırmak çok tehlikelidir, çünkü zorunluluk en korkunç öğretmendir: "*Gravissimi sunt morsus irritatae necessitatis.*"[6] (Zorda kalınca, ısırıklar daha şiddetli olur.)

Vincitur haud gratis jugulo qui provocat hostem.[7]

(Ölüm tahrik ettiği zaman, insan zaferi düşmanına pahalı satar.)

Isparta kralı, Mantinelere karşı zafer kazandığı gün, Argiyenlerin tümüyle ezilmemesini, Pharax Kralı engelledi, düşmanlar, yıkımın yol açtığı bir kızgınlıkla, kendi yiğitliklerini yeniden denememeliydi.

(A) Aquitania Kralı, yenilen ve kaçan Bourgogne Kralı'nın peşine düşerken, onu yeniden yüz yüze gelmeye zorladı, ama bu inat, zaferden olmasına yol açtı, çünkü orada öldü.[8]

Benzer şekilde, askerlerinizi zengince ve gösterişli bir şekilde, ya da yalnızca gereksinimlerine göre silahlandırdığınızı varsayalım. Birinci durumdakilerden –yani Sertorius, Philipoemen, Brutus, Caesar ve diğerleri– şu kanıtları ileri sürebilir: Askerlerin savaşta ün ve onur kazanmaları ve bu nedenle inatla savaşmaları için bu bir nedendir; iyi donanmış asker, kendi silahını, kendi mirası gibi korur. "Bu nedenle," diyor Ksenophon,[9] "Asyalılar savaşlara kadınları, odalıkları, tüm alıntıları süsleriyle birlikte getiriyorlar."

(A) Ama öte yandan, askerleri kendi canlarını koruma kaygısından uzaklaştırmalıyız; böyle bir uygulama, onların kendilerini tehlikeye atma korkusunu iki kata çıkarır; düşmanın zafer arzusunu bu zenginlik artırır. Askerlerin zenginliği nedeniyle, daha önce Romalılar Samnitlerle karşılaşmaya can

(6) Latinceden alıntıyı yapan Justus Lipsius, *Politici,* V.
(7) Lucanus, *Pharsalos,* IV.
(8) Bouchet, *Aquitania Yıllıkları.*
(9) Ksenophon, *Kyru Paideia.*

atmışlardı. (B) Isparta Kralı Antiochus, Romalılara karşı kullanmak için hazırlattığı silahları Hannibal'a tüm gösterişli halleriyle gösterdiği zaman, o sormuştu: "Romalılar bu silahlarla doyar mı?" – "Ne kadar açgözlü olurlarsa olsunlar," dedi öteki, "onlara yetecektir!" (A) Lykurgos kendi adamlarına göz kamaştırıcı donanımı yasaklamakla kalmıyor, ayrıca yenilmiş düşmanın soyulmasını da yasaklıyor ve yoksullukla yetingenliğin, savaştan sonra da parladığını söylüyordu.

Bir kuşatmada ya da benzeri koşullar içinde, düşmana yaklaşma fırsatı ele geçince, meydan okumak, her türlü kınamayla birlikte aşağılamak ve sövüp saymak için, kendi askerlerimize bile bile izin veriyoruz; çünkü bu bize akıllıca görünüyor: Bağışlama ve uzlaşma umutlarını ortadan kaldırarak, düşmandan bir şey beklememek gerektiğini, geriye zaferden başka bir yolun kalmadığını söylemek istiyoruz.

Oysa Vitellius'un durumunda her şey tersine gitti: Kendisinden daha zayıf durumda olan Otho ile çalıştı; düşmanının askerleri uzun bir savaşa alışık değildiler; kent yaşamının zevkleriyle gevşemişlerdi; onları kötü sözleriyle öylesine sinirlendirdi ki, korkaklıklarını öylesine yüzlerine vurdu ve kadınlarını Roma'da bırakmanın kendilerine verdiği pişmanlığı, şenliklerden geri kaldıklarını o kadar tahrik edici sözlerle dile getirdi ki, böylece onları yüreklendirmiş oldu; başka hiçbir kışkırtma bunu başaramazdı; başkalarının yapamadığını yaptı, düşmanı kendi üzerine çekti. Doğrusu küfürler bir insanı yaraladığı zaman, kralın işlerine gevşekçe koşarken, kendi işine ayrı bir hızla koşar.[10]

Bir orduda komutanın canının korunmasının ve tüm diğerlerinin bağlı olduğu kafasına düşmanın nasıl baktığının önemini düşündüğümüz zaman, savaş sırasında birçok askeri önderin niçin kılık değiştirdiğini de anlayabiliriz. Bununla birlikte, bu yola başvurmanın elverişsizliği, kaçınmak istediğimizden daha az değildir, çünkü askerler kendi komutanlarını tanıma-

(10) Plutarkhos, *Otho'nun Yaşamı.*

yınca, onun varlığından ve davranışından aldıkları cesaret de, aynı zamanda onunla birlikte başarısızlığa uğrar; her zaman gördükleri işaretleri artık alamazlar; onun öldüğünü, kaçtığını ya da umutsuzluğa düştüğünü sanırlar.

Deneyim konusuna gelince, bakarsınız bir bu yandandır, bir öteki yandan. İtalya'da Konsül Levinius'a karşı verdiği savaşta Pyrrhos'un başına gelenler, her iki yan için de geçerlidir. Demogacles'in silahları altına gizlenirken ve ona kendi görünüşünü vermeye çalışırken, kuşkusuz kendi canını kurtardı, ama bunun başka bir zararını gördü, gününü yitirmiş oldu.(11) (C) İskender, Caesar ve Lucullus, savaşlarda göze çarpan giyimleri, göz alıcı renkleri ve siahları seviyorlardı. Agis, Agesilaus ve şu büyük Gylippus ise tersine, bir komutan gibi giyinmeden ve koyu renklerle savaşa gidiyordu.(12)

Pharsalos Meydan Savaşı'nda Pompeius'u eleştireceğimiz diğer şeyler arasında, düşmanı beklerken askerlerini ayakta bekletmesi de vardır. "Çünkü (burada olayı benden daha iyi anlatan Plutarkhos'un sözlerini aşıracağım) böyle bir taktik, ilk saldırıya yarayacak olan şiddeti azaltıyor ve aynı zamanda birbirleriyle sertçe çarpışacakları zaman, savaşçıların çatışması için diğer şeylerden daha çok gerekli olan coşkunluğu ve korku salmayı azaltıyor; oysa onların cesaretini koşuyla ve çığlıklarla artırırken, burada soğutuluyor ve donduruluyor."(13) İşte bu konuda yazarın söyledikleri.

Bununla birlikte, eğer Caesar savaşı yitirmiş olsaydı, bir başka insan bunların aksini söyleyemezdi: O zaman tam kıpırtısız kalmak, en etkili duruş olurdu; dinlenme halinde kalan kimse, kendi enerjisini gerektiğinde kullanır, enerjisinin yarısını kullanmış olana göre üstün duruma geçer. Ayrıca bir ordu çok çeşitli bireylerden oluştuğuna göre, savaşın çılgınlığı içinde tam yerinde davranmasına olasılık yoktur; yeter ki düzenlerini

(11) Plutarkhos, *Pyrrhos'un Yaşamı.*
(12) Plutarkhos, *İskender'in Yaşamı, Agis'in Yaşamı.*
(13) Plutarkhos, *Pompeius'un Yaşamı.*

bozmasınlar, arkadaşları yardımlarına gelmeden düşmanla boğuşmaya geçmesinler.

(C) İki İranlı kardeş arasındaki bu alçakça savaşta,[14] Ispartalı Clearchus, Cyrus'tan yana Yunanlı askerlere komutanlık yapıyordu; kontrollü bir şekilde ve yavaşça ilerledi. Ama elli adım kadar yaklaşınca, askerlerine ilerleme buyruğunu verdi; aradaki bu azıcık uzaklıkla, düzenlerini ve soluklarını koruyabileceklerdi; coşmak için yeterince zaman bulabileceklerdi.

(A) Onlar kendi ordularında bu kuşkulu durumu şöyle çözüyorlardı: Eğer düşman saldırıyorsa, sıkı durup bekle; yoksa düşman duruyorsa, saldırıya geç.

İmparator Beşinci Charles, Provence bölgesini istila ederken, Kral François'nın iki seçeneği vardı; ya İtalya'ya gidip onunla karşılaşmak, ya kendi topraklarında beklemek.[15] Kendi krallığını savaşın zararlarından uzak tutmayı, kendi gücüne gerekli yardımları zamanında yaptırmayı her ne kadar göz önüne aldıysa da, savaşın zorunlukları her yönden yıkımlara yol açıyordu.[16] İnsan bunu kendi ülkesine yapmamalıydı; ayrıca köylüler düşmanın olduğu kadar, kendi ordularının verdiği zarara da pek kolayca katlanmıyordu; böylece bizim kendi aramızda kargaşalık ateşini kolayca körükleyebilirler; askerlere kendi ülkesinde çalma ve soygun izni verilmiyor; oysa bunlar çetin savaşlar sırasında bir tür ödül sayılıyor; kendi eşinden ve evinden iki adım ötede olan bir askeri görevde tutmak (kaçmasını önlemek) kolay değildir; yemeği ısmarlayan, her zaman parasını da öder; savaşta saldırmak savunmaktan daha çok coşku verir. Kendi içimizdeki bir meydan savaşının yitirilmesi öylesine sarsıntıya yol açar ki, tüm ülkeyi sarsmasını önlemek pek kolay olmaz; korku kadar bulaşıcı bir heyecan olmadığı gibi, bu kadar inandırıcı olan ve hızla yayılan başka bir şey de

(14) Bu savaş İÖ 401'de geçti. Ksenophon, *Anabasis*.

(15) Bu savaş 1536'da geçti.

(16) Savaş nerede geçiyorsa, orada yıkımlara yol açıyor, denmek isteniyor. (Ç.N.)

yoktur. Bir kasabada yaşayanlar fırtınanın kapılarında koptuğunu duydukları zaman, korkudan titreyen ve solukları kesilen askerlerini kapılarından içeri alırlar; böylesine sıcak bir anda kasabalıların yanlış bir adım atması tehlikeli olur.

Kral François, kendi durumunda, Alp Dağları'nın ötesindeki güçlerini çağırmış ve düşmanın gelişini gözlemiştir. Oysa tersini de düşünebilir, kendi yurdunda ve dostları arasında kalabilirdi; bol miktarda yardım alabilirdi. Kendi güvenlik alanı içindeki ırmaklar, geçitler, başka bir önlem almaya gerek kalmadan her türlü yiyecek ya da gereç getirebilirdi. Tehlike yakında olunca, vatandaşları da kendisine daha çok bağlı olurlardı. O kadar çok kent ve engel kendi güvenliğini korurken, savaşa da istediği gibi yön verebilirdi. Eğer zamana oynamaya karar vermişse, canının istediği gibi düşmanı bekletebilirdi ve savaşmak yerine güçlükler çıkararak onu bozguna uğratabilirdi; önünde, arkasında, yanında hiçbir şey olmayan kendi ülkesinde düşmanı savaşa zorlayabilir; düşman ne dinlenebilir, ne de güçlerini artırabilir; bir hastalık başlarsa, ne barınabilir, ne de yaralıları sağaltabilir. Hiçbir yiyecek ya da tedarik mızrağın ucundan kurtulamaz. Dinlenmek ya da soluk almak için zaman bulamazlar; tuzaklardan ve beklenmedik tehlikelerden korunmak için yerleri ve ülkeyi bilmezler. Eğer bir meydan savaşı yitirilirse, (yabancı ülkede) savaştan geri kalan donanımı kurtarmak olası değildir.

Her iki yan için de örnekler eksik değildir.

Scipio, iyi yerleşmiş olduğu İtalya'da kendi ülkesini savunmaktan ve orada savaşmaktansa, Afrika'daki düşmanlarına kendi ülkelerinde saldırmayı daha doğru buldu.[17] Buna karşılık Hannibal ise tersine, aynı savaşta kendi ülkesini savunmak için yabancı bir ülkeyi elde etmekten vazgeçince, kendi yıkımını hazırladı.

Atinalılar ise Sicilya'ya geçmek için düşmanı kendi ülkelerinde bıraktılar, Talih kendilerine karşı oldu.[18]

(17) İkinci Pön Savaşları sırasında geçiyor.

(18) Peloponez Savaşları sırasında başarısız kalan Sicilya seferi.

Siracusa kralı Agathokles, kendi ülkesinde savaşı bırakıp Afrika'ya geçince, kazançlı çıktı. Böylece özellikle savaşlarda olayların ve sonuçlarının genelde şansa bağlı olduğunu, aşağıdaki dizelerin de dediği gibi, kendi aklımıza ve önlemlerimize şansın boyun eğmediğini söylemeye iyice alışığızdır:

Et male consultis pretium est: Prudentia fallax,
Nec fortuna probat causas sequiturque merentes;
Sed vaga per cunctos nullo discrimine fertur;
Scilicet est aliud quod nos cogatque regatque
Majus, et in proprias ducat mortalia leges.(19)

(Kötü tasarılar başarılı oluyor; öngörü başarısız oluyor;
Talih ne nedenleri inceliyor, ne layık olana yardım ediyor,
Ama bir seçim yapmadan her şeyin içinden rastgele gidiyor.
Kuşkusuz bize egemen olan üstün bir güç var,
Bizi yönetiyor, kendi yasalarına göre davranıyor.)

Bu sözleri doğru anlamında alırsak, öyle görünüyor ki, bizim tasarlarımız ve niyetlerimiz Talihe bağlıdır ve (C) Talih kendi belirsizliğini, kendi karışıklığını bizim mantığımıza da katar.

"Rastlantıya bağlı ve yersizce düşünüyoruz," diyor Platon *Timaeus*'ta, çünkü bizde olduğu kadar düşüncemizde de şansın büyük payı vardır.

(19) Manilios, *Astronomica,* IV.

BÖLÜM KIRK SEKİZ

SAVAŞ ATLARI

Montaigne, çoğu soylu gibi ata binmeyi seviyor, ama özellikle savaş atına. Bu bölümden sonra "silahlanma" üzerine de bir bölüm yazıyor, ama yazı çalınıyor ve o da yeniden yazmıyor.

(A) Ben dili güncel konuşmanın dışında asla öğrenmedim; bir sıfatın, dilek kipinin ve adın "den" halinin ne olduğunu bile doğru dürüst öğrenemedim, ama bakınız bir dilbilimci kesildim. Bir yerlerden duyduğuma göre,(1) Romalıların *funales* ya da *dextrarios* adını verdikleri atları varmış; sağ elleriyle sürüyorlar ya da gerektiğinde dinlenmiş halde binmek için konaktan konağa kadar kullanıyorlarmış; hizmette kullanılan atlara işte bu nedenle biz *destrier* (savaş atı) diyoruz.(2) Bizim at binicileri ise eşlik etmek anlamında her zaman *destrier* diyorlar. Romalıların ayrıca *desultarii equi* (atlama atları) adını verdikleri, yan yana tüm hızlarıyla koşuyor, üstüne gemsiz ve semersiz biniliyordu; Romalı soylular tam silahlı olarak ve at koşu halindeyken, bu atlardan birinden diğerinin üzerine atlıyorlardı.

(C) Numidyalı askerler, tam savaşın içindeyken değiştirmek üzere, elleriyle ikinci bir atı da tutuyorlardı: "*Quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam saepe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transsultare mos erat: Tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus.* "(3) (Bir attan diğerine atlayan bizim atlılar gibi, her birinin

(1) Suetonius, *Tiberius'un Yaşamı,* VI.
(2) *Destrier,* Latincede *dester* (sağ el) anlamında, ama savaş atlarına bu adın verilmesiyle bir ilgisi yok.
(3) Titus Livius, *Tarih.*

iki at götürme âdeti vardı; savaşın en şiddetli anında, çoğu zaman kendi silahlarıyla, yorgun bir atın üzerinden, yorulmamış atın üzerine atlıyorlardı; atları çok çevik ve uysaldı.)

Sahiplerinin yardımına koşmak için yetiştirilmiş birçok at vardı; çıplak kılıçla karşılarına çıkanlara saldırıyorlar, tekmeliyorlar, kendilerine saldıranları dişliyorlardı. Bunun yanında, düşmanları kadar kendi sahiplerine zarar verdikleri de oluyordu. Ayrıca bir kez savaşa girince, elden bırakmak olmuyordu. Savaşın gidişine bağlı kalıyordunuz. Bir keresinde, İran ordusunun komutanı Artibius, Salamis Kralı Onesilus ile karşı karşıya savaşırken, böyle yetiştirilmiş bir at yüzünden yenilmişti ve ölmüştü. Çünkü at efendisinin üstüne giderken, Onesilus'un bıçaklı uşağı, onu iki omuzu arasından vurdu.(4)

İtalyanların dediğine göre,(5) Fornova Savaşı sırasında, düşmanın zorladığı kral, atının birçok düşmanı ayaklarıyla ezmesi sayesinde kurtuldu. Eğer doğruysa, çok büyük bir şans işi.

Memluklular dünyanın en iyi savaş atlarına sahip olmakla övünüyorlardı. Söylediklerine göre, atların öyle bir huyu ve eğitimi varmış ki, sahiplerinin işareti üzerine ve seslenmesiyle dişleriyle mızrakları ve kargıları tam savaş sırasında yerden alıyorlar, düşmanı tanıyorlar ve seçiyorlarmış.(6)

(A) Caesar ile Büyük Pompeius'un olağanüstü nitelikleri arasında, çok iyi at binicisi olduğu da söyleniyor. Caesar genç ken, yularsız ve çıplak bir atın üzerine biniyor, ellerini arkaya koyarak hayvanı dörtnala koşturuyormuş.

Doğa bu kişiden ve İskender'den savaş sanatında iki olağanüstü insan yaratmıştı; ayrıca olağanüstü şekilde donatmak için de kendini zorlamıştı, çünkü herkesin bildiği gibi, İskender'in atı Bucephalus,(7) bir boğanınkine benzer bir kafaya sahipti; sahibinden başka kimse bu atın üzerine binemezdi; on-

(4) Herodotos, *Tarihler,* kitap V.
(5) 1495'te geçen savaş.
(6) Paul Jove, *Kendi Zamanının Tarihi,* kitap II ve XVII.
(7) Plutarkhos, *Caesar'ın Yaşamı. Bucephalus,* sığırkafalı demek.

dan başkası eğitemezdi; bu at ölünce onurlandırıldı ve adına bir kent kuruldu. Caesar'ın da bir atı vardı, ön ayakları, insanınkine benzerdi, toynakları baş parmak biçiminde ikiye ayrılmıştı; yalnız Caesar üzerine binebilir ve eğitebilirdi; ölümünden sonra, bir anıtı Venüs'e adandı.(8)

Ben bir kez ata binince, isteyerek inmiyorum; ister hasta olayım, ister iyi, kendimi daha iyi buluyorum. Platon da sağlık için ata binmeyi salık veriyor. (A) Plinius da hem mide, hem de eklemler için iyi olduğunu söylüyor.(9) Bu konuya girdiğimize göre, biraz daha ilerleyelim.

Ksenophon, ata binen bir insanın artık yaya yürümesini yasaklayan bir yasa çıkarmış.(10) Trogus ve İustinus'un dediğine göre, Parthlar yalnız savaşta değil, ayrıca özel ve devlet işlerinde de ata biniyorlarmış; ticareti, konuşmayı, tartışmayı at üzerinde yapıyorlar, gezmeye at üzerinde çıkıyorlarmış.(11) Vatandaşlarla köleler arasındaki en göze çarpar özellik, birincilerin atla dolaşmaları, ikincilerin yaya olmaları; bu uygulama kral Cyrus zamanında başlamış ve yasaya bağlanmış.

(A) Romalı komutanların tarihlerinde bunun birçok örneği var: Kaçmak isteyen askerleri yaya yürümeye zorluyorlar ve savaşta piyadelerden daha çok yarar bekliyorlar, "*Quo haud dubie superat Romanus.*"(12) (Romalılar kuşkusuz bu yolla üstün geliyorlar) diyor Titus Livius.

Yine ele geçirdikleri bir ülkede, başkaldıracaklara karşı alınan ilk önlemleri, onların silahlarına ve atlarına el koymak oluyor. Bu nedenle Caesar'ın anılarında sık sık şunu görüyoruz: "*Arma proferri, jumenta produci, obsides dari jubet.*"(13) (Onlara silahlarını, atlarını ve rehine alınan askerleri teslim etmelerini buyuruyordu.) Büyük efendimiz, günümüzde ne Hı-

(8) Suetonius, *Caesar'ın Yaşamı.*
(9) Plinius, *Doğal Tarih.*
(10) *Kyru Paideia.*
(11) Suetonius, agy.
(12) Titus Livius, *Tarih.*
(13) Caesar, *Galya Savaşı Üzerine,* kitap VII.

ristiyanlara, ne Yahudilere, kendi egemenliği altına da at sahibi olmaya izin veriyor.

(A) Atalarımız, özellikle İngilizlerle aramızdaki savaşlarda, meydan savaşı verilirken çoğu zaman yaya oluyorlar; bir insan yaşamı için en değerli olan kendi güçlerinden ve cesaretlerinden başka bir şeyi ortaya koymuyorlardı. İnsan kendi yiğitliğini ve talihini atına bağlıyor; atın yaralanması ya da ölmesi, sonuçta sizi ilgilendiriyor. Onun korkaklığı ya da atılganlığı, sizi de ya korkak yapıyor, ya gözüpek. Eğer gem ya da mahmuzlamak etkisiz oluyorsa, buna yanıt vermesi gereken sizin onurunuz oluyor. İşte bu nedenle ben piyade yapılan savaşın, atlı yapılan savaşa göre daha sıkı ve daha korkunç geçmesini tuhaf bulmuyorum:

cedebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique, neque his fuga nota neque illis.(14)

(Yenenler ve yenilenler, aynı zamanda çekiliyorlar ve
Saldırıyorlardı; ne biri, ne ötekisi kamçıyı biliyordu.)

(C) Onların yaptıkları savaşlar, bizimkine göre daha az su götürür; günümüzdekiler sadece bozgun: "*Primus clamor atque impetus rem decornit.*"(15) (İlk çığlık ve ilk saldırı savaşa karar veriyor.)

(A) Bizim toplumda en büyük rastlantı diye adlandırdığımız şey, elden geldiğince bizim kendi gücümüzün içinde olmalıdır. Bu nedenle ben en kısa ve en kolayca karşılık verebileceğimiz bir silahı salık vereceğim. Tabancanın ucundan çıkan bir mermiden çok, kendi elimizde tuttuğumuz bir kılıca daha çok güvenmeliyiz, çünkü tabancada birçok parça vardır; örneğin barut, çakmak taşı, zemberek; bunlardan birisi iş görmezse, o zaman şansınıza küsün.

(14) Vergilius, *Aeneis*, x.
(15) Titus Livius, *Tarih*.

(B) Havayı delip geçen vuruşlar daha az güvenilir olurlar:
Et quo ferre velint permittere vulnera ventis:
Ensis habet vires, et gens quaecumque virorum est,
Bella gerit gladiis.[16]

(Vuruşlar rüzgârın gidişine bırakıldığında,
Askerin gücü kılıçtır;
Tüm savaşçılar, kılıçla savaşırlar.)

(A) Bu silaha gelince, size daha genişçe anlatacağım ve bizim eski silahlarla karşılaştıracağım.[17] Kulakları sağır edici gürültüsünün dışında, şimdilik herkes birer tane kullanmaya başladı, ama bana sorarsanız, pek etkili bir silah değil ve umut ederim bir gün kullanmaktan vazgeçeriz.

(C) İtalyanların daha önce mermi ve ateş saldıkları silah daha korkunçtu. Phalarica adını verdikleri bu silah, bir tür mızraktı; ucuna üç ayaklı bir demir bağlanmıştı ve bir adamın kalkanını delmeye yeterliydi. İstendiği zaman açık havadaki savaşta elle fırlatıyordunuz, ister bir kuşatmadaki savunmada makineyle (mancınıkla): Paçavralara sarılmış ve yağa batırılmış mızrak, havada giderken alev alıyor; bir insana ya da kalkana saplanınca, silahları ve insanları etkisiz hale getiriyor. Bununla birlikte, bana öyle geliyor ki, bir kez savaşa girince, bu silahlar herkes için zararlı oluyor:

magnim stridens contorta Phalarica venit
Fulminis acto modo.[18]

(Havada ıslık çalan ateşli mızrak,
Bir yıldırım gibi çarpıyor.)

(16) Lucanus, *Pharsalos,* VIII.
(17) Aslında Montaigne, tabanca üzerine bir deneme yazmış, ama oda uşağı bu yazıyı aşırmış.
(18) Vergilius, *Aeneis,* IX.

Yine eskilerin kullanırken ustalık isteyen başka silahları vardı. Barut ve mermi yokluğunu nasıl tanımladıkları, kullanmadan önce bize olanaksız görünüyor. Mızrak öyle bir şiddetle gidiyor ki, çoğu zaman iki askeri ve iki kalkanı adeta birbirine dikiyor. Bir sapanla fırlatılan bu silahların isabeti ve uzaklığı daha az kesin değil. "*Saxis globosis funda mare apertum incessentes: Cronas modici circuli, magno ex intervallo loci, assueti trajisere: Non capita modo hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent.* "(19) (Sapanlarını yuvarlak taşlar denizinde fırlatmayı ve taşları küçük çemberler içinden geçirmeyi öğrendikten sonra, düşmanların kafasını yarmakla kalmıyorlar, ayrıca istedikleri hedefe de ulaşıyorlardı.) Onların silahlarının batarya bölümü, bizimkiler kadar gürültü çıkarıyordu: "*Ad ictus maenium cum terribili sonitu editos pavor et trepidatio cepit.* "(20) (Surlara korkunç darbeler inince, kuşatılmış olanları korku ve çılgınlık sarıyordu.)

Asya'da bizim yeğenlerimiz olan Gollu insanlar, havada uçan ve karşı karşıya dövüşecek cesareti gerektiren bu hileli silahlardan nefret ediyorlardı. "*Non tam patentibus plagis moventur: Ubi latior quam altior plaga est, etiam gloriosius se pugnare putant: Idem, cum aculeus sagittae aut glandis abditae introrsus tenui vulnere in speciem urit, tum, in rabiem et pudorem tam parvae perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi.* "(21) (Açık yaraları onları sarsmadı: Yaraları derin ve geniş olduğu zaman, daha büyük bir şanla savaştıklarını düşünüyorlar. Oysa bir okun ucu ya da bir sapanın taşı, küçük bir görüntüyle içlerini yakarken, böylesine küçük bir yara yüzünden ölüm öfkesi ve utancı onları sarıyor, yere yuvarlanıyorlar.) Çakmaklı tüfeğe yakın bir betimleme.

On bin Yunanlı, o uzun ve ünlü dönüşleri sırasında öyle bir ulusla karşılaşmışlardı ki, çok uzun oklarıyla ve yaylarıy-

(19) Titus Livius, *Tarih.*
(20) agy.
(21) agy. Eski Galatyalıları ve Türkleri, Fransızlarla akraba sanıyorlardı.

la savaştıkları zaman, bir kargı gibi de kullanılabilecek olan bu oklar aynı zamanda hem askerleri, hem kalkanları deliyordu.[22] Siracusa Tiranı Dionysios'un icat ettiği savaş makinesi, insanı korkutacak büyüklükteki taşları, şaşırtıcı bir uzaklığa fırlatıyordu ve bizim buluşumuza çok benziyordu.[23]

(A) Bir ilahiyat doktoru olan Pierre Pol'un beygiri üzerine eğlenceli bir biçimde oturuşunu unutmayalım. Monstrelet'in aktardığına göre, üstat Paris kentine giderken, kadınlar gibi beygirin üzerine yan oturmak âdetindeymiş. Başka bir yerde anlattığına göre, Gaskonyalıların koşarken birdenbire dönme alışkanlığında olan müthiş atları varmış.

Caesar, İsveçlilerden şöyle söz ediyor: "Bir atlı karşılaşma sırasında, yaya savaşmak için çoğu zaman yere atlıyorlar; at yerinden kıpırdamamak alışkanlığında olduğu için, gerektiğinde hemen ona koşuyorlar. Yine onların alışkanlıklarına göre, at üzerine semer ya da örtü koymak kadar ayıp bir şey yok; bu alışkanlıkta olanları küçümsüyorlar; öyle ki, kendileri az sayıda olsalar bile, bu durumdaki çok sayıda düşmana saldırmaktan çekinmiyorlar."[24]

(B) Benim daha önce hayran kaldığım bir şey varsa, o da Massilianlar arasında elde sadece bir çubukla sürülen ve dizginin kulaklar üzerine düştüğü bir at görmekti; onlar atlarını eyersiz ve semersiz kullanıyorlardı.

Et gens quae nudo residens Massilia dorso
Ora levi flectit, fraenorum nescia, virga.[25]

(Massilianlar, çıplak atlara biniyorlar,
Gem bilmiyorlar, bir çubukla atı sürüyorlar.)

(22) Ksenophon, *Anabasis,* bl. VIII.
(23) Sicilyalı Diodoroso; sözü edilen büyük bir mancınık.
(24) Caesar, *Galya Savaşları,* IV.
(25) Lucanus, *Pharsalos,* IV.

Et Numidae infraeni cingunt.(26)

(Numidyalılar gemsiz biniyorlar.)

"*Equi sine frenis, deformis ippse cursus, rigida cervice et extento capite currentium.*"(27) (Atları gemsiz, gidişleri düzensiz, boyunları gergin ve başları öne doğru uzanıyor.)

(A) Atlı sınıfını ilk kez kurmuş olan Kral Alfonso, koymuş olduğu diğer kurallar arasında, dişi ya da erkek beygirler üzerine binmeyi süvarilere yasaklamış, aksi halde para cezasına çarptıracağını söylemişti; Guevara'nın *Altın Mektupları*'ndan öğrendiğime göre; o bana göre bu işleri çok ayrı şekilde yorumluyormuş.(28)

Il Cortegiano'nun söylediğine göre, eğer eskiden bir soylu bir beygir üzerine binerse, ayıplanırmış.(29)

Ksenophon'a göre, Asurlular atlarını her zaman ahırda bukağılı bırakıyorlar; böylece çılgın ve zaptedilmez oldukları süre içinde bağlarından açıyolar, koşumlarını takıyorlar, böylece savaş süresince kendilerine bir zarar vermesini önlüyorlar; düşmanlara birdenbire yakalanmamak için, çevresi hendekle ya da duvarla çevrilmemiş bir alanda asla kalmıyorlar.(30)

Ksenophon'un Cyrus'u, süvarilikte büyük bir ustaydı; atlara kendi arkadaşlarıymış gibi davranıyordu ve ancak bir idmandan sonra terleriyle hak ettikleri zaman onlara yem veriyordu.

(B) İskitler ise, savaşta gerekli olduğu zaman, atlarından kan alıyorlar ve bu kanla besleniyorlardı:

---

(26) Vergilius, *Aeneis.*
(27) Titus Livius, *Tarih.*
(28) Kral Alfonso XI, Kastilya Kralı'ydı, 1346'da Tarifa'da Arapları yendi.
(29) Castiglione'nin *Dalkavuk* kitabı, İtalya'da kral François I'in sarayı için yazıldı ve çok beğenildi.
(30) Ksenophon, *Cyropedia,* kitap III.

Venit et epoto Sarmata pastus equo.[31]

(Bir Sarmatlının da atının kanıyla beslendiği oluyordu.)

Metellus Girit'i kuşattığı zaman, içecek bulmakta o kadar çok zorlanıyorlar ki Giritliler, atlarının sidiğini içiyorlar.[32]

(C) Türk ordularının bize göre nasıl daha tutumlu ve akıllı bir şekilde beslendiklerini göstermek için, onların askerlerinin su içtiklerini, pilav ve tuzlanmış, toz haline getirilmiş et yediklerini anlatıyorlar; her asker kendi yiyecek etini en az bir ay süresince kendi üzerinde kolayca taşıyor; ayrıca Tatarlar ve Moskovalılar gibi, tuzlanmış at kanını da içiyorlar.[33]

(B) İspanyollar Yeni Dünya'ya gittikleri zaman, oranın yerlileri, hem atlar, hem de gördükleri bu yeni insanlar için ya tanrılardır ya da doğaüstü soylu hayvanlardır diye düşünüyorlar. Yerliler yenildikleri zaman, İspanyollardan barış ve bağışlanmalarını istiyorlar, altın ve et getiriyorlar; aynı armağanları atlara da getiriyorlar; atların kişnemesini bir tür konuşma sayıyorlar ve ateşkes sanıyorlar.[34]

Eski zamanlarda Doğu Hindistan'da, kralın bir filin üzerine binmesi, en önemli onur sayılıyordu; ikinci onur, dört atın çektiği bir arabaya binmekti; üçüncü derecedeki onur, bir deveye binmekti; sonuncu ve en bayağı onur, bir atın çektiği arabaya ya da bir ata binmekti.

(C) Bizim çağdaş yazarlardan birisi, aynı bölgede küçük semerli, üzengili ve dizginli öküzlere binildiğini görmüş, insanlar rahatça yolculuk ediyorlarmış.

Fabius M. Rutilianus, Samnitlerle savaşırken, atlı adamlarının iki ya da üç saldırıdan sonra, düşman birliklerinin arasına girmekte başarısız kaldıklarını görmüş, sonra şunu salık ver-

(31) Martialis, *Spectacula.*
(32) Valerius Maximus, kitap VIII. (Metellus, Romalı komutan.)
(33) Paul Jove, *Türk Ordusunda Düzen ve Disiplin.*
(34) Lopez de Gomara, *Fernand Cortes'in Tarihi.*

miş: Atların gemleri çözülsün, atlar iyice dürtülsün; öyle ki, hiçbir şey onları durduramasın; yayalara silahlar ve yere devrilmiş insanlar arasında yol açsın, iyice kanlı bir bozguna yol açsın.(35)

Fulvius Flaccus da Keltiberlilere karşı savaştığı zaman benzer bir buyruk vermiş: "*Id cum majore vi equorum facietis, si effrenatos in hostes equos immittitis; quod saepe romanos equites cum laude fecisse sua, memoriae proditum est. Detractisque frenis, bis ultro citroque cum magna strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt.* "(36) (Eğer atlarınızı düşmana karşı dizginsiz salarsanız, daha iyi çarparsınız; geleneğe göre Romalı süvariler de çoğu zaman böyle zafer kazandılar. Dizginlerini kaldırıyorlar, peş peşe iki kez düşmanın içine dalıyorlar, büyük kıyıma yol açıyorlar, tüm mızraklarını kırıyorlardı.)

(B) Eski zamanlarda Tatarlar Rus Dükü'ne elçi gönderdiği zaman, dükün bu elçilere saygı göstermesi gerekiyordu; yaya giderek elçileri karşılıyor, onlara bir bardak kısrak sütü sunuyordu (en beğenilen içkiydi onlar için); eğer süt içilirken birkaç damla atın yelesine düşerse, bunları dük yalamak zorundaydı.(37) İmparator Beyazıt Rusya'ya bir ordu gönderdiğinde, askerler korkunç bir kar fırtınasına tutularak bitkin düştüler, soğuktan korunmak ve canlarını kurtarmak için, atlarını öldürdüler ve sıcağından yararlanmak için karınlarına girdiler.(38)

(C) Beyazıt Timurlenk'e yenildiği zaman, üzerine bindiği Arap atına bir çayı geçerken istediği kadar su içme izni vermeseydi, kaçıp kurtulabilirdi; bu kadar çok su içmek tayı o kadar gevşetiyor ve soğutuyor ki, yenik sultanın peşine düşenler onu kolayca yakalıyorlar. Atları işemeye bıraktığınız zaman, güçlerini de yitirdiği söyleniyor, ama su içince, bence tazelik kazanıyorlar ve güçlerini yeniden buluyorlar.

(35) Titus Livius, *Tarih*, kitap VIII.
(36) agy., kitap XL.
(37) Jan Herbut, *Polonya Krallarının Tarihi*.
(38) agy.

Kresuz Sart kentinden geçerken, çayırlarda bol miktarda yılan bulunuyordu; askerlerin atları bu yılanları iştahla yutuyordu; Herodotos'un dediğine göre, bu onun için kötü bir işaret oldu.(39)

(B) Eğer bir atın yelesi ve kulakları tamsa, o bir attan sayılıyor, yoksa yeterli sayılmıyor.

Ispartalılar Atinalıları Sicilya'da yenilgiye uğrattıktan sonra, gösteriş içinde Siracusa'ya geri dönerken, düşmanlarını küçümseyecek şeyler arasında, onların atlarının tüylerini de kırktılar ve onları bir zafer havası içinde götürdüler.(40)

İskender, Dahae adlı bir halkı da yenmişti. Bir ata ikişer kişi binerek ve silahlı olarak savaşa gidiyorlardı; savaş sırasında birisi attan iniyor, yaya olarak savaşıyor, sonra öteki iniyor, birincisi ata biniyordu.(41)

(C) Ata binmek söz konusu olduğunda, bence hiçbir ulus yetenek ve incelikte bizi geçemez. Bizim dilimizde iyi bir atlı, becerisinden çok cesaretine bağlı görünür.

(...) Benim gördüğüm bir adam, at hızla giderken dizginler ellerinde hızla iki ayağıyla semerin üzerine atlıyor, semeri yere atıyor, sonra yeniden alıyor, ata bağlıyor, üzerine oturuyor. Başının üzerine bir kep koyuyor, yayıyla şapkayı geriye doğru çekiyor, bir ayağı her zaman üzengide, öteki yerde, yerden istediği şeyi alıyor. Benzeri birçok oyunları yaparak ekmeğini kazanıyor.

(B) Benim zamanımda, İstanbul'da bir at üzerine binen iki adam görmüşler; at tüm hızıyla giderken, sırayla yere atlıyorlar, sonra yeniden ata biniyorlarmış. Bir başkası ise yalnız dişleriyle atın koşum takımlarını takıyor ve dizginleri tutuyor. Başka bir adam ise, her ayağı bir atın üzerinde olmak üzere iki ata birden biniyor, ikinci bir adamı da sırtında taşıyor, bu sırada atlar doludizgin koşuyor. Birincinin sırtına binen ikinci

(39) Herodotos, *Tarihler*, kitap I.
(40) Plutarkhos, *Nicias'ın Yaşamı*.
(41) Quintus Curtius, VII.

adam, çok isabetli oklar atıyor. Birçok binici, başları semerin üzerinde, ayakları havada ve koşum takımına bağlı palaların uçları arasında koşuyor. Benim çocukluğumda Napoli'de Sulmone Prensi, eğitilmemiş bir atı istediği gibi sürüyor, nasıl sağlamca atın üzerinde kaldığını göstermek için paraları dizlerinin arkasında ve ayak parmakları arasında –sanki oralara çivilenmişler gibi– tutuyor.

BÖLÜM KIRK DOKUZ

ESKİ ÂDETLER ÜZERİNE

Bu bölüm, Montaigne'in ilk denemeleri arasındadır ve daha sonrakiler için bir hazırlık sayılabilir.

(A) Kendi halkımızı, kendi törelerinden ve alışkanlıklarından başka yetkin bir kurala ve örneğe sahip olmadığı için seve seve hoşgörebilirim. Çünkü yalnız halk yığını değil, ayrıca gerçekte tüm insanların içinde doğdukları alışkanlıkların sınırlarına göre görüşlerini kurmaları, ortak bir kusurdur (zayıflıktır). Fabricius'u[1] ve Laelius'u bizim gibi giyinmedikleri ve modaya uymadıkları için kaba (barbar) davranışlı bulmaları, benim hoşuma gidiyor. Bununla birlikte, bir insanın ayırt etme yeteneği yoksa, kendini var olan alışkanlıkların otoritesine körce ve aptalca bırakıyorsa, her ay görüşünü ve düşüncesini değiştirme yeteneğindeyse, alışkanlıklar hoşuna gidiyorsa ve kendi kendine hep ayrı açıdan bakıyorsa, o zaman ben ondan yakınırım. Hırkasının eteklerini göğsünde taşıdığında, gerçek yerinin orası olduğunu inatla savunduğu zaman; işte birkaç yıl sonra kıçına kadar iniyor: Böylece eski alışkanlığını gülünç buluyor, aptalca ve dayanılmaz olduğunu söylüyor. Günümüzün giyim modası onu hemen eski modayı büyük ve evrensel bir keskinlikle kınamaya götürüyor, onun bu halini görünce, kafasını altüst eden özel bir deliliğin bulunduğunu söyleyebilirsiniz.

Bizim giyim stilimiz öylesine aniden ve hızla değişiyor ki, dünyanın tüm terzileri yeterince yenilik sunamayacak duruma geliyorlar. Küçümsenen giyimler, daha sonra gözde oluyor,

(1) Fabricius: İÖ 282'de Roma konsülü oldu. Alışkanlıklarının basitliği, dürüstlüğü ve çıkar gözetmeyişiyle ünlüydü. (Ç.N.)

hem de gözden düştükten kısa bir süre sonra. Ayrıca aynı yargı (düşünce), on beş ya da yirmi yıl arayla iki ya da üçe bölünmüyor, bu kadarla da kalmıyor, birbirleriyle bağdaşmıyor, hem de inanılmaz bir değişkenlikle ve hafiflikle.

(A) Burada, kimileri bizimkine benzeyen, kimileri bizden ayrı ve daha önce belleğimde sakladığım birkaç eski âdeti aktarmak istiyorum: Böylece insanların kendi işlerinde sürekli değişimi göz önüne getirebileceğiz ve böylece daha aydınlatıcı, daha sağlam bir yargıya sahip olabileceğiz.

Bizim kolsuz palto ve kılıçla dövüşme dediğimiz olay, eskiden Romalılar arasında da vardı; ne diyor Caesar: "*Sinistris sagos involvunt, gladiosque distringunt.*"(2) (Giysilerini sol ellerine sarıyorlar ve kılıçlarını çekiyorlar.) Hâlâ bizde de geçerli olan şu eski ve kötü kusura dikkat çekiyorlar: Yoldan geçen birisini durduruyoruz, kim olduğunu soruyoruz; eğer sorumuza yanıt vermezse, sövüp sayıyoruz ve kavga çıkarmaya bakıyoruz.(3)

Eskilerin her akşam yemeğinden sonra yıkanma alışkanlıkları vardı; bu bizim ellerimizi yıkamamız kadar yaygındı; ilk başlarda yalnız ellerini ve ayaklarını yıkıyorlardı, ama daha sonra (Romalıların ülkelerinde çoğu halkın yüzyıllarca alışılageldiği gibi) banyoda tam soyunuyorlar, kokulu bitkiler karıştırdıkları sularda yıkanıyorlardı. Öyle ki, yalnız su ile yıkanmayı, büyük bir sadelik diye görüyorlardı. Yalnız onlar arasında çok kibar ve ince olanlar, günde üç ya da dört kez bedenlerine koku sürüyorlardı. Yakın bir zamandan beri Fransız kadınlarının alınlarındaki kılları aldırdıkları gibi, onlar tüm bedenlerindeki kılları aldırıyorlardı.

Quod pectus, quod crura tibi, quod brachia vellis.(4)

(Çünkü göğsündeki, bacaklarındaki ve kollarındaki kılları aldırıyorsun.)

(2) Caesar, *De Bello Civili* (İç Savaş Üzerine), kitap I, böl. LXXV.
(3) Caesar, *Gallic Wars* (Galya Savaşları), IV, v.
(4) Martialis, *Epigrammes*, kitap II, LXII.

Bu amaçla bedenlerine yağ sürmelerine karşın:

Psilotro nitet aut arida latet oblita creta.[5]

(Bedeni bir kıl dökücü ile ya da bir tabaka tebeşir tozuyla parlıyor.)

Rahatça yere uzanmayı seviyorlar ve dayanıklı olmanın kanıtı olduğunu göstermek için şilte üzerinde yatıyorlar. Yemeklerini yataklarının üzerine yaslanarak ve günümüz Türklerinin yaptığı gibi, nerdeyse aynı kaptan yiyorlar.

Inde thoro pater Aeneis sic orsus ab alto.[6]

(Sonra baba Aeneis yüksekteki yatağından konuştu.)

Dendiğine göre, Genç Cato,[7] Pharsalos Savaşı'ndan sonra,[8] kamu işlerinin kötü gitmesinden dolayı üzüntüye kapılmıştı ve her zaman daha sert bir yaşam yolu seçerek artık otururak yemek yiyordu (demek daha önceleri yarı uzanarak ya da yaslanarak yiyordu. Ç.N.). Onlar saygılarını sunmak ve bağlılıklarını göstermek için büyüklerin ellerini öpüyorlardı. Dostlar arasında ise, tıpkı Venediklilerin yaptıkları gibi, birbirlerini öperek selamlıyorlardı:

Gratatusque darem cum dulcibus oscula verbis.[9]

(Öperek ve tatlı sözlerle seni kutlayacağım.)

(5) Martialis, *Epigrammes,* kitap VI.
(6) Vergilius, *Aeneis,* II, 2.
(7) Plutarkhos, *Genç Cato'un Yaşamı.*
(8) Pharsale Savaşı. İÖ 48 yılında Caesar orada Pompeius'u yendi.
(9) Ovidius, *Ex Ponto,* IV, ix.

(C) Bir büyükten bir şey dilemek ya da onu selamlamak için dizlerine dokunuyorlardı. Crates'in kardeşi filozof Pasicles, elini dizlerine götürmek yerine, cinsel organlarının üzerine koyuyordu. Konuştuğu büyük bir kimse onu sertçe kenara itiyordu: "Dizlerin kadar bunlar da senin değil mi, Pasicles?" diyorlardı.

Onlar da bizim gibi masadan kalktıktan sonra meyve yiyorlardı. Kıçlarını süngerle temizliyorlardı (boş inançlarla ilgili sözleri kadınlara bırakabiliriz): İşte bu nedenle *spongia* (sünger) sözü Latincede kaba bir sözcüktür. Sünger bir sopanın ucuna tutturulurdu: Tarihin tanıklık ettiği gibi, halkın önünde hayvanlara fırlatılmaya götürülen birinin, doğanın çağrısına yanıt vermek için izin isterken yaptığı gibi, kendini öldürmek için başka bir yol bulamayınca, bu sopayı ve süngeri boğazına sokuyor, kendini boğuyordu.(10)

İşlerini bitirdikten sonra erkeklik organlarını koku sürülmüş yünle kuruluyorlardı:

At tibi nil faciam, sed lota mentula lana.(11)

(Kendi organını yünle yıkarsan, sana hiçbir şey yapmayacağım.)

Roma'da köşe başlarında işemek için büyükçe kaplar ve yarım fıçılar bulunuyordu.

Pusi saepe lacum propter, se ac dolia curta
Somno devincti credunt extollere vestem.(12)

(Uykudaki çocuklar, çoğu zaman düşlerinde
giysilerini kaldırıyorlar ve leğenlere işiyorlar.)

(10) Seneca, *Mektup,* 70.
(11) Martialis, *Epigrammes,* kitap XI.
(12) Lucretius, IV.

Yemekler arasında bir kahvaltı ediyorlardı. Ayrıca yaz mevsiminde şarabı soğutmak için kar satıcıları vardı. Kimileri ise kışın bile şarabını soğutmak için kar kullanıyor, yine de yeterince soğumuş bulmuyordu.

Büyük adamlar, sofrada etlerini kesecek ve şarap verecek hizmetçiler kadar, kendilerini eğlendirecek deliler de bulunduruyorlardı. Kışın yemekler, masalardaki ocaklar üzerinde tutuluyordu; ayrıca benim de gördüğüm gibi, taşınabilir mutfakları vardı – yemek hazırlamak için gerekli her şeyi onun içinde taşıyorlardı.

Has vobis epulas habete lauti;
Nos offendimur ambulante cena.(13)

(Bu yemekleri kendinize saklayın, varlıklı insanlar,
Biz elde taşınır yemekleri sevmiyoruz.)

Yazın aşağıdaki salonlarında çoğu zaman duru ve serin sular, küçük kanallar içinde akıyor, içindeki canlı balıkları konuklar seçiyor, yakalıyor ve kendi zevklerine göre pişiriyorlardı. Balıklar, günümüzde de olduğu gibi, büyüklerin işe karışıp hazırlayacakları kadar bir ayrıcalığa sahip oldu; hem bunlar, kırmızı ete göre çok daha lezzetli, en azından benim için.

Kuşkusuz biz her türlü gereksiz gösterişte, örneğin sefihlikte, tensel zevklere düşkünlükte, gevşeklikte, lükste, onlara ulaşmak için gerçekte her şeyi yapıyoruz, çünkü bizim istencimiz onlarınki gibi bozulmuş, ama bizim yeteneklerimiz onlarınkine ulaşamıyor. Bizim gücümüz de, kusurlarıyla bir araya geldiği kadar, erdemleriyle bir araya gelemiyor; bunun nedeni, bunların her ikisinin de onlarda bizimkiyle karşılaştırılmayacak kadar daha güçlü bir kafada doğmuş olmasıdır. Ruhlar ise, daha az güçlü olduğu oranda, gerçekte ne daha iyi, ne daha kötü bir şey yapacak niteliktedir.

(13) Martialis, *Epigrammes,* kitap VII.

Onlar arasında masada en onurlu yer, masanın ortasıdır. Yazılarında da açıkça görüldüğü gibi, ne konuşmalarında, ne yazılarında bir adın önce ya da sonra gelmesinin, onun büyüklüğü ile bir ilgisi bulunuyor. Örneğin *Oppius* ve *Caesar, ben* ve *sen* dedikleri gibi, *Caesar* ve *Oppius, sen* ve *ben* de diyebilirler. İşte bu nedenle daha önce bir şey dikkatimi çekmişti: Fransız Plutarkhos'un –yazdığı– *Flaminius'un Yaşamı*'nda bir yerde, öyle anlaşılıyor ki yazar, Aetolienler ile Romalılar arasında geçen bir savaşta zaferden söz ederken, bu zafer ortak olduğu halde, Yunanlılar kendi şarkılarında Aetolienlerin adlarını Romalılardan önce söylüyorlardı. – Fransızcada bir belirsizlik olmadığı sürece bu böyle.

Onlar arasında kadınlar banyodayken, aynı zamanda içeri erkek almak da vardı; bedenlerini ovmak ve yağ sürmek için erkek oda uşakları bile bulunuyordu.

Inguina succinctus nigra tibi servus aluta
Stat, quoties calidis nuda foveris aquist.(14)

(Sen ne zaman soyunup sıcak banyonu alsan,
Beline kara bir önlük bağlamış bir köle,
senin yanında duruyor.)

Kadınlar terlerini bastırmak için bir tür tozu bedenlerine sürüyorlardı.

Sidonius Apollinaris'in(15) aktardığına göre eski Galyalılar, başlarının önündeki saçları uzatıyorlar, arkalarındakini kesiyorlardı; böyle bir saç stili, bu yüzyılın kadınsı ve gevşek âdetiyle birlikte yeniden geri geliyor.

Romalılar bir kayığa biner binmez hemen ücretini ödüyorlardı; biz ise limana girdikten sonra ödüyoruz.

(14) Martialis, *Epigrammes*, kitap VII.
(15) S. Apollinaris (430-489), piskopos ve Latin şairi.

dum aes exigitur, dum mula ligatur,
Tota abit hora.(16)

(Beygiri bağlarken, para toplarken,
Tüm bir saat geçiyordu.)

Kadınlar yatağın duvara gelen kısmında uyuyorlardı: Bu nedenle Caesar'a "*spondam Regis Nikomedes*" (Kral Nikomedes'in yatak kenarı) deniyordu. İçerken soluk alıyorlardı. Şaraplarına su katıyorlardı.

quis peur ocius
Restinguet ardentis felerni
Pocula proetereunte lympha.(17)

(Hangi köe, yanımızdan akan su ile
Şu Falerni'nin ateşini
Hemen söndürebilir?)

Ve şu bizim uşakların arsız yüzlerini de bunların arasında saymalıyız:

O Jane, a tergo quem nulla ciconia pinsit,
Nec manus auriculas imitate est mobilis albas,
Nec linguae quantim sitiet canis Apula tantum.(18)

(Ah Janus,(19) sana, arkandan alay edici hareketler yapılmadı,
Ne de eşek kulaklarını andıran hızlı el hareketleri,

(16) Horatius, *Satires,* I, v.
(17) Horatius, *Odes,* II, xi.
(18) Persius, *Satires,* I, 58.
(19) Janus: Romalıların mitolojik kralı. Geçmiş her zaman gözlerinin önündeydi. Bu nedenle iki yüzle temsil ediliyordu. Tapınağı barış zamanlarında kapalıydı.

Ne de Apulia'nın susamış köpeğinin uzun dili gibi dil çıkarıldı.)

Argoslu ve Romalı kadınlar, beyaz yas giysileri taşıyorlardı;[20] sanırım bu âdet bizde de vardı ve yine var.

Bununla birlikte, bu sorunla ilgili olarak yazılmış kitaplar bulunmalı.

(20) Plutarkhos, *Romalıların Sorunları.*

BÖLÜM ELLİ

DEMOKRITOS İLE HERAKLEITOS ÜZERİNE

İnsanın trajik durumuna gözyaşı döken Herakleitos ile, insanın gülünç haline gülen Demokritos arasındaki karşıtlık, Eski Çağ'a kadar geri gider. Bu karşıtlığı, XVI. yüzyılın ilk yarısında Antonio Fregoso yeniden canlandırdı. Rabelais gibi Montaigne de, gülmeyi insana özgü, onun özeli bir niteliği diye görür. Burada bulunan kimi düşünceler, "Raymond Sebond'un Savunması" da (Kitap İki, Bölüm 12'de) geliştirilmiştir.

Gülme, özellikle de kadınlar ve çocuklar için bizim Osmanlı toplumunda hoş karşılanmaz, hafiflik sayılırdı. Kuşkusuz "insanın haline gülmek"le, insanın neşe içinde gülmesi arasında bir ayrım var.

(A) Bizim yargı gücümüz, tüm konularda bir araç olarak kullanılır ve herhangi bir yere uygulanabilir. Bu nedenle, buradaki denememde, bunu her fırsatta kullandım. Eğer benim hiç anlamadığım bir konuyla ilgiliyse, işte bu nedenle ben kendi yargılama gücümü onun üzerinde denerim. Güvenilir bir yerden derinliğini ölçerim; sonra eğer derinlik beni aşıyorsa, o zaman ırmağın kıyısında dururum. Bu öteye geçememe bilgisi, onun etkisinin bir özelliğidir; gerçekte, yargılama gücünün özellikle övündüğü bir etkidir.

Kimi kez boş ve değersiz bir konuya can verip veremeyeceğimi, destek sağlayıp sağlayamayacağımı denerim. Kimi kez de onu yüksek ve her yönden bilinen, işlenmiş bir konu diye ele alırım, yol o kadar çok geçilmiştir ki, bizim yargılamamız ancak onu başka bir yolda izleyebilir. Böyle bir durumda ken-

disine en iyi gelen yolu seçer; yüzlercesinden birisinin yeğlendiğini söyler.

(C) Birinci uslamlama olarak talihi alıyorum. Bana göre hepsi de bir. Bunların hepsini tüm olarak bir arada görmediğim için, hepsini tüm olarak açıklamak amacında değilim. Böyle olabileceği umudunu bize verenleri de. Her şeyin yüz parçası (organı) ve yüz yüzü var. Ben onlardan birisini alıyor, kimi kez dilimin ucuyla, kimi kez parmağımın ucuyla dokunuyor, ya da kemiğine kadar sıkıştırıyorum. Kimi kez deliyorum, ama çok geniş değil, alabildiğince derin. Çoğu zaman alışılmadık açıdan yakalamayı yeğliyorum. Eğer kendimi iyi tanımasaydım, daha temel bir incelemeyi göze alabilirdim. Kendi parçasından ayrılmış, amaçsız ve umut vermeden uzaklaşmış örneklerle bir sözcük şuraya, bir sözcük oraya serperek, iyi bir iş yapma görevini yüklenmiyorum; değişikliği hoşuma gitmediği sürece de, kendimi konuya bağlamıyorum. Ben kendimi kuşkuya ve belirsizliğe, benim usta biçimim olan bilisizliğe teslim ediyorum.

Yaptığımız herhangi bir şey, bizi dışa vurur. (A) Pharsalos Savaşı'nı düzenleyen ve komutanlığını yapan Caesar'ın aynı ruhu, aylak aşk işlerini düzenlerken de kendini gösteriyordu. Bir atın değeri yalnız arenalardaki adımlarına göre değil, yürüyüşüne, hatta ahırdaki duruşuna göre de biçilir.

(C) Ruhun işlevleri arasında, aşağı olanları da vardır; onu bu yapısı içinde görmeyenler, tümüyle tanımış olmazlar. Kendi olağan gidişi içinde belki onu daha iyi tanıma olanağı bulabilirsin. Tutkunun rüzgârları onu bu yüksek durumda daha iyi ele geçirir. Ayrıca ruh kendini her konuya (her maddeye) tümüyle verir, tam etkisini gösterir, bir kerede asla birden çok etkisini göstermez. Ruh, kendine göre davranır, yoksa onun kendisine göre değil.

Şeylerin kendi başlarına ağırlıkları, boyutları ve koşulları olabilir. Ama kendi içimizde ruh bunlara istediği ölçüleri verir. Ölüm Cicero için korkunçtu, Cato için arzu ediliyordu,

Sokrates için önemli değildi. Sağlık, bilinç, otorite, bilgi, zenginlik, güzellik ve bunların zıtları ruhun içine girerken, üstündekileri atıyor ve ruhtan, hoşuna giden renkte yeni giysiler alıyor; yeşil, açık renk-koyu renk, tatlı ya da acı, derin ya da yüzeysel. Çünkü bunlar kendi stillerini, kurallarını ve biçimlerini ortak bir şekilde denetlemiyorlar; her ruh kendi yerinde bir kraliçe. Böylece şeylerin dış niteliklerinde artık özür aranmıyor. Sorumluluklar bizim kendi içimize bağlı: Bizim iyilerimiz ve kötülerimiz yalnız bize bağlı. Böylece sunularımızı ve adaklarımızı kendimize (ruhumuza) yapalım, yoksa talihe değil. Çünkü onun bizim davranışlarımız üzerine bir gücü yoktur; tersine, ruhlarımız talihi kendi peşinde sürükler ve ona kendi biçimini verir. İskender'i de masada içerken ve yarenlik ederken niçin yargılamayacağım? Ya da eğer satranç oynuyorsa, bu aptalca çocuk oyununda, aklının hangi teli rol oynamıyor? (Ben bu oyunu sevmiyorum ve kaçınıyorum, çünkü bunda yeterince oyun yok; iyi bir iş başarmak varken, ona böyle dikkat harcamaktan utanıyorum.) İskender, Hindistan'a giden görkemli yolculuğu için yeterince hazırlık yapmadığı gibi, insan soyunun kurtuluşunun bağlı olduğu geçidi de, açıklığa kavuşturmadı. Bakınız, şu gülünç eğlenti bizim ruhumuzu ne kadar kabalaştırdı ve kalınlaştırdı. Onun tüm sinirleri ne kadar gergindi. Her yasaya ne kadar geniş yer veriyor ve böylece kendini tanıyor, kendini doğru yargılıyor? Başka hiçbir etkinlikte ben kendimi böyle baştan sona göremiyorum ve ortaya çıkaramıyorum. Burada bizi etkilemeyen hangi tutku yok ki? Öfke, kızgınlık, nefret, sabırsızlık ve şiddetli bir yenme tutkusu; oysa burada yenilme tutkusu daha hoşgörülebilir bir şey olabilir. Çünkü bu gibi boş işlerde, olağanın üstünde yetenek harcamak, bir insanın onuruna uygun düşmez. Bu örnek için söylediklerimi, tüm diğer örnekler için de söyleyebilirim: insanın her parçası, uğraştığı her şey, bunu gösteriyor ve aynı zamanda kendini bir başkası olarak ortaya çıkarıyor.

(A) Demokritos ve Herakleitos iki filozoftu; bunlardan birincisi, insanın –içinde bulunduğu– koşulları boş ve gülünç buluyordu; insan içine alaycı ve gülümseyen bir yüzle çıkıyordu. Herakleitos ise tersine, bizim insan koşullarımıza acıyor, üzülüyordu; sürekli üzgün bir yüzle ve ağlayan gözlerle insan içine çıkıyordu:

(B) *alter*
Ridebat, quoties a limine moverat unum
Protuleratque pedem; flebat contrarius alter.(1)

(Birisi ne zaman kapıdan çıksa gülüyordu,
Ötekisi ise aksine, ağlıyordu.)

Ben birincinin mizacını seviyorum, bunun nedeni gülmenin ağlamaktan daha hoş olması değil, ama küçümseyici olması, bizi ötekinden daha çok kınaması. Bana öyle geliyor ki, biz hiçbir zaman layık olduğumuz kadar küçümsenmiyoruz. Sızlanma ve acıma duygusu, bizim sızlandığımız şeylerin içine biraz saygıyla birlikte karışıyor. Alay ettiğimiz şeyleri –kuşkusuz– değersiz sayıyoruz. Kendi içimizde kendini beğenmişlik kadar bir başka zavallılığın ve aptallık kadar bir kötülüğün olmadığını düşünüyorum. İçimizdeki en büyük kötülük, işe yaramazlık olduğu gibi, en büyük yoksunluk da, kötülüktür.

Örneğin Diogenes, fıçısını yuvarlarken ve Büyük İskender'e nanik yaparken, boşuna zaman öldürüyordu ve bizi sineklerden ya da içi hava dolu bir sidik torbasından daha değerli görmüyordu; bizi daha sertçe ve daha iğneleyici bir şekilde yargılıyordu; bana göre sonuçta, "insan sevmeyen" adına layık olan Timon'dan(2) daha adaletliydi. Çünkü biz nefret ettiğimiz

(1) Juvenalis, *Satires*, x, xxviii.
(2) Timon: İÖ V. yüzyılda yaşamış Yunan filozofu; "İnsandan kaçan" adını almıştı. Hem ülkesinin kötü durumu, hem de servetini yitirmesi, onu insanlardan uzaklaştırmıştı.

kimse ile ilgileniriz. Timon bizim kötülüğümüzü istiyordu, yıkımımızı arzuluyordu, sanki tehlikeli ve kötü bir şeymiş gibi insanlarla görüşmekten kaçıyor; insanları, ahlakı bozulmuş sayıyordu. Ötekisi (Diogenes) ise, bizi o kadar az düşünüyor ki, bizimle görüşmesi onu ne rahatsız ediyor, ne de bozuyordu. O bizden çekindiği için değil, bizi küçümsediği için görüşmekten kaçıyordu. Bizi iyi ya da kötü şeyler yapma yeteneğinin dışında sayıyordu.

Caesar'a karşı suikast girişimi için Brutus'un işbirliği önerisinde bulunduğu Statilius'un yanıtı da benzer biçimdeydi. Statilius girişimi yerinde bulmuştu, ama insanların bunu için kendilerini tehlikeye atmalarını doğru bulmuyordu.(3) (C) Hegesias'ın öğretisine göre, akıllı insan yalnız kendisi için (bir şey) yapmalıdır; bir şey yapmaya değer tek kimse de insandır.(4) Theodoros'un öğretisine göre ise, akıllı insanın kendi ülkesinin iyiliği için canını tehlikeye atması ve deliler için aklını boşuna harcaması haksızlıktı.

Bizim özel insan koşulumuz gülünç olduğu kadar, gülmeye de değer.

(3) Plutarkhos, *Marcus Brutus'un Yaşamı*, bölüm III.
(4) Diogenes Leartes, *Aristippus'un Yaşamı*.

BÖLÜM ELLİ BİR

SÖZLERİN BOŞLUĞU ÜZERİNE

(A) Eski dönemin bir retorikçisi, kendi işinin küçük şeyleri büyütmek ve benimsetmek olduğunu söylüyor; o küçük ayaklara uygun büyük ayakkabılar yapmayı beceren bir ayakkabıcıdır. Eğer Isparta'da olsaydı, yalan söylediği ve insanları kandırdığı için kırbaçlanırdı. (B) İsparta Kralı Archidamus, güreşte kimin daha güçlü olduğunu Perikles'e soruyor: Kendisi mi yoksa, Thukydides mi? Ama aldığı yanıta bence şaşmadan edememiştir: "Bunu doğrulamak kolay değil," diyor Thukydides, "çünkü ben onu yere çaldığımda, o yere düşmediğini seyircilere inandırdı ve kazanmış sayıldı."(1) (A) Kadınların süslenmelerine yarayan ve onları gizleyen şeyler, bize daha az zarar verir, çünkü onları doğal hallerinde görmemek, bizim için az bir yitim sayılır; oysa retorikçiler gözlerimizi değil, yargılarımızı yanıltır, şeylerin özünü piçleştirir ve bozar. Girit ya da Isparta gibi düzenli bir politika sürdüren devletler, hatiplere pek yüz vermediler.

Ariston retoriği akıllıca tanımlıyor: İnsanları ikna etme bilgisi; Sokrates ile Platon, aldatma ve okşama sanatı diyor.(2) Kendi gelen tanımı içinde bunun böyle olduğunu yadsıyanlar, kendi öğrettiklerinin doğru olduğunu gösteriyorlar.

Muhammet dininden olanlar, yararsız saydıkları için bunu kendi çocuklarına öğretmiyorlar.(3)

Atinalılar ise, hatipliğin kent içinde ne kadar yararlı olduğunu gördükleri halde, zararlarını da anladılar; insanın duygu-

(1) Plutarkhos, *Perikles'in Yaşamı;* burada Thukydides, Aristokrat Partisi başkanı, yoksa tarih yazarı değil.
(2) Ariston, Sakız Adalı, stoacı filozof. Platon, *Gorgias.*
(3) G. Postel, *Türklerin Tarihi,* s. 36 (1560 basımı).

larını harekete geçirdiği için, bütün olarak söze girişlerden ve söylevlerden uzak tuttular.

(A) Söylev bir kalabalığı, düzensiz bir topluluğu yönlendirmek ve harekete geçirmek için bulunmuş bir araçtır; devletler hastalandığında, ilaç gibi kullanılan bir araçtır. Atina'da, Rodos'ta ya da Roma'da görüldüğü gibi, sıradan halkın, bilisizlerin ya da herkesin, her şeyin sürekli çalkantı içinde olduğu yerlere hatipler akın ediyorlar. Gerçekte, bu ülkelerde uzdile başvurmadan güven kazanabilen çok az kişi var: Pompeius, Caesar, Crassus, Lucullus, Lentulus, Metellus, silahtan çok güzel konuşmanın yardımını gördüler; sonunda buldukları otoritenin büyük desteğini hatiplikten aldılar; hem de en iyi zamanlardaki düşüncelere karşın. Çünkü Lucius Volumnius, konsüllük seçimleri sırasında adaylardan Quintus Fabius ile Publius Decius'tan yana halka seslenirken, şu açıklamayı yapmıştı: "Bunlar savaş için doğmuş büyük eylem adamları; gerçekten konsül kafasına sahipler; söz kavgasında çetindirler; kent için esnek, incelikli, konuşkan ve bilgindirler; adalet için yargıçtırlar."(4)

Roma'da işler çok kötüye gittiğinde, iç savaşların fırtınası toplumu altüst ettiği zamanda, şu uzdillilik de gelişme fırsatı buldu;(5) tıpkı ayrıkotlarının yeşerdiği boş tarlalar gibi.

Öyle görünüyor ki, krallıklara bağlı hükümetler, hatipliği diğer hükümetlere göre daha az kullanıyorlar. Çünkü toplum içinde bulunan aptallık ve hafiflik, kolayca yönlendirmeye yarıyor; şeylerin gerçekliğini aklın gücüyle tartamadıkları ve tanımadıkları için, tatlı sözler kulaklarına hoş geliyor; bir kez daha söyleyeyim, bu hafiflik bir tek insanda hazırca bulunmaz; insanı bu zehirden korumanın en kolay yolu, iyi bir eğitim ve iyi bir akıl vermedir. Makedonya'dan ya da İran'dan ünlü bir hatibin çıktığı görülmemiştir.

Ben bu sözleri, yeni görüştüğüm ve ölünceye kadar Kardinal Caraffa'ya vekilharçlık yapan bir İtalyan ile ilgili olarak

(4) Bu bölümler Titus Livius'un *Tarih*'inden çevrilmiş.
(5) Tacitus, *Hatiplerin Diyaloğu*.

söylüyorum.(6) Ben ona ne gibi işler yaptığını sordum; o ise sanki tanrı biliminin önemli konularından birisinden söz ediyormuş gibi büyük bir ciddiyetle ve tavırla beni laf yağmuruna tuttu. Yemek isteğindeki ayrımları bana sayıp döktü: Önce insanın karnı açken duyduğu yemek isteği; ikinci ve üçüncü yemekten sonra duyulan istek; ortama göre efendisinin hoşuna gidiyor, ya da onda yemek isteği uyandırıyor, ya da iştah kabartıyormuş. Salçaların kullanımına gelince, önce genel olarak, sonra özel olarak bileşimindeki maddelere ve etkilerine dikkat ediyormuş; mevsimine göre salataların seçimi: Isıtılarak masaya konulanlar, soğuk yenenler; ayrıca göze hoş görünmesi için de süsleme ve dizme sanatına özen göstermek. Tüm bunlardan sonra, tüm ve önemli düşüncelerle birlikte, servis yapma düzenine geçti:

nec minimo sane discrimine refert
Quo gestu lepores, et quo gallina secetur.(7)

(Tavşan ya da tavuk etinin nasıl kesilebileceğini bilmek,
Önemsiz bir ayrım değildir.)

(A) Tüm bu sözler, bir imparatorluğun hükümetinden söz ediliyormuş gibi, zengin ve gösterişli sözlerle şişirilmişti. Bu şiirdeki adamı anımsadım:

Hoc salsum est, hoc adustum est, hoc lautum est parum,
Illud recte; iterum sic memento; sedulo
Moneo quae possum pro mea sapientia.
Postremo, tanquam in speculum, in patinas, Demea,
Inspicere jubeo, et moneo quid facto usus sit.(8)

(6) Bu kardinal, papanın yeğeniydi; rezaletleri yüzünden görevinden alındı.
(7) Juvenalis, *Satirler*, V.
(8) Terentius, *Adelphi* (daha sonra Moliere'in örnek alacağı bir tiyatro piyesi).

(Bu çok tuzlu, öteki çok yanmış, berikinin baharatı az;
İşte bu çok güzel! Gelecek sefere böyle yapın;
aklım erdiği ölçüde onları özenle eğittim.
Sonunda Demea, bir tabağı bir ayna gibi parlatmalarını söyledim
Ve yaptıkları her şey için uyardım.)

Paulus Aemilius Makedonya'dan döndükten sonra verdiği şölende, Yunanlılar bile ona büyük övgüler yağdırdılar,[9] ama ben burada sözler üzerinde duruyorum, yoksa etkinlikler üzerinde değil.

Bilmiyorum acaba başkaları da benim gibi duyumsuyor mu, ama bizim mimarlar yaptıkları alçı işleri, tepe süsleri, kornişler, Korent ya da Dor stilleriyle ilgili olarak kendilerinin ne kadar önemli olduklarını övüp durdukları zaman, benim düşüncelerim Apollidon'un sarayının büyüsünü birdenbire gözlerimin önüne getiriyor;[10] evet, bizim mimarların işleri benim mutfak kapısının kötü bir bölümünü ancak oluşturur.

(B) *Metonymie* (addeğişimi), *métaphore* (eğretileme) ve *allégorie* (kinaye) gibi dilbilimsel adları duyduğumuz zaman, bunlar bize az duyduğumuz ve yabancı anlamlar gibi gelmiyor mu? Bunlar oda uşaklarımızın gevezeliklerini bütünler.

(A) Bizim devlet görevlileri, Romalılara göre daha az yetkiye ve güce sahip oldukları, yaptıkları işler onlarınkine hiç benzemediği halde, onlar gibi üstün nitelikler (yani senatör Ç.N.) taşıması, bir aldatmacadan başka bir şey değildir. Eski Çağ'ın birkaç yüzyıl boyunca taşıdığı iki ya da üç onurlu adı bizim de kullanmamız, bence yersiz görünüyor. Platon bu tanrısal adı evrensel bir onamayla taşıdı, kimse bunu ondan almak istemedi.

Bizim krallara, prenslere verdiğimiz büyüklük adları var, oysa onlar halkın üzerinde asla büyüklük taşımıyorlar.

(9) Plutarkhos, *Paulus Aemilius'un Yaşamı*. Günümüzde olduğu gibi, eski çağda da Makedonya-Yunanistan ayrımı ve çatışması vardı. (Ç.N.)
(10) Burada Goller'in görkemli sarayından söz ediliyor.

BÖLÜM ELLİ İKİ

ESKİLERİN YETİNGENLİĞİ ÜZERİNE

Tutumlu davranma, eskilerin de bir kaygısı olmuştu. Böyle bir davranış ölçüsü özellikle stoacıların konusu olabilirdi. Çünkü sınıflı toplumların ortaya çıkışıyla birlikte, özellikle yönetici sınıfı içinde sınırsız harcama ve aşırı tüketimle gösterişli yaşamı bir arada yürütme artık bir alışkanlık haline geliyordu.

Montaigne'in tutumluluktan yana bir insan olduğunu, soylu ve varlıklı bir aileden geldiği halde, lüksü sevmediğini biliyoruz. Ne yazık ki, bu konuyu çok az ele alıyor ve üzerinde az duruyor.

(A) Attilius Regulus, Afrika'da Roma ordusunun komutanıydı; Kartacalılara karşı üstünlük sağladığı ve üne kavuştuğu bir sırada, topu topu otuz metrekare kadar olan toprağını ve tarım araçlarını bir çiftçi uşağına emanet etmişti, ama bu uşak tarım araçlarını alıp kaçmıştı; eşinin ve çocuklarının bakımsız kalıp kalmadıklarını öğrenmek için evine geri dönmek istediğini devlete sordu. Bunun üzerine Senato, generalin mallarına bakacak başka bir adam atadı, çalınan mallarının yenisini sağladı, eşinin ve çocuklarının bakımının devletçe yüklendiğini bildirdi.(1)

Yaşlı Cato, İspanya'dan bir konsül olarak İtalya'ya dönerken, deniz yolculuğunun yol açacağı giderleri azaltmak için, atını sattı. Sardinya valisi olduğu sıralarda, ziyaretlerini (denetimlerini) yaya olarak yapıyordu; yanında, yalnız giyeceğini ve kurban küpünü taşıyan bir adamı bulunuyordu. Çoğu zaman

(1) Valerius Maximus, *Unutulmaz Sözler ve Olaylar;* XVI. yüzyılda bu örnek çok veriliyordu.

eşyalarının içinde bulunduğu sandığını kendi taşıyordu. On gümüş liradan daha çok bir giysi için harcamamakla övündüğü gibi, pazara gittiğinde on kuruştan daha çok harcamamakla da övünüyordu. Kırda bulunan evleri dışarıdan ne sıvanıyor, ne de badana ediliyordu.

Scipio Aemilianus, iki zafer kazandıktan ve iki kez konsüllük yaptıktan sonra, yalnızca yedi hizmetçi ile elçiliğe gitmişti. Homeros'un ise yalnızca bir tek uşağı olduğu söyleniyor. Platon'un ise üç; Stoacıların başını çeken Zenon'un ise hiç uşağı yoktu.(2)

Tiberius Gracchus, Roma'nın birinci adamı olduğu sırada resmi görevle giderken, kendisine günde beş buçuk lira aylık bağlandı.(3)

(2) Seneca, *Albina'yı Avutma.*
(3) Plutarkhos, *Tiberius Gracchus'un Yaşamı.*

BÖLÜM ELLİ ÜÇ

CAESAR'IN BİR SÖZÜ ÜZERİNE

(A) Eğer bizim kendimizi düşünmek, başkalarını denetlemek ve kendi dışımızda olan şeyleri tanımak ve kendi içimizdeki derinliği ölçmek için yeterli zamanımız olsaydı, o zaman kendimizi oluşturan yapının ne kadar zayıf ve yetersiz parçalardan bir araya geldiğini kolayca anlardık. Kendi mutluluğumuzu hiçbir şeye yerleştirmememiz ve bize gerekli olan şeyin seçiminin, arzu ve düşünce bakımından bizim gücümüzün dışında olması, yetersizliğin özel bir tanıklığı değil midir? İnsanın üstün iyi yanını bulmak için, filozoflar arasında her zaman yapılan ve yine de yapılmakta olan, bir çözüme ve uyuma varmadan sonsuza kadar sürecek olan bu büyük tartışma, bize tanıklık yapmaktadır:

(B) *dum abest quod avemus, id exuperare videtur*
Cetera; post aliud cm contigit illud avemus,
Et sitis aequa tenet.(1)

(Bizden uzaklarda olduğu sürece,
Arzumuzun hedefi her şeyden daha büyük görünüyor,
Ona sahip olur olmaz, bir başkasını arzuluyoruz,
Ve o büyük susuzluğumuz gitmiş olmuyor.)

(A) Bilgilerimiz arasına nelerin girdiği ya da nelere sevindiğimiz önemli değil; bizi doyurmadığını duyumsuyoruz; var olan şeyler bizi asla doyurmadığı için, bilmediğimiz ve gelecekte elde edeceğimiz şeylerin peşinden ağzı açık gidiyoruz; bana

(1) Lucretius, *De Natura Rerum*, III.

göre bunun nedeni, bizi doyurmak için elverişsiz olması değil, ama bizim onu hasta ve kuralsız bir biçimde kavramamız:

Nam, cum vidit hic, ad usum quoe flagitat usus,
Omnia jam ferme mortalibus esse parata,
Divitiis homines et honore et laude potentes
Affluere, atque bona natorum exellere fama,
Nec minus esse domi cuiquam tamen anxia corda,
Atque animum infestis cogi servire querelis:
Itellexit ibi vitium vas efficere ipsum,
Omniaque illus vitio corrumpier intus,
Quae collata foris et commoda quaque venirent.(2)

(Epikuros, insan yaşamı için gerekli olan ne varsa,
Onun hizmetinde hazır olduğunu gördü,
Zenginliklere, üne, onura doymuş insanlar,
Kendi çocuklarının iyi ününden gurur duyarlar.
Ama yine de kaygılıdır yürekleri kendi içlerinde,
Acı sızlanmalarla baskı altına alınmıştır.
Bunun üzerine kusurun kabın kendisinde olduğunu anladı.
Dışarıdan gelen en iyi şeyler bile, içerde çürüyordu.)

(A) Bizim iştahımız kararsızdır ve belirsizdir; bir şeyi ne doğru dürüst kendinde tutabilir, ne de onun tadını çıkarabilir. Kusurun bu şeylerden geldiğini düşünen insan, bilmediği ve anlamadığı başka şeylerle beslenmeye bakar; umutlarını ve arzularını bunlara bağlar; onları onurlandırır, saygı gösterir; tıpkı Caesar'ın dediği gibi:

"*Communi fit vitio naturae ut invisis, latitantibus atque incgnitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur.* "(3) (Doğanın tüm insanlar için geçerli olan bir kusuruyla, biz güvenimizi görünmeyen, gizli ve bilinmeyen şeylere bırakıyoruz; sonra korkuya kapılıyoruz.)

(2) Lucretius, VI.
(3) Caesar, *De Bello Civili,* II, iv.

BÖLÜM ELLİ DÖRT

BOŞUNA İNCELİKLER ÜZERİNE

(A) İnsanların kimi kez ün kazanmak için aradıkları boş ve yararsız yollar vardır; örneğin kimi şairler tüm yapıtlarını aynı harflerle başlayan dizelerden oluştururlar. Eski Yunanlıların, dizelerinin boylarını uzatarak ya da kısaltarak, şiirlerine yumurta, top, kanat, balta gibi biçimler verdiklerini görebiliyoruz. Alfabenin harflerini kaç yoldan dizebileceğini hesaplayarak zaman geçiren bir adamın sanatı da bunlar arasındaydı ve Plutarkhos'ta gördüğümüz gibi, inanılmayacak kadar büyük bir sayı bulmuştu.(1)

Adamın birisine, attığı darı tanelerini bir iğnenin deliğinden her zaman ustalıkla geçiren başka birisini tanıştırmışlar; adam sonra bu az görülür ustalığının ödüllendirilmesini istemiş; bunun üzerine ev sahibi, böyle bir ustalığın ortadan kalkmaması için bizim marifet sahibine kırk litre darı verilmesini buyurmuş; bence yerinde ve hoş bir hareket. İyi ya da yararlı olmadığı halde, bir şeyi yapmak az görülür olduğu ya da yeniliği ya da güçlüğü nedeniyle övmek, bizim yargı zayıflığımızın çok güzel bir tanıklığını yapıyor.

İki ucu birleştirilebilecek şeylerden en çok kim bulabilir diye bir oyun oynadık bizim evde; örneğin *Sire,* bizim devlette en yüksek kişilere verilen bir unvandır, yani krala denir, ama tüccar gibi halktan kimselere de denir, ama bu iki kişi asla bir araya gelmez. Soylu kadınlara *dame* denir, ama orta sınıftan olanlara da *damoiselle* ve yine en altta olanlara *dame* denir.(2)

(1) Plutarkhos, *Masa Konuşması,* kitap VIII.

(2) İkinci bir ayrım daha yapmak gerekiyor: Evli kadına *dame,* evlenmemiş olana *damoiselle,* deniyor. (Ç.N.)

Masaların üzerine bırakılan oyun zarları, yalnızca prens evlerinde ya da tavernalarda bulunur.

(A) Demokritos'un dediğine göre, tanrılar ve hayvanlar, insanlardan daha keskin duyulara sahiptir; insanlar aradaki tabakada bulunur.[3] Romalılar yaslı günlerinde de, bayramlarında da aynı giysileri giyiyorlardı. Şurası açık ki, aşırı korkaklık ve aşırı yiğitlik eşit olarak insanların karnını ağrıtıyor ve barsaklarını hareketlendiriyor.

(C) Navarra'nın XII. kralı Sancho'ya *Titrek* adı verilmişti;[4] kral, cesaretin de korku kadar insanı titrettiğini öğrenmişti. Silahlarını takan adamları onun titrediğini görünce, tehlikeyi olduğundan daha az göstermeye çalıştılar. Bunun üzerine onlara şöyle dedi: "Beni iyi tanımıyorsunuz. Eğer tenim, cesaretimin kendisini nereye götürdüğünü bir bilse, birden yere yığılır."

(A) Venüs sporları sırasında yeterince ateşli olmayışımızdan ileri gelen zayflık, şiddetli isteklerden ya da düzensiz heyecanlardan da kaynaklanabilir. Yiyecekler, sıcaktan olduğu kadar, aşırı soğuktan da pişebilir ya da kızarabilir. Aristoteles'in dediğine göre, kurşun külçeleri şiddetli kış soğuklarında, aşırı sıcakta olduğu gibi erir ve akar. (C) Arzu ve doyumluluk, tensel isteğin altında ya da üstünde bir yerde olunca, insana acı verir. (A) Aptallık ve akıllılık, duygunun aynı noktasında birleşir, insanın başına gelen kazalara karşı direnir; akıllı insanlar ağrıya karşı direnir ve ona egemen olur; bilisizler bunu bilmezler; birinciler acının ötesine gider, ikinciler gerisinde kalır. Bilgeler şanssızlığın ne olduğunu önce tartar ve değerlendirir, ne olduklarını ölçer, biçer; güçlü bir akıl cesaretiyle üzerinden atlar. Küçümser ve ayaklarının altına alır çiğner; ruhları öylesine güçlü ve sağlamdır ki, Yazgı'nın okları onları vurduğu zaman, oklar etkileyemeyecekleri bir can bularak körlenir, geriye sıçrarlar. Sıradan ve orta yetenekteki insanlar bu iki uç arasında

(3) Plutarkhos, *Filozofların Görüşleri*, kitap IV.

(4) Montaigne, Sancho Garcia ile onun oğlu Garcia V'i karıştırıyor.

kalırlar. Kötülükleri görürler, duyumsarlar, ama kaldıramazlar. Çocukluk ve ileri yaşlılık, akıllıca zayıflıkta karşılaşırlar; cimrilik de, savurganlık da eşit şekilde el koyar ve edinir.

(B) Bilimin önünde giden bir ilk aşamanın bilisizlik olduğu rahatça söylenebilir; bir başka okul ise, *doctoral*dır (bilgincedir) ve bilimin arkasından gider. Bilimin yaptığı ve doğurduğu bilisizlik, önce bu bilimi bozuyor ve yıkıyor.

(B) Basit kafalı, az meraklı ve az eğitimli insanlar, iyi Hıristiyan olurlar; saygıları ve boyun eğmeleriyle basitçe inanırlar ve varlıklarını yasalara uyarak sürdürürler. Düşüncelerdeki yanlışlıkları, orta güçteki kafalar ve orta yetenekler doğururlar. Bunlar ilk duyumlarının peşinden giderler ve basitçe yorumlar yaparlar; bizim eski eğitimden geçmediğimize bakarak, eski gidişi durdurmamızı aptallık sayarlar. Büyük kafalar daha iyi yerine oturmuştur ve daha açık seçik görürler; iyi inanışın başka bir türünü oluştururlar. Uzun ve dinsel araştırmalarıyla, kutsal yazıların en derinlerine ve en karanlığına varırlar; bizim kilise örgütünün gizemlerini ve tanrısal gizlerini anlarlar.

İşte bu nedenle biz onların birkaçının ikinci yoldan geçerek en güzel meyvelerle ve doğrulamalarla en ileri aşamaya geldiklerini görüyoruz. Bunlar üzüntülerinin hafiflemesiyle, şükran hareketleriyle, ahlakların düzeltilmesiyle ve büyük bir alçakgönüllülükle kendi zaferlerinin tadını çıkarıyorlar. Kendilerini geçmişteki yanlışların kuşkusundan arındırmak ve kendilerine güvenmemiz için en aşırıya gidenleri, bizim davranışımızı gevezece ve haksızca yürütenleri, bu davayı sayısız ve kınanacak şiddet eylemleriyle lekeleyenleri bu sıraya yerleştirmek istemiyorum.

(C) Sıradan köylüler dürüst insanlardır; filozoflar da dürüst insanlardır, ya da daha doğrusu bizim zamanımıza göre yararlı bir bilginin eğitimiyle zenginleşmiş olarak güçlü nitelikte ve aydınlıktırlar.

İki uç arasında olanlar, alfabesiz olmanın bilisizliğini küçümsediler ve öteki yere varamadılar: Bunlar tehlikelidirler,

yetersizdirler, şanssızdırlar; dünyayı bunlar karıştırır. Bu nedenle ben kendi adıma ve elimden geldiğince birinci ve doğal duruma çekiliyorum ve orayı terk etmeyi boşuna deniyorum.

Salt doğal olan halk şiiri, saf ve incedir; bu anlamda sanata göre yetkin olan şiirin başlıca güzelliği ile karşılaştırılabilir. Sözünü ettiğim şiir Gaskonya'nın *villanelle*'inde[5] ve hiçbir bilgiye, yazıya bile sahip olmayan ulusların şarkılarında görülebilir. İkisi arasında kalan ortalama şiir, küçümseniyor, onur ve ödül kazanmıyor.

(A) Aklımızın dışarı açılan bir kapısını bulduktan sonra, her zaman olduğu gibi biz yine de bir yanlışlık yaptığımız için, bu az bulunur konu bu şekilde tartışılmaz. Bizim buluşumuz bir kez yükselince, artık sonu gelmeyen yeni buluşların benzer örneklerini vermeye başlıyor. Ben yalnızca şunu ekleyeceğim: Eğer benim *Denemeler*'im yargılamaya değer olsaydı, sıradan ve bayağı kafaların pek hoşuna gitmezdi; benzer şekilde, bireysel ve üstün kafaların da hoşuna gitmezdi. Çünkü birinciler pek anlayamayacağı gibi, ikinciler de fazla anlam verirdi. Bu *Denemeler* iki uç arasında yaşayıp gidebilirler.

(5) *Villanelle:* Ortaçağ'da dans eşliğinde söylenen köylü şarkılarının sözleri. XVI. yüzyılda bağımsız şiir biçimini alıyor. (Ç.N.)

BÖLÜM ELLİ BEŞ

KOKULAR ÜZERİNE

(A) Büyük İskender gibi kimi insanların, az rastlanır ve olağanüstü tene sahip olmaları nedeniyle, terlerinin hoş bir koku yaydığı söyleniyor; Plutarkhos ve diğerleri bunun nedenlerini araştırıyorlar.(1) Ama insan bedeninin genel tutumu bunun tersinedir: En iyi durum, terden bağışık olmaktır. Örneğin sağlıklı çocuklarda olduğu gibi, en saf solukların tatlılığı, bizi hiç rahatsız etmeyen koku yaymasıyla bilinir. İşte bu nedenle bakınız Plautus ne diyor:

Mulier tum bene olet, ubi nihil olet.(2)

(Hiç koku yaymayan kadın, güzel kokuyordur.)

(B) Tıpkı kadının eylemlerinin en güzel kokusu, sessiz ve dilsiz olanıdır dendiği gibi. (A) Yabancı güzel kokular sürenlerden kuşkulanmaktan haklıyızdır, çünkü doğal olarak kusurlu yanlarını örtmek için bunu kullanıyorlardır. Eski şairlerin bu söz oyunları da burada geliyor: Güzel kokan insan, gerçekte pis koku yayıyordur:

Rides nos Coracine, nil olentes,
Mola quam bene olere, nil olere.(3)

(Koku yaymadığımız için bize gülüyorsun, Coracinus.
Güzel kokmak yerine hiç kokmamayı yeğlerim.)

(1) Plutarkhos, *İskender'in Yaşamı*, bl. 1.
(2) Plautus, *Mustelleria*, 1.
(3) Martialis, *Epigramlar*, kitap VI.

Ayrıca:

Posthume, non bene olet, qui bene semper olet.(4)

(Her zaman güzel kokan bir insan, Postumus,
gerçekte pis kokuyordur.)

(B) Bununla birlikte ben güzel kokular arasında yaşamayı çok seviyorum, tüm diğer şeylerden daha uzak durduğum kötü kokulardan en uzağa çekiliyorum.

Namque sagacius unus odoror,
Polypus, an gravis hirsutis cubet hircus in alis,
Quam canis acer ubi lateat sus.(5)

(Ben bir polipin, ya da kıllı bir teke kokusunun izini,
Bir tazının, bir yaban domuzunun ortaya çıkarmasından
daha iyi seziyorum.)

Daha sade, daha doğal kokular bana daha hoş geliyor. Bu konu daha çok hanımları ilgilendirir. Kendi en yoğun barbarca yaşamları içinde İskitli kadınlar, yıkandıktan sonra bedenlerine ve yüzlerine, kendi topraklarından çıkan ve güzel kokan bir bitkinin tozlarını sürüyorlar; erkeklerine yaklaşacakları zaman bu tozları siliyorlar; parlak ve güzel kokan bir cilde sahip oluyorlar.

(B) Hangi koku olursa olsun, benim tenime dokunması ne kadar güzel ve cildim onu ne kadar kolay emiyor. Böyle bir mizaçtan hoşlanmayan ve insanı burnuna güzel bir koku götürme olanağından yoksun bırakan birisi, yanlışlık yapıyordur; zaten koku bu işi kendiliğinden yapıyor. Benim kendi özel durumumda, koku sinmiş bıyıklarım bana bu hizmeti görüyor. Eğer

(4) agy., kitap II.
(5) Horatius, *Epodes*, XII.

bıyıklarıma eldivenlerimi ya da mendilimi sürecek olursam, koku tüm bir gün boyunca bunlara siniyor. Nereden geldiğimi ele veriyor. Eskiden gençlik günlerinde yapılan yakın öpüşmelerin nefis izleri saatler sonrasına kalıyordu.

Öte yandan, sık sık görüşmek zorunda kalan, havadan bulaşmadan kaçınamayan şu halk hastalıklarıyla pek içli dışlı değilim. Bizim kasabada ya da askeri birliklerimizin içinde geçen yakın görüşmelerden ben kendimi korumayı bildim. (C) Atina'yı kaç kez yıkıp geçiren veba salgını sırasında Sokrates'in bu kenti asla terk etmediğini okuyoruz;(6) hiç zarar görmeyen tek kimse de oydu. (B) Bence doktorlar kokulardan çok yarar sağlayabilirler. Çünkü çoğu zaman sezinlediğim gibi, kokular beni ve kendi türlerine göre ruhumu etkiliyor. Eskiden beri tüm dinlerde ve uluslarda yaygın olan, kiliselerdeki yakılan buhurun icadı konusunda söylenenleri doğruluyor; bize sevinç vermeye yönelik olan bu kokular, bizi uyandırıyor ve kendimizi daha iyi bir iç düşünceye vermemiz için duyularımızı arındırıyor.

(C) Bu konuda bir yargıda bulunmak için, etlerin tadıyla birlikte şu yabancı kokuları çeşnilendirmeyi bilen mutfak sanatını öğrenmek isterdim: Bizim dönemimizde özel olarak göze çarptığı gibi, Tunus Kralı, İmparator Charles ile yüz yüze konuşmak için Napoli'ye ayak basmıştı. Etler öylesine pahalı kokulu bitkilerle dolduruluyordu ki, bir tavuskuşu ile iki sülün gereği gibi hazırlanırsa, yüz duka altınına mal oluyordu. Pişen bu kuşlar yemek için parçalandığında, yalnız salonu değil, sarayın tüm odalarını bitişik evlere kadar çok hoş bir buhar kaplıyor ve hemen yok olup gitmiyordu.

(B) Nereye yerleşeceğimi seçerken gösterdiğim ilk özen, ağır ve pis kokan bir yerden uzak durmaktı. Şu iki güzel kent, Venedik ve Paris, birisi bataklığı, ötekisi çamuruyla berbat bir koku çıkarınca, benim bu kentlere olan beğenimi bozuyor.(7)

(6) D. Leartes, *Sokrates'in Yaşamı*, kitap II.

(7) Venedik'te o dönemde kanallar kötü hava yayıyor, sıtma hastalığına yol açıyordu. Paris'in ise çamurları insanı rahatsız ediyordu.

BÖLÜM ELLİ ALTI

YAKARI ÜZERİNE

Tartışmak için okullarda kuşkulu sorular yayınlayanlar gibi, ben de belli bir biçimi olmayan ve bir sonuca varılamayan düşünceler öneriyorum. Amacım gerçeği aramak, yoksa kurmak değil. Ayrıca bu düşünceleri, benim davranışlarıma ve yazılarıma değil, düşüncelerimi de düzenleyenlerin yargısına bırakıyorum.(1) Ben düşüncelerimin mahkûm edilmesini de, onaylanmasını da, eşit şekilde iyi karşılayacağım ve yararlı bulacağım, çünkü içinde doğduğum ve içinde öleceğim Katolik, Havari ve Roma kilisesinin kutsal öğretisine karşı bilgisizce ya da dikkatsizce bir şey söylemekten nefret ediyorum. Bu nedenle, benim üzerimde sınırsız bir gücü olan kilisenin denetim yetkisine kendimi bıraktığım zaman, şimdi burada da olduğu gibi, kendimi her konuda yüreklenmiş buluyorum.

(A) Yanılıp yanılmadığımı bilmiyorum, ama tanrısal iyiliğin özel bir kayrasıyla özel bir yakarı biçimi, Tanrının ağzından söz be söz bize buyurulduğuna göre, bence bu her zamankinden daha yaygın olarak kullanılmalıdır. Bizim eğitimimizin gereksinimine göre Kilise yakarıları yaygınlaştırabilir ve çeşitlendirebilir, çünkü ben bunun her zaman aynı şey ve aynı öz olduğunun bilincindeyim. Ama halkın her zaman ağzında olan bu yakarıya öncelik vermek gerekir, çünkü şurası açık ki, söylenmesi gereken her şeyi, her fırsata uygun düşeni söylüyor. (C) Benim her yerde söylediğim yakarı bu; onu değiştirmek yerine, yineleyip duruyorum.

(1) Montaigne'in *Denemeler*'ine karşı Vatikan sesini yükseltmeye, sansür uygulamaya başlamıştı.

Onu neden her zaman belleğimde tutabildiğim de böylece açıklanmış oluyor.

(A) Her amacımızda ve her girişimimizde Tanrıya başvurma yanılgımızın nereden kaynaklandığını son zamanlarda düşündüm: Yerinde olup olmadığını düşünmeden, kendi zayıflığımız yardım istediği zaman, her türlü gereksinimde ve her yerde onu çağırıyoruz. Ne kadar günah işi olsa da – neyi nasıl yaptığımız önemli değil, Tanrının adına ve gücüne başvuruyoruz. (A) O bizim tek ve biricik koruyucumuzdur, her şeyde bize yardım edebilir; ama her ne kadar bize bu tatlı babalık onurunu bağışlamış olsa da, iyi ve güçlü olması da bir o kadar yerindedir. Ama yine de o (bizce karşı) gücünden çok adaletini kullanıyor; (A) bizim isteklerimize göre değil, kendi adalet ölçülerine göre davranıyor.

Platon *Yasalar* kitabında, tanrılara olan inançta üç tür küfür işlendiğini sıralıyor: Hiç ilgisi olmayan işlerde; bizim işlerimize karışmadıklarında; adak ve kurbanlarda bizim dileklerimizi hiç geri çevirmedikleri zaman. Platon'a göre birinci yanlışlık, çocukluktan yaşlılığa kadar hiçbir zaman kararlı kalmaz; diğer ikisi dengeli kalabilir (değişiklik göstermeden kalıcı olabilir).

Onun adaleti ve gücü birbirinden ayrılmaz. Eğer biz onun gücünü kötü bir amaç için dilersek, hiçbir işe yaramaz. Yakardığımız şu anda, kötülük tutkularından arınmış saf bir ruha sahip olmamız gerekir. Aksi halde bizi cezalandırması için ona kendi elimizle bir sopa uzatmış oluruz. Biz kusurlarımızı düzelteceğimize, saygısızlık ve öfke dolu duygularımızı Tanrıya sunarak bu kusurları ikiye katlıyoruz. Eğer işler yakarıya uygun olarak bir düzelmeye tanıklık etmiyorsa, işte bu nedenle sık sık ve sıradan yakarıları ben pek övmüyorum:

si, nocturnus adulter
Tempora Sanctonico velas adoperta cucullo.(2)

(Eğer gece zina işlersen,
Bunu bir başlık altında gizle.)

(2) Juvenalis, *Satirler*, VIII.

(C) İğrenç bir yaşamı dindarlıkla birlikte yürüten bir adamın durumu, tutarlı ve her yerde bozulmuş bir insana göre daha çok mahkûm edilmeye layıktır. Bu nedenle bizim kilise, inatla kötü işler yapanların kiliseye ve topluma girmesini reddediyor.

(A) Âdet yerini bulsun diye bir yakarışta bulunuyoruz, ya da daha doğrusu yakarılarımızı sadece okuyor ve söylüyoruz. Sonuçta bu görünüşten ibaret. (B) Bir insanı günün tüm diğer saatlerinde öfke, açgözlülük ve haksız işler içinde görürken, üç kez *benedicite* kadar *grace* için haç işareti yaparken de görmek hoşuma gitmiyor.(3) (B) Günü kötülüğe ve bir saati de tanrıya vermek, bir tür takas ya da iş düzenleme gibi bir şey oluyor! Aynı kimsenin bir şeye aldırış etmeden ve duraksamadan, birbiriyle bağdaşmayan bir durumdan diğerine geçişini görmek bir mucize.

(C) Aynı yuva içinde hem suç, hem yargı barış ve uyum içinde birlikte beslenirken, hangi korkunç vicdan rahat yüzü görebilir? Eğer bir kimsenin kafasını şehvet öyküleriyle kurcalıyorsa ve o da bunu dinsel açıdan çirkin buluyorsa, Tanrıya seslendiği zaman acaba ona ne der? Hemen yeniden günah işlemek üzere pişmanlık gösterir.

Peki ama ölümlü olmanın ne olduğunu bildiği halde tüm yaşamı günahın meyvesi ve yararı üzerine kurulu olanlara ne demeli? Özü kusurlu olan ne kadar çok işlerimiz ve mesleklerimiz var!

Kendine göre lanetlenecek bir dini tüm yaşamı boyunca izleyen ve içindeki inançla ters düştüğü halde, görevindeki yeri ve onuru yitirmemek için bunu dışavurmayan adamın sözleriyle yüreği nasıl geçiniyordu acaba?(4) Bu gibi insanlar Tanrı-

(3) *Benedicite,* kutsama yakarısı akşam yemeğinden önce; *grace,* şükran yakarısı akşam yemeğinden sonra yapılıyor.

(4) Bu kimse o dönemde hukuk hocası olan ve kralın elçiliğini yapan Arnaud ve Ferrier olabilir. Protestan olduğu halde, görevi gereği bunu Katoliklerden gizliyordu.

nın adaletine seslendikleri zaman nasıl bir dil kullanıyorlar? Bunların pişmanlıkları görünür ve akla uygun bir düzeltme gerektirince, Tanrı indinde ve bizim önümüzde kendi dayanak noktalarını yitirirler. Tanrıyı hoşnut etmeden ve pişmanlık göstermeden bağışlanmayı isteyecek kadar yüzleri pek olabilir mi? Bana göre birinciler de bunlar gibi aynı durumdalar, ama inatçılıklarını yenmek o kadar kolay değil.

Aniden ve birdenbire kanısını değiştirmiş görünenler, bana şaşırtıcı geliyor. Bunlar çözüm bulmamış bir durumu temsil ediyor. Hiç kimsenin sizin karşıt görünüşünüzde olamayacağına inanmış olmanız ne iğrenç bir inanç! Böyle bir anlayışın kimi şansı yeğlediğine, ama ölümsüz yaşamın umutlarını ve korkularını öne çıkardığına ikna olmanız daha da kötü. Benim bu sözlerim ciddiye alınabilir. Eğer gençliğimde beni ayartan hiçbir şey olmadıysa, bu son girişimin[5] peşinden tutkularımda yeni girişimler olabilirdi.

(A) Tanrıyı yalnız dinsel bir saygıyla ve tam bir onurla kendi işlerimize katmalıyız. Bu sözcük, ciğerlerimizi çalıştırmak ve salt kulağımıza hoş gelsin diye kullanmak için çok kutsal. Bu sesi insanın vicdanı üretmeli, yoksa dilimiz değil. Bir dükkân çırağının bir sürü boş ve gereksiz işleri arasında bu inanç tartışmasına girmesi yerinde değildir.

(B) Benzer şekilde, bizim inancımızın gizemli kutsallıklarını içeren Kutsal Kitap'ın salonlarda ve mutfaklarda sürüklenmesi de yersiz kaçar. (C) Bu yazılar eskiden bir gizemdi, şimdi ise eğlencelik oldu, zaman geçirmeye yarıyor.

(B) Bu kadar ciddi bir inceleme, bu kadar saygın bir konu şöyle geçerken ve gürültülü bir şekilde ele alınmamalı. Sakin bir düşünceyle ele alınmalı, ona bizim yakarı kitabının şu önsözü her zaman eklenmelidir: "*Sursum corda*"[6] ve ona özel

(5) Dinde reform hareketleri.

(6) "*Sursum corda*": "Yüreğini yukarı kaldır" diye başayan bir yakarı. İncil'in Latinceden başka bir dile (Almancaya) çevrilmesini, Montaigne iyi karşılamıyor. (Ç.N.)

bir dikkat, özel bir saygının tanıklığını yapan bedenimizi taşımalıyız. (C) Herkesin yapabileceği bir iş değildir bu; kendini bu çalışmaya vermiş ve Tanrının çağrısını almış olan insanların işidir. Kötüler ve bilisizler bunu daha da bozar. Anlatılacak bir öykü değil, saygı duyulacak, korkulacak, hayran olunacak bir öyküdür.

Kutsal yazıları bayağı bir dile çevirince, sıradan halkın da anlayacağını düşünen ne aptal insanlar var! İnsanlar her şeyi anlamadığı zaman, yalnız sözcüklerin verdiği yanılgıyı okuyorlar. Daha ileri gideyim mi? *Yazılar*'ı biraz daha yakına getirirken, gerçekte daha öteye itiyorlar. Salt bilisiz insanları başkalarının insafına bırakmak, görünüşe dayalı bir gözüpeklikten beslenen bu boş ve sözel bilimden daha esinleyici ve daha bilgincedir.

(B) Ayrıca herkesin her çeşit diyimiyle birlikte bu kadar dindar ve önemli sözleri yayma özgürlüğü, yararlı olmaktan çok tehlikelidir. Yahudiler, Muhammet dininden olanlar ve nerdeyse tüm diğerleri, kaynağında kendi gizemlerinin benimsediği ve yücelttiği bir dili aldılar, herhangi bir değişikliği yasakladılar; bu bir nedene dayanıyordu. Bask ve Britanya kentlerinde, kendi dillerine yapılan çevirilerin yeterince doğruluğunu inceleyen yargıçların bulunduğunu biliyor muyuz? Peki Katolik kilisesi neden bu konuda daha katı ve görkemli bir karar vermiyor? Yakarırken ve konuşurken, yorumlar belirsiz, başıboş, değişebilir oluyor, bir parçaya bağlı kalıyor; sonuçta aynı kalmıyor.

(C) Bizim Yunan tarihçilerimizden birisi,[7] kendi döneminde Hıristiyan dininin gizlerinin pazar yerlerinde iyice yayılmasını ve en bayağı sanatçıların eline geçmesini, herkesin kendi anlayışına göre üzerinde konuşmasını kınıyor. "Bu çok utanç verici," diye ekliyor, "çünkü Tanrının kayrası sayesinde dinin saf gizemlerinden yararlanırken, halktan ve bilisiz insanların ağzında saygısızca konuşulmasına da izin veriyoruz; oysa

(7) Bu bölümler Nicetas'tan alınma.

çoktanrılı dinden olanlar Sokrates'e, Platon'a ve en akıllı adamlara, Delphoi Tapınağı'nın rahiplerine teslim edilen konuşmayı, üzerinde araştırma yapmayı yasakladılar."[8] Yine onun dediğine göre, din biliminin olduğu yerde, prenslerin yandaşları yalnız çaba göstermiyorlar, silahlanıyorlar. Bu çaba tanrısal bir nedene ve adalete bağlı olmalı, düzenli ve ılımlı bir şekilde davranmalıdır; ama kine ve kıskançlığa dönüşüyor; ekmek ve üzüm üreteceğine, insan tutkusuyla birlikte hareket ettiğinde, diken ve deliceotu üretiyor. Öte yandan, İmparator Theodosius'a yerinde öğüt veren başka birisi vardı ve tartışmaların, kilisedeki bölünmeyi ortadan kaldırmadığını, tersine, sapkınlıkları uyandırdığını ve canlandırdığını söylüyordu; bu nedenle tüm tartışmalardan ve mantıksal uslamlamalardan kaçmalı, insan kendini çıplak halde yazılara ve eskilerin yerleştirdiği inanç formüllerine bırakmalı.[9] İmparator Androdicus, Hıristiyanlık dininin en önemli noktalarından biri üzerinde ve Lopadius'e karşı sarayın içinde iki kişinin tartıştığını görünce, onları azarladı ve eğer susmazlarsa, onları ırmağa atmakla tehdit etti.[10]

Günümüzde kadınlar ve çocuklar, en eski ve en deneyimli insanların kilise yasaları üzerine yazılarını okuyorlar; oysa Platon'un ilk yasaları, tanrısal buyrukların yerini alması gereken sivil yasaların yalnızca akıl yoluyla öğrenilmesini onlara yasaklıyordu; yalnızca yaşlı adamların yüksek görevlilerle birlikte tartışmasına izin veriyordu ve ekliyordu: Yeter ki gençlerin ve yasalara saygısız insanların önünde tartışma olmasın.[11]

---

(8) İslam ilahiyatçılarından İbn Rüşd de benzer şekilde, dinde bilgili olmayanların din üzerine yorum yapmasını yanlış buluyor. Bakınız: İbn Rüşd, *Din-Felsefe Tartışması*, Cem Yayınevi.

(9) Dinle felsefenin sınırları bir yerde kesinlikle ayrılır; din tartışma ve eleştiri götürmez; dinde kuşkuya yer yoktur. (Ç.N.)

(10) Lopadius, bir kişi adı değil, bir göl. Bizans İmparatoru'nun adı Androdicus değil, Andronikos.

(11) Platon *Yasalar*'ın tartışmasını kadınlara değil, gençlere yasaklıyor. Çünkü *Yasalar* dini içeriyor

Bir piskoposun bize yazılı olarak bıraktığı bilgilere göre, dünyanın öteki ucunda, eski insanların Dioscorides adını verdikleri bir ada varmış.[12] Bu adanın her çeşit ağaçları ve meyveleri üzerinde barındıran verimli toprakları, sağlıklı havası varmış; Hıristiyan halkı kiliselerini ve sunaklarını yalnızca haçlarla süslüyorlarmış; başka imajlara yer vermiyorlarmış; perhizlere ve bayramlara titizlikle uyuyorlarmış; din adamlarına olan vergilerini tam ödüyorlarmış ve kadınlar, bir insanın yaşamında asla karşılaşamayacağı kadar iffetliymiş. Talihlerinden o kadar hoşnutlarmış ki, denizin ortasında gemi nedir bilmiyorlarmış; çok özenle izledikleri dinlerinden bir tek söz anlamayacak kadar basit insanlarmış; paganları tanımayanlar için inanılmaz bir şey, çünkü onlar heykelleri ve adları dışında kendi tanrıları üzerine bir şey bilmezler, ama onlara büyük saygı gösterirlerdi.

Euripides'in trajedisinin ilk şekli Menalippus şöyle başlıyordu:

O Jupiter, car de toi rein sinan
Jene connois seulement que le nom.[13]

(Ah Jüpiter, yalnız adını biliyorum
Seninle ilgili, başka bir şey bilmiyorum.)

(B) Ben kendi zamanımda, içinde hiç din bilgisi olmadığı halde, yalnız hümanist ve felsefi konular içinde bulunduğu için eleştirilen kimi yazıları gördüm. Yine de kimse boş yere bunun tersini söyleyemez, çünkü tanrısal öğreti (Hıristiyanlık), tıpkı kraliçe ya da kral gibi, ayrı bir yerde daha iyi durur; her yerde en önemli yeri o almalıdır, asla ikincil ve yardımcı olmamalıdır. Dilbilgisi, retorik, mantık, kendi konularını böylesine kutsal metinlerden değil, örneğin oyunlarda olduğu gibi, başka yer-

(12) Osorio, *Portekiz Kralı Emmanuel'in Tarihi*. Anılan ada, Mozambik yakınlarındaki Socotora.
(13) Euripides; Plutarkhos'un *Aşk Üzerine*'sinden alınmış

lerden almalıdır. Tanrısal konular, tek başlarına ve kendi stilleri içinde, insanların mantıklarına göre daha büyük saygınlık görürler. Hümanistlerin ilahiyatçılar gibi yazmasından çok, ilahiyatçıların hümanistler gibi yazdığı yanlışlıklara daha çok rastlıyoruz: "Felsefe çoktan beri, tıpkı yararsız bir hizmetçi gibi, din okulundan kovuldu," diyor St. Chrysostom, "Göksel öğretinin kutsal hazinelerinin tapınağının girişinden geçerken bir göz atmaya bile değemez." İnsanların dili, kendi biçimleri içinde daha az gelişmiştir ve bizim için Tanrı'nın saygın, görkemli, yetkin diline varamaz. Ben onun konuşmasına izin vereceğim "*verbis indisciplinatis*" (onaylanmamış sözler) – talih, yazgı, kaza, mutluluk ve mutsuzluk, tanrılar ve kendi modasına göre diğer sözler.

(C) Ben kendi düşüncelerimi, sadece benimkiler diye, kendi başına ve insan düşünceleri diye öneriyorum, yoksa kuşkulanması ve değiştirilmesi olanaksız, göksel buyrukla yerleştirilmiş ve düzenlenmiş düşünceler diye değil. Düşünce maddesi olarak, yoksa inanç maddesi değil. Ben *secundum me* düşünüyorum, yoksa *Secundum Deum* inanmıyorum;[14] tıpkı okul öğrencilerinin kendi denemelerini okumaları gibi; öğretmeyen, ama öğrenilebilir; laik bir yöntemle, yoksa kilise gibi değil, ama her zaman çok dindarca.

(B) Sanırım Ksenophon konuşmalarının bir yerinde Tanrıya çok az yakarmamız gerektiğini söylüyor, çünkü yakarmak için kendi ruhumuzu gerektiği gibi bu duruma göre düzenlemek, düzeltmek ve dindarca bir havaya büründürmek kolay değildir. Aksi halde yakarımız yalnızca boş ve yararsız olmakla kalmaz, ayrıca kusurlu olur. "Bizi bağışlayın," diyoruz, adeta bize hakaret edenleri bağışlar gibi. Eğer kendi ruhumuzu öç almadan ve kinden uzak Tanrıya sunmazsak, söylediklerimizin ne anlamı olur? Oysa biz Tanrıya ve onun yardımına kusurlarımıza göz yumması ve haksızlıklarımıza katılması için başvuruyoruz.

(14) *Secundum me* (bana göre), *secundum deum* (Tanrı'ya göre).

Quae, nisi seductis, nequeas committere divis.(15)

(Bir kenarda olmadıkça, tanrılara açılmayacak şeyler.)

(A) Açgözlüler ona kendi hazinelerinin korunması için boşuna yakarırlar: Gözü yükseklerde olanlar, başarıları ve tutkularının yürümesi için. Bir hırsız, kötü girişimlerine engel olan tehlikeleri ve güçlükleri aşmak için onun yardımını ister ya da bir yolcuyu boğazlarken gördüğü kolaylık için ona taşekkür eder. Duvarlarına tırmanacakları ve havaya uçuracakları bir evin önündeyken, içleri yırtıcılık, çılgınlık ve açgözlülük doluyken, Tanrıya yakarırlar.

Hoc ipsum quo tu Jovis aurem impellere tentas,
Dic agedum, Staio, pro Jupiter, ô bone clamet,
Jupiter, at sese non clamet Jupiter ipse.(16)

(Jüpiter'in kulağına söylemek istediklerini,
Staius'a söylesene. "Ulu Jüpiter, iyi Jüpiter!"
Diye bağıracak Staius. Oysa Jüpiter böyle bağırmıyor.)

(A) Navarra Kraliçesi Marguerite, bir genç prensin öyküsünü anlatıyor: Onun adını vermese de, prensin önemli bir yerde bulunması, onu tanımamıza yetiyor.(17) Bir aşk buluşmasına giderken ve Parisli bir avukatın eşiyle yatarken, yolu bir kilisenin önünden geçiyor; hem giderken, hem dönüşte bu kutsal yerde Tanrısına yakarmadan, ona yalvarmadan edemiyor. Ruhu bu güzel düşünceyle doluyken, Tanrıdan nasıl bir kayra isteyebileceğini kestirmenizi size bırakıyorum! Bununla birlikte, onun ruhu bu isteğini özel bir inanç için dile getiriyordu. Ama

(15) Persius, *Satire*, II.
(16) agy.
(17) Navarra Kraliçesi Marguerite, *Heptameron*, öykü 25. Bu prens, François I. Kraliçe, Boccaccio'ya öykünen öyküler yazıyordu.)

kadınların yalnızca dinin bir konusu gibi işlenmesi için tek kanıt bu değildir.

Tanrı ile dindarca uzlaşma, gerçek bir yakarı, kirli ve aynı zamanda Şeytana boyun eğen bir ruha göre değildir. Kötülük yaparken Tanrıyı yardımına çağıran kimsenin durumu, yankesicilik yaparken adaletten yardım isteyen, ya da yalan yere yemin eden kimsenin durumuna benzer:

tacito mala voto susurro
Concipimus.(18)

(Yavaşça mırıldanıyoruz
kötülük dolu dileklerimizi.)

(A) Çok az insan, Tanrıdan gizlice istediklerini herkesin önünde meydana koyabilir:

Haud cuivis promptum est murmurque humilesque susurros
Tollere de templis, et aperto vivere voto.(19)

(İnsanların tapınaklarda dileklerini mırıldanmak
Yerine, yüksek sesle dile getirmelerine olanak yoktur.)

Bu nedenle Pythagorasçılar, Tanrı'dan uygunsuz ve haksız şeyler istenmesin diye, yakarıların herkesin önünde ve herkesin işitebileceği şekilde yapılmasını istiyorlardı; tıpkı şu insan gibi:

clare cum dixit: Apollo!
Labra movet, metuens audiri: Pulchra Laverna,
Da mihi fallere, da justum sanctumque videri.
Noctem peccatis et fraudibus objice nubem.(20)

(18) Lucanus, *Pharsalos*, V.
(19) Persius, *Satire*, II.
(20) Horatius, *Epistles*, III.

(Açıkça bağırıyor: Apollo!
Sonra duyulmaktan çekinerek dudaklarını büküyor:
Ah, Güzel Laverna,
Aldatmamı onayla, doğru ve saygın olduğumu onayla.
Günahlarımı geceyle ört, hırsızlıklarımı bulutlarla.)

(C) Tanrılar Oedipus'un haksız dileklerini yerine getirirken, onu ciddi şekilde cezalandırdılar. Kendisinin yerini kimin alması gerektiğine karar vermek için çocuklarının kendi aralarında dövüşmesi için yakarmıştı. Sözlerinin olduğu gibi yerine geçmesi, onu acınacak duruma getirdi. Her şeyin kendi istencimizi izlemesini değil, aklımızı izlemesini istemeliyiz.

(A) Öyle görünüyor ki, gerçekte biz kendi yakarılarımızı tıpkı bir özel dil gibi, büyücülükte kullanılan kutsal ve tanrısal sözler gibi söylüyoruz. Yakarıların etkilerine gelince, açıkça biz onların yapılarına, seslerine, sözlerin peş peşe sıralanışına ya da kendi tavrımıza güveniyoruz. Çünkü hiç pişmanlık göstermeden ve Tanrı ile yeni bir barışıklık kurmadan ruhumuz tensel isteklerle dolu olarak, dilimizin belleğimize bağışladığı şu sözleri ona sunuyoruz ve böylece günahlarımızın bağışlanmasını bekliyoruz. Hiçbir şey bizim tanrısal yasamız kadar kolay, tatlı ve bağışlayıcı değil. Biz ne kadar kusurlu ve iğrenç olursak olalım, o bizi kendine çağırıyor. Biz ne kadar kötü, kirli ve alçak olursak olalım ve gelecekte de yine böyle kalalım, o yine kollarını bize uzatıyor ve bağrına basıyor. Ama biz yine de bir ödül olarak (günahlarımızı dengelemek için) ona iyi gözle bakmalıyız. Ama yine de biz bu bağışlanmaya kavuşmalıyız. En azından ona seslendiğimiz bir anda, onu küçümsemeye iten ve tutkularından, yanılgılarından pişman bir ruha sahip olduğumuz bir anda: "Ne tanrılar, ne iyi insanlar, kötü bir insanın armağanını kabul eder," diyor Platon.(21)

(21) Platon, *Yasalar*, IV.

Immunis aram si tetigit manus,
Non somptuosa blandior hostia
Mollivit aversos Penates,
Farre pio et saliente mica.[22]

(Eğer sunağa dokunan eller temizse,
Pahalı bir kurban bu ellere buyruk vermese bile,
Yine de tanrılar evinin düşmanlığını
Tuzlu bir pastayla yatıştırabilirler.)

(22) Horatius, agy.

BÖLÜM ELLİ YEDİ

İNSAN ÖMRÜ ÜZERİNE

Yaşlanmak, bir anlamda giderek ömrün sonuna yaklaşmaktır. Öte yandan, yaşlanmayı değerli kılan başka etkenler de bulunur: Yaşlanmak, bilgi ve deneyim sahibi olmaktır; olgunlaşmaktır; daha ileri değerlere varmaktır; yaşamın geçiciliğini, değerlerin kalıcılığını anlamaktır.

Montaigne, kendi yaşlanmasına da bilgece bakıyor.

(A) Bizim yaşam süremizi belirleme anlayışımızı ben kabul edemiyorum. Bilgeler insan ömrünü diğer sıradan insanlara göre çok kısaltıyorlar. "Nasıl!" diyor genç Cato kendi canına kıymak isterken bunu durdurmak isteyenlere, "Ben hâlâ yaşamı erken terk etmekle suçlanacak bir yaşta mıyım?" Evet, Cato o zaman sadece kırk sekiz yaşındaydı.(1) Ne kadar az insanın bu kadar yaşayabildiğini göz önüne alarak o bu yaşı olgunluk ve ilerlemiş bir ömür sayıyordu. Hepimizin karşı karşıya bulunduğu çok sayıda kazalardan bağışık olanlar, doğal dedikleri bu yılların ötesine gidebilirler. Aşırı yaşlılığın getirdiği güç yitimiyle ölmeyi beklemek ve her şeyden daha az ölüm türü olduğu ve en az kullanıldığı için bunu kendi ömür süremiz için önermek ne delilik! Yaşlanarak ölmeyi tek doğal ölüm sayıyoruz; sanki bir insanın düşerek boynunu kırması, bir deniz kazasında boğulması, vebaya ya da sıracaya yakalanması doğal değilmiş gibi; sanki sıradan durumumuz tüm bu elverişsizlikleri bize sunmuyormuş gibi. Şu güzel sözler aklımızı çelmesin: Belki de genel, yaygın ve evrensel olanları biz doğal diye adlandırmalıyız. Yaşlılıktan ölmek, az görülür, özel, olağan dışı

(1) Plutarkhoss, *Uticalı Cato'nun Yaşamı.*

bir ölüm; diğer ölümlere göre daha az doğal. En son ve en uzak ölüm yolu; en az umut edilebilir bir ölüm. Bizim aşamayacağımız bir sınır, doğanın asla aşamayacağımızı buyurduğu bir sınır ve biz daha öteye geçemeyiz. Bununla birlikte, yaşlılık çağına kadar yaşamamıza izin vermesi, onun az görülür bir ayrıcalığıdır. Bir insana iki ya da üç yüz yıllık bir süre vermesi, şu uzun yaşam gidişi içinde onu engellerin ve güçlüklerin yükünden uzak tutması, bireysel bir bağışlamadır.(2)

Böylece benim kanıma göre, bizim ulaştığımız yaş, çok az insanın vardığı bir yaştır. Sıradan bir gidişle insanlar buraya kadar gelmediklerine göre, bu bizim çok ilerlediğimizin bir işaretidir. Ayrıca yaşamımızın gerçek ölçüsü olan alışılmış sınırları aştığımıza göre, artık bundan ötesine geçmeyi pek umut etmemeliyiz. Başkalarının yakalandığı ölümlerden kurtulmuş bir insan olarak, sıra dışı ve yaşamımızı sürdüren bu olağanüstü şansın pek uzun sürmeyeceğini kabul etmeliyiz.

Böyle kusurlu bir düşünceye sahip olmak, yasaların kendi kusurudur; çünkü bir insan yirmi beş yaşına gelmeden önce kendi işlerini yönetmeye izin vermiyor ve yaşamının sonuna kadar da pek yönetemiyor. İmparator Augustus devlet işlerinde görev alma yaşını beş yıl öne almıştı, Roma'da adli işlerde görev almak için otuz yaşı yeterli bulmuştu. Servius Tullius, kırk yedi yaşını geçen atlılardan artık askerlik hizmeti istemiyordu. Augustus bu yaşı kırk beşe indirdi.(3) Bir insanı elli beş ya da altmış yaşından önce emekliye ayırmak (dinlenmeye göndermek) bana akıllıca gelmiyor. Kendi mesleğimizi ya da işlerimizi kamu yararı söz konusu olduğu sürece uzatmayı öğütlerim. Olayın öteki yanında başka bir yanlışlık yapılıyor; bizi erkence işe koymuyorlar. Dünyada her şeye karar verme gücünü elinde tutan bu adam (İmparator Augustus) on dokuz yaşında göreve başlıyor, ama bir oluğu yerine yerleştirecek bir insanın otuz yaşından küçük olmamasını istiyor.

(2) Bu kadar çok ömürlü insanlara *Tevrat*'ta rastlanıyor. (Ç.N.)
(3) Suetonius, *Augustus'un Yaşamı*.

Bana gelince, bence bizim ruhlarımız ne olması gerekiyorsa, hepsinden de ona göre bağımsızdır ve yapabilecekleri her şey konusunda umut vericidir. Bu yaşa kadar kendi gücünü kanıtlama güvencesi hiç verememiş olan bir ruh, ondan sonra da veremez. Doğal nitelikler ve erdemler, sahip olduğu gücü ve güzelliği ya bu yaşta insana veriyor ya da hiç vermez:

Si l'espine nou pique quand nai,
A pene que pique jamai.(4)

(Eğer diken doğarken batmıyorsa,
Sonra da pek batmaz.)

deniyor Dauphine'de.

(A) Hangi türden olursa olsun, eski yüzyıllarda ve bizim çağımızda ortaya çıkan ve benim bilgime göre en güzel insan işleri, otuz yaşından önce yapılıyor, yoksa daha sonra değil. Evet, hem de çoğu zaman aynı insanın yaşamında. Hannibal ve onun büyük düşmanı Scipio için bunu tam bir kesinlikle söyleyemez miyim?

Yaşamlarının güzel geçen yarısını, gençliklerinde kazandıkları zaferle yaşadılar. Daha sonra diğer insanlara göre büyük adam oldular, yoksa kendilerine (geçmişlerine) göre değil. Bana gelince, bence bu yaştan sonra aklım ve bedenim büyümekten çok küçüldü; ilerlemekten çok geriledi.

Zamanını iyi kullananlar için, bilgi ve deneyim yaşamla birlikte artar, ama bize ait olan canlılık, çeviklik, sağlamlık diğer nitelikler, daha önemli ve daha temel oldukları halde solar, yavaşlar.

Ubi jam validis quassatum est viribus aevi
Corpus et obtusis ceciderunt viribus artus,
Claudicat ingenium, delirat linguaque mensque.(5)

(4) Bir halk sözü.
(5) Lucretius, *De Natura Rerum*, III.

(Zamanın etkili gücü bedeni parçaladığında,
Organlarımız zayıflandığında ve gücümüz köreldiğinde,
Aklımız topalladığında, zekâmız ve dilimiz yolunu şaşırdığında.)

Kimi kez beden önce yaşlılığa teslim oluyor, kimi kez de ruh; ayrıca midelerinden ve ayaklarından önce beyinleri zayıflayan yeterince insan da gördüm; insana daha az ağrı veren ve tanısı konulamayan bir hastalık, daha tehlikelidir.

Oysa ben yasalardan bizi ileri yaşa kadar çalıştırdığı için değil, çalışmaya geç başlattığı için yakınıyorum.

Bana öyle geliyor ki, kendi yaşamımızın zayıflığı ve bize karşı gösterdiği o kadar çok güncel ya da doğal engeller, tehlikeler göz önüne alındığı zaman, doğumlar, boş zamanlar ve öğrenim için fazla zaman ayırmamalıyız.

400 yıl önce Montaigne tarafından kaleme alınan DENEMELER, özellikle eğitim ve felsefe konularında Ortaçağ dogmatizmini yıkan bir aydınlanma kitabıdır. Hümanist kültürün en önemli kaynaklarından biri olan bu yapıt, ülkemiz aydınlarının da başucu kitabı niteliğindedir. Montaigne, Avrupa insanına özgür düşünmesini öğretmiş bir kişidir. Bu nedenle Sokrates'ten sonra insan üzerine eğilen en önemli düşünürdür.

Daha önce çeşitli derlemeler biçiminde yayımlanmış olan DENEMELER, ilk kez eksiksiz olarak Türk okuyucusuyla buluşuyor. Rönesans çağında yazılan bu denemeleri size Hüsen Portakal'ın güzel Türkçesi ve özenli çevirisiyle sunuyor, beğeniyle okuyacağınızı umuyoruz.

Montaigne, 1571'de yazmaya başladığı Denemeler'in 1. ve 2. kitaplarının ilk baskılarını 1580'de yayımlatmış, bu kitapları daha sonra yeniden gözden geçirmiş ve genişletmiştir. Elinizdeki kitap, Denemeler'in ilk cildinin, Montaigne'nin elinden çıkan son ve en zengin biçimidir.

ISBN 975-406-811-9
9 789754 068115